IRAK'TA DEVLET İNŞASINDA DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ: İNGİLTERE VE A.B.D. İŞGALLERİ ALTINDA DEVLET İNŞASI

ORHAN BULUS

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KASIM 2019

ONAY SAYFASI

Orhan BULUS tarafından hazırlanan "Irak'ta Devlet İnşasında Dış Güçlerin Rolü: İngiltere ve ABD İşgalleri Altında Devlet İnşası" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Bayram SİNKAYA	AYBÜ (SBF/Uİ)	
Doç. Dr. Işık KUŞÇU	ODTÜ (İİBF/Uİ)	
Dr. Öğr. Üyesi M. Hüseyin MERCAN	AYBÜ (SBF/Uİ)	

Tez Savunma Tarihi: 04/11/2019

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

……..

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Orhan BULUS

İmza:

ABSTRACT

THE ROLE OF FOREIGN POWERS IN STATE BUILDING IN IRAQ:
STATE BUILDING UNDER THE OCCUPATIONS OF THE UK AND THE U.S.A.

Bulus, Orhan
Master Of Science, Department of Political Science and International Relations
Supervisor: Dr. Bayram Sinkaya

November 2019, 201 pages

Due to its strategic location, Iraq, which has been one of the great powers' arenas for pursuing the struggle since the past, has witnessed the state building activities by two different occupying powers in history. Iraq has two different experiences of state building, that were built by UK after World War I and built by the US after the 2003 US invasion. Both foreign power's state buildings have similar and different aspects in Iraq. After the invasions of Iraq, both foreign powers formed a state in the scope of their own interests. The states built by US and UK were shaped under the conditions in the international environment and Iraq. Nevertheless, the state built by UK has had more functional capacity (in terms of administration and politics, security, education, development) when compared to the state built by US.

Key Words: Iraq, UK, U.S.A., State Building, Nation Building, Middle East.

ÖZET

IRAK'TA DEVLET İNŞASINDA DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ:
İNGİLTERE VE A.B.D. İŞGALLERİ ALTINDA DEVLET İNŞASI

Bulus, Orhan
Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bayram Sinkaya

Kasım 2019, 201 sayfa

Stratejik konumu dolayısıyla geçmişten beri büyük güçlerin mücadele alanlarından biri olan Irak, tarihte iki defa iki ayrı işgalci güç tarafından devlet inşası faaliyetine sahne olmuştur. Irak, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere tarafından inşa edilen ve 2003 ABD işgali sonrası ABD tarafından inşa edilen iki farklı devlet inşası tecrübesine sahiptir. Her iki dış gücün Irak'taki devlet inşasının benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. Her iki dış güç Irak'ı işgal ettikten sonra kendi çıkarları çerçevesinde bir devlet meydana getirmiştir. Her iki devlet inşası da Irak'taki ve uluslararası ortamdaki şartlar neticesinde şekillenmiştir. Ancak, İngiltere'nin inşa ettiği devlet temel devlet işlevlerini (idare ve siyaset, güvenlik, eğitim, kalkınma) yerine getirme açısından ABD'nin inşa ettiği devletten kapasite olarak daha gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak, İngiltere, ABD, Devlet İnşası, Ulus İnşası, Ortadoğu.

Annem, Babam, Ablam ve İkizcan’a

TEŞEKKÜR

Başta bu çalışmam olmak üzere her şeyde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, evlatları olmaktan gurur duyduğum annem Selvinaz BULUS ve babam Yusuf BULUS'a teşekkür ederim. Ayrıca, beni sürekli motive eden ve her çalışmamı maddi ve manevi şekilde destekleyen ablam III. Kâtip Menekşe BULUS, Kriptoloji alanında Uzman Mühendis olan ikizim Nurhan BULUS GÜRAN'a ve desteklerinden dolayı eniştem Mustafa SOYUTÜRK'e teşekkür ederim.

Ayrıca, yapmış olduğu eleştirilerle çalışmaya yön veren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Bayram SİNKAYA'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
İTHAF ..... **vi**
TEŞEKKÜR ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM: DEVLET İNŞASINDA DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ **6**
İKİNCİ BÖLÜM: İNGİLTERE'NİN IRAK'TAKİ DEVLET İNŞASI **18**
2.1. İNGİLTERE İŞGALİ ÖNCESİ IRAK'IN SOSYAL VE SİYASAL YAPISI **18**
2.1.1. İngiltere İşgali Öncesi Musul, Basra ve Bağdat Vilayetleri 19
2.1.2. İngiltere'nin Bölgeye Olan İlgisi 24
2.2. IRAK'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ **27**
2.3. İNGİLTERE İŞGAL-MANDA YÖNETİMİ VE DEVLET İNŞASI **29**
2.3.1. İdare ve Siyaset 30
2.3.1.1. İşgal Yönetimi 31
2.3.1.1.1. Sir Percy Cox'un İlk Dönemi (1914-1918) 31
2.3.1.1.2. Sir Arnold T. Wilson Dönemi (1918-1920) 36
2.3.1.1.2.1. 1920 Irak İsyanı 39
2.3.1.2. Manda Yönetimi 42
2.3.1.2.1. Sir Percy Cox'un İkinci Dönemi (1920-1923) 42
2.3.1.2.1.1. Geçici Hükümet 43
2.3.1.2.1.2. Kahire Konferansı 44
2.3.1.2.1.3. Kral I. Faysal'ın Tahta Çıkışı 47
2.3.1.2.1.4. 1922 Anlaşması 48
2.3.1.2.2. Sir Henry Dobbs Dönemi (1923-1929) 50

2.3.1.2.2.1. Kurucu Meclis ……..... 51
2.3.1.2.2.2. 1925 Anayasası ……..... 52
2.3.1.2.3. Kürt Meselesi ve Musul …..…….. 53
2.3.1.2.4. Sir Francis Henry Humphrys Dönemi (1929-1932) ve Bağımsızlık Süreci ……...……... 56
2.3.2. Güvenlik ……. 57
2.3.2.1. İşgal Yönetimi …… 57
2.3.2.2. Manda Yönetimi …… 59
2.3.3. Eğitim ……..... 63
2.3.3.1. İşgal Yönetimi …… 63
2.3.3.2. Manda Yönetimi …… 65
2.3.4. Kalkınma …… 68
2.3.4.1. İşgal Yönetimi …… 68
2.3.4.2. Manda Yönetimi ……. 70
2.4. SONUÇ ……... 72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ABD'NİN IRAK'TAKİ DEVLET İNŞASI ……..…..…..... 74
3.1. ABD İŞGALİ ÖNCESİ IRAK'IN SOSYAL VE SİYASAL YAPISI …..... 74
3.1.1. ABD İşgalinden Önce Irak ……..……... 75
3.1.2. ABD'nin Irak'a Olan İlgisi …….……. 82
3.2. IRAK'IN ABD TARAFINDAN İŞGALİ ……...……... 87
3.3. ABD İŞGAL-IRAKLILAR YÖNETİMİ VE DEVLET İNŞASI ……..…..... 89
3.3.1. İdare ve Siyaset ……..…….…...……..... 90
3.3.1.1. İşgal Yönetimi …….……..…...…….. 91
3.3.1.1.1. J. Garner Dönemi (ORHA) …...…….……..…… 91
3.3.1.1.2. L. Paul Bremer Dönemi (CPA) ……..…….. 95
3.3.1.1.2.1. Irak Geçici Yönetim Konseyi (IGC) …….. 99
3.3.1.1.2.2. 15 Kasım 2003 Anlaşması ……..... 104
3.3.1.1.2.3. Geçici İdari Yasa (TAL) …….……..... 106
3.3.1.2. Iraklılar Yönetimi …….……..……..……..……..... 109
3.3.1.2.1. Allavi Dönemi (Irak Geçici Hükümeti) …..... 109

3.3.1.2.1.1. 30 Ocak 2005 Seçimleri 110
3.3.1.2.2. Caferi Dönemi (Geçiş Dönemi Hükümeti) 112
3.3.1.2.2.1. Anayasa ve 15 Ekim 2005 Referandumu 112
3.3.1.2.2.2. 15 Aralık 2005 Genel Seçimleri 115
3.3.1.2.3. Maliki Dönemleri 117
3.3.1.2.3.1. SFA-SOFA 120
3.3.1.2.3.2. 2009 Yerel ve IKBY Seçimleri 121
3.3.1.2.3.3. 7 Mart 2010 Meclis Seçimleri 123
3.3.1.2.3.4. Otoriterleşme ve Gerilim 124
3.3.1.2.3.5. 2013 Yerel ve IKBY Seçimleri 127
3.3.1.2.3.6. 2014 Seçimleri ve IŞİD 128
3.3.1.2.4. İbadi Dönemi ve Yeni Gerilimler 131
3.3.2. Güvenlik 134
3.3.2.1. İşgal Yönetimi 134
3.3.2.2. Iraklılar Yönetimi 141
3.3.3. Eğitim 146
3.3.3.1. İşgal Yönetimi 146
3.3.3.2. Iraklılar Yönetimi 148
3.3.4. Kalkınma 151
3.3.4.1. İşgal Yönetimi 151
3.3.4.2. Iraklılar Yönetimi 156
3.4. SONUÇ 161
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SONUÇ 165
4.1. DEĞERLENDİRME 176
YARARLANILAN KAYNAKLAR 179

TABLOLAR LİSTESİ

TABLOLAR

Tablo 1: ORHA'nın Yapısı ……..….... 92
Tablo 2: CPA'nın Yapısı ……..….... 97
Tablo 3: Irak Savaşı: Ölümler ……..... 135
Tablo 4: Irak İçişleri Bakanlığı Personeli ……..... 137
Tablo 5: Irak Askeri Personeli ……..... 137
Tablo 6: Koalisyon Askerleri ……..... 138
Tablo 7: Irak İçişleri Bakanlığı'na Bağlı Birimlerin Teçhizatları …….. 139
Tablo 8: Irak Silahlı Kuvvetleri'ndeki Birimlerin Teçhizatları ……..... 140
Tablo 9: Irak Ordusu Asker Sayısı ……..... 142
Tablo 10: Irak Güvenlik Güçleri (Polis) ……..... 143
Tablo 11: USAID'ın İmzaladığı Sözleşmeler ……..... 152
Tablo 12: ABD'nin Irak'a Yaptığı Dış Yardım Harcamaları ……. 158
Tablo 13: Irak'ın Kalkınma Göstergeleri ……... 159

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.b.	Adı Geçen Bülten
a.g.t.	Adı Geçen Tez
a.g.r.	Adı Geçen Rapor
ATASE	T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	ABD Merkezi İstihbarat Ajansı
CPA	Coalition Provisional Authority (Koalisyon Geçici Yönetimi)
CJTF-7	Coalition Joint Task Force – 7 (Koalisyon Ortak Görev Gücü – 7)
CENTCOM	U.S.A. Central Command (ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı)
CMATT	Coalition Military Assistance Training Team (Koalisyon Askeri Yardım Eğitim Takımı)
CPATT	Civilian Police Advisory Training Team (Sivil Polis Danışman Eğitim Takımı)
Hz.	Hazreti
IPC	Iraqi Petroleum Company (Irak Petrol Şirketi)
ID	Irak Dinarı
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
INC	Irak Ulusal Kongresi
IİYK	Irak İslami Yüksek Konseyi
IGC	Interim Governing Council (Geçici Yönetim Konseyi)
IIG	Iraqi Interim Government (Irak Geçici Hükümeti)

IŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
IPT	Irak Polis Teşkilatı
ICDC	Iraqi Civil Defense Corps (Irak Sivil Savunma Birliği)
ING	Iraqi National Guard (Irak Ulusal Muhafızları)
INIS	Iraqi National Intelligence Service (Irak Ulusal İstihbarat Servisi)
IRRF	Iraq Relief and Reconstruction Fund (Irak Yardım ve Yeniden İnşa Fonu)
IKBY	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İT	İttihat Terakki
MI6	(British) Military Intelligence Section 6 ((İngiliz) 6 no.lu Askeri İstihbarat Birimi)
MNF-I	Multi-National Force-Iraq (Çok Uluslu Güç-Irak)
MNSTC-I	Multi-National Security Transition Command–Iraq (Çok Uluslu Güvenlik Dönüşüm Komutanlığı)
Neo-con	Yeni Muhafazakârlar
NGO	Non-Government Organization (Hükümet Dışı Örgütler)
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü)
ORHA	The Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance (Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu)
PNAC	Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi
PRTs	Provincial Reconstruction Teams (Vilayet Yeniden İnşa Takımları)
RAF	Royal Air Forces (Kraliyet Hava Kuvvetleri)
SFA	Strategic Framework Agreement (Stratejik Çerçeve Anlaşması)
SOFA	Status of Forces Agreement (Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması)
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TAL	Transitional Administrative Law (Geçici İdari Yasa)

UNİCEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNSCOM	Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu
UNMOVIC	Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve İnceleme Komisyonu
USAID	The United States Agency for International Development (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı)
vb.	Ve Benzer
YIO	Yeni Irak Ordusu

GİRİŞ

> Himaye sağlamak karşılığında toplanan haraçlar örgütlü suçun en pürüzsüz halini temsil ediyorsa, o halde savaşmak ve devlet kurmak –himaye haracının ta kendisi ile meşruiyetin sağladığı avantajı bir araya getirmek– örgütlü suçun elimizdeki en büyük örnekleridir. Tüm generalleri ve devlet adamlarını katil ya da hırsız olarak damgalamaksızın, bu analojinin değerini vurgulamak isterim. En azından geçmiş birkaç yüzyılın Avrupa deneyimi söz konusu olduğunda, toplumsal sözleşme fikri, ordu ve devlet yöneticilerinin istekli tüketicilere hizmet sunduğu bir serbest pazarın varlığı fikri, belirli bir yönetim türünün toplumun paylaştığı normlarla beklentilerden çıktığı fikri gibi başlıca alternatiflere kıyasla, savaşanları ve devlet inşa edenleri baskıcı ve kendi çıkarları peşinde koşan girişimciler olarak resmetmek bizi olgulara daha çok yaklaştırır.[1]
>
> Charles Tilly

Irak toprakları, geçmişten beri büyük güçlerin mücadele ve çıkar çatışmalarının yaşandığı, tarihsel süreçte nadiren istikrarlı dönemleri olsa da istikrarsızlığın hâkim olduğu bir yerdir. Medeniyetin doğduğu ve birçok dinin ortaya çıktığı Ortadoğu coğrafyasında bulunması nedeniyle Irak, birçok kültür ve din için önemli olmuştur. Ayrıca hem geçmişte hem de günümüzde, başta enerji kaynakları olmak üzere sahip olduğu zenginlikler ve konumu gereği daima stratejik önemi olan bir ülke olmuştur. Bu önemine binaen Irak, daima toprakları dışındaki devletlerin ya da imparatorlukların himayesi veya egemenliği altında kalmıştır. Tarihsel sürece baktığımız zaman, 20. yüzyıla kadar Irak topraklarındaki halkın kendi devlet deneyimi olmadığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nın ardından imparatorlukların dağılmasıyla boşalan topraklarda yeni devletler ortaya çıkmış ve milliyetçilik akımı sayesinde uluslararası ortamda bir ulus devlet furyası meydana gelmiştir. Bu süreç, sömürgeci güçler eliyle mandacılık adı altında tarihte ilk devlet inşası furyasının

[1] Charles Tilly, Örgütlü Bir Suç Olarak Savaşmak ve Devlet Kurmak, (Çev: S. Erdem Türközü & Eren Buğlalılar), *Siyasol Org.-Referans Kütüphanesi*, Haziran, 2015, s. 1.

da yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Irak'ta ilk devlet diyebileceğimiz oluşum, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere tarafından önce işgal yönetimi daha sonra da manda yönetimi altında inşa edilmiştir. İngiltere'nin inşa ettiği devlet, Irak'ın içerisindeki ve uluslararası ortamdaki koşullar çerçevesinde şekillenmiş ve nihayetinde 1932'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlık sonrası bir süre daha İngiliz vesayetinde olan Irak, 21. yüzyılın başına kadar tarihsel süreç içinde kendi tecrübesini yaşamış ve Irak devleti de bu tecrübeyle şekillenmiştir. Bu sırada 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı olmuş ve savaş sonrası mağlup olan Almanya ve Japonya'daki devlet yapıları yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca, 1945'ten 1990'a kadar eskiden sömürge ya da manda olan birçok ülke, bağımsızlığını elde etmiş ve BM'ye üye olmuştur. Aralık 1991'de ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından onun boşalttığı alanlarda yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve terör, yoksulluk ve salgın hastalıklar gibi sorunların kaynağı olarak görülen zayıf devletler, uluslararası ortamda ikinci bir devlet inşası furyasının yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 1991'den itibaren Doğu Timor, Kamboçya, Sierra Leone, Bosna Hersek ve Afganistan gibi Merkezi Asya ve Doğu Avrupa'da yeni bağımsız olan ya da zayıf devlet yapılarının olduğu birçok ülkede, ABD öncülüğünde Batılı ülkeler tarafından devlet inşaları gerçekleştirilmiştir. Nihayetinde 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal ettikten sonra devleti yeniden kurma çabası içine girmesiyle, Irak'ta ikinci kez bir devlet inşa edilmiştir. ABD'nin inşa ettiği devlet de Irak'ın içerisindeki ve uluslararası ortamdaki koşullara göre şekillenmiştir.

Irak'ta devlet inşa sürecini incelediğimiz bu çalışmanın ana amacı; devlet inşasında dış güçlerin rolünü tartışmaktır. Bu kapsamda, dış gücün devlet inşasındaki rolünü tartışmak için seçtiğimiz ülke Irak'tır. Nitekim Irak, belirlediğimiz araştırma sorularına cevap bulabileceğimiz en uygun örnektir. Zira Irak'ta, tarihsel süreç içerisinde iki defa iki ayrı yabancı güç tarafından devlet inşa edilmiştir. Bu kapsamda örnek olarak seçtiğimiz Irak, 1914-1932 yılları arası İngiltere'nin Irak'taki devlet inşası ve 2003-2018 yılları arası ABD'nin Irak'taki devlet inşası olarak tarihsel süreç içerisinde iki dönem şeklinde sınırlandırılarak ele alınmıştır. Bu bağlamda tez, Irak devletinin temel devlet işlevlerini (idare ve siyaset, güvenlik, eğitim, kalkınma, vb.) yerine getirebilecek kapasiteye sahip bir devlet olmasında dış gücün rolü nedir? sorusuna cevap aramaktadır. Bu soruya cevap aranırken devlet inşası sürecinde ve sonrasında karşılaşılan farklılıklar bir yana, İngiltere

eliyle inşa edilen Irak devletinin temel devlet işlevlerini yerine getirme açısından ABD tarafından inşa edilen Irak devletine kıyasla daha nitelikli olduğu ortaya konulmuştur.

Bu süreci ayrıntılı şekilde incelemek için her iki dış gücün Irak'ta devlet inşa etme girişimleri hem tarihsel hem de tematik olarak ele alınmıştır. Literatürde konuya ilişkin olarak Charles Tripp[2], Peter Sluglett[3], Toby Dodge[4], Phebe Marr[5] ve Hala Fattah & Frank Caso[6] gibi isimlerin çalışmaları olsa da bu çalışmalar, meseleyi ağırlıklı olarak siyasi tarih bağlamında ele almakta ve ABD'nin devlet inşasına ya sınırlı ölçüde ya da hiç yer vermektedir. Tripp, İngiltere'nin Irak'ı işgal ettiği dönemi ve İngilizlerin devlet inşasını tarihsel olarak kapsamlı biçimde ele alsa da ABD'nin Irak'ı işgaline ve devlet inşasına yeterli düzeyde yer vermemiştir. Sluglett ise sadece İngiltere'nin inşa ettiği Irak devletini tarihsel olarak kapsamlı biçimde ele almakta, ancak ne İngiltere sonrası Irak'a ne de ABD'nin Irak'ı işgaline ve devlet inşasına yer vermemiştir. Dodge ise İngiltere işgali ve devlet inşasını ele almış, ancak ABD'nin işgali ve devlet inşasına çalışmasının sonuç kısmında dar kapsamda yer vermiştir. Marr ise İngiltere'nin Irak'ta devlet inşa ettiği dönemi yüzeysel olarak ele alırken, ABD'nin işgali ve sonrasını daha detaylı bir şekilde ele alsa da yetersizdir. Son olarak Hala Fattah & Frank Caso'nun çalışması ise hem İngiltere hem de ABD'nin işgallerini ve devlet inşalarını işleyişi bakımından yeterli değildir. ABD'nin devlet inşasını daha kapsamlı ele alan Francis Fukuyama'nın çalışmaları[7] ve RAND Corporation tarafından yapılan çalışmalarsa[8], sadece ABD'nin Irak'taki devlet inşasını ele almakta ve İngiltere'nin Irak'taki devlet inşasını görmezden gelmektedir. Yine Roger Owen, Ortadoğu'da devlet oluşumunu etraflı şekilde incelediği çalışmasında[9] Irak'a göreceli olarak az yer ayırmıştır. Ancak bu çalışma, Irak'ta devlet inşasında dış güçlerin rolünü aydınlatmada ve Amerikan

[2] Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, New York, 2007.
[3] Peter Sluglett, *Brıtaın In Iraq Contriving King and Country*, Second Edition, Published by I.B.Tauris & Co Ltd, London-New York, 2007.
[4] Toby Dodge, *Inventing Iraq The Failure of Nation Building and a History Denied*, Columbia University Press, New York, 2003.
[5] Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, 3rd Ed., Published by Westview Press, Boulder (CO), 2012.
[6] Hala Fattah & Frank Caso, *A Brief History of Iraq*, Facts On File, Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York, 2009.
[7] Francis Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, (Çev: Türkan Çolak), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Eylül, 2015. Ayrıca; Francis Fukuyama (Ed.), *Ulus İnşası*, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012.
[8] Nora Bensahel ve diğ., *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq*, Published by: RAND Corporation. (2008). Ayrıca; Seth G. Jones ve diğ., *Establishing Law and Order After Conflict*, Published by: RAND Corporation. (2005). James Dobbins ve diğ., *Occupying Iraq, A History of the Coalition Provisional Authority*, Published by: RAND Corporation. (2009). Bruce R. Pirnie & Edward O'Connell, *Counterinsurgency in Iraq (2003-2006): RAND Counterinsurgency Study-Volume 2*, Published by: RAND Corporation, (2008).
[9] Roger Owen, *State, Power and Politics In The Making of The Modern Middle East*, Third Edition, Published by The Taylor & Francis e-Library (Routledge), 2006.

ve İngiliz deneyimlerini anlamada yeterince yardımcı olmamaktadır. Ayrıca bu çalışmaların hiçbiri İngiltere ve ABD'nin devlet inşasını karşılaştırmadığı gibi, dış gücün devlet inşasındaki rolünü de dikkate almamaktadır. Ulusal düzeyde ise meseleye ilişkin kayda değer bir eser bulunmamakta, yapılan çalışmaların çoğunluğu konunun siyasi tarih boyutu ile sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, bu tez çalışması hem ulusal hem de uluslararası düzeyde İngiltere'nin Irak'ta inşa ettiği devleti detaylı bir şekilde inceleyen ve İngiltere ve ABD'nin Irak'ta inşa ettiği devleti karşılaştıran bir eser olması bakımından önemlidir ve literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışma ana hatları itibariyle nitel araştırma yöntemlerine dayanmıştır. Tez esas itibariyle bir tarih çalışması olmadığından özellikle İngiltere ile ilgili kısımda büyük ölçüde ikincil kaynaklara dayanılmıştır. Bu çerçevede konuyla ilgili daha önce yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar, makaleler ve raporlar incelenmiştir. ABD ile ilgili kısımlarda ise birincil kaynaklardan bazı veriler elde edilmiştir. Gerek ikincil kaynaklardan gerekse birincil kaynaklardan elde edilen veriler ve olgular açıklayıcı araştırma tipinden yararlanılarak ele alınmış ve değişkenler arasında neden sonuç ilişkisi kurularak olaylar ve olgular açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışması, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; devlet inşasında dış güçlerin rolü başlığı altında çalışmaya giriş yapılarak meselenin arka planı ve kavramsal boyutu ele alınmıştır. Uluslararası ilişkilerde realist, liberal ve eleştirel olmak üzere üç ana devlet anlayışı olduğu ve tezin teorik arka planının bu üç anlayıştan eleştirel anlayış içerisindeki devlet teorilerinden Weberci tarihsel sosyolojiye dayandırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca devletin hukuki tanımı yapıldıktan sonra, Weberci tarihsel sosyoloji içerisinde Charles Tilly'nin devlet oluşumunu açıkladığı teorisi üzerinden önce Batı Avrupa devletlerinin oluşumu, daha sonra ise Tilly'nin teorisinin eksik yanı olan uluslararasını dış güç üzerinden ele alarak Ortadoğu devletlerinin oluşumuna açıklık getirilmiştir. Bu kapsamda zayıf devletlerin ve zayıf devlet sorununa çözüm olarak görülen devlet inşasının ne olduğu da anlatılmıştır.

İkinci bölümde; İngiltere'nin Irak'taki devlet inşası başlığı altında İngiltere'nin işgali öncesi Irak'ın sosyal ve siyasal yapısı, sonra Irak'ın İngiltere tarafından işgali, daha sonra İngiltere'nin işgal-manda yönetimi ve devlet inşası idare ve siyaset, güvenlik, eğitim ve kalkınma başlıkları altında incelenmiş ve son olarak bu bölüme ilişkin çıkarımlar sonuç

başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde, Hindistan ve diğer İngiliz sömürgelerinde bulunmuş İngiliz personelinin etkisiyle doğrudan yönetimle başlayan Irak'taki İngiliz işgal idaresinin zamanla dolaylı bir yönetim halini alması, bu süreçte Şii mercilerin önderlik ettiği Irak halkının İngilizlere karşı ayaklanmaları[10], Irak'ta düzeni sağlamak için işgal yönetiminde güvenlik birimlerinin nasıl oluşturulduğu ve manda yönetiminde bu birimlerdeki değişimler, eğitimde işgal yönetiminin alt yapı çalışmaları ve uyguladığı müfredat ile manda yönetiminin alt yapı çalışmaları ve Satı el-Husri'nin etkisiyle Arap milliyetçisi bir müfredatın uygulanması ve bu müfredatın yetersizlikleri, kalkınmada ise hem işgal hem de manda yönetimlerinde vergilendirme, tarımsal üretimi ve ticareti artırma çabaları anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise; ABD'nin Irak'taki devlet inşası başlığı altında ABD'nin işgali öncesi Irak'ın sosyal ve siyasal yapısı, sonra Irak'ın ABD tarafından işgali, daha sonra ABD'nin işgal-Iraklılar yönetimi ve devlet inşası idare ve siyaset, güvenlik, eğitim ve kalkınma başlıkları altında incelenmiş ve son olarak bu bölüme ilişkin çıkarımlar sonuç başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde, Beyaz Saray'ın isteği doğrultusunda doğrudan yönetimle başlayan Amerikan işgal idaresinin zamanla dolayı bir yönetim halini alması, bu süreçte Irak'ta ortaya çıkan güvenlik boşluğu ve Amerikan işgaline karşı direniş, Irak'ta düzeni sağlamak için işgal yönetiminde güvenlik birimlerinin nasıl oluşturulduğu ve Iraklılar yönetiminde bu birimlerdeki değişimler, eğitimde işgal yönetiminin alt yapı çalışmaları ve Baassızlaştırma kapsamında müfredatın gözden geçirilmesi ile Iraklılar yönetiminin alt yapı çalışmaları ve uyguladığı müfredatın yetersizlikleri, kalkınmada ise işgal yönetiminde işsizliğin artması, serbest piyasa ekonomisine geçiş adı altında vergilerin ve gümrük tarifelerinin kaldırılması veya düşürülmesi, Iraklılar yönetiminde ABD'nin Irak'a yaptığı yardımlarının büyük bölümünün ekonomik yardımdan ziyade askeri yardım kapsamında olması, diğer ülkelerin Irak'a verdiği borçlar, yaptığı yardımlar ve yatırımlar anlatılmıştır.

Son bölümde ise sonuç başlığı altında ikinci ve üçüncü bölümde elde edilen bulgular idare ve siyaset, güvenlik, eğitim ve kalkınma bakımından karşılaştırılmış ve nihayetinde değerlendirme başlığı altında çalışmaya son verilmiştir.

[10] İngiliz işgal idaresinin otoritesi başından itibaren Iraklılarca tanınırken, Amerikan işgal idaresinin otoritesi başından itibaren başta eski rejim unsurları olmak üzere bazı gruplar tarafından tanınmamış ve ABD'ye karşı direniş gösterilmiştir. Bu nedenle tez içerisinde literatürde de kabul gördüğü gibi Irak halkının işgalcilere karşı eylemleri için İngiltere'nin devlet inşasında ayaklanma veya isyan terimi kullanılmış, ABD'nin devlet inşasında ise direniş terimi kullanılmıştır.

BÖLÜM I

DEVLET İNŞASINDA DIŞ GÜÇLERİN ROLÜ

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler kuramlarında temel aktör olarak kabul gören devlet ve devletler sisteminin yapısı merak konusu olduğundan, uluslararası ilişkilerin çalışma konularından birisi devletlerin ne olduğu ve nasıl oluştuğu olmuştur. Devletin ne olduğu konusunda alandaki çeşitlilik ve görüş farklılığı nedeniyle, "devlet" kavramına açıklık kazandıracak net bir tanımlama bulunmamaktadır. Nitekim bazıları devleti bir sınıfın diğer sınıfları egemenliği altında tuttuğu sınıfsal bir örgütlenme olarak görürken, bazıları da bunun aksine devleti tüm sınıfların üzerinde tüm toplumu kapsayan bir yapı olarak görmektedir. Bazıları ise devleti insanlar tarafından oluşturulan tüm topluluklardan daha büyük bir topluluklar topluluğu olarak kabul etmektedir.[11]

Bu kapsamda uluslararası ilişkilerde realist, liberal ve eleştirel olmak üzere üç ana devlet anlayışı vardır. Uluslararası ilişkilere hâkim olan realist anlayışa göre devlet, uluslararası ilişkilerde temel aktördür. Uluslararası sistemin anarşik yapısı gereği devletler arasında bir rekabet vardır ve her bir devlet kendi çıkarları peşinde koşan rasyonel varlıklardır. Bir devlet teorisi olmayan realizm, devletin ne olduğuyla değil, nasıl davrandığıyla ilgilenmektedir. Liberal anlayış ise farklı grupların çıkarlarının temsil edildiği bir alan olarak gördüğü devletin, realizmin iddia ettiği gibi bütüncül, otonom ve rasyonel olmadığını ileri sürmektedir. Uluslararası ilişkilerin yapısında devlet dışı örgütlerin de varlığına dikkat çekmesinin yanı sıra, devletin iç yapısında farklı grupların devlet davranışını etkilediğine vurgu yaparak realizmin devlet anlayışını eleştirir. Son olarak eleştirel anlayış ise özünde birçok farklı devlet teorisini barındırmaktadır. Eleştirel anlayışın öne çıkan devlet teorileri ise Marksizm ve Weberci tarihsel sosyoloji'dir.[12] Tarihsel materyalist bir devlet

[11] Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Yirmi Beşinci Basım, Ekim, 2010, s. 35-36.
[12] Faruk Yalvaç, Devlet, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (Ed.) Ali Balcı & Şaban Kardaş, Küre Yayınları, Birinci Basım, Mart, 2014, ss. 210-216, s. 211- 213.

anlayışına sahip Marksizm'e göre "devlet, tarihsel biçimleri ne olursa olsun, sınıflara bölünmüş tüm üretim tarzlarının özelliğidir."[13] Bu bakımdan devletin işlevi hâkim sınıfların egemenliğini desteklemektir.[14] Bu çalışmanın teorik temellerini ortaya koyan Weberci tarihsel sosyolojiye ise daha kapsamlı olarak ileride değineceğiz.

Farklı yaklaşımların tanımlamasını bir tarafa koyarsak, günümüzde uluslararası hukuk açısından genel kabul gören devleti meydana getiren (üç ana unsur; ülke, insan topluluğu ve egemen bir otorite) unsurlar aracılığıyla yapılan tanımlamadır.[15] Buna göre "devlet belli bir toprak parçası üzerinde siyasal egemenlik iddiası olan ve egemenliğini bu toprak parçası içinde yaşayan halk ya da ulusa dayandıran bir kurumdur."[16] Ayrıca, bazı düşünürler devleti tanımlarken kullanılan üç unsura diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesi ve güç kullanımını da dahil etmektedir. Devletin diğer devletlerle ilişki kurması özünde tanınmayı da içermektedir. Ancak devletin diğer bir devlet tarafından tanınması devlet olmak için şart olmasa da bu unsur, 1933 Montevideo Sözleşmesi ile bir devletin devlet olarak kabul edilmesi için gerekli yeterlilikler arasında uluslararası hukuk açısından diğer üç ana unsura ek olarak kabul edilmiştir.[17]

Hukuki tanımlamadan da anlaşıldığı üzere, sınırları belli bir toprak parçasında egemen ve kurumsallaşmış bir yapıdan söz edilmektedir. Bu bakımdan devlet dediğimiz olgu yeni bir şeydir. Çünkü bugünkü anlamıyla devlet 15. ve 16. yüzyıllar içinde Avrupa'da meydana gelmiştir. Nitekim yakın geçmişe kadar ülkeler arasında bugünkü şekliyle sınırlar bulunmamaktaydı. Ülkeler arasındaki toprak ayrımı ancak 15. yüzyıldan sonra netleşmeye başlamıştır. Ülkelerdeki merkezi otoritelerin topraklarında tam olarak egemen olması ise çok daha sonra olmuştur. Devletin bugünkü anlamdaki oluşumunun ortaya çıkışına paralel, ortaya çıkan kurumsal yapı için devlet teriminin de kullanılmaya başlanması aynı tarihlere denk gelmektedir.[18]

---

[13] Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Çev: S. Erdem Türközü), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Temmuz, 2004, s. 67.
[14] Skocpol, a.g.e., s. 67.
[15] Kapani, a.g.e., s. 37.
[16] Faruk Yalvaç, Devlet, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Der.) Atila Eralp, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2014, ss. 15-51, s. 18.
[17] René Grotenhuis, *Nation-Building as Necessary Effort in Fragile States*, Published by: Amsterdam University Press. (2016), s. 25. Ayrıca; Oktay Bingöl, *Afganistan'da Devlet İnşası Sürecinde Savaş Ağaları ile İşbirliği*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 6. Mesut Şöhret, Uluslararası Hukukta Devletlerin Tanınmasının Hukuki Boyutu Ve Tanınma İle İlgili Başlıca Normlar, *TAAD*, Yıl: 11, Sayı: 38 (Nisan 2019), ss. 63-87, s. 78.
[18] Kapani, a.g.e., s. 42-43. Ayrıca; Fazlı Doğan, *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Küreselleşme ve İkinci Devlet Tartışması*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 10.

15. yüzyıldan sonra devletin ne olduğu sorusuna cevap ararken devletin kaynağını ve amacını açıklayıcı çalışmalar ön plana çıkmıştır. Thomas Hobbes, Niccola Machiavelli gibi düşünürler uluslararası ilişkilere hâkim olan anarşik düzende devletin mutlak egemen (kastedilen devletin gücü ve şiddetin meşru kullanımı) olmasını ileri sürmüştür. Hobbes'e göre anarşinin hâkim olduğu doğa durumundan insanı korumanın yolu hak ve özgürlükleri üçüncü bir varlığa (devlete) devretmekten geçmektedir. Devletin mutlak bir güç olmasına karşı çıkan John Locke ve J.J. Rousseau gibi düşünürler ise egemenliğin sınırlandırılmasından yanadır. Bu kapsamda otoriteyi sınırlandıran kuvvetler ayrılığı ilkesi ilk kez Locke tarafından ortaya atılmıştır. Rousseau ise egemenliği genel iradeyi temsil eden topluma dayandırmış ve devletin kaynağını, devlet ile halk arasındaki toplumsal bir sözleşmeye dayandırmıştır.[19] Görüldüğü gibi devlet adına yapılan ilk çalışmalar, devletin amacına odaklanmış ve egemen güç olarak görülen devletin ne olduğundan çok ne olması gerektiği üzerinden, onun sınırlandırılması ya da sınırlandırılmaması meselesi çevresinde konuyu ele almıştır.[20]

17. yüzyılda oluşan Westfalya devletler sistemindeki ulus-devlet anlayışına geçişle devletler sisteminin uluslararası ilişkilerde başat olması neticesinde, devletin ne olduğunu açıklarken iç ve dış toplum ayrımına giden klasik anlayış (teritoryal -toprağa dayalı- devlet ve jeopolitik söylem) yerini güncel açıklamalara bırakmıştır. Bu bağlamda devletin oluşumunu, yapısını ve devletler arası ilişkileri tarihsel sosyolojik olarak ele alan çalışmalar alana yeni bir derinlik kazandırmıştır. Zira devleti bütüncül, otonom ve rasyonel bir aktör olarak ele alan klasik kuramların aksine, güncel kuramlar devleti ele alırken (iç ve dış) toplumsal değişim süreçlerini içine alan, ulusal ve uluslararasını bir arada inceleyecek daha bütüncül açıklamalar getirmeye çalışmıştır.[21]

Bu kapsamda en etkili tanımlama Max Weber'in yaptığı tanımdır. Weber'e göre devlet; "belirli bir bölgede meşru fiziksel güç kullanımı tekeline (başarıyla) sahip çıkan bir insan topluluğu"dur.[22] Weber'in yapmış olduğu devlet tanımı uluslararası ilişkiler açısından

---

[19] Süleyman Gökçe, *A Crıtıcal Perspectıve on State Faılure, Its Consequences, And Reconstructıon of The State Afghanıstan: A Case Study*, Master Thesis, The Graduate School of Socıal Scıences of Mıddle East Technıcal Unıversıty, September, 2006, s. 14-15. Ayrıca; Hakan Ay & Öznur Uçar, Devletin Gelişim Süreci, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, ss. 195-206, s. 197-199. Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 20.

[20] Kapani, a.g.e., s. 40-41.

[21] Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 15-51.

[22] Roger Owen, *State, Power and Politics In The Making of The Modern Middle East*, Third Edition, Published by The Taylor & Francis e-Library (Routledge), 2006, s. 1.

önemlidir. Çünkü Weber'in tanımlamasında uluslararası ilişkilerde hâkim olan klasik anlayıştan (topraksal ve bütüncül devlet) farklı olarak, devlet, otonom bir idari kurum olarak ele alınmıştır.[23] Weber'in tanımından yola çıkarak onun kurumsal bir devlet anlayışına sahip olduğunu iddia edenler birinci dönem yeni Weberci, Weber'in tanımının kurumsal boyutunun yanı sıra toplumsal bir yanının da olduğunu iddia edenler ikinci dönem yeni Weberci olarak tanımlanmıştır.[24]

Bu kapsamda devlet oluşumunu sosyolojik olarak ele alan ve bu çalışmanın teorik temellerini ortaya koyan tarihsel sosyolojik çalışmalar bizim için önem arz etmektedir. Nitekim uluslararası ilişkilerde tarihsel sosyolojik çalışmalar yapan, birinci dönem yeni Weberci düşünürlerin (Tilly, Skocpol ve diğ.) odaklandığı konulardan birisi devletlerin oluşumu olmuştur. Devletin oluşumunu açıklarken örgütsellik ve otonomiye dikkat çekilerek, devletin, kurumsallaşma ve fiziksel gücün merkezileşme kapasitesi neticesinde ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu düşünürlerin yaklaşımındaki ortak nokta, devletler sistemindeki rekabetten kaynaklanan savaşların vergilendirmeyi, merkezileşmiş bürokrasiyi ve zorun tekelleşmesini sağlayarak devlet oluşumuna yaptığı katkıyı vurgulamasıdır.[25] John Hobson'un başını çektiği ikinci dönem yeni Weberci düşünürler ise birinci dönem yeni Webercileri uluslararasını önemsememekle eleştirmekte ve hem ulusal hem de uluslararasını ele alan bir kuram geliştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca ikinci dönem yeni Weberciler egemenlik kavramı yerine devletin gücü ve kapasitesi kavramlarını kullanmayı tercih etmektedir.[26]

Birinci dönem yeni Weberci düşünürlerden toplumsal devrimleri açıklamaya çalışan Skocpol'e göre, "devlet, daha çok yönetici bir otoritenin başını çektiği ya da az çok eşgüdümlediği bir kamu yönetsel, polisiye ve askeri örgütlenmeler kümesidir."[27] Düzeni sürdürmek ve gerçek ve potansiyel devletlerle rekabet etmek, Skocpol'un devlete yüklediği iki temel görevdir. Devlet bu görevi yerine getirirken, ekonomik ve toplumsal kaynaklara el koyabilir. Hatta Skocpol dış askeri rekabete ya da savaş tehditlerine binaen devletin, sosyoekonomik reformları egemen sınıfla çatışmasına neden olabilecek şekilde zorla kabul

[23] Faruk Yalvaç, Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 38, Yaz, 2013, ss. 3-28, s. 7-8.
[24] Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 35-36.
[25] Faruk Yalvaç, *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi*, ss. 3-28. Ayrıca; Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 36-37.
[26] Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 45-46.
[27] Skocpol, a.g.e., s. 72.

ettirmeye girişilebileceğini belirtir. Bu noktada Skocpol, devletin egemen sınıfın doğrudan denetiminden en azından potansiyel olarak özerk olduğunu vurgular. Bu bakımdan, Marksizmin iddia ettiği gibi devletin hâkim sınıfın isteklerini yerine getiren bir kurum olduğu görüşünü eleştirir.[28]

Modern Avrupa ulus devletlerinin oluşumunu açıklamaya çalışan birinci dönem yeni Weberci düşünürlerden Tilly ise yapmış olduğu çalışmalarıyla meseleye devrimsel bir yaklaşım sunmuştur. Tilly'e göre devletin belli sınırlar içinde merkezden yönetilmesi ve bu sınırlar içinde tek meşru güç olmasıyla ulus devletleşme süreci gerçekleşmiştir.[29] Bu noktada Tilly, savaşların önemine dikkat çekmiştir. Ona göre savaş devleti yaratmıştır.[30] Zira savaşlar merkezdeki yöneticilerin zor araçlarını tekeline almasını sağlamıştır. Till'ye göre devletler sistemindeki rekabet ve tehditler, merkezdeki yöneticilerin savaşa hazırlık yapmasına neden olmuştur. Savaşa hazırlık süreci ise yöneticilerin kaynakları elinde tutanlardan savaş araçlarını (insan, silah, iaşe ve para) almalarını içermektedir. Tilly, kaynak sahiplerinin bu araçları baskı görmeden veya bedel almadan vermekte isteksiz olduğunu belirtir. Ona göre devletin içindeki toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve devletle ilişkisi neticesinde ortaya çıkan direniş, kaynaklara el koyma etkinliğini belirler. Kısacası Tilly, savaş araçlarına el koymak için verilen mücadelenin devletlerin merkezi örgütsel yapılarını oluşturacağını ileri sürmüştür. [31]

Tilly'e göre savaşlar, yöneticilerin himayesindeki nüfustan kaynak çekmesine, borçlanmasına ve savaş araçlarını satın almasına yardım edebilecek kişilerin sermaye biriktirmesini desteklemesine neden olmuştur. Uzayan savaşlar veya savaş araçlarını elde etmedeki artan masraflar, yöneticilerin uzun dönemli vergilendirmeye gitmesine ya da kredi verebilecek sermaye sahipleriyle düzenli ilişkiler kurmasına neden olmuştur.[32] Bu noktada hem orduların yönetimi hem de vergi toplama işi daha büyük bir merkez bürokrasisini gerekli kılmıştır. Toplanan vergiler ise devletle toplum arasında karşılıklı bir ilişki biçimini ortaya çıkarmış ve devletin topluma nüfuz etmesini sağlamıştır. Bu kapsamda toplanan

[28] Skocpol, a.g.e., s. 73-75.
[29] Emin Salihi, *Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci,* Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2017, s. 84.
[30] Charles Tilly, Örgütlü Bir Suç Olarak Savaşmak ve Devlet Kurmak, (Çev: S. Erdem Türközü & Eren Buğlalılar), *Siyasol Org.-Referans Kütüphanesi*, Haziran, 2015, s. 2.
[31] Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ağustos, 2001, s. 61, 107.
[32] Tilly, *Örgütlü Bir Suç Olarak Savaşmak ve Devlet Kurmak*, s. 4. Ayrıca; Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, s. 62-63.

vergilerin topluma çeşitli kamu hizmetleri olarak geri dönmesi gibi bir sorumluluk devlete yüklenmiştir. Gerekli kamu hizmetlerinin yürütülmesi ise merkezdeki bürokratik yapının kurumsallaşmasını zorunlu kılmıştır.[33]

Tilly yaşanan bu süreçte zorun ve sermayenin yoğunlaşmasına göre oluşan devletlerin tiplerinde farklılık olacağını belirtmiş ve zor-yoğun, sermaye-yoğun, sermayeleşmiş zor olarak üç farklı yapılanma üzerinden bunu açıklamıştır. Tilly'nin Rusya ve Branderburg örneğiyle açıkladığı zor yoğun yapılanmada, iç unsurlar o kadar güçlüdür ki devletin vergi toplayabilmek için zora başvurması ve güçlü bir devlet mekanizması tesis etmesi gerekmektedir. İtalyan şehir devletleri ve Hollanda örneğiyle açıkladığı sermaye yoğun yapılanmada ise yöneticilerin savaş masrafları için sermaye ile anlaşmak zorunda kalmasından dolayı, bu modelde kalıcı devlet yapılarına ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir. Fransa ve İngiltere örneğiyle açıkladığı sermayeleşmiş zor ise zor-yoğun ve sermaye-yoğun iki yapılanmayı da içinde barındırdığından, diğer ikisine göre savaş yapmada daha etkin bir sistem ortaya koymuş ve diğer iki yapılanmadan önce ulus devlet modelini üretmiştir. Tilly'e göre diğer iki yapılanma ulus devletin toplumdan toplayabildiği kadar kaynak toplayamadığından varlıklarını kaybetmiş ve ulus devlet, devletler sistemine egemen olmuştur.[34]

Devlet oluşumunu açıklamada en kapsamlı teoriyi ortaya koyan Tilly ve Skocpol'un çalışmaları dahil olmak üzere tarihsel sosyolojik çalışmalar ve diğer devlet oluşumunu açıklayan teoriler ikinci yeni Webercilerin iddia ettiği gibi devlet oluşumunu açıklarken devletin içerisindeki yapıya ve sosyolojiye daha fazla önem vermiş, lakin uluslararasını üstün körü bir şekilde ele almıştır. Bu bakımdan ulusal ve uluslararasını bir arada incelediğini iddia eden birinci dönem yeni Weberci tarihsel sosyoloji, devletin dışarısındaki yapıyı ve dışarının devletin içerisindeki yapıya ve sosyolojiye yaptığı etkiyi yüzüstü ele alarak kendisi ile çelişmekte ve indirgemeci bir tutum takınmaktadır. Bu bağlamda literatürdeki çalışmaların modern Avrupa devletlerinin oluşumunu açıkladığı, ancak Ortadoğu devletlerinin oluşumunu açıklamada yetersiz kaldığı eleştirisi yapılmaktadır. Bu eleştiri kısmen haksızdır, zira sömürge sonrası kurulan ve farklı bir süreç yaşayan Ortadoğu devletlerini modern Avrupa devletleri ile kıyaslamak ve oluşumunu açıklamaya çalışmak

[33] Salihi, a.g.e., s. 84-85. Ayrıca; Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 40.
[34] Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, s. 65-66. Ayrıca; Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 40-41.

hatalı olur. Ancak yapılan eleştiri kısmen de haklıdır, zira Ortadoğu devletleri Avrupa devletlerine nazaran dış unsurların daha fazla yoğun olduğu bir oluşum süreci yaşamıştır. Öncelikle, Tilly'nin incelediği Avrupa devletlerinin ortaya çıktığı dönemde uluslararası sistemde başat/müdahaleci bir dış güç bulunmamaktadır. Avrupa devletlerinin ortaya çıktığı süreçte, devletler sınırları içerisinde zor kullanmakta ve kaynak toplamakta gücünün yettiği ölçüde özgürdür. Ancak dış bir güç tarafından sürekli müdahaleye maruz kalan post-kolonyal Ortadoğu devletleri için bu durum söz konusu değildir. Yani literatürdeki teoriler müdahaleci bir dış gücün devlet oluşumundaki rolünü görmezden geldiğinden, Ortadoğu devletlerinin oluşumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır.[35]

Başta Tilly olmak üzere birinci dönem yeni Weberci tarihsel sosyolojik çalışmalar, devlet oluşumunu uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklı olarak rakip ya da düşman devlet algısı üzerinden iç unsurlarla yapılan sosyolojik bir süreç olarak ele almıştır. Örneğin Tilly, rakip veya düşman devlet algısı üzerinden iç sosyolojik unsurlarla inşa ettiği savaşa hazırlık sürecinin sonucunda, zor ve sermayenin yoğunlaşmasındaki farklılığa göre ortaya çıkan devlet tiplerinde farklılık olacağından bahsetmektedir. Bu bakımdan Tilly, teorisinde rakip ya da düşman devlet algısını pasif bir dış güç üzerine oturtmaktadır. Ancak günümüzdeki uluslararası sitemde devlet oluşumuna etki eden pasif bir dış gücün aksine, aktif müdahaleci bir dış güç bulunmaktadır. Bu da devlet oluşumunda, özellikle post kolonyal Ortadoğu devletlerinin oluşumunda farklılaşmaya neden olmaktadır. Aktif bir müdahaleci dış gücün olduğu devlet oluşumunda Tilly'nin bahsettiği gibi zoru ve sermayeyi yoğunlaştıracak iç sosyolojik unsurları bir araya getiren savaşa hazırlık süreci yaşanmamaktadır. Onun yerine dış gücün müdahalesi sonrası devlet oluşumunda, birbirleri üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan iç unsurlar arasındaki çatışmalar süreci yaşanmaktadır.[36] Bu süreçte dış gücün desteğini alan bir iç unsur hakimiyet sağlayabilmektedir. Dış gücün desteğiyle hâkim olan iç unsur, dış gücün desteğini yitirdiğinde zorun tekelini eline alamadıysa tekrardan çatışma süreci yaşanmaktadır. Çatışma süreci ise devletin içerisindeki farklı unsurlara destek veren dış güçlerin sayısı ile doğru orantılı artmaktadır. Dış gücün müdahalesi ve bir iç unsura destek vermesiyle ya da iç unsurların geçici koalisyonuyla/uzlaşmasıyla bu çatışma süreci bir süre için son bulmaktadır. Nihayetinde bu süreç (dış gücün destek verdiği unsurun zorun tekelini

[35] Owen, *State, Power and Politics In The Making of The Modern Middle East*, s. 2-4. Ayrıca; Salihi, a.g.e., s. 86.
[36] Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, s. 65-66. Ayrıca; Yalvaç, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, s. 40-41. Salihi, a.g.e., s. 85-90.

kontrolüne alıp alamamasına göre) kendini tekrarlayan bir döngüye sebep olmaktadır. Bu bağlamda dış gücün desteğini alan unsur zorun tekelini eline alırsa, Tilly'nin Rusya ve Branderburg örneğiyle zor yoğun olarak modelize ettiği otoriter devletler ortaya çıkmaktadır. Aksi durumda ise devlet zayıflığı meydana gelmektedir. Böylelikle, Ortadoğu devletlerinin otoriter veya zayıf devletler olarak iki farklı biçimde oluşumu açıklık kazanmaktadır.[37]

Dış gücün devlet oluşumuna aktif bir şekilde dahil olmasının ilk örnekleri I. Dünya Savaşı sonrası dağılan eski imparatorlukların topraklarında ve sömürgelerde manda olarak kurulan devletlerde görülmektedir. Ancak dış gücün devlet oluşumundaki rolünün uluslararası ilişkilerin gündemine taşınması ise çok sonra olmuştur. Soğuk savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından onun boşalttığı alanlarda yeni devletlerin ortaya çıkması ve zayıf devletlerdeki yoksulluktan teröre kadar birçok sorunun artan küreselleşmeyle birlikte diğer devletler için de sorun oluşturmaya başlaması, diğer devletlerin zayıf devletlere müdahale etmesine neden olmuştur. Bu süreçte zayıf devletlerde yaşanan iç çatışmalar ve insanlık felaketleri, zayıf devlet kavramını uluslararası ilişkilerin odağına sokmuştur.[38] Nihayetinde ABD'deki 11 Eylül 2001 terör saldırıları, zayıf devletlerin bir ulusal güvenlik meselesi olarak (devlet zayıflığıyla uluslararası güvenlik tehditleri arasında sistematik bir ilişki olmamasına rağmen) uluslararası gündemi işgal etmesine neden olmuştur.[39]

Zayıf devlet kavramı, literatürde devlet kurumlarının dağılmasının, ekonomik durgunluğun ve güvenlik koşullarındaki bozulmaların yol açtığı iç çatışmaların yaşandığı devletleri ifade etmek için ya da kategorize etmek için kullanılmaktadır.[40] Belirtmek gerekir ki, literatürde zayıf nitelemesinin yerine başarısız ve kırılgan devlet nitelemesi de kullanılmaktadır. Yine literatürde devlet zayıflığı devletin kapasitesi, başta güvenlik olmak üzere kamu hizmetlerini sağlama yeterliliği ve meşruiyet üzerinden açıklanmaktadır. Buna

[37] Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, s. 65-66.
[38] Olıver P. Rıchmond, *Faıled Statebuildıng Interventıon And The Dynamıcs of Peace Formatıon*, Yale Unıversıty Press, New Haven and London, 2014, s. 1. Ayrıca; Neil Robinson, State-Building and International Politics The Emergence of A 'New' Problem and Agenda, *State-building Theory and Practice*, (e.d) Aidan Hehir & Neil Robinson, First Published by Routledge, 2007, s. 3. Francis Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, (Çev: Türkan Çolak), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Eylül, 2015, s. 17-19, 127.
[39] Oliver Nay, Fragile and Failed States: Critical Perspectives on Conceptual Hybrids, *International Political Science Review*, Vol. 34, No. 3, June, 2013, ss. 326-341, s. 335. Ayrıca; Mehran Kamrava, Weak States In The Mıddle East, *Fragile Politics Weak States in the Greater Middle East*, (Ed.) Mehran Kamrava, First Published by C. Hurst & Co. (Publisher) Ltd., UK, 2016, s. 3, 5.
[40] Nay, a.g.m., s. 327.

göre devletler üç grupta güçlü devlet, zayıf devlet ve çöken devlet olarak kategorize edilmektedir.[41] Literatürde, toplumsal alanı kontrol edebilen ve toplumu dönüştürebilen, zor kullanma tekeline sahip, doğal kaynaklarını çıkarabilen, kanunları zorla uygulatabilen devlet güçlü devlet olarak kabul edilmektedir.[42] Çöken devlet ise otorite boşluğundan dolayı insanların ne canlarının ne de mallarının güvenliğinin olmadığı, anarşinin hâkim olduğu, devlet dışı aktörlerin kendi otoritesini tesis ettiği devlettir.[43] Her ikisinin arasında olan zayıf devlet ise ana kamusal hizmetleri (eğitim, sağlık, altyapı, vb.) sağlama gibi temel işlevlerini gerçekleştirmede, ulusal güvenliğini sağlamada ve zorun tekeline sahip olmada, devletin etkinliğini ve kapasitesini korumada ve kendi toplumundaki meşruiyetini sağlamada zorlanan ya da başarısız olan devlettir.[44] OECD'ye göre zayıf devlet; "bir nüfusu ve toprağını idare etmenin temel işlevlerini yerine getirmek için zayıf bir kapasiteye sahiptir ve toplumla karşılıklı olarak yapıcı ve pekiştirici ilişkiler geliştirme becerisinden yoksundur."[45] Tanımdan da anlaşıldığı üzere, devlet başarısızlığının ölçüsü devletlerin bir kamusal hizmeti vermedeki performansı ya da kapasitesi ile ilişkilidir. Bu bakımdan güçlü devletler zayıf devletlerden, zayıf devletler de çöken devletlerden ayırt edilebilmektedir.[46] Belirtmek gerekir ki çöken devlet ve zayıf devlet, tanımlardan da anlaşıldığı üzere devlet başarısızlığının bir sonucudur. İkisi arasındaki fark ise, çöken devletin devlet başarısızlığının ekstrem bir safhası olmasıdır. Bu bakımdan çöken devlet nadir rastlanılan bir durumdur ve çok az devlet çöken devlet kategorisinde tanımlanmaktadır.[47] Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere, güçlü devletten kast edilen ideal tip Batı Avrupa devletleridir. Nitekim kimi devletler için yapılan zayıf devlet tanımlaması, özündeki batı merkezci tutumu nedeniyle literatürde eleştirilmektedir. Bazıları zayıf devlet tanımının dış müdahaleyi meşrulaştırdığı gerekçesiyle 'ideolojik bir icat' olduğunu ileri sürmektedir. Bazıları da zayıf devlet söyleminin devlet inşası müdahalelerini haklı çıkarmaya hizmet ettiğini ve Batılı

[41] Gülise Gökçe, Devlet Sınıflandırmaları ve Zayıf Devletlerin Karakteristik Özellikleri, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2006, ss. 343-359, s. 344. Ayrıca; Bingöl, a.g.t., s. 8.
[42] Salihi, a.g.e., s. 92. Ayrıca; Bingöl, a.g.t., s. 8.Gökçe, a.g.m., s. 348.
[43] Robert I. Rotberg, Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators, *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, (Ed.) Robbert I. Rotberg, World Peace Foundatıon & Brookıngs Instıtutıon Press, 2003, s. 9-10.
[44] Nay, a.g.m., s. 331.
[45] OECD (2011), *Supporting Statebuilding in Situations of Conflict and Fragility: Policy Guidance*, DAC Guidelines and Reference Series, OECD Publishing, s. 21.
[46] Rotberg, a.g.e., s. 2-4.
[47] Neil Robinson, a.g.e., s. 6. Ayrıca; https://www.britannica.com/topic/failed-state (Erişim Tarihi: 24.07.2019)

devletlerin zayıf diye nitelendirdikleri devletlerin iç işlerine müdahale etmesine imkân verdiğini belirtmektedir.[48]

Bu bağlamda, zayıf devletlerin oluşturduğu şiddet, yoksulluk, vb. sorunlara yönelik çözüm devlet inşası çalışmalarında bulunmuştur. Zayıf devlet yapılarına sahip ülkelere müdahale edilmesi, bu ülkelerdeki devlet yapılarının yeniden yapılandırmasını ya da oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Müdahaleler neticesinde devlet inşası çabalarının artan önemine binaen, devlet oluşumunda dış gücün rolü geçmişten daha fazla önem kazanmıştır.[49]

Literatürde devlet inşasının ne olduğuyla ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur. Britanica Ansiklopedisi'ne göre devlet inşası; "belirli bir bölgede meşru şiddet kullanımının tekeli ile tanımlanan bir devlet aygıtının inşası"dır.[50] RAND Corporation tarafından yayımlanan *After The War Nation-Building From FDR To George W. Bush* kitabında devlet inşası, "kalıcı bir barışı ve demokrasiye geçişi teşvik etmek için bir çatışma sonrasında silahlı kuvvetlerin kullanımı"[51] şeklinde tanımlanmaktadır. OECD'ye göre devlet inşası; "devlet-toplum ilişkileriyle yönlendirilen devletin kapasitesinin, kurumlarının ve meşruiyetinin arttırılması için içsel bir süreç"tir.[52] Francis Fukuyama'ya göre ise "devlet inşası, yeni idari kurumların oluşturulması ve var olanların güçlendirilmesi anlamına gelir."[53] Belirtmek gerekir ki devlet inşası için yapılan daha birçok tanım vardır, lakin tüm tanımlamalar özü itibariyle Fukuyama'nın ve OECD'nin tanımıyla örtüşmektedir.[54] Hem Fukuyama'nın hem de OECD'nin yapmış olduğu tanım, kurumların kapasitesini ve gücünü artırmayı vurgulamaktadır. Fukuyama, önceden hantal hükümetin eleştirisi ve icraatların devlet sektöründen serbest piyasaya ve sivil topluma kaydırılması ile devletin küçültülmesi eğilimi olduğunu, ancak günümüzde bu eğilimin yerini devlet inşasının aldığını belirtmektedir.[55]

Devlet inşası şiddetin kontrol altına alınması, hukukun yeniden tesisi, idari kurumların oluşturulması gibi uzun dönemli bir süreçtir. Bu süreç geçici bir yönetim ile

---

[48] Nay, a.g.m., s. 330, 332.
[49] Nay, a.g.m., s. 333. Ayrıca; Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, s. 136.
[50] https://www.britannica.com/topic/state-building (Erişim Tarihi: 20.10.2019).
[51] James Dobbıns ve diğ., *After The War Natıon-Buildıng From FDR To George W. Bush*, Published by: RAND Corporation. (2008), s. 2.
[52] OECD, a.g.r., s. 20.
[53] Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, s. 17.
[54] Mehmet Yıldız, *Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)*, T.C Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ocak, 2014, s. 21-22.
[55] Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, s. 17.

merkezi ve yerel kurumların oluşturulması, güvenliğin tesisi, anayasa hazırlanması, seçimlerin gerçekleştirilmesi, alt yapı çalışmaları ve kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesini içermektedir.[56] Bu bağlamda devlet inşasının üç safhası bulunmaktadır. İlk safha, anayasa hazırlama ve seçimler gibi devlet ve toplumu birbirine bağlayan siyasi süreçler ve elitler arasında devletteki güç dağılımına yönelik siyasi uzlaşmadır. İkincisi, devletin temel işlevlerini etkili bir şekilde yerine getirmesi için kapasitesinin artırılmasıdır. Sonuncusu ise devletin toplumun taleplerini dile getirme (gerçekleştirme) kabiliyeti kazanmasını sağlamadır.[57]

Barış inşası, çatışma sonrası yeniden inşa ve ulus inşası terimleri zaman zaman devlet inşası terimi yerine kullanılmaktadır. Barış inşasında toplumun çatışma durumundan güvenlik durumuna geçirilmesi söz konusuyken devlet inşasında yasal idari kurumların oluşturulması söz konusudur. Çatışma sonrası yeniden inşada ise kısa ve orta vadeli çözümler üretilirken, devlet inşasında uzun vadeli çözümler üretilmektedir. Ulus inşasında ise farklı bir durum söz konusudur. Ulus inşası terimi, ilki ulusların toplumsal olarak oluşturulması ve ikincisi devlet inşası olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmaktadır.[58]

Amerikalılar ulus inşası terimini kullanırken, Avrupalılar devlet inşasını tercih etmektedir. Bunun nedeni; Avrupalıların ortak değerler, gelenekler ve tarihi bir hafızaya sahip olan ulusların (milletlerin) birileri (yabancılar) tarafından inşa edilemeyeceği şeklindeki itirazıdır. Bu yüzden Avrupalılar ulus inşası teriminin yerine devlet inşası teriminin kullanılmasını daha doğru bulmaktadır. Bu konuda Fukuyama, Avrupalıların Amerikalılara göre devlet ve ulus arasındaki ayrımın daha fazla farkında olduğunu belirtmektedir. Devlet inşası terimi ile ilgili Avrupa ve Amerikalılar arasında yaklaşım farklılığı varmış gibi gözükse de bir tarafın devlet inşası bir tarafında ulus inşası olarak kastettiği şey; aslında devlet inşasıdır. Zira Amerikalılar ulus inşası terimini kullansa da kastedilen; bir ulus (millet) inşası değildir. Amerikalıların kastettiği şey; Avrupalıların

[56] Cansel Poyraz, *Irak'ın İşgalinin ABD Dış Politika Doktrinleri Çerçevesinde Oryantalist Açıdan Değerlendirilmesi*, T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 79. Ayrıca; Bingöl, a.g.t., s. 3.
[57] OECD, a.g.r., s. 29-30.
[58] Yıldız, a.g.t., s. 29, 31. Ayrıca; Bingöl, a.g.t., s. 41.

devlet inşası olarak nitelediği, siyasi kurumların oluşturulması ve kalkınmanın sağlanmasıdır.[59]

Devlet inşasını anlamlandırmamıza ve dış gücün rolünü ortaya koymamıza yardım eden bu bölüm neticesinde, devlet inşası çabalarının temel devlet işlevlerini yerine getirmede başarısız olan ya da zorlanan zayıf devletlerin oluşturduğu tehditlere karşı çözüm olarak ortaya çıktığını belirtebiliriz. Bu bağlamda dış güç tarafından gerçekleştirilen bir devlet inşasından, zayıf devletleri zorlandıkları ya da başarısız oldukları devlet işlevlerini yerine getirme açısından güçlendirmesi beklenmektedir. Bu kapsamda tezde ele aldığımız her iki devlet inşası deneyiminin de bu beklentiyi karşılaması gerektiğinden, her iki devlet inşası da karşılaştırma yapabileceğimiz idare ve siyaset, güvenlik, eğitim ve kalkınma olarak dört temel devlet işlevi bakımından ele alınmıştır. İlk olarak İngiltere'nin Irak'taki devlet inşası deneyimi sonra da ABD'nin Irak'taki devlet inşası deneyimi bu dört işlev açısından incelenmiş ve sonuç kısmında yine bu dört temel devlet işlevi açısından karşılaştırma yapılmıştır.

[59] Francis Fukuyama, Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası, *Ulus İnşası,* (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012, s. 14-16. Ayrıca; Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, s. 136-142.

BÖLÜM II

İNGİLTERE'NİN IRAK'TAKİ DEVLET İNŞASI

Bu bölümde, ilk olarak Osmanlı Devleti sonrası Musul, Basra ve Bağdat vilayetlerinden oluşan Irak'ın sosyal ve siyasal yapısı, sonra Irak'ın İngiltere tarafından işgali, daha sonra idare ve siyaset, eğitim, güvenlik ve kalkınma olarak dört başlık altında İngiltere işgal ve manda yönetimleri ayrı ayrı incelenmiş ve İngiltere'nin Irak'ta gerçekleştirdiği devlet inşası ele alınmıştır. Bu bölümü yazma amacımız; İngiltere'nin Irak'ta devleti oluştururken neler yaptığını, kontrolü nasıl sağladığını ve nasıl bir devlet yapısı oluşturmaya çalıştığını ve devlet inşası neticesinde inşa ettiği devletin temel devlet işlevlerini (idare ve siyaset, güvenlik, eğitim, kalkınma) yerine getirebilme kapasitesini ortaya koymaktır. Nihayetinde bu bölümden elde ettiğimiz bulgular, tezin son bölümünde yapacağımız karşılaştırma için dayanak oluşturacaktır.

2.1. İNGİLTERE İŞGALİ ÖNCESİ IRAK'IN SOSYAL VE SİYASAL YAPISI

Bugünkü Irak, Osmanlı idaresi altında Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri ve onların çevresinden oluşmaktaydı. Irak, çok kültürlü, etnik ve dinsel-mezhepsel bir yapıya sahiptir. Arap, Türk, Kürt, Hristiyan, Yahudi, Yezidi, Sünni ve Şii gibi pek çok etnik ve dinsel yapıyı içinde barındırmaktadır. Bazılarının Osmanlı kaynaklarına dayandırdığı rakamlara göre; bahsedilen üç vilayetin ve çevresinin nüfusu 1914'te yaklaşık olarak 3.650.000'di.[60] Bu vilayetlerden Bağdat'ın nüfusu 1.300.000, Basra'nın 1.150.000 ve Musul'un 828.000'idi. Etnik olarak üç vilayetin toplam nüfusunun %60'ını Arap, %20'sini Kürt, %12'sini Türk ve %8'ini Asuri, Yahudi, Ermeni ve Yezidiler oluşturmaktadır. Irak'ın güney bölgelerinde Şiiler çoğunluktayken, orta ve iç kesimde Şii-Sünni Araplar karışık vaziyette ve kuzeyde

[60] Bu rakama Kuveyt ve Necd'in nüfusu da dahildir. Bkz; Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London, 2006, s. 12-13.

Kürtler, Türkmenler, Yezidiler ve Asuriler yaşamaktadır. Ermeniler ve Yahudiler ise vilayet merkezlerinde yaşamaktadır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal hayat süren insanlar olmakla birlikte, büyük ölçüde göçebe kabilelerden meydana gelmekteydi.[61]

Etnik çeşitlilik sayesinde Irak'ta birden fazla dil konuşulmaktadır. Genel olarak Arapça konuşulmaktayken, Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Farsça ve Asurice de konuşulmaktadır. Araplar, Türkler ve Kürtler Müslüman, Ermeniler ve Asuriler Hristiyan'dır. Bölgedeki her etnik ve dini yapının, çevre ülke ve bölgelerdeki etnik ve dini yapılarla bağları bulunmaktadır. Kürtlerin; Suriye, Türkiye ve İran'da bulunan Kürtlerle, Şiilerin; İran, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki Şiilerle, Sünnilerin; Suriye ve Ürdün'deki Sünnilerle, Türkmenlerin[62] ise Türkiye ile irtibatları vardır. Güneyde Basra ve çevresi Arap ve Şii, batı tarafı ağırlıklı olarak Arap ve Sünni, kuzey ise ekseriyetle Kürt ve Sünni iken, iç kesimlerde Şii ve Sünniler iç içe geçmiş durumdadır.[63]

2.1.1. İngiltere İşgali Öncesi Musul, Basra ve Bağdat Vilayetleri

Bölgenin karmaşık yapıya sahip olması ve merkezden yönetimin kolay olmamasından idaresi zordu. Bu yüzden, Osmanlı idarecileri 1800'lerin başlarında merkezi otoriteyi arttırma çabası içinde olmuşlardır. Bu kapsamda Osmanlı Sultanlarından II. Mahmut'un başlattığı merkezi otoriteyi devletin bütün topraklarında etkin kılma siyaseti Irak'ta da hissedilmiştir. Dolayısıyla Irak, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamış olduğu kapsamlı bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yönetimi ıslahat çalışmaları kapsamında 1858 Arazi Kanunnamesi, ayrıca devletin işleyişi ve vilayetlerin idaresiyle ilgili 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeni birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında vilayetler, sancak, kaza, nahiye ve köy gibi alt birimlere ayrılmıştır. Bağdat Vilayeti; Bağdat, Divaniye, Kerbela sancaklarından, 17 kaza ile 34 nahiye ve köyden oluşmaktaydı. Basra Vilayeti ise; Basra, Amara, Müntefik ve Necd sancaklarından, 10 kaza ile 29-34 nahiye ve 210 köyden oluşurken, Musul Vilayeti; Musul, Kerkük, Süleymaniye olarak üç sancak, 15

[61] Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, I.B. Tauris Academic Studies, Ekim, 2007, s. 14. Ayrıca; Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 9-10. Çetinsaya, a.g.e., s. 12-14. Abbas, a.g.e., s. 15. Nüfus verilerinin, dönemin şartları ve imkanları göz önüne alındığında sağlıklı olmadığını belirtebiliriz.

[62] Türk kökenliler için kullanılmakta olup, bugünkü anlamıyla "öz Türk" manasındadır. Bkz; https://islamansiklopedisi.org.tr/turkmenler (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

[63] Çetinsaya, a.g.e., s. 13. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 27.

kaza ile 22-25 nahiye ve 3331 köyden meydana gelmekteydi. Vilayetin başında "Vali", sancağın başında "Sancak Beyi", kazanın başında "Kadı", nahiyelerin başında "Nâibler" ve köyün başında "Muhtar" bulunmaktaydı. İdarede görev alanlar arasında Iraklılar önemli bir pay sahibiydi. 1869 yılındaki bir değişiklikle vilayet meclisleri ön plana çıkarılmıştır. Vilayetlerde vali ve defterdar ile şehirlerin ileri gelenleri arasından belirlenen temsilcilerin bulunduğu vilayet meclisleri oluşturulmuş ve buralarda gayrimüslim olanlar da kendilerine yer bulmuştur. Ayrıca, görevini yaparken Valiye yardımcı olması için ileri gelenlerden bir danışma meclisi (encümen) oluşturulmuş ve bir başkâtip (principal secretary) görevlendirilmiştir.[64]

Hukuk alanında da bazı değişiklikler olmuştur. Reformlar kapsamında Müslümanlar için uygulanan *şer-i* hukuka göre faaliyet gösteren ve kadılar tarafından idare edilen *şer-i* mahkemelerin yetkileri azaltılmış ve faaliyetleri adli ve idari yargı dışına alınmıştır. Buna göre; her idari birimde başkanı şeyhülislam tarafından atanan ve diğer üyeleri seçilmiş Müslim, gayrimüslimlerden oluşan, hukuk ve ceza olarak iki kısımda faaliyet gösteren asliye, istinaf ve temyiz mahkemeleri kurulmuştur. Asliye mahkemesi her vilayette, sancakta ve kazada bulunurken, istinaf mahkemesi Bağdat'ta, temyiz mahkemesi ise İstanbul'daydı. Ayrıca Bağdat ve Basra'da iki Müslim ile iki gayrimüslim (Yahudi ve Hristiyan) üyeden oluşan Ticaret Mahkemeleri bulunmaktaydı. Yine her vilayette, bir savcı ve bir savcı yardımcısı bulunmaktaydı.[65]

Bu düzenlemelerin çoğunun Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinde hayata geçmesi, Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde olmuştur. Mithat Paşa (1869-1872) kısa bir dönem valilik yapmış olmasına rağmen önemli işler gerçekleştirmiştir. Bu dönemde özellikle arazi, idari, askeri ve eğitim reformu ile alt yapı gibi alanlarda başarılı işlere imza atmıştır. Yönetimi yeniden yapılandırırken, halkın karar alma sürecine dahil olacağı şehir ve köy meclisleri oluşturmuştur. Arazi Kanunu ile aşiretleri yerleşik yaşama geçirme çabaları, ilerleyen yıllarda başarılı sonuçlar vermiş ve göçebe aşiretlerin sayılarında azalmalar

[64] Diyanet İslam Ansiklopedisi Abdülmecid Maddesi, s. 261. Bkz; http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010312.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2018). Ayrıca; Çetinsaya, a.g.e., s. 15. Duman, a.g.e., s. 11. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli), C.5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 1982-1983. https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiye (Erişim Tarihi: 22.10.2019). https://islamansiklopedisi.org.tr/kaza--osmanli (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

[65] Gürsoy Akça & Himmet Hülür, Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, 2007, s. 235-269. Ayrıca; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedi Neşriyat, Ankara, 2007, s. 502. Çetinsaya, a.g.e., s. 18. Duman, a.g.e., s. 25-26.

olmuştur. Yerleşik hayata geçenler tarımla ilgilenirken, devlet daha iyi vergi toplamıştır. Ayrıca, eğitime önem vermiş ve modern eğitim uygulamasını başlatmış, teknik okulları geliştirmiş, hukuk, idadi, rüştiye ve Kuran okulları açmıştır. Ulaşım ve iletişim imkanları geliştirilmiştir. Arapça ve Türkçe yayım yapan bir gazete faaliyete geçirilmiştir. Yeni hastaneler açtırmış ve Arapça bilen memurları kullanarak devletin halkla daha sağlam bağ kurmasını sağlamıştır.[66]

Mithat Paşa'nın yapmış olduğu bu düzenlemeler ile üç vilayette ticaret canlanmıştır. Böylelikle sermaye sahibi olan tüccarlar ve aşiret reisleri arazi ıslahı ve kanal açma gibi yatırımlara yönelmiştir. Aşiret reisleri güçlenirken, aşiret mensupları çalışan birer işçi haline dönüşmüştür. [67]

Sultan II. Abdülhamit'in (1878-1908) saltanatı döneminde valilerin ön planda olduğu bir yönetim yerine, vilayetlerdeki ileri gelen kişilerden oluşan eşrafın ön planda olduğu bir yönetim modeli politika olarak benimsenmiştir. "Eşraf siyaseti" olarak adlandırılan bu uygulama, eşraf olarak görülen kişilerin ayrıcalıklı bir konuma gelmesine sebep olmuştur. Bu süreçte, demiryolu (Bağdat demiryolu), sulama, aşiretlerin yerleşik düzene geçirilmesi, askeri ve idari olmak üzere pek çok reform kaydedilmiştir. Yerleşik nüfus yüzde 40'dan yüzde 60'a çıkmıştır. İletişim alanında önemli gelişmeler olmuş, pek çok yere telgraf hatları ulaştırılmıştır. Asker sayısı 20.000'e ulaşırken, eğitim alanında yeni okullar açılmıştır. İslam'ı, Osmanlı kimliğini, padişaha sadakati önceleyen ve modern fen bilimlerini içine alan Batı tarzı bir müfredat uygulamaya konulmuştur. 19. yüzyıl sonu itibariyle Bağdat'ta 310 okul, 7200 kız öğrenci ve 59750 erkek öğrenci, Basra'da 210 okul, 1100 kız öğrenci ve 33100 erkek öğrenci, Musul'da ise 285 okul, 1620 kız öğrenci ve 17600 erkek öğrenci bulunmakta ve okullaşma hızlı bir ivme ile devam etmekteydi.[68]

Bununla birlikte bu dönemde, II. Abdülhamit'in aşiretlerden oluşturmuş olduğu Hamidiye Alayları sorun teşkil etmeye başlamıştır. Aralık 1897'de II. Abdülhamit'in görevlendirdiği Müşir Ahmed Şakir Paşa'nın hazırladığı raporda; bu alaylardaki subayların

---

[66] Diyanet İslam Ansiklopedisi Irak Maddesi, s. 94. Bkz; http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c19/c190062.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2018) Ayrıca; Emin Salihi, *Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci,* Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2017, s. 132-133.

[67] William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları, 2. Baskı, Nisan, 2007, s. 70-71.

[68] Diyanet İslam Ansiklopedisi Irak Maddesi, s. 94. Bkz; http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c19/c190062.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2018). Ayrıca; Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, 3rd Ed., Published by Westview Press, Boulder (CO), 2012, s. 7. William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, Birinci Basım, Haziran, 2008, s. 136-137. Duman, a.g.e., s. 25.

aşiret reisleriyle girdikleri menfaat ilişkileri neticesinde kalabalık olan bazı aşiretlerin bölgede hakim duruma gelmesinin ve bu alaylardaki disiplinsizliğin bölgedeki eşrafın rahatsızlığına yol açtığı belirtilmiştir.[69] Ayrıca, merkezi Bağdat'ta bulunan 6. Ordu Komutanlığı'nın II. Abdülhamit'e sunduğu Kasım 1906 tarihli bir rapor; Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinde istenilen düzeyde asker toplanamadığı, vergi toplamada beklenilenin gerçekleşmediği ve zamanla vergi gelirlerinin azaldığı, nüfus kayıtlarının tutulmadığı, aşiretler arasındaki çatışmalardan ötürü ordunun yıprandığı, devlete ait arazilerin ödenmeyen ücretler karşılığında aşiret reislerine kiralandığı ve bu aşiretlerin silahlandığını ortaya koymuştur.[70]

20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, üç vilayette asayiş sorunlarında artış baş göstermiştir. Hatta asayiş sorunları öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, Musul'daki vilayet seçimleri dört kez tekrar edilmiş ve ancak Şubat 1908'de sonuçlandırılmıştır. 1908'de Mebusan Meclisi'nin açılmasının ardından İttihat ve Terakki'nin (İT) iktidarı ele almasıyla genel af çıkartılmış lakin birçok suçlunun salınması, güvenlik zafiyetine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte rüşvet, yolsuzluk, adam kayırmacılık artmış ve aşiretler arası çatışmalar meydana gelmiştir.[71]

İT döneminde, devlet yönetiminde bürokrasinin ağırlığı artmış, eşrafın gücü kırılmıştır. Eşraf siyasetinin değişmesi sonucu konumu sarsılan eşraftan bazıları, muhalif cephede kendine yer aramıştır. Gerek yerel eşrafın siyaset dışında kalması, gerekse İT'nin merkeziyetçi politikaları sebebiyle bölgede, devlet memurları içinde gizlice lakin toplumda açıkça örgütlenen El-Ahd[72] gibi, Arap milliyetçisi örgütlerin filizlenmesi için uygun zemin oluşmuştur. Bu tür örgütlerin "hürriyet" ortamının sağladığı imkanları iyi değerlendirdiğini belirtebiliriz. Zira bu örgütler hürriyet ortamının sağladığı imkanla, üç vilayette propaganda yapabilecekleri 60 civarında gazete ve dergi yayımlamıştır.[73]

---

[69] https://islamansiklopedisi.org.tr/hamidiye-alaylari (Erişim Tarihi: 22.10.2019).
[70] B.O.A., Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1993, Belge No:63. (Aktaran; Duman, a.g.e., s. 26.)
[71] Satılmış Gökbayır, Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1): 61-96, s. 73-76. Ayrıca; Davut Hut, II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları, *Divan: Disiplinler Arası Çatışmaları Dergisi*, Sayı: 25, Yıl: 2008, ss. 101-136, s. 117.
[72] Ekim 1913'te kurulan ve sadece Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subayların üye olabildiği gizli bir cemiyettir. Bkz; Ömer Osman Umar, Aziz Ali El-Mısri ve Osmanlı Devletine Karşı Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2003, ss. 419-436, s. 420.
[73] Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 22. Ayrıca; Cezmi Eraslan, Irak'ta Türk İngiliz Rekabeti (1876-1915), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 35, Yıl: 1994, ss. 223-252, s. 242. Duman, a.g.e., s. 34. Hut, a.g.m., s. 105.

İşgal öncesi döneme genel olarak bakarsak; yukarıda bahsettiğimiz düzenlemelerle vilayetlerin idari yapısında değişikliğe gidilmiş, ordu modernize edilmiş ve yeni kışlalar oluşturulmuştur. Askeri hastaneler elden geçirilirken, asker için modern askeri kıyafetler temin edilmiştir. Hamidiye alayları yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, polis teşkilatı da bu süreçte oluşturulmuştur. Polis teşkilatının personel sayısı çok yüksek değildir, örneğin Bağdat'ta 50 adam civarındadır. Keza üç-dört bin kişiden oluşan bir jandarma kuvveti oluşturulmuştur.[74]

Eğitim meselesinde, Eğitim Bakanlığı'nın kontrolündeki devlet okulları ilk ve orta okul kademelerinde askeri ve sivil okul olarak ikiye ayrılmıştır. Ayrıca sanayi ve ticaret okulları, medreseler ve mahalle okulları bulunmaktaydı. Yine gayri-müslim okulları ile yabancıların açtığı misyoner okulları vardı. Özellikle Irak'ın güneyindeki nüfusun çoğunluğu Şii olduğundan ve Irak Şiiler açısından kutsal pek çok önemli yeri barındırdığından, devletin ihtiyacı olan beşerî unsurun eğitimi, yukarıda bahsettiğimiz devlet okullarının dışında çoğunlukla bölgede bulunan İran yanlısı Şii hocalar tarafından cami ve mescid gibi yerlerde, Kuran okullarında, gerçekleştirilmekteydi.[75]

Son olarak iktisadi durumu ele alırsak; sulama projeleri olmadan topraklarının %13'ü tarıma elverişli olan bu üç vilayet ve çevresi oldukça verimli topraklara sahiptir. Hurma, buğday, arpa, yün, deri ve hayvancılık Irak'ın ticaretinde büyük öneme sahip dış satım ürünleri olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bölgedeki güvenlik ve ulaşım yetersizliği dış satımı negatif yönde etkilerken, dış ticaret dengesi 1914 öncesi bu üç vilayetin aleyhine gelişmekte ve özellikle Bağdat demiryolunun yapım faaliyetleri için yapılan harcamaların etkisiyle dış alım artmaktaydı. Bu üç vilayetin ana ticaret ortağı İngiltere ve Hindistan'dı. Nitekim 1864-1866 arası Bağdat ve Basra'nın dış alım yaptığı ürünlerin %83'ü, dış satım yaptığı ürünlerinin %99'u İngiltere ve Hindistan'a idi. Ancak 1903'te, bu iki vilayetin İngiltere ve Hindistan'dan yaptığı dış alım %60'a gerilemiştir. Bunun yanı sıra üç vilayetin, Avrupa (özellikle İngiltere ile ticaret gerilese de en büyük payı oluşturmaya devam etmektedir) ve Kuzey Amerika ile olan ticareti Hindistan ile olan ticaretini geçmiştir. Bunun olmasında etkili olan şey, deniz ticaretinin Avrupa ve Kuzey Amerika ile artmış olmasıdır. Örneğin, Bağdat'ı ele alırsak 1901-1904 yılları arasında yıllık ortalama Avrupa ve Kuzey

[74] Çetinsaya, a.g.e., s. 15-16. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 73.
[75] Duman, a.g.e., s. 38. Ayrıca; Eraslan, a.g.m., s. 235.

Amerika'dan 1.600.000 sterlin değerinde ürün (dış) alımı yaparken, Hindistan'dan 250.000 sterlin değerinde ürün (dış) alımı yapmıştır.[76]

Yukarıda anlattığımız şekilde üç vilayet ticari olarak gelişse de savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin genelinde bir çöküş yaşanmaktaydı. Pek çok yabancı yatırım girişi olsa da Osmanlı Devleti'nin dış borcu 1914'te 152.265.915 lira idi. Askere gidecek erkeklerin ve yük hayvanlarının ordunun ihtiyaçları için toplanması, tarım toplumuna sahip Osmanlı Devleti'nde kıtlık yaşanmasına sebep olmuştu. Ulaşım sistemi ise neredeyse çökmüş, eski usul ile yapılmaktaydı. Ayrıca, devlet sağlıklı işleyen bir vergi toplama sistemine de sahip değildi. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde Osmanlı Devleti, devlet olarak vergi toplamak ve güvenlik sağlamak gibi en temel sorumluluklarını dahi yerine getiremez durumdaydı.[77]

2.1.2. İngiltere'nin Bölgeye Olan İlgisi

İngiltere'nin bölgeye yönelik ilgisi çok eskiye dayanmaktır. Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde (1520-1566) bölgede ticari faaliyet göstermeye başlayan İngiltere'nin, Irak topraklarına olan ilgisi zamanla artarak katlanmıştır. Yavaş yavaş bölgedeki ticarette etkisini hissettiren İngiltere önce Basra'da ticari temsilcilik, 1794'te ise konsolosluk açmıştır. 18. yüzyıl sonlarına doğru, İngilizler, Osmanlı Devleti'nden Doğu Akdeniz'de ciddi ticari imtiyazlar elde etmişlerdir. İngilizlerin başlardaki ilgisi ticari faaliyetlerini artırmakken, Mezopotamya'nın[78] Akdeniz ticaretinin güvenliğini sağlamak için sahip olduğu stratejik önemin yüksek olması İngilizlerin ilgisini daimî kılmıştır. Bu yüzden İngilizler ticari faaliyetlerini sürdürmenin yanı sıra, bölgedeki diğer aktörler; Fransa, Rusya ve Almanya'ya karşı ticarette elde ettiği üstünlüğü korumaya çabalamıştır. Böylece İngilizler için bundan sonraki süreç, elde ettiği ticari üstünlüğünü devam ettirmek ve Akdeniz ticaretinin güvenliğini sağlamak olmuştur. Bu motivasyonla

[76] Roger Owen, *The Middle East in The World Economy, 1800-1914*, Reprinted by I. B. Tauris, London, 2009, s. 274-275. Ayrıca; Çetinsaya, a.g.e., s. 14. Abbas, a.g.e., s.25. Duman, a.g.e., s. 82.

[77] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: Mehmet Harmancı), Epilson Yayıncılık, 4. Baskı, Kasım, 2013, s. 36. Ayrıca; A.D. Noviçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev: Nabi Dinçer), Onur Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1979, s. 8. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 22. Baskı, Ankara, Aralık, 2016, s. 34.

[78] Bugünkü Irak topraklarına Mezopotamya (iki nehir arasındaki ülke, Araplar El-Cezire 'yi kullanır) adını Grekler (Eski Yunan, Helen) vermiştir. Araplar 642 yılından sonra Fırat ve Dicle nehirlerinin arası ile çevresini Irak olarak adlandırmaya başlamıştır. Hatta Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem olarak ikiye ayrılmıştır. Bu bağlamda, çalışmada teknik terimler hariç olmak üzere Mezopotamya yerine Irak adlandırması kullanılacaktır. Bkz; Ziya Abbas, *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Eylül, 2013, s. 21-22.

hareket eden İngilizler, Irak genelinde Fırat ve Dicle'de taşımacılık yapmaya başlamıştır. Ayrıca, Bağdat'ta misyoner okulları da açmıştır. İlerleyen süreçte bölgenin en büyük ticari gücü haline gelerek, Irak ticaretinin %65'ini, bölgede faaliyet gösteren şirketleri aracılığıyla kontrolü altına almıştır.[79]

İngilizlerin ticarette elde ettiği üstünlüğü korumaya çalıştığı aktörlerden Fransa, 1881'e kadar bölgede İngilizler dışında temsilcilikleriyle faaliyet gösteren tek ülkeydi. Fransızların 1798'de Mısır'a asker çıkarmasından sonra, İngiliz sömürgesi Hindistan'a giden Irak'a yönelme ihtimali İngilizleri endişelendirmiştir. İngilizler, kendi çıkarları için stratejik öneme sahip olan Basra'daki konsolosluklarına Hindistan'dan asker sevki gerçekleştirmiş ve 1802'de Bağdat'taki temsilciliği de konsolosluk yaparak, bölgede etkinliğini arttırmıştır. Nihayetinde I. Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere ile yaptığı müzakereler neticesinde Irak'ta İngiliz üstünlüğünü ve bu bölgenin savaş sonunda İngiliz nüfuzuna bırakılmasını kabul etmiştir.[80]

Benzer şekilde İngilizler, bölgeyle yakından ilgilenen Rusların güneye inmesini kendisine tehdit olarak görmüş ve bunu engellemek için (1853-1856) Kırım Savaşı'ndan beri Osmanlıyı destekleme politikası gütmüştür. Ancak bu durum 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile değişmiştir. İngilizler artık Osmanlı'yı destekleyerek Rusya'yı engelleyemeyeceğinin farkına varmış, Akdeniz aracılığıyla Hindistan'a giden yol üzerindeki Mısır ve Kıbrıs'ı işgal ederek kontrolü altına almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasına gerek kalmadığından yerine, bölgede çıkarlarını konsolide edecek tampon devletler kurma politikasını benimsemiştir. Zira, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Lord Horatio Kitchener'a[81] göre; buraya İngiltere el koymazsa Ruslar mutlaka bu fırsatı değerlendirecektir. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Fransızlarla anlaşan İngilizler, Osmanlı Devleti'nin topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda Ruslarla da anlaşmış ve eskiden beri düşmanı olan Ruslarla ortak hareket etmeye başlamıştır. Ancak 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik devrimiyle Rusya, beklenmedik bir şekilde iç işlerine odaklanmak zorunda kalmış ve Ruslar bölgeden çekilmiştir.[82]

[79] Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 108. Ayrıca; Bilgin, a.g.e., s. 13, 15. Duman, a.g.e., s. 81-82. Eraslan, a.g.m., s. 226.
[80] Eraslan, a.g.m., s. 229. Ayrıca; Bilgin, s. 12, 15. Polk, a.g.e., s. 72-73. Duman, a.g.e., s. 91-92.
[81] Eylül 1911 - Ağustos 1914 tarihleri arasında Kahire'de Yüksek Komiser olarak görev yapmıştır. Bkz; https://www.britannica.com/biography/Horatio-Herbert-Kitchener-1st-Earl-Kitchener (Erişim Tarihi: 22.10.2019).
[82] Briton Cooper Busch, *Britain, İndia, and The Arabs, 1914-1921*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & London, 1971, s. 43-44. Ayrıca; Feroz Ahmad, *From Empire To Republic Essays On The Late Ottoman Empire And*

Bölge üzerinde etkili olmaya çalışan diğer aktör Almanya ise sanayileşmesini ve birliğini sağladıktan sonra sömürge yarışına dahil olmuştur. Başta İngiltere olmak üzere emperyal güçlere karşı toprak bütünlüğünü korumak isteyen Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile ilişkilerini geliştirerek yürüttüğü denge siyaseti İngilizleri ciddi şekilde endişelendirmiştir. Almanya destekli Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi açıdan ayağa kalkması, İngiliz kontrolündeki topraklarda, İslam Halifesine sadık olan Müslüman topluluklar içerisinde İngilizlere karşı olası bir direniş için kıpırdanma anlamına gelebilirdi. Ayrıca Almanların Osmanlı Devleti'yle kurduğu ilişkiden, İngilizlerin ticareti de zarar görebilirdi. Nitekim çok vakit geçmeden İngiltere'nin endişesi vuku bulmuş ve Almanlar, İngilizler için önemli olan Basra ve Bağdat'ta ticari etkinliklerini artırarak, İngiliz tüccarların üstünlüğünü sarsmıştır. Osmanlı yönetiminin, Bağdat Demiryolu projesi için gereken sermayeyi Alman İmparatorluğu'nun sağladığı finansman ve teknik destek ile halledecek olması, İngilizleri daha da endişelendirmiştir. Böylece Alman İmparatorluğu, bölgede İngilizlerin tek rakibi haline gelmiştir. Çünkü, Bağdat demiryolu hattı projesi, Irak ve İngiliz Hindistan'ında İngiltere'nin çıkarlarını tehdit ediyordu. İngilizlerin bu bölgeler ile olan ticaretinin ve iletişiminin aksama ihtimali, ayrıca bölgedeki muhtemel petrol alanlarının da tehdit altında olması İngilizleri korkutmuştur. Almanya zaten, Bağdat demiryolu projesinin sağladığı imtiyaz ile güzergâh üzerinde bulunan topraklarda maden arama hakkını elde etmiştir. Kasım 1914'te Osmanlı Devleti Almanların yanında savaşa girer girmez, İngilizler Abadan petrollerinin güvenliğini bahane ederek Hindistan'dan, Basra'yı kontrol altına alması için Fav'a (Faw) yaklaşık 5.500 kişilik bir kuvvet göndermiştir.[83]

Nihayetinde, İngilizler Irak'a stratejik olarak göz koymuştur. Çünkü, sömürgesi Hindistan açısından Irak en uygun güzergahtır. Bu yüzden, İngiliz yöneticiler Hindistan'a yönelmiş tehditleri bertaraf etmeyi ve Hindistan'a ulaşan yolları kontrol altına almayı politik hedef edinmiştir. Ayrıca, İngilizler stratejik bir durumu fark etmiştir; Afrika kıtasını gemilerle aylarca dolaşmadan, Basra üzerinden İngiliz Deve Postası vasıtasıyla bir haftada

---

Modern Turkey Volume One, İstanbul Bilgi University Press, Second Edition, İstanbul, April, 2014, s. 142. Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 20. Baskı, Ekim, 2010, s. 313-316. Bilgin, a.g.e., s. 12-13. Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 106. Fromkin, a.g.e., s. 118.

[83] Peter Sluglett, *Brıtaın In Iraq Contriving King and Country*, Second Edition, Published by I.B.Tauris & Co Ltd, London-New York, 2007, s. 3-4, 67. Ayrıca; Helen Chapin Metz, (Edited by), *Area Handbook Series Iraq: A Country Study*, Federal Research Division, Library of Congress, May 1988, Fourth Edition, 1990, First Printing, 1990, s. 31. Busch, a.g.e., s. 8. Bilgin, a.g.e., s. 15. Fromkin, a.g.e., s. 31. Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, s. 318-320. Duman, a.g.e., s. 87. Diyanet İslam Ansiklopedisi Bağdat Demiryolu Maddesi, s. 443-444. Bkz; http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c04/c040362.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

Hindistan ile haberleşmek mümkündür. Hatta, İngilizler bu güzergahı geliştirmek ve işletmek için Osmanlıdan izin almıştır; çünkü bu güzergâh, Süveyş kanalı ve Kızıldeniz yolundan daha güvenli ve kısadır. Hatta Hindistan'la iletişim, bu güzergaha telgraf hatları döşendikten sonra daha kolaylaşmıştır. Ayrıca 1912 yılında İngiliz donanması yakıt olarak kömürden petrole geçiş yaptığından, bölgedeki olası petrol varlığı ve İran petrollerinin güvenliğini garanti altına alma arayışı da İngilizlerin bölgeye ilgisini artırmıştır.[84] Yine, Irak dünyadaki en büyük tahıl ambarlarından biri olma potansiyeline sahiptir. Hindistan Ofisi'nden Sir Arthur Hirtzel'e göre; "bu bölge Hindistan'dan getirilerek yerleştirilecek insanlarla sulanabilir ve verimli bir hale getirilebilirdi."[85] Böylece İngilizler, ihtiyaçları olan besinlik buğdayı ve sanayileri için de pamuk yetiştirme imkanına erişebilecekti.[86]

2.2. IRAK'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ

İngilizler, Kasım 1914'te 5.500 kişilik çoğunluğu Hintlilerden oluşan Mezopotamya Seferi Kuvveti'ni (Mesopotamian Expeditionary Force) Fav'a göndermiş, bunu da Osmanlı yönetimine Abadan petrollerinin güvenliğini sağlamak olarak açıklamıştır. Ne var ki İngilizler, güneyden girdikleri Irak'ta hızlıca iç kesime, kuzeye doğru ilerlemiştir. Başta Basra Nakib-ül Eşraf'ının[87] oğlu Seyyid Talib (işgal öncesi, İngilizlerden Basra'nın şeyhi ya da emiri olarak tanınmayı istemiştir) ve Kuveyt'in ileri gelenleri ile ilişkiler kurmuş ve çeşitli anlaşmalar yapmış, onları, kendi safına çekmiştir. Fav'da bulunan halk ise, Kuveyt ileri gelenlerinin etkisiyle işgale karşı durmamıştır. Böylece Türk askeri geri çekilirken, İngilizler stratejik öneme sahip Fav'ı işgal etmiştir. Bazı İngiliz yöneticiler kuzeye ilerlemeye Şatt-ül Arap üzerindeki İngiliz etkisini azaltacağından karşı çıkmış olsa da Fav'daki yetersiz Türk savunmasının verdiği cesaret ve çıkarları söz konusu olan İngiliz tüccarların teşviki ile, İngiliz kuvvetleri Basra'ya yönelmiştir.[88]

---

[84] Hala Fattah & Frank Caso, *A Brief History of Iraq*, Facts On File, Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York, 2009, s. 155. Ayrıca; Erkan Özyürek, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 21, 26. Cleveland, a.g.e., s. 171. Polk, a.g.e., s. 71-72. Eraslan, a.g.m., s. 227-228.

[85] Fromkin, a.g.e., s. 118.

[86] İsmail Şahin & Cemile Şahin & Samet Yüce, Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları, *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, s. 108. Ayrıca; Polk, a.g.e., s. 74.

[87] Peygamber soyundan gelen seyyid ve şerifler ile ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Bkz; https://islamansiklopedisi.org.tr/nakibulesraf (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

[88] Behçet Kemal Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29 Özel Sayı-II, Temmuz, 2009, s. 1317. Ayrıca; *Irak İşgalinin Perde Arkası*, RUPE (The Research Unit For Political Economy), (Çev: Buket Dabancalı & Alaz Pesen), Yordam Kitap, I. Basım, Haziran, 2007, s. 27. Busch, a.g.e., s. 6-15. Bilgin, a.g.e., s. 19.

22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal eden İngilizler, halka yaptığı bir duyuruyla İngiliz işgal yönetimi kurulduğunu deklare etmiştir.[89] İngiliz yöneticiler arasında Bağdat'a ilerleyip ilerleme konusunda görüş farklılıkları bulunsa da Basra'nın elde tutulabilmesi için Osmanlı kuvvetlerinin merkezi olan Bağdat'ın alınmasının gerekli olduğunu düşünen İngiliz ordu komutanı Sir John Nixon'ın, Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend'e verdiği emir üzerine İngiliz kuvvetleri Basra'nın işgalinden sonra Bağdat'a yönelmiştir. Bu süreçte Türk ordusunun işgale karşı güçlü direnişi, Irak'ın işgalini İngilizler için zorlaştırmıştır. [90]

Başlarda asker sayısı bakımından Türk ordusuna karşı yeterli üstünlüğü olmayan İngiltere, zamanla Hindistan'dan getirdiği askerlerle üstünlüğü ele geçirmiştir. İki taraf arasında Bağdat işgal edilinceye kadar; Kurna, Rota, Şuayyibe, Nasıriye, Birinci Kut'ül Amare, Selman-ı Pak, İkinci Kut'ül Amare, Sabis Muharebeleri gerçekleşmiştir. Bunlardan belki de İngilizler için en unutulmaz olanı İkinci Kut'ül Amare Muharebesi olmuştur. Townshend'in birlikleri Bağdat'a ilerlerken, Selman-ı Pak'ta[91] Nurettin Paşa komutasındaki Türk askerinin direnişi ile karşılaşmıştır. Townshend'ın Sir John Nixon'a bildirdiğine göre; İngiliz birlikleri cephane sıkıntısı çekmekteydi ve Halil Paşa'nın Kafkaslardan getirdiği tümenlerle Türk birliklerinin takviye edilmesi sonucunda İngiliz birlikleri hırpalanmıştır. Townshend'in birliklerinin geri püskürtülmesi sonucunda güneye çekilen İngilizler Bağdat'ın 160 km kadar güneyindeki Kut'ül Amare'yi işgal etmiş, ancak üç tarafı su ile çevrili bu küçük yarımada halindeki kasabada sıkışmış ve Halil (Kut[92]) Paşa komutasındaki Türk birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Günlerce süren kuşatmada Townshend'in birlikleri ve onları kurtarmaya çalışan İngiliz kuvvetleri ağır kayıplar vermiştir. Öyle ki; İngilizler çaresizlikten askerlerinin özgürlükleri için iki milyon sterlin fidye teklif etmiştir. İngilizlerin acizliğini gören Enver Paşa ise bu teklifi reddetmiştir. İngilizler, küçümsedikleri Osmanlı Devleti tarafından Kut'ül Amare'de çok ağır aşağılanmıştır. Yaklaşık 140-150 gün süren Kut kuşatması, 29 Nisan 1916'da açlıktan ölmek üzere olan İngiliz birliklerinin şartsız şekilde telim olması ile sonlanmıştır. Halil Paşa, Kut'ta aralarında; General Townshend'in

Metz, a.g.e., s. 31. Sluglett, a.g.e., s. 4. Tripp, a.g.e., s. 31. Fattah & Caso, a.g.e., s. 156. Polk, a.g.e., s. 75, 79. Marr, a.g.e., s. 22. Duman, a.g.e., s. 103-106.

[89] Yapılan duyuruda İngiltere'nin Osmanlı'dan daha çok Müslüman uyruğa sahip olduğu, tarafsız kalması çağrılarına rağmen Osmanlı'nın savaşa dahil olması nedeniyle Basra'yı ele geçirdiklerini, halka karşı kötü niyetlerinin olmadığı ve Basra'da İngiliz yönetiminin kurulduğu ilan edilmiştir. Bkz; Duman, a.g.e., s. 108.

[90] Busch, a.g.e., s. 14, 23-30, 40-41. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 163.

[91] İngiliz kaynaklarında Ctesiphon Savaşı olarak geçmektedir. Bkz; http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm#top (Erişim Tarihi: 06.09.2018)

[92] Soy adı kanunundan sonra Kut'ül Amare zaferinden dolayı ''KUT'' soyadı verilmiştir.

de bulunduğu 481'i subay, 2500'e yakını İngiliz, çoğunluğu Müslüman ve Hintli olmak üzere toplamda 14615 kişiyi esir almıştır.[93]

Kut zaferi sonrasında Türk birlikleri, Almanların zorlamasıyla Enver Paşa tarafından Rus tehdidine yönelik olarak İran'a gönderilmiştir. Bu sırada, İngiliz ordusunun başına getirilen General Stanley Maude komutasında İngiliz kuvvetleri yeniden toplanmış ve İran'a doğru Türk birliklerinin sevkinin oluşturduğu fırsatı değerlendirerek işgale devam etmiştir. İngilizler, halka dağıttıkları bildirilerle, düşman olarak değil, (Türklerden) kurtarıcı olarak geldiklerini beyan ettikleri Bağdat'a 11 Mart 1917'de girmiştir.[94] İngilizler, Bağdat'ın kanaat önderlerine, kuracakları idarede halkın sivil işlerini yapmaları amacıyla, kendileriyle iş birliğinde bulunmaları için çağrı yapmıştır.[95]

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmış ve Irak'taki Türk birlikleri bölgeden çekilmiştir. İngilizler, 30 Ekim'e kadar Musul'u ele geçirmeye çalışmışsa da bunu gerçekleştirememiştir. Daha sonra İngilizler, ateşkes anlaşmasına göre Osmanlı Devleti'nde kalan Musul'a yönelmiştir. Bu durum, Osmanlı idaresi tarafından protesto etmiştir. Ancak İngiltere'nin güç kullanmasıyla, Türk askerleri Kasım 1918'de Musul'dan çekilmiş ve bu topraklardaki Türk hakimiyeti son bulmuştur.[96]

2.3. İNGİLTERE İŞGAL-MANDA YÖNETİMİ VE DEVLET İNŞASI

İngilizlerin Irak'ı işgali umduklarından daha uzun sürmüştür. Mondros Ateşkes Anlaşması'na kadar geçen süre göz önüne alınırsa, İngilizler 1914'te girdikleri Irak'ı (Musul hariç) 4 yıl süren savaş neticesinde ancak ele geçirebilmişlerdir. İngilizler, Musul'u ise Ekim 1918'den sonra ateşkes anlaşmasına aykırı bir şekilde güç kullanarak işgal etmiştir.

---

[93] Tripp, a.g.e., s. 31-32. Ayrıca; Busch, a.g.e., s. 35, 49. Bilgin, a.g.e., s. 22. Polk, a.g.e., s. 79. Metz, a.g.e., s. 31. Fattah & Caso, a.g.e., s. 157. Duman, a.g.e., s. 124, 134-135. Fromkin, a.g.e., s. 165. İngiliz ulusal arşivinde teslim alınanların sayısı 11800 olarak verilmiştir. Bkz; http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm#top (Erişim Tarihi: 06.09.2018).

[94] Bildiride İngiliz ordularının fatih ya da düşman olarak değil de kurtarıcı olarak geldikleri beyan edilmiş, Arapların tarihteki gibi tekrardan yükseleceği vurgusuyla gururları okşanmış ve tesis edecekleri düzende halkın sivil işlerinin yapılması için İngiliz işgal idaresi ile iş birliği içinde olmaları istenmiştir. Bkz; Judith S. Yaphe, The View from Basra: Southern Iraq's Reaction to War and Occupation, 1915–1925, *The Creation of Iraq 1914-1921,* (Edited by) Reeva Spector Simon and Eleanor H. Tejirian, Columbia University Press, Newyork, 2004, s. 23. Ayrıca; Fattah & Caso, a.g.e., s. 157-159.

[95] Sait Yılmaz, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Kripto Basım Yayım, 1. Baskı, Eylül 2017, s. 98. Ayrıca; Busch, a.g.e., s. 111,135-136. Bilgin, a.g.e., s. 22. Yaphe, a.g.e., s. 23. Metz, a.g.e., s. 31.

[96] Tripp, a.g.e., s. 32., Ayrıca; Yeşilbursa, a.g.m., s. 1317. Fattah & Caso, a.g.e., s. 157. *Irak İşgalinin Perde Arkası,* s. 27. Bilgin, a.g.e., s. 26-27. Busch, a.g.e., s. 152.

Böylelikle, bugünkü Irak toprakları tamamıyla İngiliz askeri yönetiminin kontrolüne geçmiştir.[97]

2.3.1. İdare ve Siyaset

Irak'ı işgal etmeye Fav ve Basra'dan başlayan İngilizler, Mart 1917'ye kadar Dicle üzerinden ilerleyerek Samarra'ya kadar kontrolü ele geçirmiştir. Aynı yılın temmuz sonuna kadar ise, Fırat üzerinden Basra ve Bağdat arasındaki güzergahta kontrol İngilizler tarafından ele alınmıştır. Böylelikle İngiliz kontrolü, Fav'dan Tikrit'e kadar hissedilir bir konuma gelmiştir.[98] İngilizler, Basra'dan başlayarak işgal ettiği yerlerde, işgalin gelişimi ve zamanı ile orantılı olarak kademe kademe kendi yönetimini tesis etmiştir. Bu yüzden İngiliz işgal idaresinin yapılanmasındaki yerleşiklik ve oturmuşluk, yani etkinliği, idarenin ne kadar eski olduğuyla bağıntılıdır.

Şiiler için kutsal olan Necef ve Kerbela'da ise durum farklıdır. Savaşın başında cihat fetvasına uyarak Osmanlı askerine destek çıkan Şiiler, kimi Türk komutanların İngilizlere karşı yaşanan yenilgilerden Şii mücahitleri sorumlu tutmasıyla başlayan kriz neticesinde Osmanlı idaresine karşı tutum almışlardır. Bu tutumun isyana dönüşmesi üzerine Osmanlı yönetimi isyanı güç kullanarak bastırmak istemiştir. Lakin Şiilerle Osmanlı askerleri arasında yaşanan üç günlük çatışma sonucunda Necef'in yönetimi, Osmanlı memurlarının şehirden çıkarıldığı Mayıs 1915'ten sonra ileri gelen birkaç ailenin kontrolüne geçmiştir.[99] Bu yapı, geçici bir hükümeti ya da özerk bir bölge idaresini andırmaktaydı. Kerbela da Necef'i izlemiş ve Haziran 1915'te bir grup aşiret mensubu ile kent halkı, Osmanlı memurlarını şehirden kovup idareyi ele almıştır. İki şehirdeki bu durum, Mart-Nisan 1918 Necef Ayaklanmasına kadar devam etmiştir.[100] Bu süreçte buradaki ileri gelen aileler, Osmanlıdan boşalan otoriteyi dini önderlerin de desteği ile doldurmuştur. Akabindeki aylarda ise, İngilizlerle irtibat halinde olmuşlardır. İngilizler Bağdat'ı ele geçirdiği zaman,

[97] Yaphe, a.g.e., s. 23.
[98] Ali Satan (Der.), *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, (Çev: Nilgün Engin), Tarihçi Kitabevi, I. Baskı, İstanbul, Şubat, 2016, s. 29.
[99] Necef'te bu duruma önderlik eden Züğürt aşiretinin liderleri Seyyid Mehdi İbn-i Seyyid Selman, Hacı Atiyye Ebu Kulal ve Kazım Suphi ile Şumurt aşireti lideri Hacı Sa'ad İbn-i Hacı Radhi idi. Bkz; Satan, a.g.e., s. 104-105.
[100] Kerbela'da yerel halkı yönlendiren ise Muhammed Ali ve Fahruddin isimli iki kardeş tarafından temsil edilen Kemmunezadeler olarak bilinen bir aileydi. Bkz; Satan, a.g.e., s. 104-105.

iki şehrin ileri gelenleri[101] İngilizleri ziyaret etmiş ve desteklerini istemiştir. Böylece ileri gelenler İngilizlerden aldıkları destekle, İngilizlerin Necef ve Kerbela ile ilgileneceği zamana kadar, bu topraklardaki kontrolü sağlamakla vazifelendirilmişler ve bunun için ücrete de bağlanmışlardır.[102]

Musul meselesi ise karmaşık bir haldedir. İngilizler, önceden Musul'u Sykes-Picot ile Fransız nüfuz alanına bırakmış, ancak daha sonra, Rusların bölgeden uzaklaşması üzerine kendisi işgal etmiştir. Musul'un hukuki açıdan statüsü 1926 yılına kadar kesinleşmemiş ve İngilizler, şehirde *de facto* olarak işgalini sürdürmüştür.[103]

Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler ise, İngilizleri hoş karşılamıştır. Hatta Mayıs 1918'de Kürt liderler bölgenin yönetimini İngilizlere teklif etmiştir. Kürtler, bu vesileyle Süleymaniye merkez olmak üzere Kerkük, Tuzhurmatu, Zaho, Erbil, Duhok gibi yerlerde otonom bir idare kurmuştur. Türkmenlerin çoğunluk olduğu Kerkük gibi yerlerde, bu durum protesto edilmiştir. Şeyh Mahmut Berzenci, İngilizler tarafından bu aşiretler konfederasyonuna yönetici olarak atanmıştır. İngilizlerin desteğini alan Berzenci, bir anlaşma ile İngiliz kontrolü altında faaliyet gösterecek bir Kürt devleti için onların bölgeye gönderdiği subaylar; Noel, Leachman, Soane, Gordon ve Walker'dan danışmanlık hizmeti almıştır. Şeyh Mahmut, bölgede eski Türk bürokrasisini (Vali, Mutasarrıf ve Kaymakam gibi[104]) andıran bir yapılanmaya gitmiştir. Ancak, kurmuş olduğu idarede pek çok eksiklik bulunmaktaydı. Askerî açıdan yeterli değildi, ekonomik olarak da bir etkinliği yoktu, bürokratik olarak ise birçok eksikliği içinde barındırmaktaydı.[105]

2.3.1.1. İşgal Yönetimi

2.3.1.1.1. Sir Percy Cox'un İlk Dönemi (1914 - 1918)

İşgal ettiği yerlerde ilk olarak Hindistan'daki idaresine benzer bir yapılanmaya giden İngilizler, buralarda Hindistan'da uyguladığı yasalar ve idare şeklini hemen faaliyete

[101] Başta Muhammed Ali Kemmune(zade) ve Hacı Atiyye Ebu Kulal olmak üzere diğer şeyhler. Bkz; Satan, a.g.e., s. 106-107.
[102] Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015, s. 55. Ayrıca; Yaphe, a.g.e., s. 21. Satan, a.g.e., s. 105-107. Abbas, a.g.e., s. 123-128
[103] Fattah & Caso, a.g.e., s. 157.
[104] Mutasarrıf, Sancak'ın başındaki idareci, Kaymakam ise Kaza'nın başındaki idarecidir.
[105] İhsan Şerif Kaymaz, Emperyalizmin Kürt Kartı, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı I, Kış, 2007, s. 163. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 33-34. Duman, a.g.e., s. 177,186.

geçirmiştir. Ayrıca, doğrudan bir askeri rejim tesis edilmiş, işgal edilen şehirlere tam yetki sahibi askeri valiler atanmıştır. Bu sırada ele geçirilen yerlerde yerel yönetim, önceden Hindistan'ın idaresinde görev yapmış Baş Siyasi Subay (Chief Political Officer) Sir Percy Cox'un kontrolüne verilmiştir. Böylece Cox, şehirlerdeki siyasi subayların (Political Officers) bağlı olduğu en üst yetkili olmuştur. Aynı zamanda, General Stanley Maude de şehirlerdeki askeri unsurların bağlı olduğu askeri sorumlu olarak tayin edilmiştir.[106]

Bölgedeki görevlilerin çoğu ağırlıklı olarak "Hint Okulu" veya "Emperyal Okul" olarak adlandırılan, Hindistan'daki İngiliz sömürgesinde ya da diğer İngiliz sömürgelerinde vazife yapmış ve idareyi oluştururken Hindistan'daki tecrübelerini göz önüne alarak hareket eden personeldir. Bu ekole tabi görevliler, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi İngiltere'nin Irak'ı doğrudan yönetmesi kanaatindedir. Mısır'ın işgali modellemesi göz önüne alınarak dolaylı bir yaklaşım yerine, tıpkı Hindistan'daki gibi doğrudan yönetim tarzı üzerine inşa olmuş ve tüm görevlilerin İngiliz idaresince belirlendiği, yerel unsurların bu yapıya dahil edilmediği bir idare sisteminin uygulaması taraftarıdırlar. Çünkü bu ekole göre, Irak'taki insanların modern anlamda bir devleti yönetmesi imkansızdır. Zira bölge, Bedevi ve Kürtlerin yanı sıra köylüler ve isyancı şehirli Araplardan oluşmaktadır. Sonuç olarak Irak'ı İngilizlerin doğrudan yönetmesi, Hint Okulu ekolünden olan görevliler açısından, uygun görülmüştür.[107]

İronik bir şekilde Arap isyanı boyunca etkin taraf olan Kahire'deki Arap Bürosu'ndaki görevliler, sıra Irak'ın kontrol ve idare edilmesine gelince karşılarında Hindistan'daki İngiliz yöneticilerini bulmuştur. Zira Irak'ın idaresi İngiltere Kraliçesi tarafından, İngiltere'nin Hindistan'daki yöneticilerine verilmiştir. Irak ile ilgili her şey, Nisan 1920 San Remo Konferansı'na kadar, Hindistan'daki idare tarafından karara bağlanmıştır. Bu süreçte Arap Bürosu bünyesindeki Thomas Edward Lawrence, Gertrude Bell gibi uzmanlarla danışmanlık yaparak koordinasyon sağlamıştır.[108]

Basra'da İngiliz yönetimini tesis ederken, doğrudan Hindistan'da uygulanan yasal ve idari sistem aynen burada da uygulamaya çalışılmıştır. Hindistan'daki kanunları temel alan "Irak İşgal Edilmiş Bölgeler Kanunu" ve "Aşiretlere Dair Cezai ve Medeni İhtilaflar Yönetmeliği" gibi yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Basra ilk ele geçirilen yer

[106] Yaphe, a.g.e., s. 23. Ayrıca; Satan, a.g.e., s. 22. Duman, a.g.e., s. 160. Polk, a.g.e., s. 75. Ancak belirtmek gerekir ki, kontrol Hindistan'ın elindeydi. Nitekim Mezopotamya'daki otoritelerden çok azı yetkinin bu iki kişide olduğunu düşünüyordu. Bkz; Busch, a.g.e., s. 140-141.
[107] Polk, a.g.e., s. 82. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 36.
[108] Yaphe, a.g.e., s. 21. Ayrıca; Busch, a.g.e., s. 22, 54-55. Satan, a.g.e., s. 50. Duman, a.g.e., s. 167.

olduğundan, Bağdat işgal edilene kadar, merkezi idare konumunda olmuştur. Baş Siyasi Subay Cox tarafından hem Basra'nın hem de diğer ele geçen yerlerin idaresi buradan yapılmıştır. Mart 1917'de Bağdat ele geçirildikten sonra Baş Siyasi Subay Sir Percy Cox, "Sivil Komiser" (Civil Commissioner) olarak atanmıştır. [109] Bağdat ele geçirildikten sonra bir müddet, Bağdat ve Basra vilayetlerinin ayrı olarak yönetilmesi tarzı benimsenmiştir. Basra'daki gibi İngiliz-Hint yasal mevzuatını uygulamak yerine, Bağdat'ta kontrolü sağlamak ve işleri kendileri için kolaylaştırmak amacıyla, eski Türk yönetimimin hukuki yapısı geliştirilerek devam ettirilmiştir. Bu süreçte Bağdat sivil komiser tarafından idare edilirken, Basra da yardımcı sivil komiser tarafından idare edilmiştir. Bu yaklaşık olarak bir yıl uygulanmış, sonra bu idare tarzından vazgeçilerek Bağdat merkez olmak üzere, kontrolün ve idarenin Bağdat'taki sivil komiser tarafından tek elden yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Basra'da yardımcı sivil komiser bırakılmış ve oranın idaresinden Bağdat'a bağlı olarak sorumlu kılınmıştır.[110]

Mart 1917'de Bağdat'ın işgalinden sonra, Irak 5 vilayete (Basra, Kurna, Nasıriye, Amare ve Kut) ayrılırken, Bağdat 8 bölgeye ayrılmıştır. Diğer yerlerde (Samarra, Bakuba, Hanakin, Ramadi, Şamiya, Semava, Aziziye, Kerbela) şehir merkezlerinde politik ofisler oluşturularak, her birinde bir siyasi subay görevlendirilmiştir. Yerel idareden sorumlu kılınan bu subaylar; adaleti sağlamak, düzeni devam ettirmek, geçimsiz kabileleri kontrol altına almak ve anlaşmazlıkları gidermekle görevlendirilmiştir. Ancak, Arabistan uzmanı Gerthrude Bell, ajan T. E. Lawrence ve Sivil Komiser Sir Percy Cox gibi bölge uzmanları dışında, görevli subayların hemen hemen hepsi genç, tecrübesiz ve bölgede çalışmak için liyakatsizdir. Çünkü Irak'ın dili, dini, gelenekleri vb. hakkında fazla bilgileri yoktur.[111]

Irak işgal idaresi, Hindistan Ofisi'nin Hindistan'da edindiği tecrübeler ile şekillenerek büyümüştür. Ancak başlarda, vilayetlerin idaresi için gerekli personelin yokluğu ciddi sıkıntılar oluşturmuştur. İngilizler, eski Türk yönetiminde çalışan subayları ve hükümet yetkililerini işten çıkarmıştır. Bu kişilerin yerine İngiliz, Hintli ve Mısırlı memurlar atanmıştır. İdare yeniden tesis edilirken, görevlilerin iş yükü çok fazlaydı, bu maksatla

[109] Baş siyasi subay olarak siyasi ve ekonomik durumu İngiliz Kuvvetleri Komutanlığı Genel Subayı'na (General Officer Commanding The British Forces) rapor verirken, Sivil Komiser olarak doğrudan İngiliz Hükümetine rapor verir hale gelmiştir. Bkz; Yaphe, a.g.e., s. 34. Ayrıca; Busch, a.g.e., s. 151.
[110] Busch, a.g.e., s. 50-51, 143, 146, 151. Ayrıca; Yaphe, a.g.e., s. 23-24. Satan, a.g.e., s. 38, 168-169,185-186.
[111] Yaphe, a.g.e., s. 24. Ayrıca; Duman, a.g.e., s.160. Satan, a.g.e., s. 38.

yardımcı olması amacıyla arka planda daha az önem teşkil eden vazifelere yerli halktan kişiler atanmıştır.[112]

İşgal idaresi büyürken, İngilizler, Türkler tarafından daha önce kurulmuş olan belediye meclislerini feshetmiştir. Yerlerine ise güvendikleri yerel liderlerle doğrudan çalışacak olan, kendileri tarafından atanmış siyasi subayları yetkilendirmişlerdir. Ancak, Mart 1917'de Bağdat'ın işgalinden sonra bu yapılanmadan vazgeçilmiştir. Belediyeler ve belediye meclislerine yeniden işlerlik kazandıracak bir düzenleme yapılmıştır. Böylece işgal edilen yerlerde belediyeler ve meclisler yeniden açılmıştır. İngilizler, meclisleri, şehrin ihtiyaçları ile ilgili konularda görevli siyasi subaya tavsiyelerde bulunabilecek bir yapı olarak görmüştür. Bu kapsamda öncelikle belediyeler, büyüklük ve küçüklüklerine göre dört sınıfa tasnif edilmiştir.[113] Sokak aydınlatması, temizlik, halkın sağlığı vb. konularda görevli olan belediye meclisleri; başkan, sekreter, muhtar ve o şehirde bulunan ileri gelen birkaç kişiden oluşturulmuştur. Yapılan yasal düzenlemeyle tüm belediye meclis üyelerinin seçimle geleceği ve Bağdat Belediye Başkanı'nın yerli halktan biri olacağı kararlaştırılmıştır. İngilizler tarafından atanan siyasi subaylar ise, belediye meclis başkanlığı vazifesini icra etmiştir. Ayrıca siyasi subay yardımcısı da belediye meclislerinde sekreter yapılmıştır. Dikkat çekici bir husus ise, belediye meclis başkanlıklarını İngilizlerin atadığı siyasi subayların yapıyor olması, belediye idaresi anlamında iplerin kimin elinde olduğu konusunda ipucu vermektedir. Yapılan düzenleme ile belediye bütçesi oluşturularak, belediye idaresinde görevlendirilen kişilere ne kadar meblağ ödeneceği ya da böyle bir ücret tahsisi yapılıp yapılmayacağının oradaki yerel şartlara bağlı olarak belirleneceği, ayrıca belediye meclisinin her on beş günde bir toplantı yapacağı belirlenmiştir.[114]

Belediye meclisi haricinde, geçmişten beri var olagelen gayri resmi "Şeyhler Meclisi" de bulunmaktadır. Aşiretlerle ilgili meselelerin tartışılıp konuşulduğu ve anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğu bir yer olarak, kırsalda aşiretler arasında yaygın olarak başvurulan bir yapıdır. Ayrıca, bölge konseyi de mevcuttur. Bu konsey, her bölgeden

[112] Tripp, a.g.e., s. 36. Ayrıca; Yaphe, a.g.e., s. 24. Satan, a.g.e., s. 31.
[113] Birinci sınıfta Bağdat ve Basra bulunmaktaydı. İkinci sınıf; Amare, Hille, Nasıriye, Necef ve Kerbela gibi bazı büyük şehirleri içermekteydi. Üçüncü sınıf belediyeler ise yukardaki şehirlere nazaran daha küçük, Kurnah, Samare, Rumaithah, Kut'ül Amare, Semave, Kazımeyn, Aziziye vb. şehirlerden oluşmaktaydı. Dördüncü sınıf olanlar ise, ileride belediye teşkilatının hayata geçirilebileceği kasabalar veya belediye teşkilatı bulunan ve yukarıdaki sınıflandırma da bulunmayan diğer şehirleri kapsamaktaydı. Bkz; Satan, a.g.e., s. 97.
[114] Satan, a.g.e., s. 93-99. Ayrıca; Yaphe, a.g.e., s. 24. Tripp, a.g.e., s. 38. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, s. 56.

aşiret şeyhleri ve toprak ağalarından seçilen on iki kişiden oluşmaktadır. Bu konseye ücret tahsis edilmemiş, görevi ise tamamen danışma ile sınırlı tutulmuştur.[115]

İngilizler, hukuk alanında da değişiklikler yapmıştır. Yukarıda değindiğimiz "Hint Sınır Suçları Yönetmeliği"ne benzer, "Aşiretlere Dair Cezai ve Medeni İhtilaflar Yönetmeliği" adı altında bir yasal mevzuatı yürürlüğe koymuştur. Buna göre görevli siyasi subay, sorumlu olduğu alandaki aşiret meseleleriyle ilgili konuların çözümünde, bir hâkimin sahip olduğu yetkilerle donatılmıştır. İngiliz işgal idaresi, bu yönetmelikle, siyasi subayın aşiret geleneklerine göre anlaşmazlıkların çözümü için, bahsettiğimiz şeyhler meclisini toplantıya çağırabileceği bir sistemi hayata geçirmiştir. Ayrıca bahsettiğimiz bu yönetmelikle, İngilizler, müttefiki olan aşiret liderlerinin, aşiret reisliklerine yasal bir temel kazandırmıştır. Böylece İngilizler, belirledikleri reislere kendi akraba aşiret üyeleri üzerinde otorite kurma yetkisi vermiştir. Bu yönetmelik, bütün anlaşmazlıkların ihtilafında aşiret reisini güçlendirmiştir. Ayrıca, reislere kendi kabile üyeleri arasında hükümet adına vergi toplama yetkisi tanımıştır. Bunun yanında İngilizler, reislere aşiretlerin ortak mal kabul ettiği arazilerin özel mülkiyetinin verilmesi, bir miktar ücret ve vergi bağışıklığı gibi bazı fırsatlar sunmuştur. İngilizlerin hesabına göre, İngiliz işgal idaresinden maddi çıkar elde eden aşiret reisleri, kendi aşiretlerini kontrol altında tutacaklardı. Ancak bu durum pek de beklenileni sağlamamıştır. Çünkü, milliyetçi bir öfke dalgası yayılırken, İngilizlerle birlikte hareket eden reisler, kendi aşiretleri içinde tepki çekmiştir.[116]

İngilizler hukuk sistemini yeniden dizayn ederken kolaylık sağlayacağını düşündükleri eski Türk hukuk sistemini kısmen değiştirerek uygulamaya koymuştur. Adaletin Irak'taki kurumlar aracılığıyla gerçekleşmesini isteyen İngilizler, Sudan Hukuk bürosunda görevli Bonham Carter'ı, 1918'de Irak'a "Baş Hukuk Memuru'' olarak atamıştır. Carter, Bağdat'ta Yargıtay ile alt derece mahkemelerini kurmuştur. Bu sayede Irak'ta görülen bir davanın temyiz için İstanbul'daki Yargıtay'a gönderilmesinin önüne geçilmiş ve yargı müessesesi yerelleşmiştir. Kurulan bu mahkemeler bir İngiliz başkan olmak üzere, iki Iraklı hâkim ile toplamda 3 hâkimden oluşmuştur. Ayrıca bu mahkemeler Hilla, Bakuba, Basra ve Musul'da da kurulmuştur. İngilizler, şeriat mahkemelerine dokunmamış, sahip

[115] Satan, a.g.e., s. 95, 101.
[116] Pırıl Alkın, *The Formation of Iraqi Nationalism Under The British Mandate (1920- 1932)*, Master Thesis, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, December, 2009, s. 53. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 38. Polk, a.g.e., s. 85. Yaphe, a.g.e., s. 24. Satan, a.g.e., s. 169.

oldukları itibardan dolayı kaldırmayı uygun görmemiştir. Bunlarla birlikte, Sudan Ceza Usul Hukuku'na dayanarak bir ceza usul hukuku hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Ayrıca, ülkedeki hakimler ve avukatlar ehliyetsiz ve sayı olarak yetersiz görüldüğünden Bağdat'ta bir hukuk okulu açılmıştır.[117]

İlerleyen süreçte, Necef ve Kerbela'da durum İngilizlerin aleyhine dönmüştür. İngilizler, Temmuz 1917'de Necef'e yeni bir idareci atamıştır, ancak Necef halkı bu atamaya karşı çıkmıştır. Bu sırada, Kufe'de bir karışıklık meydana gelmiş, şehirde hükümet binaları saldırıya uğramış, işyerleri talan edilmiş ve çoğu yer yakılıp yıkılmıştır. Şeyhler ve toprak ağalarının arkasında olduğu isyan nedeniyle düzen tesis edilememiştir. Bu yüzden görevlendirilen, Sudan'da çalışmış, deneyimli Yüzbaşı Balfour, dini önderlerin aracılığıyla isyanı yatıştırmıştır. Ancak çok geçmeden yine Kufe'de, Hintli askerlerin üzerine ateş açılması sonucu bir asker öldürülmüştür. Akabinde, bir subay bombalı bir saldırıda hayatını kaybetmiştir. İngilizleri sarsan olay ise yardımcı siyasi subay Yüzbaşı Marshall'ın, öldürülmesi olmuştur. Bunun üzerine şehir ablukaya alınmıştır. Bu süreçte, büyük mercii Ayetullah Muhammed Taki el-Şirazi'nin aracılığıyla suçlular teslim olmuş ve cezalandırılmış, böylece isyan yatıştırılmıştır. Necef ve Kerbela'nın geçici statüsü, İngilizler adına düzeni sağlaması için ücrete bağlanan şeyhlerin bunu yapmamaları sebebiyle kaldırılmış ve bir İngiliz memur görevlendirilmiştir. Nihayetinde belediye teşkilatı kurularak, geniş bir aşiret konfederasyonu ile bölgede idare tesis edilmiştir.[118]

2.3.1.1.2. Sir Arnold T. Wilson Dönemi (1918 – 1920)

İngilizler ile Fransızların Arap topraklarında manda yönetimi[119] tesis edilmesi konusundaki niyetleri aşikâr olunca, Iraklılar bu duruma tepki göstermiştir. Bunun üzerine İngilizler ve Fransızlar tepkileri dindirmek için 7 Kasım 1918'de, bir deklarasyon

[117] Busch, a.g.e., s. 50-51. Ayrıca; Satan, a.g.e., s. 185-199. Duman, a.g.e., s. 163, 183. Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 120.
[118] Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, s. 55. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 184. Satan, a.g.e., s. 114-121. Abbas, a.g.e., s. 128-130.
[119] Milletler Cemiyeti tarafından I. Dünya Savaşı sonrasında dağılan imparatorlukların topraklarındaki halkları yönetmesi için üye bir millete verilen yetkidir. Bkz; https://www.britannica.com/topic/mandate-League-of-Nations (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

yayımlamış ve işgal ettikleri yerlerde demokratik yerli yönetimler kurmak ve bu yerlerin ekonomik kalkınmasını sağlamak gibi amaçları olduğunu beyan etmişlerdir.[120]

Nitekim İngiltere, doğrudan yönetim modelinin değişmesi gerektiği kanaatini zaten edinmiştir. İngilizler artan maliyetleri göz önünde bulundurarak, Hindistan modelinin Irak için faydalı olmadığını düşünmekteydi. Bu maksatla Londra'ya çağrılan Sir Percy Cox, Mayıs 1918'de Irak'tan ayrılmıştır. Böylece İngiltere artık yeni bir idare anlayışını benimsemiştir. Irak'ı, Hindistan üzerinden idare etmek yerine, direkt Londra üzerinden idare etmeye karar verilmiştir. Ayrıca, İngiliz kontrolünde bir Arap hükümeti oluşturulması, anayasa ve self determinasyon[121] getirilmesi kararlaştırılmıştır.[122]

Mayıs 1918'den sonra Arnold T. Wilson, Londra tarafından Sivil Komiser olarak göreve atanmıştır, yardımcılığına ise Gerthrude Bell getirilmiştir. Wilson doğrudan yönetim taraftarı iken, Bell ise, Irak'ın Iraklılar tarafından idare edilmesi ve İngiltere'nin himaye eden olması taraftarıydı. İkisinin arasındaki görüş ayrılığı, Ocak 1919'daki Paris Barış Konferansı'na kadar devam etmiştir. Zira Bell, konferans öncesinde ve boyunca böyle bir tartışmanın uygun olmayacağı düşüncesiydi. Bell, Irak'ta Arap milliyetçiliğinin durdurulamaz bir noktaya geldiğinin farkındaydı. Bu yüzden İngiltere'nin, Şii din adamları ve kabile üyelerinin gerici ve tutucu etkisini kırmak ve Irak'ı modernleştirmek için, ekseriyetle şehirli ve Sünni milliyetçiler ile iş birliği yapılabileceği kanısındaydı. Bölgeyi İngilizlerin direkt olarak yönetmesinden yana olan Wilson ise çok geçmeden yanıldığının farkına varacaktır.[123]

1919'un başlarında self determinasyonu hayata geçirmek için Wilson, Londra'nın isteği üzerine üç vilayette ileri gelenlerin fikirlerini öğrenmek amacıyla bir kamuoyu yoklaması yaptırmıştır. Buna göre Irak'ın ileri gelenlerine, İngiltere'nin denetiminde bağımsız bir Arap hükümeti isteyip istemedikleri, eğer olursa böyle bir hükümetin başında

---

[120] Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*, Grafiker Yayınları, I. Baskı, Ankara, Nisan, 2012, s. 171. Ayrıca; Marion Farouk-Sluglett & Peter Sluglett, *Iraq Since 1958 From Revolution to Dictatorship*, Revised Edition Published by I.B. Tauris & Co Ltd, London-New York, 2001, s. 10. T.G. Fraser ve diğ., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul, Kasım, 2011, s. 143.

[121] Self determinasyon, halkların kendi kaderini tayin hakkıdır. Bkz; https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvU2VsZl9kZXRlcm1pbmFzeW9u (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

[122] Busch, a.g.e., s. 146. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 180.

[123] Fromkin, a.g.e., s. 372. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 36, 39.

bir Arap prensi isteyip istemedikleri ve bir Arap prens isterlerse kimi istedikleri sorulmuştur.[124]

Kamuoyu yoklamasının sonucuna göre eski Osmanlı vilayetleri olan Musul, Bağdat ve Basra'nın bir Arap hükümeti altında birleştirilmesi gerektiği hususunda ortak bir kabul (Kürtler hariç) olduğu göze çarpmaktaydı. Ancak oluşmasını istedikleri bu ülkedeki hükümetin şekli ya da yöneticisi hakkında bir fikir birlikteliği yoktu. Kamuoyu yoklamasına göre bağımsız olmayan ve halkı temsil etmeyeceği aşikâr olan bir hükümetin, yani İngiliz kontrolünde bir devletin bahsi söz konusudur.[125]

Şiilerin ileri gelenleri, kamuoyu yoklamasını boykot etmiştir. Şii mercilerin başını çektiği muhalif hareket, İngiliz yönetimi yerine ulusal bir Irak Devleti'nin kurulmasını, İngiliz işgal idaresinin ortadan kaldırılmasını, bir Arap prensin yönetiminde, anayasal ve halkın seçtiği bir meclisin iş başı yaptığı, başkenti Bağdat olan bir devlet istiyordu. Böylelikle Şii merciler, Irak'taki İngiliz idaresine olan muhalefetin merkez unsuru olmuştur. Nitekim boykottan sonra, Kerbela'da İngiliz işgal idaresi sekteye uğramıştır. İngilizleri asıl sıkıntıya sokan durum ise, büyük mercii Muhammed Taki el-Şirazi'nin verdiği fetvalar olmuştur. İlki, "Müslüman olmayan birinin Müslümanları yönetmesini yasaklayan bir fetva"[126], diğeri, Aralık 1919'da yayımladığı "Müslüman olmayan bir kimseyi, Müslümanları yönetmek, emirlik ya da saltanat yapmak üzere hiçbir Müslüman'ın seçme hakkı yoktur" [127] şeklindeki meşhur fetvası idi. El-Şirazi'nin Irak muhalefetini arkasına almasını sağlayan bu fetvalar, sadece Şiiler arasında değil, Sünniler arasında da kabul görmüştür.[128]

İngilizler, ülkedeki İngiliz idaresini tehdit eden bu durumdan büyük rahatsızlık duymuştur. Bu maksatla bazı önemli kişiler göz altına alınmıştır. Bunun üzerine el-Şirazi, Sir Arnold T. Wilson'a yönelik bir mektup kaleme alarak bu kişilerin serbest bırakılmalarını istemiştir. İngiliz yönetimi ise mektuba karşılık el-Şirazi'nin oğlu Muhammed Rıza'yı ve arkadaşlarını tutuklamıştır. İngilizler, zaten Muhammed Rıza ve arkadaşlarından rahatsızdı,

[124] Ali A. Allawi, *Faisal I of Iraq*, Yale University Press, New Haven & London, 2014, s. 347-349. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 132. Tripp, a.g.e., s. 38. Fromkin, a.g.e., s. 372. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 168.
[125] Tripp, a.g.e., s. 38-39.
[126] Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, s. 57. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 133.
[127] Abbas, a.g.e., s. 134.
[128] Allawi, a.g.e., s. 348. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 133-134.

çünkü "İslami Cemiyet" adında İngiliz karşıtı bir siyasi örgütün önderliğini yapıyorlardı. El-Şirazi, oğlunun tutuklanması üzerine İngilizleri, onlara karşı cihat fetvası yayımlamakla tehdit etmiştir. Durumun ciddiyetini idrak eden İngilizler tutukluları serbest bırakmış, Kerbela'nın siyasi yöneticisini değiştirmiş ve eski yönetici Major Bovell'in yerine İran kökenli Mirza Muhammed Han'ı atamıştır.[129]

Irak'ta bunlar olurken, Irak'ın dışarısında ise Amerikan Başkanı Wilson'ın ilan ettiği 14 madde emperyalizmi çağ dışı bir uygulama haline getirmiştir.[130] Özellikle ulusların kendi kaderini tayin etme ilkesi İngilizlerin bu bölgedeki emellerine taş koymuştur. Ancak İngilizler bu sorunu Milletler Cemiyeti altında "Manda ve Himaye" fikriyle aşmayı başarmıştır.

2.3.1.1.2.1. 1920 Irak İsyanı

18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda, savaş sonrası eski imparatorlukların arkasında bıraktığı toprakların paylaşımı ve buralarda nasıl bir hükümet kurulacağı tartışılmış, nihayetinde manda sisteminin tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu haberin Irak'a ulaşması çok uzun sürmemiş ve Irak'ın manda olarak varlığına devam edeceği gerçeği, Irak'taki İngiliz işgaline muhalif olanları öfkelendirmiştir.[131]

Bunun üzerine Irak'taki muhalefet örgütlenme sürecine girmiştir. Halkı bilinçlendirmek için camilerde ve diğer ibadet yerlerinde hutbe ve şiirler okunmuştur. Irak'ın geleceği hakkında konuşmalar ve ulusal birliği sağlamak amacıyla toplantılar, yürüyüşler yapılmıştır. İngilizlere karşı tepkiler dile getirilmiştir. Bu süreçte etkin olan yapılar ise Şii merciler öncülüğünde "Necef Gizli Partisi", "İslami Cemiyet" ve üyelerinin çoğu Şii olan "İstiklal Muhafızları" ile Sünni ağırlıklı olmak üzere Arap milliyetçisi olan "Irak El-Ahd'i" adlı gruplardır. Yasin el-Haşimi, Nuri el-Said ve Cafer el-Askeri'nin başını çektiği milliyetçiler Irak'ın tamamında ulusal bir Irak devleti hayali ile bu faaliyetleri gerçekleştirmekteydi. Haşimi, İngiliz arzularının farkında olan, gelecekte Irak'ın ilk kralı olacak Faysal'a da çok az meyilli birisiydi. Diğer ikisi ise, Mekke Şerifi Hüseyin'in

[129] Allawi, a.g.e., s. 357. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 135-139.
[130] Fattah & Caso, a.g.e., s. 157.
[131] Kubilay Sara, *İki Dünya Savası Arası Dönemde İngiltere'nin Ortadoğu Politikasında Irak*, T.C Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 28-29. Ayrıca; Fraser ve diğ., a.g.e., s. 156.

oğullarından birinin idaresinden yanaydı ve İngiltere'nin, Irak'taki mevcudiyetiyle birlikte, Irak'ın geleceğindeki söz hakkını da kabul etmekteydi.[132]

Nisan 1920 San Remo Konferansı neticesinde varılan anlaşmada, Irak'ın İngiliz mandasına verilmesi kesinleşince, Irak'ta İngiliz karşıtlığı şiddetlenmiş, büyük bir isyan patlak vermiştir. İleri gelenlerden bazıları Wilson ile görüşmek istemiş, ancak Wilson önce reddetmiş, daha sonra bir toplantı yapmayı kabul etmiştir. Bu toplantıda Irak'ın ileri gelenleri bağımsızlık talep etmiş, ancak Wilson bu talebi ciddiye almamıştır.[133]

Haziran 1920'de Kerbela'da bulunan Hz. Hüseyin'in türbesindeki gösterilerin öncüsü el-Şirazi'nin oğlu Muhammed Rıza ve arkadaşları tutuklanmıştır. Akabinde Hille'de tutukluların bırakılmasının istendiği bir mitingde, olayı yatıştırması için gönderilen görevlinin tam aksine halkı kışkırtması gerginliği büyütmüştür.[134] Bunun üzerine önceki iki fetvasına ek olarak El Şirazi'nin; "Iraklıların haklarını talep etmeleri gerekiyor. Haklarını talep ederken de güven ve barışa riayet etmeleri gerekiyor. Talepleri, İngilizler tarafından reddedilir ise savunucu güce başvurabilirler."[135] fetvası isyanın itici gücü olmuştur.

İsyan başladıktan sonra İngilizlere karşı silahlı ilk saldırı, 1 Haziran 1920'de ülkenin kuzey batısındaki Telafer'de gerçekleşmiş ve İngiliz karşıtı isyancı güçler Telafer'i ele geçirmiştir. Bu grup, Musul'a yönelme kararı almış ve İngilizlerin Musul'u boşaltmasını istemiştir. Bu durumdan tedirgin olan İngilizler, isyancı güçlerin Musul'a geç hareket etmesini de fırsat bilerek, Musul'daki kontrolünü sağlamlaştırmıştır. Akabinde Telafer'den ilerleyen grubu püskürtmüş ve tekrardan Telaferi ele geçirmiştir. Bölgeyi yakıp yıkarak da isyan edenlere göz dağı vermiştir. Evlerini terk edip çöle kaçan Telafer halkı bu olayı "Kaçakaç" olarak adlandırmıştır.[136]

Temmuz ayında Orta Fırat'ın tamamına yakını isyancıların kontrolüne geçerken, İngiliz güçlerinin geri çekilmesi üzerine, isyan, ülkenin orta, güney ve kuzey bölgelerinde baş göstermiştir. Kuzeyde, Kürtler de isyana katılmıştır. Akabinde, 12 Ağustos'ta Irak'ın batısından sorumlu siyasi subay Colonel Leachman öldürülmüştür. İsyan öyle bir boyut

---

[132] Allawi, a.g.e., s. 350. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 36. Duman, a.g.e., s. 209. Abbas, a.g.e., s. 138-142.
[133] Marr, a.g.e., s. 23. Ayrıca; Alkın, a.g.t., s. 55. Farouk-Sluglett & Sluglett, a.g.e., s. 10. Polk, a.g.e., s. 82-83. Duman, a.g.e., s. 196. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 216.
[134] Busch, a.g.e., s. 406. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 145-149.
[135] Abbas, a.g.e., s. 150.
[136] Asra Sayhood, *1917–1932 Dönemi Irak Yönetimi*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 49-51. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 152. Duman, a.g.e., s. 199-204. Tripp, a.g.e., s. 39-40. Fromkin, a.g.e., s. 374.

almıştır ki, İngilizler tam bir şok yaşamıştır. İsyana, Şii, Sünni ve Arap milliyetçisi, kısacası her kesimden destek vardı. Sünni ve Şiiler bağımsızlık için eşi benzeri görülmemiş bir şekilde birlikte hareket etmiştir. Şii ve Sünni ayrımı bir nebze olsun ortadan kalkmıştır. Ancak, ortaya çıkan bu birliktelik, etkileri bakımından kalıcı olmamıştır. Kürtler ise kendi otonomilerini artırmak için fırsatçı bir yönelimle isyan etmiştir, çünkü isyan ederek bağımsızlık talep eden Araplarla bir bağları ya da temasları yoktur.[137]

İngilizler isyanı anlamakta güçlük çekmiştir, çünkü daha önce Wilson'un bildirdiğine göre, bölge halkı İngiliz idaresinden yanaydı ve bir Arap hükümetine veya emirine tabi olmak istemiyordu. Wilson isyanı tarif ederken milliyetçiliğin çok az olduğunu, asıl olan şeyin anarşiden ibaret olduğunu belirtmiş ve eklemişti; "ihtilalci hareket bir süredir her türlü politik yönünü kaybederek tümüyle kargaşadan ibaret bir duruma gelmiştir."[138] Bell ise "14 Haziran'da milliyetçi bir terörün ortalığı kasıp kavurduğunu ileri sürüyordu."[139] Bu isyan ile Wilson'un başta yanıldığı ortaya çıkmıştır. Zira Irak'ta halk muhalefete önderlik eden Şii merciler aracılığıyla, anayasa ve halk tarafından seçilen Arap Müslüman bir prens idaresinde, bağımsız ve İslami bir hükümetin oluşturulmasını istemekteydi. Şiilerin bu tavrı ise, onların, Bell'in söylediği gibi gerici ve tutucu olmadıklarını ve medeni dünyadaki politik gelişmeye ayak uydurduklarını göstermektedir.[140]

İngilizler bu olayı aşiretlerin bir kalkışması olarak görmekteydi. Aslında etkili faktörlerinden birisi İngilizlerin, eski Osmanlı vergilerinin iki üç misli vergi toplamak istemesi ve bir şeyhin bunu ödemeyi reddetmesi[141] ise de isyanın temel sebebi artan Arap milliyetçiliğiydi. Ayrıca İngilizlerin ülke idaresinde Iraklılar yerine Hintlileri istihdam etmesi ve tabi ki de İngilizlerin zamanında Iraklılara verdiği yerli bir Arap hükümeti sözünün gerçekleşmemesi isyanın ortaya çıkmasındaki etkenlerdi. Haziran 1920'de Bell'e uyarıda bulunan bir Arap siyasetçisi; "İngiltere'nin, Bağdat'ı işgalinden bu yana üç yıl geçmiş olmasına karşın hala bağımsız bir yönetimden söz ettiği, ancak bu konuda hiçbir şey yapmadığı gerçeğini dile getirmekteydi."[142]

[137] Allawi, a.g.e., s. 359. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 43-44. Farouk-Sluglett & Sluglett, a.g.e., s. 10. Marr, a.g.e., s. 23. Busch, a.g.e., s. 408, 416. Fromkin, a.g.e., s. 374. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 58.
[138] Fromkin, a.g.e., s. 375.
[139] Fromkin, a.g.e., s. 374.
[140] Abbas, a.g.e., s. 159-160. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 373. Fraser ve diğ., a.g.e., 255.
[141] Marr, a.g.e., s. 23.
[142] Busch, a.g.e., s. 414-415. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 373.

Irak'ta kargaşanın hâkim olduğu sırada İngiltere'de de hükümete yönelik eleştirel sesler çıkmaya başlamıştır. *The Times*, Ağustos'un başında yayımlamış olduğu baş yazıda; Araplara istemediği bir idareyi dayatmanın boş bir çaba olduğunu vurgulamış ve bu amaçta daha kaç kurban verileceğini sormuştur. Bundan birkaç gün sonraki sayısında ise; İngiliz hükümetinin Ortadoğu'daki politikaları yüzünden yüz milyon sterlin civarında paranın harcandığına dikkat çekmiştir.[143] Ayrıca, Ajan T.E. Lawrence, *London Sunday Times*'a bir mektup yazarak İngiltere'nin politikasını eleştirmiştir. Irak'ta tesis ettikleri idareyi eski Türk sistemi ile kıyaslayarak, Türklerden farklı olarak ellerindeki tüm kaynaklara ve sahip oldukları gelişmiş imkanlara rağmen yılda on bin Arap öldürerek idareyi tesis etmenin sürdürülebilir olmadığını belirtmiştir.[144]

İsyan, İngiliz kuvvetlerinin yeniden toparlanması ile Kasım 1920'nin başlarında kontrol altına alınmış, Necef ve Kerbela'nın kuşatılması ile bitmiştir. Yaklaşık 8500 Iraklı isyancı hayatını kaybederken, İngilizlerden; 400-500 civarı asker hayatını kaybederken, 2000 kadar asker de yaralanmış veya kaybolmuştur. İngilizler Irak'taki ayaklanmayı bastırmak için yaklaşık olarak 40 milyon pound gibi astronomik bir para harcamıştır. Ayrıca, yukarıda değindiğimiz gibi Londra'da basın üzerinden hükümete eleştiriler getirilmiştir. İngiliz hükümeti, vatandaşlarına ve maliyesine daha az masrafa mal olacak bir Irak için baskı altındaydı ve bunu sağlamak için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.[145]

2.3.1.2. Manda Yönetimi

2.3.1.2.1. Sir Percy Cox'un İkinci Dönemi (1920 – 1923)

Zamanla evrilerek doğrudan ve dolaylı yönetimin bir kombinasyonu haline gelen Irak'taki İngiliz işgal idaresi, başarısız olmuştur. Ayrıca, doğrudan yönetim üzerindeki ısrar, isyana katkı sağlamış gibi gözüküyordu. Ayaklanmanın şiddetinin zirveye çıktığı Ekim 1920'de Sir Percy Cox, Londra tarafından İngiliz politikasının baş aktörü olarak, Irak'ın ilk Yüksek Komiseri (High Commissioner) yapılmıştır. Cox'un görevi belliydi; Irak'ta İngilizlerin konumunu sağlamlaştırmak ve İngiliz hükümetinin hayati gördüğü masrafları

[143] Fromkin, a.g.e., s. 374.
[144] Busch, a.g.e., s. 416. Ayrıca; Polk, a.g.e., s. 86-87.
[145] Allawi, a.g.e., s. 359. Ayrıca; Metz, a.g.e., s. 35. Busch, a.g.e., s. 408-409. Tripp, a.g.e., s. 43-44. Marr, a.g.e., s. 24. Alkın, a.g.t., s. 59. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, s. 58. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 255.

kısmaktır. Cox, Irak'ta iktidarı Araplara bırakırken İngiltere'nin konumunu sağlama alacağı bir yöntemi devreye sokmuştur. Buna göre Cox'un kontrolünde olacak ve İngiliz danışmanlarca desteklenecek bir Arap Hükümeti'nin, İngiliz idaresinin yerine geçmesi planlanmıştır.[146]

2.3.1.2.1.1. Geçici Hükümet

İngilizler, Arap politikacılara iktidardan pay vererek işgalini meşrulaştıracağı ve ülkedeki varlığının sorgulanmasının önüne geçebileceği kanaatindeydi. Bu amaçla Cox, bir "Geçici Hükümet" oluşturmak için Bağdat'taki politikacılar arasında girişimde bulunmuştur. Bağdat'ın eşrafından Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani'yi bu hükümete başkanlık etmesi için ikna etmiştir. Ekim 1920'de, Basra, Bağdat, Musul ve diğer vilayetlerden Cox tarafından belirlenerek atanan 21 seçkin kişi ile İngiliz gözetimi altında çalışacak olan Irak'ın ilk hükümeti oluşturulmuştur.[147] Yüksek Komisere karşı sorumlu olan bu kişiler, komiserin atadığı İngiliz danışmanların tavsiyeleri ile kısıtlı alanda faaliyet gösterecek sınırlı yetkilere sahiptir. Ayrıca, Yüksek Komiser, hükümetin tüm politika teklifleri üzerinde veto hakkına sahiptir. Böylelikle hükümetin alacağı tüm kararlarda ve atamalarda Yüksek Komiserin onay şartı aranmıştır. Cox tarafından belirlenen danışmanlar ise müsteşar olarak görevlerini icra edecektir.[148] Sünniler, hükümetteki önemli pozisyonların hepsini almıştır. Birkaç Şii ve Hıristiyan ile bir Yahudi üyeden oluşan hükümet, eski Osmanlı dönemindeki Sünni ağırlıklı düzeni yeniden tesis etmiştir. Dikkat çekici şey, üst düzey görevliler arasında Şiilerin yok denecek kadar az olmasıdır. Dolayısıyla Irak halkının çoğunluğunun beklentisinden uzak olan bu hükümet ülkenin gerçeklerini yansıtmamıştır.[149]

---

[146] Allawi, a.g.e., s. 359. Ayrıca; Metz, a.g.e., s. 35. Busch, a.g.e., s. 418-420. Tripp, a.g.e., s. 44. Alkın, a.g.t., s. 52. Fattah & Caso, a.g.e., s. 157. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 256. Polk, a.g.e., s. 87. Abbas, a.g.e., s. 158. http://mlr.com/pdf/whitepapers/gdc/TheBritishMandate.pdf, s. 2. (Erişim Tarihi: 22.12.2018)

[147] İçişleri Bakanı; Talip El-Nakip, Maliye Bakanı; Sason Haskil, Adliye Bakanı; Mustafa El-Alusi, Savunma Bakanı; Cafer El-Askari, Çalışma ve Ulaştırma Bakanı; İzzet El-Kerküki, Eğitim Bakanı; Mehdi El-Tabtabani, Ticaret Bakanı; Abdullatif El-Mendil, Evkaf Bakanı; Muhammed Ali Fazıl olmuştur. Devlet bakanı olarak atanan on iki kişi ise şunlardı; Hamdi El-Baban, Abdulcebbar El-Hayat, Abdulgani Kubbe, Abdulmecit El-Şavi, Fahrettin Cemil, Abdurrahman El-Hayri, Muhammed El-Sayhud, Acil El-Sermet, Ahmet El-Sânii, Salim El-Hayyun, Hadi El-Kezviyni, Davud El-Yusufani. Devlet bakanı olarak atanan bakanlar, bir nevi danışma kurulu görevi icra edeceklerdi. Bu kişilerin belirli bir görevi bulunmamaktaydı ve davet edilmedikçe hükümet toplantılarına katılmayacaktır. Bkz; Sayhood, a.g.t., s. 64-65.

[148] Bu kişiler; Adalet Bakanlığı Müsteşarı Bonham Carter, Genel Kurumlar Müsteşarı St. J. Athkens, Eğitim Bakanı Müsteşarı Laynol Smith, İçişleri Bakanı Müsteşarı Philiph, Savunma Bakanı Müsteşarı Jolonel Edie, Maliye Bakanı Müsteşarı S. H. Sylister, Evkaf Bakanı Müsteşarı Cock ve Sağlık Bakanı Müsteşarı Northon. Bkz; Sayhood, a.g.t., s. 66.

[149] Busch, a.g.e., s. 445-446. Ayrıca; Allawi, a.g.e., s. 359-360. Polk, a.g.e., s. 87. Alkın, a.g.t., s. 61. Sayhood, a.g.t., s. 66. Fattah & Caso, a.g.e., s. 161. Tripp, a.g.e., s. 44-45. Abbas, a.g.e., s. 161.

İlk etapta, idari olarak biçimlendirilen devletin bir anayasası ve başkanı yoktur. Yargıçların atamaları yapılmış ve kuvvetler ayrılığı tesis edilmiştir. Doğrudan yönetimde kurulmuş Yargıtay Adalet bakanlığına, polis teşkilatı, genel idareler, vergi daireleri, cezaevleri vb. İçişleri Bakanlığına, ordu Savunma Bakanlığına, ulaştırma (demiryolları vb.) ve posta daireleri, sulama ve kadastro daireleri Çalışma ve Ulaştırma Bakanlığına, emanet dairesi Evkaf Bakanlığına, ticaret ve gümrükle ilgili birimler de Ticaret Bakanlığı'nın şekillenen kurumsal yapısına bağlanmıştır. Eski idare birimleri restore edilirken, Kürt bölgeleri haricinde, idarede görevli İngiliz ve Hintli memurlar yerine Iraklı memurlar getirilmiş ve Iraklı personelin yanında 40 kadar İngiliz danışman müsteşar ve yardımcı olarak vazifelendirmiştir.[150]

Anayasa hazırlamak için Kurucu Meclisin oluşturulması amacıyla seçim kanunlarının hazırlanması, ulusal ordu kurulması için çalışmaların yapılması, genel af çıkarılması, sürgündeki Arapların geri çağrılması ve ülkenin idari yapısında çeşitli düzenlemeler yapılması gibi ana meseleler, Geçici Hükümetin ilk vazifelerini teşkil etmiştir.[151]

2.3.1.2.1.2. Kahire Konferansı (Mart 1921)

Londra'daki durum değişmiş, İngilizler hem içerde hem de dışarda sıkışmıştır. Savaş masrafları yüzünden içeride ağır baskı altında kalan İngiliz hükümeti durumu idare etmeye çalışmaktadır. Bu sırada Winston Churchill, İngiltere'nin Ortadoğu politikasının pek çok devlet dairesinin varlığı sebebiyle anlaşılmaz ve karışık bir hal aldığını söylüyordu. Hatta bu maksatla bir "Ortadoğu Dairesi"nin kurulması gerektiğini ileri sürmüştü. Finansal kötüleşmeden dolayı, parlamentonun ek masraflar oluşturabilecek böyle bir daireye onay vermesi olası gözükmüyordu. Ayrıca bazı uzmanlar Irak'ın Sömürgeler Bakanlığı'na bağlanmasının manda topraklarını ilhak gibi göstereceği, bu nedenle Mısır, Filistin vb. gibi Dışişleri Bakanlığı'na bağlanması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ancak kabinede, Irak'ın idaresini üstlenmenin dışişlerinin işi olmadığı görüşü hâkim olmuş ve

[150] Tripp, a.g.e., s. 44. Ayrıca; Sayhood, a.g.t., s. 66-67.
[151] Alkın, a.g.t., s. 61. Ayrıca; Sayhood, a.g.t., s. 66.

Aralık 1920'de Churchill'in önerisiyle Sömürge Bakanlığı bünyesinde dairenin kurulması için karar alınmıştır.[152]

Daha sonra Şubat 1921'de, Churchill Sömürgeler Bakanı olmuştur. Churchill, Ortadoğu'nun İngiltere için maddi külfet oluşturmaya devam etmesi durumunda, kendi siyasi kariyerinin bundan zarar göreceği ve etkileneceğini düşündüğünden daha bakan olmadan oluşumunu sağladığı dairenin yetki alanını bakan olduktan sonra genişletmeye çalışmıştır. Bu yüzden, Churchill'in kurmak istediği daireye hükümet içerisinden muhalefet bulunmaktaydı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Churchill'i Asya dışişleri bakanı olmaya çalışmakla itam etmiştir. Ancak başta Başbakan Lloyd George olmak üzere, idaredekiler dairenin organizasyonunu biçimsel bir mesele olarak görmüştür. Böylece Mart 1921'de Ortadoğu Dairesi oluşumunu tamamlamıştır. Dairenin hakimiyet alanı; Mısır'ın merkezden uzak topraklarından Irak'ı da içine alacak şekilde Basra Körfezi'ne kadar, Arabistan ile Kızıl Deniz dahil olarak belirlenmiştir. Irak'ın doğrudan yönetilemeyeceği algısı, artık İngiliz politika yapıcıları tarafından kabul edilmiş ve Hindistan Ofisi de bu durumun farkına varınca, Irak konusunda uzun zamandır devam eden iki tarafın görüş farklılığı, Kahire ve Hindistan, ortak bir noktada uzlaşmıştır. Bu sayede Irak üzerindeki İngiliz politikası uzunca bir süredir bulamadığı istikrara kavuşmuştur.[153]

Churchill'in politika olarak ortaya koyduğu ana ilke masrafların kısılmasıdır. Ortadoğu ile ilgili her şey, masraflar söz konusu olduğunda geri planda kalmıştır. Nitekim Churchill'in bu politikası meyvesini vermiş ve İngiliz işgal idaresi masraflarda %75 oranında bir azalış kaydetmiştir. Masraflar yıllık bazda 45 milyon sterlinden, 11 milyon sterline gerilemiştir. Hatta Churchill'in masrafları kısmadaki titizliği öyle bir noktaya gelmiştir ki Cox'a eğer masraflar azaltılmazsa Irak'tan çekilebileceklerini dahi bildirmiştir.[154]

Churchill, İngiltere'nin Ortadoğu politikasına kesin bir çözüm getirmek amacıyla Kahire'de bir konferans yapılmasına öncülük etmiştir. Ortadoğu Dairesi'nin organize edeceği Kahire Konferansında, mandalar için finansal ve askeri düzenlemeler

[152] Helmut Mejcher, British Middle East Policy 1917-21, *The Interdepartmental Level, Journal of Comtemporary History*, Vol. 8, No.4, (Oct., 1973), s. 81, 97-101. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 409. Sluglett, a.g.e., s. 40. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 256-257.
[153] Mejcher, a.g.m., s. 97-101. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 409. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 256-257.
[154] David Fromkin, a.g.e., s. 412. Churchill, Irak idaresini masraflar nedeniyle sıkıştırsa da İngilizler için asıl sorun; Irak'ın masraflarının iki katını aşan Ortadoğu'daki ve Hindistan'daki İngiliz idarelerin masraflarıydı. Bkz; Busch, a.g.e., s. 448-449.

konuşulmuştur. Irak'ın kaderinin de belirlendiği bu konferans 12 Mart 1921'de Kahire'de gerçekleşmiştir. Churchill'in ve Ortadoğu Dairesi yetkililerinin yanı sıra, aralarında Sir Percy Cox, T.E. Lawrence ve Gerthrude Bell gibi İngiltere'nin bölgedeki uzmanları ve bölge için önemli olan kişilerin de olduğu kırk kişi katılmıştır. Konferansa Irak'tan, Savunma Bakanı Cafer el-Askari ile Maliye Bakanı Suson Haskil de katılmıştır.[155]

Irak'taki siyasal yaşamın temel yapı taşlarının oluşturulduğu konferans, 12 gün sürmüş ve yaklaşık 40-50 oturum gerçekleşmiştir. Geçici Hükümetin toplumsal tabanını genişletmek için Irak'a Arap bir yönetici belirlemek, kuzeyde Kürtlerin kurulacak olan yeni devlete katılıp katılmayacağı, İngiltere'nin masraflarının nasıl azaltılacağı ve bu maksatla askerî açıdan gidilecek kısıtlama sonrası nasıl bir strateji izleneceği konferansın odaklandığı başlıca konulardır.[156]

İngilizler Irak'ın başına geçebilecek üç ismi de gündemlerine almıştır. İlk aday Bağdat'ın yaşlısı Nakib-ül Eşraf'ı olan Abdurrahman el-Geylani idi. Ancak çok yaşlı olması sebebiyle ondan vazgeçilmiştir. Diğer aday ise İngilizlere işgal sırasında önemli hizmetleri dokunan Basra Nakibi'nin oğlu ve Geçici Hükümette İçişleri Bakanı olan Seyyid Talib'dir. Seyyid Talib ise Bağdat Nakibi'nin desteğini almış, ondan sonra sıranın kendisine geçeceği konusunda anlaşmışlar ve bu maksatla ülkeyi gezerek destekçi toplamaya çalışırken, İngiliz bir gazeteciye verdiği demeçte "Irak Iraklılarındır" deyince, İngilizlerin gözünden düşmüş ve hatta tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. Konferansta konuşulmayan ama Irak içerisinden çıkan diğer isim ise el-Muhammara Şeyhi Prens Hazal el-Kabi'dir. Ancak onun da Faysal lehine geri çekilmesi ile geriye Fransızlar tarafından Şam'dan kovulan Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal kalmıştır. Bir Iraklı olmasa da Faysal, iyi eğitimli, yeterli seviyede bir Arap milliyetçiliğine ve İslami açıdan hem Şii hem de Sünniler için bir kabul görülebilirliğe sahiptir. Ayrıca, ülkeyi idare etmek için İngiliz desteğine ihtiyaç duyacak ve bu maksatla onlarla uyumlu çalışabilecek birisidir. Böylelikle İngilizlerle, ülke içerisindeki taraflar arasında dengeyi sağlayan aktör olarak varlığını devam ettirecektir. Faysal, diğer adaylar gibi ülke içindeki herhangi bir grupla ilişkili de değildir. Ayrıca Faysal'ın isminin

[155] Fattah & Caso, a.g.e., s. 161. Ayrıca; Polk, a.g.e., s. 88. Fromkin, a.g.e. s. 414. Sluglett, a.g.e., s. 40. Busch, a.g.e., s. 467. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 258-261.
[156] Metz, a.g.e., s. 35. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 161. Ayfer Yazkan Kubal, *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası (1914-1932)*, T.C. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 170. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 258-261.

ortaya atılmasıyla ülke içindeki muhalefet de ikiye bölünmüş, muhalefetin etkisi ve gücü zayıflamıştır.[157]

Kürtlere daha önce verilen bağımsız bir Kürt devleti sözü konusunda ise Kürtlerin ayrılıklarının Irak için bir kayıp olmayacağını düşünenler olsa da Hindistan ekolünü temsil eden Cox gibi isimlerin etkisiyle, Kürtler için ayrı bir devlet fikri uygun bulunmamıştır. Böylelikle Basra, Bağdat ve Musul'un dahil olduğu Irak devleti kurulması kararlaştırılmıştır. Irak'ın kuzey sınırları ise Türkiye ile İngiltere arasında bir çözüm bulunana kadar belirsiz kalmıştır.[158]

Irak idaresinin masraflarını azaltmak için, masraflı olan kara birliklerinin geri çekilmesi daha ucuza ülke üzerinde etkili bir kontrol sağlayabilecek olan hava kuvvetlerinin kullanımı konusunda karar kılınmıştır. Savaşta uçakların kendilerini kanıtladıklarını belirten Hava Kuvvetleri komutanı Mareşal Trenchard, uçakların düzeni bozmak isteyenlere korku vereceğini, kırsalda gözlem ve keşif yaparak düzen bozucu toplanmaları yerdeki kara birliklerine bildirerek, etkili ve faydalı olabileceğini belirtmiştir.[159]

Son olarak, kurulacak olan devlet ile İngiltere arasındaki ilişkinin ana hatlarını resmiyete dökecek, Irak'ın dış politikası, askeri ve mali meseleleri üzerinde İngiltere'yi söz sahibi yapacak, bir Irak-İngiliz anlaşmasının kurulacak olan devletle müzakere edilerek gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.[160]

2.3.1.2.1.3. Kral I. Faysal'ın Tahta Çıkışı

Konferanstaki kararları hızlıca uygulamaya geçiren İngilizler, Faysal'ı, Irak halkı onu davet ediyormuş gibi Irak'a çağırdı. Faysal bu daveti, Irak için hizmet etmekten büyük memnuniyet duyacağını belirterek kabul etmiştir. Bunun üzerine Faysal, İngilizlerin ve Irak'taki geçici hükümetin organizasyonu ile Irak'a gelmiştir. Faysal, Basra'dan Bağdat'a doğru ilerlerken beklediği ilgiyi halktan görmemiştir. Peygamber soyundan gelmesi ve

[157] Allawi, a.g.e., s. 362. Ayrıca; Metz, a.g.e., s. 35-36. Fromkin, a.g.e., s. 417-418. Fattah & Caso, a.g.e., s. 161. Abbas, a.g.e., s. 162. Polk, a.g.e., s. 88-89. Abbas, a.g.e., s. 163. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 258-261.
[158] Kutbettin Kılıç, Kuzey Irak: Etnik Bir Sorunun Arkeolojisi, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, (Ed.) Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Nobel Yayın, I. Cilt, 3. Basım, Ankara, Ekim, 2010, s. 224. Ayrıca; Busch, a.g.e., s. 469. Alkın, a.g.t., s. 62. Polk, a.g.e., s. 91. Sluglett, a.g.e., s. 40.
[159] Alkın, a.g.t., s. 62. Ayrıca; Polk, a.g.e., s. 92.
[160] Sluglett, a.g.e., s. 40.

Mekke Şerifi'nin oğlu olması sebebiyle saygı görse de Arap olduğu için Kürtler, Sünni olduğu için Şiiler arasında çok az sempati toplayabilmiştir. Iraklılar için Faysal'ın iyi bir idareci olup olmadığının bir önemi yoktu, zaten bir Iraklı da değildi. [161]

Birkaç hafta sonra geçici hükümet tarafından Faysal'ı Irak kralı ilan eden bir karar yayımlanmıştır. Akabinde ise Faysal'ın kurulan sözde devletin başında olmasını meşrulaştırmak amacıyla, Iraklıların %96'sının Faysal'ı kral olarak kabul ettiği göstermelik bir referandum gerçekleştirilip sonuçlar ilan edilmiştir. Bunu takiben 23 Ağustos 1921'de Faysal'a, tacı büyük bir tören ile takılarak tahta çıkarılmıştır. Böylelikle Faysal, Irak'taki Haşimi hanedanlığının kurucusu ve ilk kralı olmuştur.[162] Faysal'ın tahta çıkmasından sonra, geçici hükümetin başı olan Nakib ve diğer bakanlar istifa etmiştir. Akabinde Faysal'ın yeni bir hükümet kurma görevi verdiği Nakib-ül Eşraf Abdurrahman el-Geylani, Eylül 1921'de yeni hükümeti kurmuştur.[163]

2.3.1.2.1.4. 1922 Anlaşması

İngilizler Faysal üzerinden Irak mandasını daha ucuza idare etmenin hesabını yaparken, tahtına oturan Faysal, Irak muhalefeti ile İngiliz arzuları arasında keskin bir denge gütmek zorunda kalmıştır. Hem başına geçtiği ülkenin halkını kazanmak istiyor hem de ona krallığını bahşeden İngilizlere ve çıkarlarına hizmet etmeye çalışıyordu. Aslında Faysal, kral olmasıyla Irak'ta mandanın son bulacağı kanaatindeydi. Nitekim, Irak'ta halkta ve muhalefette de böyle bir algı oluşmuştur. Muhammed el-Sadr gibi İngilizlere muhalif isimler, İngiliz mandasına karşı ve bağımsızlıktan yana bir duruşa sahip olması şartıyla Faysal'a destek vermiştir. Ancak, İngiltere'nin Irak'la olan ilişkisini bir anlaşma ile ortaya koyma çabaları üzerine gelişen süreçte iki tarafın da beklentilerinin farklı olduğu aşikâr olmuştur.

Hükümetin kurulmasını müteakip yapılan görüşmelerde Londra ile Bağdat'ın gündemlerinin çok farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim İngilizlerin önerdiği taslaklar

[161] Tripp, a.g.e., s. 48.
[162] Metz, a.g.e., s. 36. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 418. Tripp, a.g.e., s. 47. İngilizlerin kendi siyasi kültürüne göre süslediği bu törende, Hristiyan dini geleneklerine göre ayin yapılarak Faysal'a taç takılmıştır. Bkz; Karl E. Meyer & Shareen B. Brysac, *Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar*, Akıl Çelen Kitaplar, Çev: Emine Eminel, Ankara, 2016, s. 297-298.
[163] Abdurrahman el-Geylani tekrardan Başbakan, El-Hac Remzi Beg İçişleri Bakanı, Sason Haskil Maliye Bakanı, Naci El-Suvidi Adalet Bakanı, Cafer El-Askeri Milli Savunma Bakanı, İzzet El-Kerkukli Çalışma ve Ulaştırma Bakanı, Abdullatif El-Mendil Ticaret Bakanı, Muhammed Ali Hibetuldin Eğitim Bakanı, Muhammed Ali Fazıl Evkaf Bakanı olmuştur. Bkz; Sayhood, a.g.t., s. 73.

karşılıklı iki devlet arasındaki bir ilişki biçimini düzenler şekilde değil, bir manda idaresinin dolaylı yönetim aracılığıyla devamını düzenler şekildeydi. Irak muhalefeti, buna şiddetli şekilde karşı çıkmış, İngilizlerin çekilmesini ve bağımsızlık talep etmiştir. Bu durumda Faysal, Irak'ın kralı gibi değil de iki taraf arasında müzakere yürüten bir diplomat gibi hareket etmek durumunda kalmıştır. Ancak, bu süreçte iki tarafa da yaranamamıştır. Çünkü İngilizler, onun yereldeki muhaliflerle iş birliği yaparak Londra ile tehlikeli bir oyun oynadığını ve daha şimdiden Faysal'ın tahtan indirilmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Öte yandan mandanın bir anlaşma ile devam edeceği ve Irak'ın, Faysal tarafından halka duyurulduğu gibi, dışişleri, askeri ve mali meselelerinin İngiltere'nin kontrolünde olmasının söz konusu olması ve yapılacak olan bu anlaşmanın süresinin 20 yılı bulması muhalefetin Faysal'a tepki göstermesine neden olmuştur. Sürecin sonunda iki taraf, ortak bir metin üzerinde uzlaşmıştır. Faysal ve hükümeti anlaşmayı kurucu meclisin onayı şartı ile kabul etmiştir. Anlaşma, Haziran 1922'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bundan sonra İngilizler, kurucu meclisin bir an önce kurulması amacıyla seçimlerin yapılması için girişimlere başlamıştır. Ayrıca anlaşmanın imzalanmasıyla Irak'ta muhalefet sokaklara çıkmış, anlaşma karşıtı gösteriler ve protestolar yapılmıştır. Şii merciler, yapılacak seçimleri protesto edeceğini açıklamıştır. Muhalefete rağmen Faysal'ın talimatıyla İçişleri Bakanlığı seçim hazırlıklarına başlamıştır.[164]

Muhalefete önderlik eden Şii merciler seçimlere katılımı yasaklamış ve katılacak olanların dinden çıkacağına dair bir fetva yayımlamıştır. Fetvanın etkisi ile Orta Fırat bölgesinde pek çok seçim komisyonu istifa etmiş ve hükümet, çoğunlukla Şii bölgelerinde olmak üzere, Sünnilerin ağırlıklı olduğu Musul'da da seçimler için hazırlık yapamamıştır. Bu sırada İngiltere'de Lloyd George hükümeti düşmüş ve Irak muhalefeti bu olay üzerine iyice cesaretini toplamıştır. Olaylar, 1920 isyanına yakın bir duruma varmıştır.[165]

Ağustos 1922'de kurulan iki siyasi parti, Irak Vatansever Partisi ve Irak Uyanış Partisi (Al-Nahda), mandaya karşı olduklarını ve reddettiklerini beyan etmiştir. Muhalefetin çok ciddi olması sebebiyle, Cox, Faysal'ın hastalığını bahane ederek kontrolü eline almıştır. Bu olay, askeri bir darbeden farksız değildir. Doğrudan yönetime geçiş yaparak yayımladığı tebligatla, siyasi partileri kapatmış, gazetecileri tutuklatmış, el- Sadr gibi bazı Şii merciler de dahil olmak üzere sürgün etmiştir. Karşı olan aşiretler üzerine RAF (Royal Air Forces –

[164] Metz, a.g.e., s. 37. Ayrıca; Fromkin, a.g.e., s. 419.
[165] Abbas, a.g.e., s. 169.

Kraliyet Hava Kuvvetleri) uçakları bomba yağdırırken, muhalefet yanlısı tüm memurlar işten çıkarılmıştır. Yine de halkın protestosu durdurulamamış ve bu yüzden seçimler ertelenmiştir.[166]

2.3.1.2.2. Sir Henry Dobbs Dönemi (1923 – 1929)

Kasım 1922'de, Nakib-ül Eşraf liderliğindeki hükümet istifa ettikten sonra Muhsin el-Sadun tarafından yeni bir hükümet kurulmuştur. Yeni hükmet sürgündekilere geri dönüş kapısını açmıştır.[167] Mayıs 1923'te Sir Percy Cox'un yerine yüksek komiserlik makamına Sir Henry Dobbs getirilmiştir. Ayrıca İngiliz hükümeti de Irak'taki muhalefetin tepkisini dindirmek için Mayıs 1923'te Irak'la yapılan bir protokolle 1922 Anlaşmasının süresini 20 yıldan 4 yıla revize etmiştir. Bu anlaşma Irak'ı bağımsız bir devlet yapma hedefini teyit ederken, dışişleri, ordu ve maliyeyi İngilizlerin kontrolüne bırakmıştır. Böylece imzalanan 1922 Anlaşması, ek protokolleriyle birlikte kurucu meclisin onaylayacağı hale getirilmiştir.[168]

Anlaşma, Irak'ta çalışacak İngilizlerin atanmaları, istihdamı ve isimlerinin belirlenmesi gibi pek çok şeyi düzenlemiştir. Buna göre, Adalet, İçişleri, Ulaştırma ile birkaç bakanlık Irak hükümeti tarafından atanacaktır. Irak yönetimi anlaşma kapsamında, İngilizlerin istediği takdirde devlet görevlerine bir İngilizi atayacaktır. Ayrıca, Irak ordusu kurulacak, İngilizler, bu orduya eğitim ve ekipman desteği sağlayacaktır. İngiltere, Irak'ta asker bulundurma, Irak ordusunu idare etme, olağanüstü hâl ilan etme gibi çok kritik haklara da sahip olmuştur. Ayrıca İngilizler, Irak'ta demiryolu, otoyol, köprü, sulama kanalı, telgraf hattı gibi pek çok şey yapmıştır. İngiltere'nin bu maksatla yapmış olduğu harcamaların konusunu oluşturan maddi meselelerin nasıl çözüme kavuşturulacağı gibi konular da bu anlaşmayla karara bağlanmıştır. Bu maksatla Irak yıllık yedi milyon sterlin tutarındaki parayı 20 yıl boyunca İngiltere'ye ödeyecektir. Bu ödemeyi Irak yönetimi gerçekleştirecek

[166] Sluglett, a.g.e., s. 50-52. Ayrıca; Sayhood, a.g.t., s. 92.
[167] El-Sadun Hükümeti muhalefet edenleri, özellikle Şii Mercileri, uzaklaştırmak için vatandaşlık kanununda değişiklik yapmış ve Irak vatandaşı olmayanları sınır dışı etmiştir. Bu kapsamda Osmanlı döneminden beri askerlikten kaçmak için İran veya Hint vatandaşlığına geçen Şiiler hedef alınmaktaydı. Hükümetin bu adımı üzerine Şii merciler protesto etmek amacıyla ülkeyi terk etmişlerdir. Bu olayı fırsat bilen hükümet pek çok Şii müçtehidi sınır dışı etmiş veya gözetim altına almıştır. Böylelikle Irak'taki muhalif kanadın önderi olan Şii merciliği pasifize edilmiştir. Bkz; Abbas, a.g.e., s. 172.
[168] Toby Dodge, *Inventing Iraq The Failure of Nation Building and a History Denied*, Columbia University Press, New York, 2003, s. 26. Ayrıca, https://www.britannica.com/place/Iraq/The-governorship-of-Midhat-Pasa#ref22902 (Erişim Tarihi: 07.12.2018). Polk, a.g.e., s. 97. Metz, a.g.e., s. 37. Fromkin, a.g.e., s. 419.

olsa da İngilizler ödemenin gerçekleşmesini sağlamak için Irak idaresinde kendi görevlilerini bulundurabilecektir.[169]

Faysal'ın iktidarı devraldığı 1921 yılından itibaren Irak, yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Buna göre; Irak, eski Türk usulüne göre 14 sancağa ve 35 kazaya bölünmüştür. Temmuz 1921'de ise bu belirlenen idari birimlere atanan mutasarrıf ve kaymakamların görev ve yetkilerini içeren bir beyanname ilan edilmiştir. Ülkede manda yönetiminin yerini vali, mutasarrıf ve kaymakamdan oluşan bu yeni iç yapılanma almıştır. Bu kapsamda İçişleri Bakanlığı ülkenin yapılanmasında ekin bir role sahip olmuştur. İçişleri Bakanlığı, göçebelerin yerleştirilmesi, ülke içindeki yayım ve propaganda faaliyetleri ile ilgilenmiştir. Ayrıca, belediyelerin başkanlarını bakanlık atamaya başlamış ve bütçelerini ise gene bakanlık kontrol etmeye başlamıştır.[170]

2.3.1.2.2.1. Kurucu Meclis

Ertelenen seçimlerin yapılması için muhalefet yumuşatılmaya çalışılmıştır. Bu sırada El-Sadun hükümeti istifa etmiş ve Ekim 1923'te yerine Cafer el-Askeri'ye hükümet kurma görevi verilmiştir. Bu değişiklikten birkaç ay sonra seçimler gerçekleşmiş ve Mart 1924'te meclis toplantıya çağrılmıştır. Sistem demokratik olarak dizayn edilse de seçime katılımın düşük olması, üç milyona yakın nüfus olmasına rağmen beş yüz bin oy kullanılması, seçim sonuçlarına ve kurucu meclise gölge düşürmüştür. İngilizler, Geçici Hükümet döneminden itibaren hazırlanmaya başlanan Irak seçim kanununun oluşmasında etkili olmuştur. Nitekim kurucu meclis, Londra'dakine benzer şekilde Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası gibi iki kamaralı, bir senato ve bir seçilmiş millet meclisinden oluşturulmuştur. Senato kralın atadığı saygın ve ileri gelen kişilerden, seçilmiş meclis ise her 20.000 erkeğin seçtiği birer kişiden oluşturulmuştur. Oy verme işlemi eski Türk sistemine göre ve iki aşamalıdır. Oy verecek kişi, ilk olarak onun adına oy verecek kişiyi seçiyor ve sonra bu seçilen kişi kendisine oy verenler adına onları temsil edecek kişiyi seçmekteydi. Aşiret temsilcileri 20, Hristiyan ve Yahudiler 5'er ve geriye kalan 70 meclis üyesini de halkın seçimi olmak üzere 100 üyeli bir seçilmiş meclis tablosu ortaya çıkmıştır. Seçim sonuçları el ile sayma usulüyle yapılmış,

[169] Kubal, a.g.t., s. 190. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 228, 257.
[170] Dodge, a.g.e., s. 28-29. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 219-221.

ayrıca seçim vali denetiminde gerçekleşmekteyse de seçimin güvenliği İngiliz Yüksek Komiseri'nin nezaretinde sağlanmıştır.[171]

Meclisin ilk gündem maddeleri, anayasa ve İngiliz-Irak anlaşmasıdır. Ertelenen seçimler gerçekleştirildikten sonra, İngiltere tarafından İngiliz-Irak anlaşmanın onaylanması umulsa da kurucu meclis, ülkede muhalefetin karşı olduğu bu anlaşmayı hemen onaylamamıştır. Meclis üyeleri anayasa olmadan ileriye yönelik bağlayıcı bir anlaşmanın yapılmasına sıcak bakmadığından, önceliği Irak Anayasasına vermek istemiştir. Meclis Haziran 1924'e kadar birçok kez toplanmış, ancak anlaşma onaylanmamıştır. Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs, ültimatom gibi bir uyarı yapmıştır. Bu uyarıya göre 10 Haziran'a kadar onaylanmadığı takdirde, İngiltere manda idaresinin yerine koymak için başka seçenekleri devreye sokacaktır. Bunun üzerine Faysal, kurucu meclisin başkanı olan el-Sadun'u çağırıp, Irak'ın çıkarları açısından anlaşmanın onaylanmasını talep etmesi üzerine, meclis 10 Haziran'da toplanıp anlaşmayı onaylamıştır.[172]

2.3.1.2.2.2. 1925 Anayasası

Anayasa hazırlama girişimi ilk olarak 1921 yılında başlamıştır. Londra'da Sömürge Bakanlığı bünyesinde bir anayasa taslağı hazırlanmış ve bu taslak Kral Faysal'a sunulmuştur. Faysal da bu taslağı, incelemesi için Adalet Bakanı, Maliye Bakanı ve kendi özel sekreterinden oluşan bir komisyona vermiştir. Iraklı komisyonun incelemesi neticesinde, krala çok fazla yetki vermesi ve meclisin 1922 Irak-İngiliz Anlaşmasına aykırı bir kanun çalışması yapmasına engel koyduğu için hazırlanan taslağa komisyon tarafından itiraz edilmiştir. İki taraf arasında yapılan görüşmeler sonucunda, meclise hükümeti denetleme yetkisi verilmesi uygun bulunmuş ve nihai taslak hazırlanarak onaylanması için Mart 1924'te meclise sunulmuştur. Mecliste tartışılmaya fırsat bile verilmeden, Haziran-Temmuz 1924 arasında, bir aydan daha az bir sürede görüşülen anayasa, Temmuz 1924'te kurucu meclis tarafından onaylanmıştır. Ancak İngilizler imtiyaz sağlayacak bazı düzenlemeleri elde etmeden, anayasanın ilan edilmesine engel olmuştur. Nitekim önce Haziran 1924'te İngiliz-Irak Anlaşması'nın meclisten geçirilmesi sağlanmış, ardından da

[171] Tripp, a.g.e., s. 57. Ayrıca; https://www.britannica.com/place/Iraq/The-governorship-of-Midhat-Pasa#ref22902 (Erişim Tarihi: 07.12.2018). Fattah & Caso, a.g.e., s. 162. Duman, a.g.e., s. 220. Sayhood, a.g.t., s. 99.
[172] Allawi, a.g.e., s. 442-444. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 56. Duman, a.g.e., s. 229. Sayhood, a.g.t., s. 106-108.

yaklaşık bir yıl içinde petrol imtiyazları ile ilgili düzenlemeler yapıldıktan sonra, Mart 1925'te Irak Anayasası ilan edilebilmiştir.[173]

İngiltere'nin Irak üzerinde dolaylı kontrolünü sağlamak için tasarlanmış olan bu anayasa, bazı değişikliklerle birlikte monarşi yönetimi boyunca ülkenin siyasal hayatı ve meşru yapısı için gerekli zemini temin etmiştir. Anayasaya göre Irak temsili bir hükümet ve anayasal bir monarşi ile idare edilecektir. İngiltere'nin çıkarları gözetilerek, Irak'ın kralına çok geniş yetkiler verilmiştir. Bu yetkilerden bazıları; tüm yasaları onaylama, genel seçim çağrısında bulunma, meclis tatil etme ve İngiliz Irak anlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmek için talimatname yayımlama vb. önemli düzenlemelerdi. Aslında İngilizlerin niyeti, krala böyle önemli ve geniş yetkiler verilmesinden ziyade ülke içindeki sistemi bir denge üzerine inşa etmek istemesidir. Nitekim kaldıracın öteki tarafında duran meclise, kabineyi düşürme yetkisi verilmiştir. Krala da yukarıda saydığımız yetkiler tanınarak, denge durumu gözetilmiştir.[174]

Anayasa çok detaylı ve maddelerinin kolay değiştirilmemesi için zorlaştırıcı engeller konulmasından dolayı sert bir yapıdadır. Devletin dinini İslam olarak kabul eden anayasa, girişle birlikte on bir bölüm ve 123 maddeden meydan gelmekteydi. Anayasada devletin şekli, bayrağı, başkenti ve hükümet biçimi belirtilmiştir. Yasamanın nasıl oluşacağı, görev ve yetkileri, yürütmenin şekli, kralın görev ve yetkileri, bakanlıkların yapısı ve sayısı, kanunsuz vergi konamayacağı ve yargı alanında ise medeni, dini ve özel mahkemelerin tesis edilmesi gibi düzenlemeler de anayasada belirtilmiştir. Anayasa tipik bir anayasal monarşide hangi düzenlemeler mevcutsa hemen hemen hepsini içinde barındırmaktadır. [175]

2.3.1.2.3. Kürt Meselesi ve Musul

İngilizler daha önceden de değindiğimiz gibi Şeyh Mahmut Berzenci ve İngiliz danışmanlarca tesis ettiği aşiretler koalisyonu ile Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Irak'ın kuzey doğusu üzerinde kontrol sağlamıştır. Ancak, başlarda bir sorun gözükmese de daha sonra İngilizler açısından sorun teşkil edecek bir durum ortaya çıkmıştır. Şeyh Mahmut, Süleymaniye bölgesi ile yetinmeyip tüm Musul vilayetine hâkim olmak istemiştir. Ancak Mahmut'un idare etmek istediği bazı yerler, onun yönetimine girmek istememiştir. Bu konu

[173] Sayhood, a.g.t., s. 110-113.
[174] Marr, a.g.e., s. 28. Ayrıca; Metz, a.g.e., s. 37. Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 128.
[175] Sayhood, a.g.t., s. 110-111.

Yüksek Komiser A.T. Wilson tarafından Mahmut'a iletilse de Mahmut ısrarcı olmuştur. Şeyh Mahmut'un, emrindeki güçleri kendisi ve ailesinin çıkarları için kullanması diğer Kürt gruplarıyla arasını açmış ve bölgede Şeyh yönetimine karşı isyanlar meydana gelmiştir. Şeyh Mahmut tüm çabalarına rağmen bölgede otoritesini tam olarak tesis edememiştir. Bu vesileyle karizmatik bir lider ve Nakşibendi tarikatından, ayrıca iyi tanınan Kürt siyasetçi Mustafa Barzani'nin büyük abisi olan Şeyh Ahmed ile birlikte Barzani ailesi ön plana çıkmıştır. Şeyh Mahmut, Mayıs 1919'dan sonra İngilizlere karşı isyan başlatmıştır. Ancak İngilizler tarafından yakalanmış ve Hindistan'a sürgün edilmiştir. Daha sonra İngiliz idaresi, Şeyh Mahmut'un onlarla iş birliği yapacağı beklentisi içinde, onu bir yıl sonra Hindistan'dan geri getirmiştir. Ancak Şeyh 1922 yılında kendisinin kral olduğu bağımsız bir devlet ilan etmiştir. Şeyh Mahmut kendi bayrağını çekmiş, posta pullarını bastırmış ve kontrolündeki yerlere kendi valilerini atamıştır. Bazı İngiliz memurları esir alınmış, bazıları da öldürülmüştür. Zaten Wilson, daha önce Kürtlerin bir Arap idaresi altında bulunmak istemeyeceği görüşünü ileri sürmüştür. İngilizler, bu duruma güç kullanarak müdahale etmiştir.[176]

Mustafa Kemal önderliğindeki Türk güçleri ise emperyalizme karşı büyük bir mücadele verdikten sonra Musul'un Türk toprağı olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim Mustafa Kemal'in desteğiyle İngilizlere karşı cephe alan Berzenci'nin durumu ve bölgedeki Türkiye yanlısı eğilim İngilizleri tedirgin etmiştir. Bölgedeki Kürtler, kendi devletlerini kuramayacaklarını anlayınca, bir Arap idaresi altında olmak yerine, Türkiye'ye bağlanmayı tercih etmekteydi. Zira Süleymaniye, Musul ve Kerkük'teki halk bağlılıklarını bildirmek için vergilerini Ankara'ya göndermiştir. Bu yerlerdeki halkın %80'inin Türk idaresini istediği yönünde Ankara'ya gelen istihbarat raporları bulunmaktaydı.[177]

İngilizler, petrol rezervlerinin yoğun olduğu Musul'u Türkiye'ye kaptırmak istemiyordu. Ayrıca, bir Kürt devletinin Türkiye, İran ve Suriye gibi komşu devletlerce tanınmayacak olması ve böyle bir devletin denize çıkışının olmaması, İngiltere'nin bu ülkeyi kalkındırması anlamına gelmekteydi ve buradaki petrolün taşınması da sorun yaratacaktı. Yine Musul'un, petrol zengini Basra ile birleştirilmesi ekonomik olarak daha karlı

[176] M. R. Izady, Kurds and the Formation of the State of Iraq 1917–1932, *The Creation of Iraq 1914-1921,* (Edited by) Reeva Spector Simon and Eleanor H. Tejirian, Columbia University Press, Newyork, 2004, s. 105-107. Ayrıca; Kaymaz, *Emperyalizmin Kürt Kartı*, s. 163-164. Duman, a.g.e., s. 186-187. Fromkin, a.g.e., s. 373. Tripp, a.g.e., s. 34. Kılıç, a.g.e., s. 224-225.

[177] Tripp, a.g.e., s. 53. Ayrıca; Allawi, a.g.e., s. 385, 416. Duman, a.g.e., s. 200. ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu No:335, Belge No:173. (Aktaran; Duman, a.g.e., s. 195).

gözükmekteydi. Ayrıca, Kürtlerin dahil olduğu Irak'ta Şii Araplar, Sünni Arap ve Kürtlerle dengelenebilecekti. Son olarak, Kuzeydeki dağlık alandan, yeni kurulan devletin savunması daha kolay sağlanabilecekti. Tüm bu sebepler, İngilizlerin, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana tutum almasını sağlamıştır. Bu yüzden, stratejik öneme haiz Musul'un Irak'ta kalması gerekiyordu. Bu maksatla Musul'u diğer iki vilayetle birleştirerek, Kürtlerin dilini ve hükümetteki pozisyonlarını sağlama alacağı bir Irak inşa etmeye başladılar. İngilizler, Kürtlerin Türklerle birlikte hareket etmesini önlemek için Kürtlere devlet kademelerinde makamlar sunmuştur. Ayrıca 1922'de, Kürtlere Irak içerisinde bölgesel bir hükümet oluşturma hakkı verileceğine dair bir İngiliz-Irak deklarasyonu yayımlanmıştır. Bununla birlikte Kürtlere, Faysal tarafından bazı garantiler verilmiştir. Kürt olmanın sağladığı (devlette yüksek mevkilere getirilmek gibi) imtiyazlardan dolayı, bazı Türkler de kendilerini Kürt gibi göstererek bu ayrıcalıklardan faydalanmıştır. Ayrıca, bu yolla canlarını da korumuşlardır. Çünkü İngilizler, Türk liderlerini ve Türkiye ile ilişki içerisinde olan aşiret liderlerini öldürmekteydi. Verilen ayrıcalıklar neticesinde Kürt liderler Irak hükümetine bağlılıklarını ilan etmiştir.[178]

Bu maksatla İngilizler bölgeye asker sevk etmiş, ancak Süleymaniye'nin İngiliz ve Iraklı askerlerce ele geçirilmesi Temmuz 1924'ü bulmuştu. Şeyh Mahmut Berzenci ise dağlara çekilmiş ve uzunca bir süre böyle devam etmişti. Ele geçirilene kadar İngilizlere büyük sıkıntı yaşatan Şeyh Mahmut Berzenci, isyancı bir güce liderlik etmekteydi. 1920'den 1931'e kadar olan 11 yıllık bir mücadelenin ardından, nihayetinde 1931 yılında ele geçirilmiştir. Onunla isyan edenlerin bazıları öldürülmüş, bazıları da Şeyh Mahmut Berzenci gibi ele geçirilmişti.[179] İngilizler, bölgeyi Şeyh Mahmut Berzenci üzerinden belirli bir süre kontrol etmiş, lakin hem isyanı hem de Mustafa Kemal ile olan yakınlaşması[180] neticesinde onun yerine geçebilcek başka birini bulma arayışına girmiştir. Nihayetinde ise, Türkiye ile Britanya arasında 1926'da yapılan anlaşma sonucunda Musul Irak'ta kalmıştır.[181]

---

[178] Tripp, a.g.e., s. 53-54. Ayrıca; Metz, a.g.e., s. 38. Duman, a.g.e., s. 228. Fromkin, a.g.e., s. 373. Kılıç, a.g.e., s. 225. Ali Bademci, *Irak'ta Türkmen Dramı*, Togan Yayıncılık, Eylül, 2014, s. 30-31. Genel Kurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesi'nin başbakanlığa gönderdiği 9 Ocak 1923 tarihli bilgi notunda İngilizlerin Türkiye yanlısı Doski Reisi Sefer Ağa'yı ailesiyle birlikte katlettiği bildirilmiştir. Bkz; Ömer Özkaya, *Amerikan İstihbarat Belgeleri ile Kürtler*, Pegasus Yayınları, 1. Baskı, 2013, s. 21.

[179] Tripp, a.g.e., s. 54. Ayrıca; Izady, a.g.e., s. 107.

[180] Musul meselesi kesin olarak çözüme kavuşmamışken, Türkiye bu dönemde Erbil'e Türk Kaymakam atamış, para ve asker göndermiştir. Bkz, Kadir Kasalak, Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat, 2007, s. 192. Ayrıca, Duman, a.g.e., s. 200.

[181] Marr, a.g.e., s. 29. Ayrıca; Bilgin, a.g.e., s. 26-27. Duman, a.g.e., s. 186-187. Fromkin, a.g.e., s. 373., Tripp, a.g.e., s. 34.

2.3.1.2.4. Sir Francis Henry Humphrys Dönemi (1929-1932) ve Bağımsızlık Süreci

1920'li yılların sonlarında Irak'taki Arap milliyetçileri, İngiltere'nin Irak'ı örtülü olarak idare etmesinden rahatsız olmaktaydı. Arap milliyetçilerinin tutumu netti, bağımsızlık istemekteydiler. Çok geçmeden milliyetçilerin umudunu tekrardan yeşertecek bir durum meydana geldi. 1929'da Londra'da iktidara gelen İşçi Partisi, Irak'ın bağımsızlığını tanıma ve Milletler Cemiyetine üyeliğini destekleme yönündeki niyetini beyan etmiştir.[182] Bu sırada Sir Henry Dobbs'un yerine Sir Gilbert Clayton atanmış, lakin görev süresi günlerle sayılı olan Clayton'un ani ölümü üzerine Sir Francis Henry Humphrys görevlendirilmiştir.[183]

1930 yılında Irak siyasi hayatında önemli bir figür olacak Nuri el-Said başbakan olmuştur. Nuri el-Said çevresindeki Al-Ahd kökenli bir grupla, devleti idare etmiştir. Nuri el-Said'i önemli kılan şey, Irak'ın geleceği ile alakalı İngilizlerle yakın ilişki kurmasıdır. Nitekim başbakan olduktan sonra Irak'ın bağımsızlığı için yapılacak anlaşma ile ilgili olarak İngilizlerle müzakereleri o yürütmüştür. Hem kral hem de İngilizlerin desteğini alan Nuri el-Said, Irak içinde kraldan sonra en güçlü kişi konumuna gelmiştir. 30 Haziran 1930'da iki taraf arasında iki yıl içinde Irak'ın bağımsızlığını sağlayacak olan anlaşma imzalanmış ve yeni seçilen meclis tarafından onaylanmıştır. Anlaşma manda yönetimi sonrası, İngiliz-Irak ilişkisinin parametrelerini düzenlemekteydi. Anlaşmayla manda sonlanmış, ancak İngiliz etkisi askeri varlığı ve elçiliği ile Irak'ta devam etmiştir. İçerideki etkili muhalefete rağmen, el-Said İngilizlerle yapılmış olan anlaşmayı meclisten geçirebilmiştir. İki tarafta, bir savaş ihtimalinde yardımda bulunmayı ve dış politika alanında birbirlerine danışacaklarını bu anlaşmayla birbirlerine taahhüt etmiştir. Bu maksatla İngiltere, Irak'ta iki hava üssünün kullanım hakkını elde etmiştir. Ayrıca ülkede asker bulunduracak ve iletişim hatlarının kontrolünü de elinde tutacaktır. Irak ordusu anlaşma kapsamında eğitim ve ekipman ihtiyacını İngilizlerden karşılayacaktır. Anlaşma Milletler Cemiyeti'ne Irak'ın kabul edilmesi ile yürürlüğe girecektir. Süresi ise 25 yıl olarak belirlenmiştir. Anlaşmanın şartları dolayısıyla Nuri el-Said Arap milliyetçileri için güvenilmez bir kişi haline gelmiştir. Çünkü milliyetçiler, anlaşmanın süresi ve hava üslerinin kullanımına karşıydı. Ayrıca anlaşmada

[182] Metz, a.g.e., s. 39. Ayrıca; Marr, a.g.e., s. 33. Ayrıca; Dodge, a.g.e., s. 36-37. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 326.
[183] https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvR2lsYmVydF9DbGF5dG9u (Erişim Tarihi: 22.10.2019) ve https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRnJhbmNpc19IdW1waHJ5cw (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

kendileri ile ilgili bir madde göremeyen Kürtler ve Asuriler de anlaşmaya olumlu bakmamıştır. İki ülke arasında yapılan bu anlaşmadan iki yıl sonra Irak 3 Ekim1932 yılında bağımsız Irak Krallığı olarak Milletler Cemiyeti'nin 57. üyesi olmuş ve uluslararası toplulukta yerini almıştır. Böylelikle Irak bağımsızlığını elde eden ilk manda devleti olmuştur. [184] Bağımsızlık sonrası Yüksek Komiser Sir Francis Henry Humphrys, İngiltere'nin Bağdat Büyükelçisi olmuştur.[185]

2.3.2. Güvenlik

2.3.2.1. İşgal Yönetimi

İngilizler, Hint ağırlıklı askerlerden oluşan, küçük bir kuvvetle savaşa girmiş ve Hindistan'dan yaptığı asker ve teçhizat takviyesi ile bu kuvveti giderek büyütmüştür. Kut mağlubiyetini yaşadıkları sırada, İngilizlerin kişi bazında askeri varlığı; 38 bin İngiliz olmak üzere 122 bine ulaşmıştır. 1916'nın sonlarında ise bu sayı 275 bine çıkmıştır. Bu tarihten yaklaşık bir sene sonra, Kasım 1917'de, İngiliz askeri varlığı maksimum noktasına, 414 bin kişilik bir işgal gücüne ulaşmıştır. [186]

İngilizler, Irak'ın şehirlerini yarım milyonluk işgal ordusu ile zapt etmekteyken, kırsalda bu durum söz konusu değildir. Önceliği savaş olan işgal ordusu, kırsalda bir etkinlik gösterememiştir. Nüfusunun çoğunluğu kırsalda yaşayan Irak gibi bir ülkede bu durum, ciddi güvenlik zafiyeti doğurmuştur. İngilizler, yağma yapma güdüsüyle her an saldırmaya hazır olan aşiretleri kontrol altında tutmak zorunda olduğundan, pratik bir yapıyı faaliyete geçirmiştir. Bu maksatla İngilizler, kırsalda güvenliği sağlaması için, eski idaredeki Türk jandarmasının yerini ikame edecek, Irak'taki yerel halktan oluşan 'Şebbane' adındaki aşiret polisini oluşturmuştur. Bulundukları bölgelerdeki aşiretlerden devşirilerek gelen kişilerin oluşturduğu, silahlı piyade ve atlı süvarilerden oluşan bu gücün amacı İngiliz işgal ordusunun yükünü hafifletmek ve askeri unsurların bulunmadığı yollar, nehirler ve demiryolları vb. yerlerde güvenliği sağlamaktır. İngilizler, bu yapıya alınan az bir askeri

[184] Talip Özdoğan, *Modern Irak'ın Oluşumu (1917-1941*), T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ekim, 2010, s. 142-144. Ayrıca; Metz, a.g.e., s. 39-40. Bilgin, a.g.e., s. 28. Marr, a.g.e., s. 34. Allawi, a.g.e., s. 533. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 326.
[185] https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRnJhbmNpc19IdW1waHJ5cw (Erişim Tarihi: 22.10.2019).
[186] Yılmaz, a.g.e., s. 97-99.

disipline sahip kişilerin, devşirildikleri aşiretler üzerinde kontrol sahibi olacağını düşünmüştür. Ayrıca, bu yapıya olan katılımlar sayesinde aşiretin sahip olduğu insan gücünün de zayıflayacağı öngörülmüştür. Bunun yanı sıra Şebbane, İngilizler tarafından, gelecekte oluşturulacak yerel bir ordunun ilk örneği olarak da değerlendirilmiştir.[187]

Şebbane'nin yanı sıra İngilizler kendilerine destek olacak ikinci bir kuvveti daha yerli unsurlardan meydana getirmiştir. Bu yapı, çoğunluğunu Asurilerin oluşturduğu toplama bir askeri (Levyler) güçtür. Hristiyan olmaları nedeniyle İngilizler için daha sadık bir müttefik olarak görülen bu kişilerden, ucuza mal olan bir askeri güç oluşturulmuştur. Zamanla sayıları artan bu askeri gücün önemi, 1920 isyanında görülmüştür. Asuri unsurlar, isyanın bastırılmasında yardımcı bir güç olmuştur. Ayrıca, kuzeydeki Kürtlere yönelik İngilizler için vazgeçilmez bir karşı gücü oluşturmuştur. İngilizlere sadakatleri nedeniyle bu askeri unsura Irak'ta halk tarafından iyi gözle bakılmamıştır.[188]

Oluşturulan diğer bir güvenlik gücü ise polis teşkilatıdır. Başlarda sayı olarak az ve eğitimsiz olan polis gücü zamanla büyümüş, 3000 kişiden Irak ölçeğinde iyi eğitimli 8000 kişiye ulaşmıştır. 2 Iraklı ve 22 İngiliz Subayın görev yaptığı, polis teşkilatı resmi olarak 1920 yılı 72 sayılı polis beyannamesi ile vücut bulmuş süvari, piyade ve sınır birliklerinden oluşmuştur.[189]

Savaş boyunca yarım milyona ulaşan işgal ordusunun masrafları altında ezilen İngiliz işgal idaresi, düşmüş olduğu bu zor durumdan çıkışı, işgal ordusuna ihtiyacı azaltmakta bulmuş ve birliklerindeki asker sayısında azaltmaya gitmiştir. 1917'de yarım milyona ulaşan asker sayısı 1920'de 133.000'e düşürülmüş, silahlı unsurların üçte ikisinden fazlası tasfiye edilmiştir. Bu kapsamda İngilizler, varlığını Şebbane, Levyler ve RAF gibi küçük bir uzman askeri kuvvetle devam ettirmeyi hedeflemiştir. Ancak, sayısı azaltılan İngiliz işgal gücü, Irak boyunca geniş bir alanda dağınık bir şekilde yerleştiğinden, bu tasfiyenin sonucunda bir güç boşluğu meydana gelmiştir. Bu durum, 1920 Irak isyanı sırasında gayri nizami olarak hareket eden ve vur kaç yaparak saldırıda bulunan aşiretler ve kabileler karşısında, İngilizlerin zor duruma düşmesine sebep olmuştur. İsyan, 40 milyon pound gibi astronomik bir paraya ve 500 civarı askere mal olmuştur. Bu yüzden Londra, Irak'ta düzeni tesis etmek

[187] Satan, a.g.e., s. 243-246.
[188] Natalie Bowlus, Mandate Iraq: İmaginnation A Nation, *Al-Nakhlah Online Journal on Southwest Asia and Islamic Civilization*, Spring, 2013, s. 6. Ayrıca; Polk, a.g.e., s. 93-94. Alkın, a.g.t., s. 102.
[189] Levent Baştürk ve diğ., *Irak Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA Yayınları, I. Baskı, 2013, s. 180. Ayrıca; Alkın, a.g.t., s. 102.

için alternatif yollar aramaya başlamıştır. Bu sebeple gerçekleştirilen Kahire Konferansı'nda, Irak'ta vücut bulacak bir devlet bünyesinde yerli bir ordu kurulması, ayrıca İngiliz işgal ordusunun yerini daha ucuz ve etkili olan hava gücü RAF'ın almasına karar verilmiştir.[190] Böylece Irak'ta, Manda idaresi öncesi geçici bir hükümet kurulmuş ve Cafer el-Askeri, Yüksek Komiser Sir Percy Cox tarafından, savunma bakanı yapılmıştır. Bu dönemde Irak'ta tam manada bir ordudan söz etmemekle birlikte, Cafer el-Askeri ve Nuri el- Said öncülüğünde bir yapılanmaya gidilmiş, ordunun çekirdek yapısı oluşturulmuştur.

2.3.2.2. Manda Yönetimi

Irak ordusunun kurumsallaşması, Kahire konferansını takiben Faysal'ın tahta çıkması ile olmuştur.[191] Ordunun yapılanmasında ön plana çıkan isimler Faysal ile birlikte Suriye'den gelen "600 Şerifi subayın" içindeki Yasin el-Haşimi, Cafer el-Askeri ve Nuri el-Said'tir. Arap milliyetçisi ve eski Osmanlı subayları olan Şerifiler olarak adlandırılan bu ekipten 250'si, ordunun yapılanmasında görev almıştır. Bu subayların neredeyse tamamı, İstanbul'da askeri eğitim almıştır.[192] Almanlardan danışmanlık hizmeti alan Osmanlı ordusu sebebiyle, subayların bir kısmı, askeri zihniyet bakımından militarist Prusya ordu ekolüne yakındır. Ancak, Osmanlı harbiyesinde eğitim alsalar da I. Dünya Savaşı'nda Faysal'ın emrine girmişlerdir. Bununla birlikte, savaş sonrası bu subayların çoğu milli bir yönelimle hareket etmekten çok çıkar saiki ile orduya katılmıştır. Zira Faysal gibi bu subaylar da bir Iraklı değildi ve yeni kurulan Irak devletini kendileri için fırsat olarak görmekteydi.[193]

Faysal'ın tahta çıkarılmasından sonra kurulan ilk kabinede Cafer el-Askeri Savunma Bakanı, Nuri el-Said ise Genelkurmay Başkanı olmuştur. İkisinin de ideolojik arka planlarını yansıtır bir şekilde, orduyu Sünni ağırlıklı olarak oluşturma gayreti sonucunda, orduda, üst rütbedeki subaylıkların hepsi Sünnilerin eline geçmiştir. Alt rütbedeki erlerin %70'i kabile bölgelerinden gelmekle birlikte, çoğunluğu Şii ve Kürtlerden oluşmuştur. Subaylar kolunda egemen olan Sünni subaylar, orduya alınacak kişileri belirlerken, çoğunlukla kendi

[190] Meyer & Brysac, a.g.e., s. 438. Ayrıca; Yılmaz, a.g.e., s. 99. Polk, a.g.e., s. 79-92. Marr, a.g.e., s. 24. Alkın, a.g.t., s. 59. Bowlus, a.g.m., s. 6.
[191] Modern Irak ordusunun kuruluş tarihi 6 Ocak 1921'dir. Bkz; Tallha Abdulrazaq, Egemenlik ve İşgal Sarkacında Irak Silahlı Kuvvetleri, *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, (Ed.) Veysel Kurt, SETA Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım, 2017, s. 139.
[192] Irak ordusundaki Osmanlı eğitimli subay ekolü uzun yıllar devam etmiştir. Örneğin 1936 yılında hala Irak ordusunun %80'ini bu subaylar oluşturmaktaydı. Bkz; Bowlus, a.g.m., s. 6.
[193] Abdulrazaq, a.g.e., s. 135-139.

memleketlerinden kişileri askere almıştır. Bu yüzden, az da olsa Kürtler yer bulmuş, ancak Şiiler, ordu içindeki lider kadrolara girme fırsatı bulamamıştır.[194]

Ordu kurulurken İngilizler ile Kral Faysal ve Şerifi Subaylar arasında orduya yönelik yaklaşımda farklılık ortaya çıkmıştır. Özellikle ordunun büyümesi ve kullanımı konusunda iki taraf arasında derin bir yaklaşım farkı göze çarpmaktaydı. Şerifiler ve Faysal, ordunun hem asker hem de teçhizat bakımından büyümesini istiyordu. Ayrıca orduyu ülkede ulusal bilincin yerleşmesi açısından önemli görmekteydi. Bu manada ordu, Irak'taki halkta birliktelik duygusunu geliştirecekti. Halk kabilesel, etnik veya mezhepsel bağlarını bir tarafa bırakacak ve Arap ulusu şemsiyesi altında kaynaşacaktı. Ordu aracılığıyla ulusal birliğin empoze edilmesi saiki ile hareket eden Şerifiler, orduyu bu amacı gerçekleştirmek için kullanmak istemekteydi. Bu sayede genç subaylar Arap milliyetçiliği ve Şerifilerin görüşleri ile eğitilerek, Irak'taki Haşimi rejiminin muhafızları yapılacaktı. İngilizlerin yaklaşımı ise kendi pozisyonlarını dikkate alarak şekillenmiştir. İngilizler, iç düzeni koruyacak hafif silahlarla donatılmış, polis gücünden sayıca fazla lakin etkili ve hava gücü ile desteklenen bir ordu kurulmasını istemiştir. Büyük çapta bir ordunun, Arap milliyetçisi ve otoriter olan yöneticilerin elinde kendileri için tehditkâr bir araç olacağının farkındaydılar.[195] Aslında İngilizlerin tasavvurundaki ordu, dış tehditlerle mücadele edecek bir yapıdan ziyade, Irak'ta kendisine direniş gösteren gruplarla mücadele edecek bir yapıydı.

Bu yüzden İngilizler, Faysal ve ekibinin orduyu genişletme arzularına engel olmaya çabalamıştır. Asıl gayeleri ise başta paralel bir ordu olarak ortaya çıkmaya başlayan Levyler ve kendilerine bağlı diğer birlikleri ön plana çıkarmaktı. Bu şekilde oluşan ordu yapılanmasını dengeleyebilecek bir askeri güç, İngilizler için garanti olarak Irak'ta bulunacaktı. Bu sebepten Asurilerden oluşan bu gücün sayısının Faysal'ın Haşimi ordusunun sayısına denk olmasına özen gösterilmiştir. Ordudaki asker sayısı 4.500 civarında iken, 1922'de Asurilerin oluşturduğu Levyler 4.984 idi.[196] Ancak İngilizlerin engellemelerine rağmen, Faysal ve Haşimi subaylar Irak'taki otoritelerini artırmıştır. Cafer el-Askeri ve Nuri el-Said tarafından krala sadık Arap milliyetçisi bir Haşimi ordusu oluşturulması hızlandırılmıştır.

[194] Bowlus, a.g.m., s. 6.
[195] Dodge, a.g.e., s. 137. Ayrıca, Meyer & Brysac, a.g.e., s. 444.
[196] Abdulrazaq, a.g.e., s. 142.

1921 yılında, rütbeli askerlerin eğitimini sağlamak amacıyla Irak Askeri Koleji kurulmuştur. Bir süre faaliyet gösteren bu okul daha sonra kapanmış yerine 1924 yılında Irak Kraliyet Askeri Koleji açılmıştır. 1927'de, 47 öğrenci subay bu okuldan mezun olmuştur. 1928 yılında ise buna ek olarak subaylar için Subay Koleji açılmıştır. Eğitim kapsamında ordu akademisi İngiliz modeline göre tasarlanmıştır. Açılan okullarda, İngiliz subaylar askerin eğitiminden sorumludur. Öğrencilerin kullandığı eğitim araç ve gereçleri, İngilizlerin kendi ordularında kullandığı, İngilizceden Arapçaya çevrilmiş olan materyallerdir. Hatta 1922 Anlaşması neticesinde, Irak'taki subayların bazıları İngiltere'de eğitim almıştır. Yine bu anlaşmaya göre, Irak ordusunun kontrolü İngilizlere bırakılmış ve ordu için Irak'ın bütçesinin %25'inin ayrılacağı kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere, Irak'ta asker bulundurma, olağanüstü hâl ilan etme ve gerekli halde Irak'a müdahale etme gibi pek çok kritik hak da elde etmiştir.[197]

Bu faaliyetlerin yanında güvenlik gücü olarak polis teşkilatı, Irak'taki düzenin tesisinde iş birliği yaparak ordunun yardımcısı olmuştur. 1921'de monarşi ile birlikte İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Daha sonra, her vilayete emniyet müdürleri atanmıştır. İngiliz Subaylardan birisi Emniyet Genel Müdürü olarak atanmıştır. Bu süreçte polislerin eğitiminden İngiliz subaylar sorumludur. Bu kapsamda, polis eğitimi için Bağdat ve Basra vilayetlerinde okullar açılmış ve bu okullar mezun verene kadar, personel eksikliği Hintli ve İngiliz görevlilerce giderilmiştir. Polis teşkilatı Irak'ın bölgeleri ve güvenlik durumuna göre; nehir polisi, çöl polisi, gümrük ve demiryolu polisi gibi şekillenmiştir.[198]

Irak'ta 1920-1930 arası dönemde küçük ya da büyük pek çok isyan olmuştur. Özellikle kuzeyde Kürtler bu konuda merkezi idareyi çok sık meşgul etmiştir. Şeyh Mahmut Berzenci öncülüğündeki Kürt güçleri ile çetin geçen bir mücadele yaşanmıştır. 1924'te Süleymaniye'nin tekrardan ele geçirilmesi ve Berzenci'nin dağlara çekilmesi ile daha düşük yoğunluklu bir çatışma dönemi olsa da gayri nizami saldırılar gerçekleştiren Berzenci ve isyancı güçlerin, ele geçirilmesi 1931'i bulmuştur. Bu sırada Irak merkezi idaresinin en büyük yardımcısı RAF olmuştur. İsyanların bastırılmasında etkili bir güç olan RAF, Irak için hava gücünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Zira Kürtleri idare etmek yerine bombalamak çok daha karlı görülmüştür. Ayrıca RAF'ın kontrolü sağlamadaki etkisi ve

[197] Bowlus, a.g.m., s. 7. Ayrıca; Abdulrazaq, a.g.e., s. 142. Kubal, a.g.t., s. 190. Alkın, a.g.t., s. 101. Duman, a.g.e., s. 227-228.
[198] Alkın, a.g.t., s. 102. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 219. Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 119.

maliyetleri azaltması Kahire Konferansında alınan kararların doğruluğunu da ortaya koymuştur. 1921-1922 arasında masraflar 20 milyon sterlinken, 1925 yılında 3,4 milyon sterline düşmüştür. Bu yüzden 1931 yılında Irak Hava Kuvvetleri kurulmuştur.[199]

Tüm bunlarla birlikte Irak ordusuna gönüllü katılım az olmuştur. Orduya katılımdaki bu isteksizlikten dolayı idareciler zorunlu askerliği gündeme getirmiştir. Zorunlu askerlik meclisin gündemine geldiği andan itibaren hem Şiiler hem Kürtler hem de İngilizlerden gelen muhalefetle karşılaşmıştır. Şiiler ve Kürtlerin karşı olmasının sebebi, dini(mezhepsel) ve yerel güçler olarak merkezdeki idare karşısında güç kaybedecekleri ve otoritelerinin kaybolacağı algısıdır. İngilizlerin karşı olmasının sebebiyse, zorunlu askerlik sayesinde bünyesine kattığı vatandaşlarla güçlenen bir Irak ordusunun, içeride güç kullanarak iç unsurlara karşı otoriteyi tesis edince dış unsur olan İngilizlere namlusunu doğrultabileceği ihtimalidir.[200]

Zorunlu askerlik tartışmaları devam ederken, manda boyunca güvenlik güçleri sayı ve ekipman olarak büyümüştür. 1932'ye kadar Faysal'ın ordusu 12.000 kişilik bir güce erişmiştir. Mandanın sonuna doğru Levylerin sayısı ise, 10.000 civarındadır. Bu kapsamda Levyler, Haşimi rejimi için varoluşsal bir tehdit haline gelmiştir. 1930'da Britanya ile Irak arasında Irak'ın bağımsızlığını tesis edecek anlaşma yapılmasıyla ülkede Arap milliyetçileri bağımsızlıklarına gölge düştüğünü düşünerek tepki gösterirken, Asuriler ve Kürtler de manda sonrası kendileri için bir ayrıcalık görmediğinden bu anlaşmaya tepki göstermiştir. Bunun üzerine kendilerini güvende hissetmeyen Asuriler, Milletler Cemiyeti'ne, Suriye'ye ya da Batı'da bir ülkeye toplu olarak nakil edilmeleri için dilekçe vermiştir.[201] Bu sırada yaklaşık 600 Asuri Suriye'ye iltica etmek için sınırı geçmiş, ancak Fransızların kontrolündeki Suriye'ye alınmamışlardır. Akabinde Irak'a geri dönerken, Irak kuvvetleri ile karşılaşınca çıkan arbedede bir Iraklı subay öldürülmüştür. Bu olaya, Asurilerin içinde durumu kışkırtan Asuri patriği Mar Sham'ın Bağdat yönetiminin dünyevi otoritesini tanımaması eklenince 10.000 silahlı Asuri isyan etmiştir. Bağdat yönetimi, Asuri isyanını bastırmak için General Bekir Sıdıki'yi[202] görevlendirmiştir. Sıdıki, Asur güçlerini yenilgiye uğratmıştır. Olayın devamında ise Simele köyünde ve Dicle vadisinde yüzlerce Asuri

[199] Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 178. Ayrıca; Meyer & Brysac, a.g.e., s. 446-447.
[200] Bowlus, a.g.m., s. 7.
[201] Dodge, a.g.e., s. 139. Ayrıca; Bowlus, a.g.m., s. 6-8. Metz, a.g.e., s. 39-40. Özdoğan, a.g.t., s. 142-144. Marr, a.g.e., s. 34.
[202] 1936'da Irak'ta ilk darbeyi yapan Kürt kökenli bir generaldir.

katledilmiştir. Sıdıki ve askerleri Bağdat'ta kahraman gibi karşılanmıştır. Bu olay, halkın gözünde ordunun prestijini artırmıştır. Böylece muhalefete rağmen zorunlu askerlik yasası meclisten geçerken, ordu, Irak siyasetinde önemli ve tarihsel bir konuma yerleşmiştir.[203]

2.3.3. Eğitim

2.3.3.1. İşgal Yönetimi

Eğitim meselesi, Basra Vergi Gelirleri Komiseri tarafından 1915 yılında Londra'ya bir rapor göndermesi ile gündeme gelmiştir. Bu raporun ana tespiti, işgal idaresinin, Hindistan'da yaptığı hatalardan kaçınması gerektiğidir. Kastedilen hatalar; düşük kalitede öğretmenlerin ve okulların sayılarının arttırılması, böyle okullardan dolayı eksik eğitim almış bir insan kitlesinin ortaya çıkarılması ve sağlam bir ilk ve orta öğretim yapısı oluşturulmadan, yüksek öğrenim verilmesidir.[204]

Rapora göre, Basra'da ilkokulda okuyan öğrenci sayısı, Kuran okulları hariç 500 kişidir. Ayrıca iyi eğitimli ilkokul öğretmeni de bulunmamaktadır. İki Türk okulu bulunmakta ve eğitim dili Türkçe, ikinci dil ise Arapçadır. İngilizler, öğretmenlere eski Türk idaresinin ödediği ücreti yüksek görmektedir. İngilizler, okullardaki eski personelle eğitime devam etmeye olumlu bakmamıştır. Bu maksatla, bölgedeki Arapların ve Hristiyanların eğitimi ile ilgilenen Amerikan misyoner okulunun sorumlusu Rahip J. Van Ess'ten yardım alınmıştır. İngilizler, Ess'in görüşüne göre, iki okul açılmasını uygun görmüştür. Ayrıca Ess, bu okulların öğretmen ihtiyacının karşılanmasında da yardımcı olmuştur. Müfredat konusunda da Ess'in fikirleri makul bulunmuştur. İngilizce ve Arapçanın birinci sınıftan başlayarak eş zamanlı verilmesi düşünülmüştür. Tüm bunlar faaliyete geçene kadar V. Ess'in okullarına (ilkokul, ortaokul ve lise) para yardımı (5.000 Rupi) yapılması uygun bulunmuştur. Bu amaçla, öğretmen açığının hızla kapatılabileceği düşünülmüştür. Bununla birlikte Müslüman ve Hristiyan unsurların ayrı olarak eğitim yapması uygun görülmüştür. Bu maksatla, Basra'da faaliyet gösteren eğitim dili Fransızca olan Katolik okuluna, eğitim dilini İngilizce yapmayı kabul etmeleri üzerine para yardımı (1.500 Rupi) yapılması uygun

[203] Bowlus, a.g.m., s. 8. Ayrıca, Meyer & Brysac, a.g.e., s. 309. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, s. 59. Abdulrazaq, a.g.e., s. 145-146. Alkın, a.g.t., s. 102.
[204] Satan, a.g.e., s. 203. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 162.

bulunmuştur. Yine Ess'in önerisi ile eğitimin belli bir ücret karşılığı verilmesi kararlaştırılmıştır.[205]

Bağdat'ın işgalinin ardından Bağdat'taki eğitimden oradaki vergi gelirleri memuru sorumlu olmuştur. Eylül 1918'e kadar Bağdat ve Basra'nın eğitim işleri ayrı olarak idare edilmiştir. Bu tarihten sonra iki vilayetin eğitim işlerini koordine etmek maksadıyla Eğitim Direktörü olarak Sudan ve Mısır'da da çalışmış, Humphrey Bowman görevlendirilmiştir.[206]

H. Bowman, iki vilayetteki eğitim durumunu karşılaştırmalı olarak gözler önüne serdiği raporunu Londra'ya göndermiştir. Raporunda; 1915'in sonunda Basra'da Mr. Dobbs'un girişimiyle iki okul açıldığından bahsederken, Bağdat'ta ise çoğu okulun kapanmak mecburiyetinde kaldığını ve her iki vilayette öğretmen bulunamaması, kitap, malzeme ve okul mobilyası gibi eksiklikler sebebiyle birçok zorlukla karşılaşılmasına rağmen işgalin akabindeki bir buçuk yılda küçük ilerlemeler kaydedildiğini bildirmiştir. Basra'daki öğretmen sıkıntısı Amerikan misyoner okulu sayesinde çözülmüş, Bağdat'ta ise 1917'de bir eğitim fakültesi bu maksatla açılmıştır. Öğretmen meselesindeki bir diğer sıkıntı; yetiştirilen öğretmenlerin Bağdat'ı terk etmek istememesidir. Nitekim, İngiliz idareciler bu öğretmenleri ikna etmenin zorluğundan yakınmıştır.[207]

Ağustos 1918'de bir ticaret okulunun yanı sıra memur ve müfettişler için de bir okul açmıştır. Bunun yanında Basra ve Bağdat'ta birkaç Müslüman kızın da eğitim gördüğü, yirmi tane misyoner okulu vardır. Bu okullardan altısı sadece kızlar içindir. Ayrıca çok sayıda Kuran okulları vardır. Hükümet okullarında haftada iki saat dini eğitim uygulanmıştır. Ancak daha sonra yeterli görülmemiş olacak ki her gün bir ders Kuran ya da İslama ayrılmıştır. Bu okullarda beden eğitimi ve çeşitli oyunlar da ders olarak verilmiştir. İngilizler, okullar aracılığıyla iyi birer vatandaş yaratmayı hedeflemiştir. Ancak, bu sözde bir hedef olarak gözükmektedir, nitekim ortada iyi bir vatandaş olmak için aidiyet bağı kurulabilecek bir devlet söz konusu değildir. Eğitim dili Arapça olmuş, İngilizce eğitimi ise

[205] Satan, a.g.e., s. 204-209. Ayrıca; Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 123. İngilizlerin eğitimi ücretli yapmalarının sebebi (V. Ess'in önerisinin kabul edilmesi), Irak idaresinin gittikçe artan masraflarıdır. Parasızlık, İngilizleri, eğitim ve okul ihtiyaçlarını karşılamak için ücret almaya mebur bırakmıştır. Hatta Eğitim Bakanlığı'nda danışman olan Lionel Simith, finansal yetersizlikten ötürü istifa etmiştir. Bu durum Osmanlı döneminden ücretsiz eğitim imkanına sahip olan halkta bir tepki oluşturmuştur. Bkz; Bowlus, a.g.m., s. 5. Ayrıca; Sluglett, a.g.e., s. 203.
[206] Satan, a.g.e., s. 210. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 162,182. Sluglett, a.g.e., s. 199.
[207] Satan, a.g.e., s. 210-220.

ilkokullarda ve Eğitim Fakültesinde verilmiştir. Ancak İngiliz işgal idarecileri, İngilizce öğrenimini belli bir seçilmiş zümrede tutmayı amaçlamıştır.[208]

Yukarıda bahsettiğimiz sorunları çözmek için H. Bowman, Bağdat'ta var olan tek kitapçı dükkanını genişletmiş ve Basra'da da bir kitapçı dükkânı açtırmıştır. Ayrıca, bir kütüphane kurmuş ve bu kütüphaneye Arapça olarak tarih, coğrafya ve matematik eserleri koydurtmuştur. İlkokul ders kitapları ve haritalar Mısır'dan temin edilirken, kırtasiye malzemeleri de Hindistan'dan temin edilmiştir. Okul mobilyası ise diğerlerine göre daha pahalı olmasına rağmen belli sayıda Hindistan'dan temin edilmiştir.[209]

1919'a kadar birçok ilkokul açılmıştır. Bu ivme sayesinde hizmete giren okulların sayısı 1919 itibariyle yirmi bire ulaşmıştır. Eğitim için işgal idaresinin bütçesinden ayrılmış olan miktarın oranı zamanla artmış, 1915-1916 arası 0.40'tan, 1919-1920 arası 1.90'a çıkmıştır. Rupi para biriminden ifade edersek 6.500 Rupi'den 886.808 Rupi'ye çıkarılmıştır. 1919'da erkek öğretmen koleji ve Bağdat'ta teknik okul, 1920'de kadın öğretmen sınıfı oluşturulmuş, yanı sıra beş kız okulu, Musul, Basra ve Kerkük'te teknik okul, ayrıca hukuk koleji ve iki orta okul açılmıştır. Ancak bu ilerlemeye rağmen, düzenli eğitime devam eden öğrenci mevcudu az olmakla birlikte, bu sayı, okuma çağındaki çocukların %1'inin yarısı kadardır ve 1921'de eğitimin bütçeden aldığı pay %3,03'tür.[210]

2.3.3.2. Manda Yönetimi

Eğitim konusu, krallık döneminin başlamasıyla asıl şeklini almaya başlamıştır. Tahta oturan Faysal, onunla Irak'a gelen Şerifilerin de gayesi olan Arap ulusunu oluşturma arzusuna hizmet etmiştir. Bu maksatla devleti Sünnileştirme çabalarına, merkezi eğitim aracılığıyla devletin Araplaştırılması da eklenmiştir. Faysal Irak'ta eğitimin başına, onunla birlikte Irak'a gelen ve Osmanlı eğitiminin yetiştirdiği bir şahıs olan Satı el-Husri'yi getirmiştir. Faysal'ın, el-Husri'yi göreve getirmesindeki amaç Arap milliyetçiliği çerçevesinde bir ulusu inşa etmek istemesidir. Irak'ta 1921 yılından 1927 yılına kadar Eğitim Genel Müdürü olarak görev yapan Husri, eğitim ve ordunun ulusal bilincin

[208] Satan, a.g.e., s. 212-217.
[209] Satan, a.g.e., s. 221. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 182. Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 123.
[210] Polk, a.g.e., s. 101. Ayrıca; Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 123. Sluglett, a.g.e., s. 198. Duman, a.g.e., s. 183.

şekillenmesindeki etkisini kavrayan bir Arap milliyetçisiydi. Bu amaç doğrultusunda, eğitim aracılığıyla kurdukları rejim için makul vatandaşlar yetiştirmeye çabalamıştır.

Husri, ülke genelinde uygulanması için sert bir şekilde üzerine titrediği müfredatını faaliyete geçirmiştir. Bu müfredatta, içerik olarak Arap dili, tarihi, coğrafyası ve yurttaşlık gibi dersler ağırlıklı bulunmaktaydı. Böylece Arap dili ve Arap birliği vurgusu hâkim olan, Arap milliyetçisi bir eğitim modeli tesis edilmiştir. Müfredat, Fransız müfredatı ile Türk müfredatından esinlenilmiştir.[211]

Husri'nin göreve gelmesiyle Irak eğitimi adeta şahlanışa geçmiştir. Okul ve öğrenci sayıları; 1925-1926'da 221 ilkokul ile 20.634 ilkokul öğrencisi ve 5 orta okul ile 583 ortaokul öğrencisine ulaşmıştır. Eğitimin toplam bütçeden aldığı pay ise 1925-1926'da %4.59'a, 1929-1930'da ise %6.42'ye ulaşmıştır. Bu rakamlar, dini okullar ya da eğitim merkezlerini kapsamamaktadır. 1925-1926 yılları arası baz alınarak, devlet okullarında 20.634 öğrenci bulunurken, Kuran okulları olarak bilinen dini okullarda toplamda 19.825 öğrenci bulunmaktadır. Husriden sonra okul ve öğrenci sayıları; 1929-1930'da 291 ilkokul ile 30.888 ilkokul öğrencisi ve 15 ortaokul ile 1863 ortaokul öğrencisine ulaşmıştır.[212]

Ancak bu rakamsal ilerlemelere rağmen Irak'ta eğitim genel itibariyle felaketi andırmaktaydı. Kırsalda yaşayan halk, eğitim ve okul sisteminden büyük oranda mahrum kalmaktaydı. Halkın %80'i kırsalda yaşamaktaydı ve okullara erişimleri bu yüzden düşüktü. 1930'a kadar okulları kırsala götürmede bazı ilerlemeler olmuş, ancak okullaşma çoğunlukla şehirlerde gerçekleşmiştir. Kırsalda bulunan bir kişinin, ilkokuldan sonra orta okula gidebilmesi için maddi ve fiziksel pek çok zorlukla baş etmesi gerekmekteydi. Ancak, bunu yapabilen çok küçük bir azınlıktır. Nitekim ilkokuldan sonra ortaokula devam eden öğrencilerin %87'si şehirlerdendir.[213]

Bununla birlikte nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Şiiler, eğitimden yoksun kalmıştır. Çünkü eğitimi, devletin Sünni gelenekler aşılayarak çocukların beynini yıkadığı bir araç olarak görmekteydiler. Şiiler, çocuklarının eğitim için gittiği yerlerde yozlaşacağı ve evlerine geri dönmeyeceklerinden korkmuştur. Ayrıca Husri'nin müfredatı Şiiler için çok fazla seküler olmasının yanında Şii değerlerini yok saymaktaydı. Nitekim Şiilerin devlete

[211] Duman, a.g.e., s. 218.
[212] Sluglett, a.g.e., s. 203-206.
[213] Bowlus, a.g.m., s. 4.

katkısını görmezden gelen bu durum, İngilizlere karşı 1920 Ayaklanmasındaki Sünni ve Şii iş birliği örnek gösterilerek bazı Şiilerce eleştirilmiştir. Kürtler ise eğitim üzerinden devletin merkezileşme adımlarına mesefali yaklaşmıştır. Zira, okullarda verilen eğitimin geleneksel adetlerini ve otoritelerini zayıflatacağı endişesine sahiptiler. Bu yüzden Husri'nin müfredatı ile hedeflenen yerine, farklı yaşam tarzının ortadan kaldırılacağı ve Sünni-Arap değerlerinin empoze edileceği düşüncesi yerleşmiştir. Seküler Arap milliyetçiliğine dayanan eğitim sistemi bütünleştirici ve kapsayıcı Irak kimliğinin oluşmasını engellemiş, Şiiler ve Kürtler devlete entegre edilememiştir.[214]

Irak'taki entelijansiya ve elit zümre ise ülkedeki eğitimin çok iyi bir düzeyde olmadığını ve her gelen idare ya da yönetici ile biçimsel olarak değiştiğini görmekteydi. Bu yüzden, çocuklarının daha iyi bir eğitim alması için ülke dışına gitmesi gerektiği algısına sahiptiler. Bu maksatla ülke dışındaki okullara okumaya gönderilen dokuz kişilik, ilk öğrenci grubu 1921 yılında ülke dışına çıkmıştır. Ülkedeki üst kesimin yurt dışında okumaya giden çocuklarının çoğu Amerikan okullarını tercih etmiştir. "Örneğin, 1923'te öğrencilerin dördü İngiltere'ye, ikisi Amerika'ya ve 120'si Beyrut Amerikan Üniversite'sine gitti."[215] Daha sonraki yıllarda eğitim için ülke dışına giden öğrenci sayısı 238'e çıkmıştır. Eğitimini tamamlayıp yurda dönen bu öğrencilere ise öğretmen yetiştirmede veya orta okullarda vazifeler verilmiştir.[216]

Husri'nin müfredatının sıkıntısı ise tarım, ticaret ve teknoloji üzerine dayalı eğitim vermemesidir. İyi bir Arap vatandaşı yetiştirmeyi arzulayan yöneticiler, ülkelerinin iktisadi durumunu görmezden gelmiştir. Oysa Irak büyük ölçüde bir tarım ve ticaret ülkesiydi. Ayrıca teknolojik olarak da çok gerideydi. Nitekim, bu müfredat bireylere hayatını idame ettirmesi için bir beceri ve yetenek kazandırmamaktadır.

Tüm bunların yanı sıra Husri, dini azınlıkların sahip olduğu okullara karşı bir tutuma sahiptir. Çünkü dini cemaat okulları İngiltere, ABD ve Fransa başta olmak üzere birçok devlet tarafından fonlanmaktaydı. Bunun devlet için bir güvenlik sorunu olduğunu düşünen Husri, bu okulları tehdit olarak görmekteydi. Bu okullar müfredat konusunda ise devletin esas kabul ettiği müfredattan farklı olarak, kendi belirledikleri eğitim esasları ile uyguladıkları bir müfredata sahiptiler. Husri, bu okulların özel statülerini bir tür kapitülasyon

[214] Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 127. Ayrıca; Bowlus, a.g.m., s. 3-4.
[215] Polk, a.g.e., s. 102.
[216] Polk, a.g.e., s. 102.

olarak görmüş ve bunun önüne geçmek için çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, okulların öğrencilerinin devlet çapındaki sınavlarda elde ettiği başarıya, müfredat ile uyumluluklarına, öğretmen ve öğrencilerin sayılarına ilişkin bütçelerine kontrol getirmiştir.[217]

Manda idaresinin son yıllarında, Irak hükümeti, Irak'taki eğitimi değerlendirip, bir rapor hazırlaması için, Amerikalı eğitimci Paul Monroe'yu Irak'a çağırmıştır. Monroe, iki meslektaşı ve eski öğrencisi, Satı el-Husri'nin halefi, Muhammed Fadhil al-Jamali ile bir komisyon oluşturmuştur. Üç ay boyunca çalışmalar yapan komisyon yukarıda bahsettiğimiz sorunları tespit etmiştir. Nihayetinde, komisyon hazırlamış olduğu raporda bazı tavsiyeler sunmuştur. Komisyon, müfredatın köy okulları için modern tarımsal pratiklerin öğretimiyle daha fazla ilgili olması ve şehir okulları için ticari ve teknik derslerin başlaması gerektiğini, Irak halkının çoğunluğunun kırsalda yaşamasından ötürü, müfredatın kabilede yaşayan bireylerin günlük yaşantısıyla daha fazla uyumlu olması gerektiğini ve eğitim sisteminde geçerli müfredatın, kabile ve dini inançların altını oymamasını, hatta bu yerel değerlerin müfredata dahil olması gerektiğini tavsiye etmiştir. Ancak, komisyonun önerileri işlerlik kazanmamış, Irak'ta Sünni Arap eksenli eğitim anlayışı devam etmiştir. [218]

Bu eğitim sisteminde öğrenim gören gençler, iş kapısı olarak da devleti görmekteydi. Ancak İngilizler bunu bildiğinden, ülkedeki eğitim sisteminin hızlı gelişmesinden yana değildi. Nitekim devlet, eğitimli her gence iş verecek bir imkana sahip değildir. Bu maksatla, İngilizler eğitimli işsiz ordusu yaratmak istememiştir. Zira bu eğitimli işsiz gençlerin memnuniyetsizliği, İngilizler için sıkıntı doğurabilirdi. Bu yüzden İngilizler, Irak'taki eğitimi belirli bir seçkin sınıfı kendi menfaatleri doğrultusunda homojenize etmek için sınırlı tutmuştur.[219]

2.3.4. Kalkınma

2.3.4.1. İşgal Yönetimi

İngilizler, savaş boyunca kendileri için önem arz eden güvenlik meselesine odaklanmıştır. Bu maksatla, gerçekleştirilen kalkınma faaliyetlerinin ilk örneklerini,

[217] Bowlus, a.g.m., s. 4.
[218] Bowlus, a.g.m., s. 4-5. Ayrıca; Sluglett, a.g.e., s. 207.
[219] Bowlus, a.g.m., s. 5-6. Ayrıca; Sluglett, a.g.e., s. 207.

güvenliği tesis etmekte gerekli olan yol-demiryolu yapımı, onarımı ve köprü inşaatı, telgraf hattı gibi ulaşım ve iletişim ağını genişletmeye yaracak çalışmalar oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak İngilizler, cephe gerisinde zafiyet oluşmaması için yerli halkı yanına çekmeye çalışmış, halka çeşitli destekler ve yardımlar yapmıştır. Örneğin, Kut, Aziziye ve Bakuba'da sığır ve 300 bin ton hububat dağıtılmıştır. Çöplerin toplanması, ibadethane bakımları vb. kamu hizmetleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1915'ten itibaren askeri doktorların faaliyet gösterdiği hastane veya dispanserler açılmıştır.[220]

Savaş boyunca bu faaliyetlerin yanı sıra, işgal idaresinin Irak'ta teşkilatlanması da gerçekleştirilmiştir. Ancak savaş devam ettiğinden Ocak 1915'e kadar, kalkınma faaliyetleri için önem arzeden vergi meselesiyle ilgili bir düzenleme yapılamamış, sadece gümrüklerle ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Gümrükler, geçici olarak *Mackenzie and Company* firmasına işletmesi için verilmiştir.[221] Ocak 1915'te ise, Vergi Gelirleri Komiseri olarak Henry Dobbs atanmış ve vergi konusunda düzenlemeler hayata geçirilmiş, vergi toplanmaya başlanılmıştır. Eski Türk idaresinin topladığının yaklaşık iki misli vergi toplanması, İngilizlerin vergi işini sıkı tuttuğunu göstermektedir.[222] Çünkü İngilizler, kurdukları idarenin etkinliği ve kendilerine daha fazla masraf çıkmaması için vergi gelirlerine ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla, vergi toplayabilmek için, Irak'taki iktisadi hayatı canlandıracak projelere öncelik ve destek vermişlerdir. Verimli topraklara sahip Irak'ın kuzey bölgelerinde, tarım genellikle bahar ve kış aylarında alınan yağışlara bağımlıdır. Güneyde, Dicle ve Fırat arasında, pirinç ve hurma yetiştirilmektedir. Ancak bu bölgeler, bahar aylarında yaşanan sellere maruz kalmaktadır. Bu yüzden İngilizler, tarımsal verimliliği artırmak ve ürünlerin afetlerden zarar görmemesi için setler, sulama kanalları, kanalizasyon, tarımsal makinalar ve tohum dağıtılması gibi "Tarımsal Gelişme Projesi" adı altında 400.000 sterlin değerinde birçok projeyi hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, Hindiya ve Habbaniye barajlarının onarımı da gerçekleştirilmiştir.[223]

Savaşın ardından yıkılan şehirlerin onarımı gündeme gelmiş, başta İngilizlerin itibarı için önemli Kut şehri olmak üzere, şehirlerin imarı ve tamiratı yapılmıştır. Örneğin sadece

[220] Roger Owen & Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi, I. Basım, İstanbul, Ekim, 2002, s. 76. Ayrıca; Satan, a.g.e., s. 224. Duman, a.g.e., s. 161.
[221] Satan, a.g.e., s. 23.
[222] 1911-1912 için 690.000 sterlin vergi toplanırken, 1918'de 1.124.817 sterlin, 1919'da 1.301.784 sterlin vergi toplanmıştır. Bkz; Duman, a.g.e., s. 163.
[223] Özdoğan, a.g.t., s. 152. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 164. Owen & Pamuk, a.g.e., s. 76. Satan, a.g.e., s. 67,165.

Kut'ta 550 civarında ev onarılmış ve şehir yaşanılabilir bir hale getirilmiştir. Ayrıca savaş sonrası, vakıf eserleri korumaya ve onarıma alınmıştır. Bu kapsamda Bağdat'ta, 20 civarı caminin tamiratı gerçekleştirilmiştir.[224]

Savaş sonrası büyük bir kıtlık yaşanmış ve gıda fiyatları yükselmiştir, ancak Mısır, Hindistan ve Avrupa'dan gelen ticaret gemileri ile İngilizlerin ithalatı artırmasıyla sorun çözülmüştür. Böylece, bölgede ticaret canlanmıştır. Şeker, kahve ve tütün gibi ürünler bulunmaya başlamıştır. Ayrıca, işe alınan yerli halkın da bir kazanç elde etmesi ve işgal ordusundaki askerlerin yapmış olduğu harcamalar iktisadi duruma pozitif etki etmiştir. Bununla birlikte, İngilizlerin, Irak'ta resmi para birimi olarak Rupi'yi (Rupee) dolaşıma sokmasıyla, para biriminin Hindistan ile aynı olması ticarete pozitif etki etmiştir. [225] Küçük ölçekli bir ekonominin olması ve sermayenin bulunmaması nedeniyle bölgedeki, başta İngiliz bankaları olmak üzere, bankacılık sektörünün sınırlı olarak sadece dış ticaret için hizmet vermesi ise negatif bir etki meydana getirmiştir.

2.3.4.2. Manda Yönetimi

Ortadoğu İngiliz maliyesine ek bir külfet oluşturarak, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren 750 milyon sterlin gibi astronomik bir meblağ tüketmiştir. İngilizler bu masrafı, kuracakları manda idaresi ile Irak'ı kalkındırarak ülke içerisinden karşılamayı hedeflemiştir. Bu maksatla, manda idaresi kurulurken, işgal yönetiminin aksine yerli halk idaredeki işler için öncelikli konuma gelmiş, devlet, halk için iş kapısı olmuştur.[226] Bu sayede gelir elde eden işçiler ve devlet memurları ülkenin iktisadi durumuna pozitif etki etmiştir. Ayrıca yeni kurulan devlet idaresinin yapmış olduğu harcamalar da iktisadi olarak karşılık bulmuştur.

1920'li yıllarda Irak, çevre ülkeler ile ticaretini geliştirmiş, Rusya ve İran'a mal göndermeye başlamıştır. Ancak bu gibi gelişmeler olsa da genel itibari ile kalkınma hızı yavaştır. Bu yıllarda ekonomi genel olarak tarıma dayalı olmaya devam etmiştir. Tarımsal ürün çeşitliliği sınırlı ve kaliteli de değildir. Nitekim Irak'ta ekonomik sorunları tespit etmek için görevlendirilen, Sir Hilton Young'da bu durumu tespit etmiştir. Bunun üzerine ülkede pamuk yetiştiriciliği denenmiş, ancak başarılı olunamamıştır. Bu yıllarda, Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi, Irak maliyesine ek yük olmuştur. Ayrıca diğer bir ek yük ise,

[224] Satan, a.g.e., s. 122-128, 141.
[225] Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 176. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 165, 182.
[226] Polk, a.g.e., s. 80. Ayrıca; Alkın, a.g.t., s. 100.

İngilizlerin işgal döneminde yaptığı, yukarıda bahsettiğimiz köprü, yol, telgraf hattı ve sulama kanallarının masraflarıdır. Irak manda idaresi, bu yatırımların masraflarını 1922 Anlaşması ile yıllık 7 milyon sterlin olmak üzere, 20 yıl boyunca geri ödemeyi kabul etmiştir.[227]

Manda dönemi Irak'ının iktisadi hayatına etki eden, üç önemli şey olmuştur. İlki, İngilizlerin bölgeye getirdiği sulama pompalarıdır. 1926 yılında gerçekleştirilen yasal bir düzenleme ile sulama pompalarının Irak'a getirilmesi ve kurulması mali destekler ile teşvik edilmiştir. 1920'de 140 tane sulama pompası varken, 1929'da bu sayı 2000'e çıkmıştır. Bu pompalar sayesinde Irak'ta daha önce çöl olan bir milyon dönümlük arazi tarıma kazandırılmış ve buradan 5.000 ton tahıl elde edilmiştir. Ekonomisi tarıma endeksli Irak'ta, sulama pompaları sayesinde yağmurlara bağımlılık azalmıştır.[228]

İkincisi; vergi toplama usulünün değişmesidir. İngilizler, 1929'da kapsamlı bir toprak vergisinin uygulanmasını istemiştir. Ancak, Irak'ın idarecileri kapsamlı bir toprak vergisi yerine, zengin fakir ayırt etmeden pazara ulaşan her mal ve üründen %10 oranında alınan bir vergiyi (İstihlak Vergisi) yürürlüğe koymuştur. Bu vergi, küçük ölçekteki üreticilerin aleyhine olurken, piyasayı yerli sermaye sahibi tüccarların kontrolüne teslim etmiştir. Ayrıca, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı neticesinde tarım ürünlerinin fiyatının düşmesiyle, nüfusunun çoğunluğu tarımdan geçinen Irak'ta, halk yoksullaşmıştır. [229]

Irak'ın iktisadi hayatına etki eden üçüncü şey; ise petroldür. 1925 yılında Irak'taki petrolün işletmesi 75 yıl için %5'i Ermeni Gulbenkyan, geri kalan %95'i İngiliz, Amerikan ve Fransızların eşit olarak pay sahibi olduğu Irak Petrol Şirketi'ne (Iraq Petroleum Company-IPC) verilmiştir. Irak hükümeti söz konusu şirkette hisse sahibi olmadığından petrolden doğrudan gelir elde edemese de İngiliz denetimindeki IPC ile 1931 yılında yaptığı anlaşma ile varil başına 0,8 ABD doları ihraç edilen petrol üzerinden gelir elde etmiştir. Petrol sanayindeki ilerleme sonucunda ihracatın artması ile petrolün, devletin toplam gelirlerindeki oranı da artmıştır. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz düzenleme sonucunda,

[227] Alkın, a.g.t., s. 98-99. Ayrıca; Duman, a.g.e., s. 165, 228.
[228] Owen & Pamuk, a.g.e., s. 76-77. Ayrıca; Polk, a.g.e., s. 80.
[229] Özdoğan, a.g.t., s. 154-155. Ayrıca; Owen & Pamuk, a.g.e., s. 78-79. Alkın, a.g.t., s. 98.

topraktan alınan vergilerin toplam gelirlerdeki payı %20'lerden %10'a gerilemiştir. Bu durumda Irak hükümeti, petrolden elde edilen gelir ile bu kaybı karşılamıştır.[230]

Mandanın sonuna doğru, Irak'ın para birimi olarak Irak Dinarı (ID) piyasaya sürülmüştür. Buna bağlı olarak da İngiliz sterlini ile arasındaki pariteyi kontrol etmek için Londra'da bir para birimi komitesi faaliyete geçirilmiştir.[231]

2.4. SONUÇ

İngilizler Irak'ta ilk olarak, doğrudan bir askeri rejim tesis etmiştir. I. Dünya Savaş'ı sonrası Irak'taki işgal idaresinin sorumluluğu Hindistan Ofisi'ne verilmiştir. Hindistan Ofisi'nin Hindistan'daki tecrübesiyle şekillenen işgal idaresi, daha önce Hindistan'da görev yapmış tecrübeli isimlerle de desteklenmiştir. İşgal uzun sürdüğünden, yönetim savaş boyunca ele geçirilen yerlerde kademe kademe tesis edilmiştir. Bu durum İngilizlerin ele geçirdikleri yerlerde düzeni tesis edebilmesini kolaylaştırmıştır. İngilizler Irak'ı neredeyse yarım milyonluk bir orduyla ele geçirmiş, ancak savaş bittikten sonra bu sayıyı azaltmışlardır. Irak'ın İngiliz mandası olacağı netleşince ülke içindeki bağımsızlık yanlısı ve İngiliz işgali karşıtı muhalefet artmış, nihayetinde 1920'de bir isyan patlak vermiştir. İngilizlerin asker sayısını düşürmesinden dolayı ortaya çıkan güç boşluğu, isyanın şiddetini daha da artırmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra, işgal idaresinde bazı değişiklikler olmuştur. Ekim 1920'de Sir Percy Cox tekrardan işgal idaresinin başına atanmıştır. Ancak önceki görevlerinden (baş siyasi subay ve sivil komiser) farklı olarak, Irak Yüksek Komiseri olmuştur. Böylece Irak, artık Hindistan Ofisi'nin kontrolünden çıkmış ve Hindistan ile eş değer seviyeye gelmiştir.

Cox, ülke içindeki muhalefeti yatıştırmak için geçici bir hükümet oluşturmuştur. Böylece doğrudan yönetim dolaylı yönetime evrilerek ikisinin bir kombinasyonu halini almıştır. Aynı zamanda Londra, Irak'ta daha az maliyetli olacak bir idare için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda İngiltere'nin Ortadoğu politikasını tek çatı altında toplayacak Ortadoğu Dairesi kurulmuştur. Aynı zamanda hem Londra hem de Hindistan Ofisi, Irak'ın doğrudan yönetilemeyeceğinin farkına varmış ve politika olarak ortak noktaya

[230] Owen & Pamuk, a.g.e., s. 77-79. Ayrıca; Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, II. Basım, İstanbul, Eylül, 2014, s. 381. Özdoğan, a.g.t., s. 154. Duman, a.g.e., s. 221. Alkın, a.g.t., s. 100. Fraser ve diğ., a.g.e., s. 325.
[231] Owen & Pamuk, a.g.e., s. 77.

gelmişlerdir. Nihayetinde Mart 1921'de Kahire Konferansı'nda Irak'ın idaresi meselesine kesin çözüm aranmıştır. Konferansta alınan kararlara göre, Irak'ta kurulacak devletin başına Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın getirilmesi, Kürtlerin bu devlet içerisinde kalması, İngilizlerin masraflarını azaltmak ve kontrolünü sağlamak için RAF'ın etkin kullanılması ve bu devletle İngiltere arasındaki ilişkinin düzenleneceği bir anlaşmanın yapılmasına karar verilmiştir. Kahire Konferansı'ndan sonra Faysal'ın Irak tahtına oturtulması ile İngilizler, Irak'taki elçiliği ve ülkedeki askeri varlığı üzerinden oluşturduğu dolaylı yönetimle vesayetini sürdürmüştür.

Irak Krallığı oluşturulurken Bağdat'taki yönetimin çok da güçlenmesini istemeyen İngilizler, ülkede güç dengesini sağlamaya çalışmıştır. Nitekim Asurilerden oluşturduğu askeri unsurların sayısının, Faysal'ın ordusundaki asker sayısıyla paralel olmasına dikkat etmişlerdir. İngilizler, Irak ordusunu iç güvenliği sağlayacak bir yapıda oluşturmak niyetindeydi. Zira güçlü bir ordunun içeride zor kullanımının tekelini eline alınca, kendilerine yöneleceğinden endişe ediyorlardı. Ancak İngilizlerin engellemelerine rağmen, Faysal ve ekibi krala sadık Arap milliyetçisi güçlü bir ordu oluşturmuştur. Irak ordusu merkezi yönetime meydan okuyan ve sürekli isyan eden Kürtleri, İngiliz hava kuvvetlerinin de desteğiyle bastırmayı başarmıştır. Nihayetinde Irak'ın bağımsızlığının kabul edilmesi ve Irak'la İngiltere'nin bu yönde anlaşması üzerine, kendileri için bir garanti görmeyen Asuriler isyan etmiştir. Bu isyan, Irak ordusunun manda idaresinde karşılaştığı ilk ve en büyük sınav olmuştu. Nitekim İngilizlerin paralel ordu olarak tasarladığı Asuri güçleri, kapasite olarak Irak ordusu ile denkti. Lakin Irak ordusu isyanı sert bir şekilde bastırmış ve ülkede zor kullanımında tek unsur olduğunu ispat etmiştir. Ordunun başarısı Irak'ın Arap unsurlarında milli bir duyguyu da ortaya çıkarmış ve ordu ulusal gururun bir parçası olarak tecelli etmiştir. Bu sayede rejim ve devlet sıkı bir şekilde perçinlenmiştir.

Sonuç olarak Irak'ta merkezi bir yapıya sahip, Iraklıların genelini kapsayacak bir ideolojisi olan (Arap milliyetçiliği) ve onu dayatan, iç güvenliğini sağlayabilen ve zor kullanım tekeli elinde olan, devletin ideolojisi olan Arap milliyetçiliğini ortak bir bilinç olarak topluma dayatan bir eğitim sistemine sahip, ülke içerisinde devletin idaresi ve kalkınması için gerekli ortamı oluşturup düzenli ve sağlıklı vergi toplayabilen, işlerliği ve işlevselliği bulunan bir devlet idaresi ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM III

ABD'NİN IRAK'TAKİ DEVLET İNŞASI

Bu bölümde, 2003 yılında Irak'ı işgal eden ABD'nin yeni bir devlet inşasını ilk olarak ABD işgali öncesinde Irak'ın sosyal ve siyasal yapısı, sonra Irak'ın ABD tarafından işgali, daha sonra idare ve siyaset, güvenlik, eğitim ve kalkınma başlıkları altında ABD işgal ve Iraklılar yönetimleri ayrı ayrı incelenmiş ve ABD'nin Irak'ta gerçekleştirdiği ulus inşası faaliyeti ele alınmıştır. Bu bölümü yazma amacımız; ABD'nin Irak'ta devleti yeniden oluştururken neler yaptığını, kontrolü nasıl sağladığını ve nasıl bir devlet yapısı oluşturmaya çalıştığını ve devlet inşası neticesinde inşa ettiği devletin temel devlet işlevlerini (idare ve siyaset, güvenlik, eğitim, kalkınma) yerine getirebilme kapasitesini ortaya koymaktır. Nihayetinde bu bölümden elde ettiğimiz bulgular, tezin son bölümünde yapacağımız karşılaştırma için dayanak oluşturacaktır.

3.1. ABD İŞGALİ ÖNCESİ IRAK'IN SOSYAL VE SİYASAL YAPISI

21. yüzyılda Irak'ın sosyal yapısında çok fazla değişiklik meydana gelmemiştir. Geçen yüzyılın başına göre, göze çarpan ülkenin nüfusundaki artıştır. 1990'da ülke nüfusu 17,4 milyona, 2000 yılına gelindiğinde 23,5 milyona ulaşmıştır. ABD'nin, Irak'ı işgal ettiği 2003 yılında ise 25,6 milyondur.[232] Aynı yıl Irak'ın başkenti Bağdat'ın nüfusu 5,9 milyon, Musul ve Erbil'in, her ikisinin de ayrı ayrı yaklaşık 1,1 milyon, yine Basra ve Süleymaniye'nin nüfusları da ayrı ayrı 825 bin, Kerkük 600 bin, Necef 500 bin, Kerbela 475 bin, Nasiriye'nin ise 400 bindir.[233] Ülkenin geçen yüzyıldaki demografik yapısına göre Yahudi nüfusu kaybolmuş, Hristiyan nüfusu azalmıştır. Diğer unsurların dağılımda ise ciddi

[232] 2018 yılında Irak'ın toplam nüfusu 38,4 milyondur. Detaylı nüfus verileri için bkz; https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=IQ (Erişim Tarihi: 27.12.2018).
[233] Hala Fattah & Frank Caso, *A Brief History of Iraq*, Facts On File, Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York, 2009, s. 273.

bir değişiklik olmamıştır. Buna göre toplam nüfusun %75-80'ü Arap, %15-20'si Kürt ve %5-10 Türk, Asuri, Yezidi, vb. oluşturmaktadır.[234] Dini açıdan ele alırsak; %97'si Müslüman, %3'ü Hristiyan'dır. Müslüman topluluğun %60-65'ini Şiiler, %30-35'ini ise Sünniler oluşturmaktadır.[235] Irak'ın güney bölgelerinde Şiiler, Bağdat merkez olmak üzere, orta ve iç kesimde Şii-Sünni Araplar, kuzeyde ise Sünni Kürtler, Türkmenler ile diğer gruplar vb. yaşamaktadır. Irak'ta yaygın konuşulan diller ise; Arapça, Türkçe ve Kürtçedir. Irak, halen dini-mezhepsel, etnik ya da kabileye dayalı parçalı bir görünüme sahip olmaya devam etmektedir. [236]

3.1.1. ABD İşgalinden Önce Irak

ABD işgalinden önce Irak, kendisi için yıkıcı sonuçlar doğuracak iki önemli savaşa girmiştir. Bu savaşlardan ilki İran ile olan savaştır. Irak, İran'la yaptığı 1975'teki Cezayir Anlaşmasıyla Şatt-ül Arap su yolunda İran'a taviz verirken, İran da Irak sınırını Kürt isyancılara kapatmıştır. Ancak 1979'da İran'da kurulan yeni rejim[237] bu anlaşmayı ihlal etmiş ve Kürt isyancılara sınırlarını açmıştır. Bu durum, Kürtlerin isyanıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca yeni İran rejiminin Irak'taki Şiileri İran'dakine benzer bir devrim yapmaya cesaretlendirmesiyle, Necef ve Kerbela'da isyanlar çıkmıştır. Bu sebeplerden dolayı Irak, Şatt-ül Arap üzerindeki egemenliğini tekrardan tesis etmek ve İran'ın, Kürtlere verdiği desteği İran'ın Kuzistan bölgesindeki Araplarla dengelemek maksadıyla iç ve dış güvenliğini tehdit eden, aynı zamanda kendisine alternatif bir ideoloji oluşturan İran'a saldırmıştır. 22 Eylül 1980'de başlayan ve sekiz yıl süren savaş, yüz binlerce insan kaybına, milyarlarca dolarlık zarara, huzurun, barışın ve düzenin bozulmasına yol açmıştır. İran, Irak'ın körfeze açılan Basra limanını, Körfez'deki tankerleri ve ülkedeki petrol kuyularını bombalamıştır. Bütün bu olanlar Irak'ı maddi olarak çökertmiştir. Irak, 1980'de yılda 26 milyar dolar petrol ihracatı yaparken, bu rakam 1981'de 10 milyar dolara, 1982'de ise 7 milyar doların da altına düşmüştür. Bu savaşta Saddam Hüseyin, birçok Batılı devlet tarafından desteklenmiştir. Örneğin; Fransa, Mirage jetleri ve Exoset füzeleriyle Super-

[234] https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html (Erişim Tarihi: 27.12.2018).
[235] Atilla Sandıklı & Ali Semin & Tuğçe Ersoy Öztürk, 2. Körfez Savaşı'nın 10. Yılında Irak, *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye*, (Ed.) Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Temmuz, 2014, s. 323.
[236] Recep Tayyip Gürler, "Mezhebi Çatışma Girdabında Bir Ülke", *Ortadoğu Çalışmaları*, Ocak, 2015, s. 119. Ayrıca; Duygu Sucuka, *Irak'ta Demokrasi'nin Gözyaşları 2003 Sonrası Irak*, Poyraz Ofset Matbaacılık, 1. Baskı, Ankara, Mart, 2017, s. 137. Ali Çevik, *Ortadoğu Denkleminde Irak, Türkiye ve ABD*, Bengisu Yayınları, Mart, 2011, s. 45. Ali Bademci, *Irak'ta Türkmen Dramı*, Togan Yayıncılık, Eylül, 2014, s. 55-58.
[237] İran, 1979'daki devrimden sonra "İran İslam Cumhuriyeti" olmuştur.

Etendard savaş uçaklarını vermiştir. Ayrıca, ABD savaş sırasında Irak'a açıktan destek vererek silah satmışken, aynı zamanda İran'a da gizlice silah satmıştır.[238] Saddam Hüseyin Batıdan temin ettiği bu silahların yanı sıra, birçok silahın ülke içinde üretiminde Fransız, İspanyol, Kanadalı, Kuzey Koreli uzmanlardan destek almıştır. Irak Batıdan aldığı kimyasal silahlarla Halepçe'de 5000'den fazla Kürdü katletmiştir. Irak'ın savaşta kimyasal silah kullanması, savaşın maliyetinin gittikçe artması ve Batının Irak'ı desteklemesi sonucunda İran, BMGK'nın 598 sayılı ateşkes kararını[239] kabul etmek zorunda kalmış ve savaş 18 Temmuz 1988'de bitmiştir.[240]

Savaş, Irak'ta bir şey ortaya çıkartmıştır. İran-Irak Savaşı sırasında Arap ulusal kimliği, Irak'ta üst kimlik olarak kabul görmüştür. Irak ordusunun üst kademedeki subayları Sünni Müslüman iken, alt kademedeki erlerin üçte ikisi Şii Müslümanlardan meydana gelmekteydi. Bu sebeple, İran-Irak Savaşı sırasında orduda bir ayaklanma beklentisi ortaya çıkmış, ancak bu gerçekleşmemiş ve Şii askerler Irak ordusuna bağlı kalmıştır. Iraklı Şiiler, dini kanaat önderlerinin aksine, İran-Irak savaşında mezhepçilik yapmak yerine, Iraklılığı tercih etmiştir. Bu uluslaşma özü, Irak için oldukça önemlidir.[241]

İkinci savaş ise, Kuveyt'in işgali sonrasında ABD ve koalisyon güçlerine karşı yapılan savaştır. Irak'ın ekonomisi, İran ile yaptığı savaş neticesinde harap olmuştur. Savaş sırasında Irak, Arap ülkelerinden 80 milyar dolar civarında borç almıştır. Bunun üzerine Saddam Hüseyin, borçlandığı ülkelerden geri ödeme konusunda yardım istemiştir. Saddam'a göre Irak, Arap coğrafyasını İran rejimine karşı koruyarak büyük bedel ödemişti ve bu bedel, diğer Arap devletlerince ortaklaşa paylaşılmalıydı. Bu maksatla Irak, borçlandığı Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten borçlarının silinmesini talep etmiştir. Akabinde Irak, borçları nedeniyle Kuveyt ile husumet yaşamıştır. Irak, Kuveyt'i, iki ülke sınırında bulunan Rumelia (Rumeyla) petrol bölgesinde payından fazlasını çıkararak, Irak'ın hakkını

---

[238] İrangate olarak bilinen bu olay dünya kamuoyunda epey tartışılmıştır. Bkz; https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvxLByYW4tS29udHJhX3NrYW5kYWzEsQ (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

[239] BMGK'nın 598 sayılı kararı için bkz; https://undocs.org/S/RES/598(1987) (Erişim Tarih: 28.12.2018).

[240] Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, Ocak, 2007, s. 407-411. Ayrıca; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cilt II, Alfa Akademi Yayınları, Eylül, 2017, s. 333. Kemal İnat, Irak: ABD ve Saddam Hüseyin "İşbirliği" İle Gelen Yıkım, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, (Ed.) Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Nobel Yayın, I. Cilt, 3. Basım, Ankara, Ekim, 2010, s. 14. Murat Yetkin, *Meraklısı İçin Entrikalar Kitabı*, Doğan Kitap, 1. Baskı, Ekim, 2017, s. 226. Behçet Kemal Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29 Özel Sayı-II, Temmuz, 2009, s. 1328.

[241] İhsan Şerif Kaymaz, Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran, 2005, s. 12, 18.

gasp etmekle suçlamaktaydı. Irak'a göre Kuveyt, 2,4 milyar dolarlık Irak petrolünü çalmıştı. Ayrıca Irak, Kuveyt ve diğer Arap ülkelerinin OPEC'in üretim kotasını uygulamadığını, bu yüzden petrol fiyatlarındaki düşüşten ekonomisinin olumsuz etkilendiği ve 14 milyar dolar zarara uğradığını, dolayısıyla bu durumun ülkesini tehdit ettiğini iddia etmekteydi. Ek olarak, Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'ın parçası olduğu iddiasını da dile getirmekteydi. Irak'ın borç silme taleplerine Kuveyt'in verdiği karşılık olumsuz olunca, Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Altı gün sonra da Kuveyt'i, Irak'ın on dokuzuncu ili olarak ilhak ettiğini deklare etmiştir.[242]

Irak'ın, İran-Irak Savaşı'nda edindiği silahlarla Körfez'e egemen olması açıkça Suudi Arabistan'ı tehdit etmekteydi. Kuveyt'ten sonra sıranın kendilerine geleceğini düşünen Suudiler, ABD'den Irak'a karşı koruma istemiştir. ABD, Suudi Arabistan'ı korumak için Çöl Kalkanı Operasyonu'nu başlatmış ve Suudi Arabistan'a asker yerleştirmiştir. Bu sırada, BMGK almış olduğu 660 sayılı karar[243] ile işgali kınamış ve Irak'ın işgali kayıtsız şartsız sonlandırmasını istemiştir. Bir sonraki 661 sayılı[244] karar, Irak'a ekonomik ambargo uygulanmasını içermekteydi. 678 sayılı karar[245] ile de Irak'a 15 Ocak 1991'e kadar çekilmesi için zaman verilmiş ve geri çekilmesi istenmiştir. Ancak Irak'ın bu kararlara uymaması sonucunda ABD, Çöl Kalkanı Operasyonu'nu Kuveyt'i kurtarma operasyonuna (Çöl Fırtınası Operasyonu) dönüştürmüştür. Sonuç olarak, Irak mağlup edilmiş ve 686 sayılı karar[246] ile ateşkes sağlanmıştır.[247]

Önce İran'la yapılan savaş, sonra Kuveyt'in işgali dolayısıyla girilen savaş sonucunda Irak, devleti ve toplumuyla çöküş yaşamıştır. Yapılan bu iki savaş ülkeyi yıkarken, ekonomiye de çok büyük zarar vermiştir. ABD, savaş sonucunda Saddam'ın gitmesini istiyordu. Ancak, aynı zamanda Irak'ın geleneksel yönetim değişikliklerine uygun olarak, devlet yönetiminin Sünni kesimin elinde kalmasını istemekteydi.[248] Hatta ABD, bu

---

[242] Kürşat Turan, ABD'nin Irak'a Askeri Müdahaleleri: 1990-1991 ve 2003-2004, *ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze*, Haydar Çakmak (Der.), Kaynak Yayınları, 2. Basım, Ekim, 2016, s. 417. Ayrıca; Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Barış Kitap, Üçüncü Baskı, Ankara, Nisan, 2011, s. 296. William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, Birinci Basım, Haziran, 2008, s. 525-526. Kaymaz, *Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye*, s. 19. İnat, a.g.e., s. 11, 15.

[243] BMGK'nın 660 sayılı kararı için bkz; https://undocs.org/S/RES/660(1990) (Erişim Tarih: 28.12.2018).

[244] BMGK'nın 661 sayılı kararı için bkz; https://undocs.org/S/RES/661(1990) (Erişim Tarih: 28.12.2018).

[245] BMGK'nın 678 sayılı kararı için bkz; https://undocs.org/S/RES/678(1990) (Erişim Tarih: 28.12.2018).

[246] BMGK'nın 686 sayılı kararı için bkz; https://undocs.org/S/RES/686(1991) (Erişim Tarih: 28.12.2018).

[247] Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İkinci Basım, Şubat, 2003, s. 71. Ayrıca; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 349-353. Turan, a.g.e., s. 418-420.

[248] Arsalan Alshinawi, State-Building in Iraq Since 2003: The Challenges and Lessons, *Jean Monnet Occasional Papers*, No.12, 2014, s. 8.

maksatla savaşı erken bitirmiş ve Saddam rejiminin çökecek kadar zayıflamasının da önüne geçmiştir. Aksi durumda Şiilerin ve Kürtlerin isyan edeceği ve Ortadoğu'nun istikrarsızlaşacağı endişesi ABD'yi siyasi açıdan buna mecbur bırakmıştır. Ancak işler ABD'nin beklediği gibi gitmemiş, Şiiler ve Kürtler isyan etmiştir. İsyana Şii damgası vurulmuş olmasına rağmen, isyan İran'la birleşmeye yönelik bir hareketi temsil etmiyordu. Daha çok, ülkeyi yıkıcı savaşlara sokan Saddam rejimine yönelik bir tepkiydi. Kürtler ise, güneyde Şiilerin isyanını fırsat bilerek, özerklik arzusuyla isyan etmiştir. İki grubun isyanı da Irak ordusu tarafından bastırılmış ve yaklaşık olarak 200.000 insan hayatını kaybederken, 2,5 milyon insan da yaşadıkları yerleri terk etmiştir. Nitekim Halepçe'deki kimyasal saldırıyı hatırlayan Kürtler, İran ve Türkiye'ye doğru göç etmiştir. Bu yüzden ABD ve koalisyon güçleri, Saddam rejiminden kaçanları korumak ve geri dönmelerini sağlamak için önlem almak durumunda kalmıştır. Bu kapsamda Nisan 1991'de, Irak güçlerinin 36. paralelin kuzeyine uçuş yapması yasaklanmıştır. 1992'de, aynı yasak 32. paralelin güneyi için konmuştur. Irak'ın kuzeyinde oluşturulan uçuşa yasak bölge nedeniyle, kuzeydeki isyancı Kürt güçleri otonomilerini artırmıştır.[249]

Saddam yönetimi savaş sonrası devletin güç kaybetmesi sonucu ortaya çıkan boşluğu, aşiret liderleriyle iş birliği yaparak kapatmıştır. Hatta 1992'de aşiret liderleri ile yapılan bir toplantıda, Saddam Hüseyin kendini "Şeyhlerin Şeyhi" ilan etmiştir. Bununla birlikte ülkedeki Şii dini kanaat önderleri İran'la ilişkiliyken, İran-Irak savaşında Şii halk ve devlet kademelerindeki Şii yöneticiler dini önderlerin aksine ülkelerine sadık kalmış, ulus duygusu dini duygulara üstün gelmiş ve Sünni yönetim ile Şiiler arasındaki güven bunalımı kısmen de olsa giderilmiştir. Daha sonra Şiilerin de içinde olduğu isyanlar olsa da bu isyanlar, rejimin ülkeyi üst üste felakete götüren savaşlara sokmasına tepki olarak gerçekleşmiştir. Bunun farkında olan Saddam yönetimi, Şiileri ülkeye daha sadık ve bağlı kılmak için seküler tutumundan taviz vermiştir. Böylece Saddam yönetimi, Irak toplumunun genelini kapsayacak bir yaklaşımla hareket etmiş ve iktidarının meşruluğunu artırmak amacıyla dini söylemler kullanmıştır.[250]

[249] Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015, s. 258-260. Ayrıca; Noam Chomsky, *Dünyayı Kim Yönetiyor?,* (Der.) Arthur Naiman, (Çev: Ömer Çiftci), İnkılap Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 73. Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, II. Basım, İstanbul, Eylül, 2014, s. 451-452. Cleveland, a.g.e., s. 532-534. Gürler, a.g.m., s. 127.

[250] Hamit Bozarslan, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*, (Çev: Melike Işık Durmaz), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014, s. 82. Ayrıca; Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı*

Savaş sonrası ateşkes şartları BMGK'nın 687 sayılı kararı[251] ile düzenlenmiştir. Diğer koşulların yanında, karar, Irak'ın sahip olduğu balistik füzeler ve kitle imha silahlarının denetimi ve imhasını da içermekteydi. Bu işlemleri de BM Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) yürütmüştür. Ancak bu süreç tamamlanırsa, 661 sayılı karar ile alınan ekonomik yaptırımlar kaldırılacaktı. Bu, Irak ile uluslararası toplum arasında birçok krizin başlangıcını oluşturmuştur. Zira Irak yönetimi, bu denetimlere sıcak bakmıyor ve nükleer tesislerini BM gözlemcilerine açmak istemiyordu. Bu yaptırımlara, bir de ABD ve İngiltere'nin hukuksuz olarak gerçekleştirdiği sayısız bombardıman eklenmiştir. Sadece ABD hava kuvvetleri bu süreçte Irak üzerine 110.000 hava sortisinde 88.500 ton patlayıcı bırakmıştır. Bu bombardımanlar ve yaptırımlar altında, Irak'ta birçok insan hayatını kaybetmiştir. Yaptırımlardan dolayı yarım milyona yakın Iraklı çocuğun öldüğü tahmin edilmektedir. Zira Irak yönetiminin biyolojik silah yapımında kullanacağı gerekçesiyle, bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçların ülkeye sokulması ambargo nedeniyle engellenmiştir. Yaptırımlar yüzünden Irak'ta, Afrika Kıtasında kötü beslenmeye dayalı görülen "kwashiorkor" gibi hastalıklar görülmeye başlamıştır. Ayrıca, çocuk felci, kolera, amipli dizanteri, tifo ve uyuz vakaları da katlanarak artmıştır. Zira, hastanelerde gerekli ekipman yoktu. Yine şebeke suyu da neredeyse yoktu, çoğu kişi mikroplu suları içmek zorunda kalmıştır. Şebeke suyu olanlarda da ambargo nedeniyle, belediyelerin su arıtmak için klor dahi almasına izin verilmemiştir. Bombardımanlar ile telekomünikasyon merkezleri, petro-kimya tesisleri, köprüler, radyo ve tv istasyonları, tıbbi malzeme üreten fabrikalar, elektrik santralleri ve rafineleri vb. Irak'ın alt yapısı tamamen yok edilmiş ve Irak'a 190 milyar dolarlık zarar verilmiştir.[252]

14 Nisan 1995'te BMGK 986 sayılı kararıyla "petrol karşılığı gıda" adı altında bu sorunlara çözüm olması için bir program başlatmıştır. Bu kapsamda, Irak'ın altı ayda 2 milyar dolar petrol satması öngörülmüştür. Bu paranın %30'u işgal edilen Kuveyt ve Irak'a karşı savaşan koalisyon ülkelerine savaş tazminatı olarak, %10'u Irak'taki BM çalışanlarının

İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye, s. 261-262. Emin Salihi, *Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci,* Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2017, s. 185-186.

[251] BMGK'nın 687 sayılı kararı için bkz; https://undocs.org/S/RES/687(1991) (Erişim Tarih: 28.12.2018).

[252] Aijaz Ahmad, *Irak, Afganistan ve Çağımızın Emperyalizmi*, (Çev: Kubilay Geçikli & İsmail Avcu), Otonom Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, Eylül, 2012, s. 121, 315-324. Ayrıca; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 371. İnat, a.g.e., s. 25. Turan, a.g.e., s. 420.

giderleri, %15'i kuzeydeki Kürtlerin insani ihtiyaçları, geri kalan %45'lik kısım ise Saddam'ın kontrolündeki insanların gereksinimleri için ayrılmıştır.[253]

Ülkedeki orta sınıf yüksek enflasyon altında ezilmiş, işsizlik %60'a dayanmış, özel sektör neredeyse hiç yok denecek seviyeye gerilemiştir. Yine kişi başı milli gelir 1980'de 3.500 doların üstündeyken, 2002'ye gelindiğinde 700 dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak, bu dönemde Saddam'a yakın kesimler refah içinde yaşamıştır. BM'nin yürütmüş olduğu petrol için gıda programı sonucunda, ülkede kısmen de olsa bazı düzelmeler görülmüştür. Köprüler, elektrik santralleri, su şebekeleri, kanalizasyonlar onarılmış ve ticarette canlanma yaşanmıştır. Program kapsamında Irak, 1998'de 10,5 milyar dolar, 2000'de ise 30 milyar dolardan fazla gelir elde etmiştir.[254]

Bu sırada Amerikalılar ve İngilizler, her fırsatta Irak'ın kitle imha silahları geliştirdiğini ve Irak'ın dünyayı tehdit ettiğini ileri sürmeye devam etmiştir. Saddam yönetimi ise bunun doğru olmadığını iddia etmekte ve yukarıda bahsedildiği gibi, gönülsüzde olsa silah denetçilerini araştırmaları için ülkeye sokmuştur. Ancak 1997 yılında Saddam yönetimi, bu faaliyetleri gerçekleştiren UNSCOM üyelerinin çoğunluğunun İngiliz ve Amerikan olmasına karşı çıkmış ve bu üyeleri casuslukla suçlamıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde Irak, Amerikalı Richard Butler'ın UNSCOM başkanlığından ayrılmasını istemiş ve bu gerçekleşene kadar iş birliğini askıya almıştır. Aralık 1998'de ABD ve İngiltere'nin kitle imha silahlarını yok etmek için Irak'a yönelik gerçekleştirdiği hava harekâtı (Çöl Tilkisi Operasyonu) üzerine, Irak'ta UNSCOM'un faaliyetleri son bulmuştur. Bu süreçte IAEA çalışmalarına devam etmiş, ancak UNSCOM'un yerine Kasım 2002'de "Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve İnceleme Komisyonu" (UNMOVIC) çalışmaya başlamıştır. Bu operasyondan sonra ABD'nin tek taraflı eylemleri tepki çekmiş, hatta uçuşa yasak bölgelerin meşruiyeti tartışmaya açılmış ve ABD, uluslararası alanda desteğini yitirmiştir. Zira Çin, Rusya, Fransa ve Almanya, herhangi bir BMGK kararı olmaksızın Irak'a yapılan askeri müdahaleye karşıydı. Ayrıca bu ülkeler Irak'a yönelik ağır yaptırımları, hukuksal meşruiyeti olsa da ahlaki olarak sorgulamaya başlamıştır. Nitekim 1997'de UNSCOM Başkanı Rolf Ekeus'un Irak'ın kitle imha silah kapasitesinin tamamen yok edildiğini bildirmesi, Irak

[253] Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 373-374, 556-557. Ayrıca; İnat, a.g.e., s. 24-25.
[254] *Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund,* United States Department of State, Released By The Bureau of Near Eastern Affaırs And The Bureau of Publıc Affaırs, Department of State Publıcatıon 11317, Washıngton, DC, February, 2006, s. 1. Ayrıca; Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 260. William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları, 2. Baskı, Nisan, 2007, s. 184-185. Ahmad, a.g.e., s. 321.

lehine gelişmelerin önünü açmıştır. 2000 yılında, bazı alanlardaki yaptırımlardan dolayı Irak'ın ABD ile ticareti 23 milyar dolarken, Avrupa ülkeleriyle 67 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahiptir. Nitekim 2001 yılına gelindiğinde, sadece Almanya'nın Irak'a olan ihracatı önceki yıllara göre dört kat artmıştır. Ayrıca Irak, dikkat çekici bir adım atarak dış ticarette dolar yerine "Euro" kullanacağını ilan etmiştir. Yine Rusya, Irak'la ilişkilerinin ilerletmiş ve 1997'de Irak, Rusya'ya en çok kayrılan ülke statüsü vermiştir. Böylece Rus şirketleri, Irak'taki diğer yabancı firmalara karşı avantaj elde etmiştir. Hatta Rusya ve Irak, Irak'ta 80 milyar dolar gelir getirecek ortaklaşa bir petrol işletmesini hayata geçirmiştir. Yine Fransa ve Çin Irak'taki petrol kaynaklarının değerlendirilmesiyle yakından ilgilenmiş ve Irak'la bu konuda çeşitli sözleşmeler imzalamıştır.[255]

I. Körfez Savaşı'ndan sonraki süreçte bir yandan yaptırımlarla Saddam rejimini zayıflatan ABD, bir yandan da Iraklı muhalif gruplara destek vermiş ve Irak'ın kuzeyinde uçuşa yasak bölge uygulamasıyla muhalifler için güvenli bir alan oluşturmuştur. ABD I. Körfez Savaşı sonrası, muhaliflerin Irak Ulusal Kongresi (Iraqi National Congress-INC)[256] adı altında bir oluşuma gittiği yapıyı ve bu yapının Irak'ın kuzeyindeki Selahaddin kentinde gerçekleştirdiği kongreyi desteklemiştir. Ancak Kürtler arasındaki çatışmada Mesut Barzani, İran ile iş birliği yapan Celal Talabani'nin güçlerine karşı Saddam Hüseyin'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Irak askerlerinin Irak'ın kuzeyine girmesiyle, INC Eylül 1996'da dağılmıştır. Bu fırsatı kaçırmayan Saddam Hüseyin, muhalefete ağır bir darbe vurmuştur. Aktif muhalefet belli bir süre için sessizliğe gömülürken, ABD ve İngiliz uçakları Irak'ı bombalamaya devam etmiştir.[257]

1996 yılında Saddam Hüseyin rejimini devirmeye yönelik ilk eylem, CIA'nin ve MI6'nın finansal olarak desteklediği başarısız bir darbe girişimi olmuştur. Darbe teşebbüsünden önceden haberdar olan Irak İstihbarat Servisi darbeyi önlemiş ve CIA ile iş

---

[255] John Nixon, *Başkanı Sorgulamak Saddam Hüseyin'in Sorgusu*, (Çev: Berna Yılmazcan), Angın Yayınları, 1. Baskı, Haziran, 2017, s. 152-153. Ayrıca; Francis Fukuyama, *Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, Ekim, 2006, s. 104. İnat, a.g.e., s. 26-30. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 379-380. Polk, a.g.e., s. 188. Ahmad, a.g.e., s. 171-172. Şahin, a.g.e., s. 315. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 60-63. http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040202_irak_kronoloji.shtml (Erişim Tarihi: 01.01.2019).

[256] Ahmed Çelebi'nin öncülük ettiği bu oluşuma İran yanlısı Şii partiler, birbirine rakip olan Kürt gruplar (Mesud Barzani grubu ve Celal Talabani grubu), Baasçı muhalifler, Sünni yapılar, eski monarşi üyeleri ve Irak Komünist Partisi dahildi. Bkz; Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?*, (Çev: Mehmet Murat İnceayan), Doğan Kitap, I. Baskı, Ocak, 2007, s. 84.

[257] Bayram Sinkaya, II. Körfez Savaşı Sonrası Irak'ta Yönetimin Yeniden Tesisi, *II. Körfez Savaşı*, (Ed.) Mehmet Şahin & Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 383. Ayrıca; Galbraith, a.g.e., s. 84. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 260-261. İnat, a.g.e., s. 29. Levent Baştürk ve diğ., *Irak Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA Yayınları, I. Baskı, 2013, s. 98. Çevik, a.g.e., s. 142-143

birliği yapan, İyad Allavi tarafından kurulan ve bünyesinde taraf değiştiren Baasçılar ve güvenlik görevlilerinden oluşan Irak Ulusal Mutabakatı'nın (Iraq National Accord) üyelerini ifşa etmiştir. Darbe teşebbüsünde bulunan 100 asker tutuklanırken, 30 asker de idam edilmiştir. İyad Allavi ise, başarısız bu girişimden sonra Londra'ya kaçmıştır.[258]

Irak'ın işgaline yönelik ilk sinyaller, Başkan Bill Clinton döneminde fiilen verilmeye başlanmıştır.[259] Nitekim ABD Kongresi 31 Ekim 1998'de, Irak'ı Özgürleştirme Yasası'nı (Iraq Liberation Act) hem Demokratların hem de Cumhuriyetçilerin çoğunluğuyla kabul etmiştir. Böylece Saddam Hüseyin'i devirmek, ABD'nin resmi politikası olmuştur. Ayrıca bu yasayla Baas karşıtı muhalif gruplara, INC üzerinden 97 milyon dolar para aktarma kararı alınmıştır. Bir yıl sonra da INC, New York'ta tekrardan toplanmıştır. [260]

3.1.2. ABD'nin Irak'a Olan İlgisi

ABD'nin Irak'a olan ilgisi çeşitli öncelikler etrafında şekillenmiştir. Bu önceliklerden ilki, petroldür. 2000 yılı itibariyle ABD dünyadaki petrol kaynaklarının %3'üne sahipken, dünyadaki petrol tüketiminin %25'ini tek başına gerçekleştirmekte ve günlük ihtiyacının %60'ını da dışarıdan ithal etmektedir. Bu bağımlılık nedeniyle dünyadaki ikinci büyük petrol rezervine sahip Irak'ın kontrolü, ABD'nin sanayisi ve ekonomisi için kritik önem arz etmekteydi.[261]

ABD'nin ikinci önceliği, kaynak çeşitliliği meselesidir. Nitekim ABD, petrol tedarikinin önemli bir bölümünü Suudi Arabistan'dan sağlamaktaydı. 1979'da İran'da rejim değişikliği olunca ABD, petrol tedarik ettiği önemli bir müttefikini beklemediği bir anda kaybetmiştir. Bunun sonucunda bölgede ABD yanlısı olarak, Suudi Arabistan ön plana çıkmıştır. Ancak Suudi rejiminin hem aileye dayalı yapısı hem de terör örgütleriyle ilişkili devlet görevlileri ve vatandaşları nedeniyle ABD'ye güven vermemesi ve ülkenin genç nüfusu dikkate alındığında rejimin zayıf düşmesi olasılığına karşı ABD, kaynak çeşitliliğini

[258] Nixon, a.g.e., s. 49. Ayrıca; Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 67.
[259] Bill Clinton, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bir mektup göndererek, Irak'a yapılacak olası müdahalede Amerikan kara birliklerinin Türkiye üzerinden Irak'a geçişi ve hava üslerinin kullanımı için destek istemekteydi. Bkz; Yetkin, a.g.e., s. 227.
[260] Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, (Çev: Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2016, s. 352. Ayrıca; Ferhat Prinçci, Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama, *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Cenap Çakmak ve diğ. (Ed.), Nobel Yayınları, 1. Basım, Ekim, 2011, s. 99. Çevik, a.g.e., s. 143. Sinkaya, a.g.e., s. 384. İnat, a.g.e., s. 28.
[261] Ahmad, a.g.e., s. 160-161,176.

sağlamak amacıyla Suudi Arabistan petrolüne alternatif, OPEC'in petrol fiyatları üzerindeki etkisini dengeleyebilecek ABD yanlısı başka bir bölge ülkesinin varlığını çıkarları için elzem olarak görmüştür.[262]

Zira Irak bahsedildiği gibi, 115 milyar varil ve teyit edilmemiş 220-250 milyar varillik rezerviyle Suudi Arabistan'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Ancak Irak, ABD'nin petrol şirketlerinin ülkesine girmesini engellemişken, Avrupalı, Rus ve Çinli şirketlere keşif hakkı ve ayrıcalıklar vermekteydi. Rusya hariç, Avrupa ülkeleri ve Çin'in enerjiye olan bağımlılıkları oldukça yüksektir. Nitekim bu ülkeler, Irak'la petrol sanayinde birçok anlaşma imzalamış ve Irak petrollerinin kontrolünü ellerine almıştır. Bazı alanlardaki yaptırımlar nedeniyle ABD'nin Irak'la böylesi bir ticari ilişki kurması Amerikan yasalarınca engellendiği için, Amerikalı şirketler bu paydan büyük oranda mahrum kalmıştır. Nihayetinde ABD'nin, yükselen güçler Çin, AB ve Hindistan'a karşı stratejik avantaj elde etme ve onları sınırlandırma politikası, ayrıca bu ülkelerin yaptırımlar sırasında yaptığı sözleşmeleri geçersiz kılarak dünyadaki en büyük rezervlerin denetimini eline alma arayışı Irak'a olan ilgisini artırmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin, Sovyetlerin dağılışının ardından kendi askeri teşkilatını kurma ve ABD'den bağımsız bir dış politika takip etme niyeti göz önüne alındığında, ABD'nin Irak'a yönelik izlediği siyasetin önemi görülmektedir.[263]

Bunların yanı sıra, doların egemenliği meselesi söz konusudur. Amerikan Doları hem uluslararası para birimi hem de ülkeler için rezerv para birimi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, petrol fiyatları da dolar üzerinden belirlenmektedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere ABD'nin I. Körfez Savaşı'ndan beri izlediği politika ve yaptırımlara karşı Irak, 6 Kasım 2000'de petrol ticaretinde, yani dış ticaretinde, dolar yerine euro[264] kullanacağını deklare etmiştir. Irak'ın bu kararı, diğer OPEC ülkelerini de etkileyebilirdi. Nitekim ABD'nin asıl çekincesi, ekonomisini büyük miktarda bir borç ile döndürüyor oluşudur. ABD, doların

---

[262] Raymond Hinnebusch, The American Invasion of Iraq: Causes And Consequences, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume XII Number 1, Spring 2007, ss. 9-27, s. 13-15. Ayrıca; İsmail Sarı, Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejisi, *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, (Ed.) Veysel Kurt, SETA, 1. Baskı, Ağustos, 2018, s. 37. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 74-77.

[263] Mehmet Akif Okur, *Emperyalizm, Hegemonya ve İmparatorluk Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın işgali*, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2010, s. 280-283, 303-305. Ayrıca; Ünal Ünsal, Dönemin Bilançosu, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (Ed.) Baskın Oran, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 24. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 21, 63, 86-88, 117-118. İnat, a.g.e., s. 12. Ahmad, a.g.e., s. 115, 173-177. Hinnebusch, a.g.e., s. 13.

[264] Euro, 1 Ocak 1999 tarihinde başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB ülkelerinden bazılarının Ekonomik ve Parasal Birliği kurması sonucunda bu ülkeler tarafından resmi ticari para birimi olarak kabul edilmiştir. 1 Ocak 2002 tarihine kadar sadece ticaret para birimi olarak kullanılan Euro, bu tarihten itibaren kâğıt ve madeni paraların kullanıma girmesiyle satın alma ve hizmet bedeli ödeme aracı olarak da kullanıma sokulmuştur. Bkz; Martin Griffiths, Terry O'Callaghan, Steven C. Roach, *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Çev: CESRAN), Nobel Yayıncılık, Eylül, 2013, s. 14.

küresel düzeyde egemen para birimi olarak kullanılması sayesinde bu borçtan pek etkilenmemektedir. Ancak euronun dolar yerine kullanılması, yani diğer ülkelerin ticaretinde, özellikle petrol ticaretinde dolardan euro'ya geçmesi, dünyada euro'ya dönüşmesi gereken dolar fazlalığı yaratacak ve doların değerini düşürecektir. Değeri düşen doları geri kabul etmek zorunda kalacak olan ABD, ekonomisindeki büyük borçları ödeyemeyeceği için iktisadi bir çöküş yaşayacaktır. Bu yüzden Irak gibi petrol ihraç eden bir ülkenin euroya geçme olasılığı, ABD tarafından ekonomik güvenliğine tehdit olarak görülmüştür. ABD'nin Irak'a ilgisinin bir diğer iktisadi gerekçesi 11 Eylül 2001'den sonra ABD ekonomisinde yaşanan durgunluk olmuştur. Yaşanan durgunluğun yanı sıra, ihtiyacından fazla üretim nihayetinde satılmayan mallar nedeniyle kriz derinleşirken, özellikle havayolu ve imalat sektöründeki işten çıkarmalar yaşanmıştır. Eylül 2000'de %3,9 olan işsizlik, Kasım 2002'de %6'ya çıkmıştır. Ekonomiyi canlandıracak bir savaş ekonomisinin (askeri Keynescilik) ABD ekonomisine yarar sağlayacağı dikkate alındığında, ABD'nin Irak'a ilgisi daha net anlaşılabilir. Nitekim savaş sayesinde, dikkatler kötü durumdaki ekonomiden uzaklaşmıştır.[265]

ABD'nin Irak'a yönelik ilgisinin diğer bir kaynağı ise kökleri 1940'ların başlarında City College of New York'taki bir grup entelektüele dayanan yeni muhafazakârlar (neo-conservatives) olarak adlandırılan bir gruptur. Bu grup, devlet bürokrasisinde görev alan[266] ve ABD dış politikasına etki etme kabiliyetine sahip olduğu iddia edilen, kendilerini organik entelektüeller olarak gören, çoğunlukla Yahudi kökenli insanlardan oluşmaktadır.[267] Bu grubu, ABD'nin Irak'a olan ilgisi ile ilişkili olarak önemli kılan şey onların uluslararası kurumları göz ardı eden "sert Wilsonculuk", "demokratik emperyalizm" ya da "liberal emperyalizm" olarak da adlandırılan dış politika anlayışlarında yatmaktadır. Yeni muhafazakarlara göre devletler arası ilişkilerin temelinde askeri güç unsuru esastır. Amerika'nın üstünlüğüne karşı çıkan diktatörleri ya da düşmanları durdurmayı, gerekirse onları yıkmayı, liberal demokrasi ilkelerinin ve kötülüğe karşı mücadele edenlerin

[265] Noam Chomsky, *Interventions*, The Updated And Expanded Edition, Penguin Books, 2008, s. 7, 27.Ayrıca; Ünsal, a.g.e., s. 23-24. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 97-100, 107-114, 119. Ahmad, a.g.e., s. 68, 161, 177-180.

[266] George W. Bush yönetiminde görev alan isimlerden bazıları; Dick Cheney- Başkan Yardımcısı, Donald Rumsfeld- Savunma Bakanı, Paul Wolfowitz -Savunma Bakan Yardımcısı, Richard Perle- Savunma Politikası Kurulu Danışma Komitesi Kurul Başkanlığı, I. Lewis Libby- Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin Başdanışmanlığı, Zalmay Khalilzad- Afganistan, Irak ve BM Büyükelçilikleri, vb. birçok isim. Bkz; Okur, a.g.e., s. 365. Ayrıca; Yetkin, a.g.e., s. 228. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 71. Ahmad, a.g.e., s. 112.

[267] Francis Fukuyama ABD dış politikasında etkili olan dört akımdan bahsetmektedir. Bunlar; yeni muhafazakârlar, liberal enternasyonalistler, Jacksoncu Amerikan milliyetçileri ve gerçekçiler. Bkz; Fukuyama, *Neoconların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*, s. 20-21. Okur, a.g.e., s. 359.

desteklenmesini politika olarak benimsemektedirler. Rejimlerin yönettikleri toplumları şekillendirdiği anlayışı ile rejime atfedilen öneme binaen, terör gibi kötülüklerin kaynağının kötü rejimler olduğu düşüncesiyle "rejim değişikliği" politikasının hevesli savunucuları olmuşlardır. Ayrıca neo-conlar içlerindeki İsrail yanlısı kanat nedeniyle ABD'nin müttefiki İsrail'in güvenliğini ve çıkarlarını önceleyen bir dış politika anlayışıyla da hareket etmekteydi.[268]

Yeni muhafazakarlardan bazıları, 1997 yılında "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi-Project for the New American Century (PNAC)" adlı bir oluşuma gitmiş ve yaklaşımlarını "İlkeler Bildirgesi" adı altında yayımlamıştır.[269] 26 Ocak 1998'de de Clinton'a bir mektup gönderen bu yapı, Saddam Hüseyin idaresindeki Irak'ın, ABD çıkarlarına tehdit oluşturduğu ve terör örgütleri ile ilişkisi olduğunu iddia ederek, Clinton'ın, Irak'a yönelik harekete geçmesini talep etmekteydi. Daha sonra Eylül 2000'de, "Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etme: Yeni Bir Yüzyıl İçin Stratejiler, Güçler Ve Kaynaklar (Rebuilding America's Defenses: Strategies, Forces and Resources for a New Century)" adında bir rapor yayımlamışlardır. Bu raporda, ABD'nin uzay kuvvetleri oluşturması, ulusal füze savunmasına öncelik vermesi gibi çeşitli talepler dile getirilirken, Basra Körfez'i bölgesinde Amerikan askeri varlığına olan ihtiyacın Saddam Hüseyin rejiminden daha önemli olduğu, ABD'nin savaşma kapasitesinin iyileştirilmesi için askeri giderlerin 48 milyar dolar artırılması gerektiği, askeri kuvvetlerin dağılımında jeopolitik karşı meydan okumaların dikkate alınması ve ABD'nin küresel üstünlüğünün devam etmesi için rakip bir büyük gücün ortaya çıkmasının engellemesi (kastedilen Avrupa ve Çin) vurgulanmıştır.[270]

---

[268] Janice J. Terry, *Orta Doğu'da Amerikan Dış Politikası Lobiler ve Özel Çıkar Gruplarının Rolü*, (Çev: Selim Tezcan & M. Akif Kireçci), ASEM Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ekim, 2013, s. 182-183. Ayrıca; Okur, a.g.e., s. 356-360. Hinnebusch, a.g.m., s. 14-15. Fukuyama, *Neoconların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika,* s. 103. Yetkin, a.g.e., s. 227. Yeni muhafazakarların "rejim değişikliği" ile ilgili politikalarının fikri temelleri siyaset felsefesi hakkında çalışmalar yapan Leo Strauss'a dayanmaktadır. Bkz; Fukuyama, *Neoconların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika,* s. 40, 52. Ayrıca; Gamze Erbil, Bush Doktrini: Emperyalist Pragmatizm "Günü Geçmiş Neocon Fikirler" , *Neo Con Yeni Muhafazakarlık Temel Belgeler ve Eleştiriler*, (Der.) Ali Şimşek & Gamze Erbil, (Çev: İbrahim Halit Elçi), Birinci Basım, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004, s. 9. Robert Locke, Leo Strauss: Muhafazakarların Beyni, *Neo Con Yeni Muhafazakarlık Temel Belgeler ve Eleştiriler*, (Der.) Ali Şimşek & Gamze Erbil, (Çev: İbrahim Halit Elçi), Birinci Basım, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004, s. 73.

[269] PNAC, William Kristol ve Robert Kagan tarafından kurulmuştur. Bkz; Okur, a.g.e., s. 364. Şahin, a.g.e., s. 331. Yetkin, a.g.e., s. 227. "İlkeler Bildirgesi" için bkz; (Der.) Ali Şimşek & Gamze Erbil, *Neo Con Yeni Muhafazakarlık Temel Belgeler ve Eleştiriler*, (Çev: İbrahim Halit Elçi), Birinci Basım, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004, s. 55-57.

[270] Prinççi, a.g.e., s. 97-98. Ayrıca; Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 328. Yetkin, a.g.e., s. 227. Okur, a.g.e., s. 364-366. Ahmad, a.g.e., s. 125. Ünsal, a.g.e., s. 24. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 71-73. Clinton'a gönderilen mektup için bkz; (Der.) Şimşek & Erbil, a.g.e., s. 59-61.

Amerikan kamuoyunda 11 Eylül saldırılarının yeni bir Perl Harbour etkisi yaratmasıyla, yani toplumda savaşma iradesi uyandırmasıyla, neo-con vizyonu Bush yönetimi tarafından benimsenmiştir. Nitekim saldırılardan dokuz gün sonra PNAC'ın üyeleri, Başkan Bush'a yaşananlar ile ilgili bir mektup göndermiştir. Bu mektupta terör örgütleri ve bu örgütleri destekleyen ülkelere karşı Bush'un mücadelesine destek verilirken, Irak'ın ABD'ye yapılan terör saldırılarına desteğinin olası olduğu ve Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırılması gerektiğinden, Hüseyin'in muhaliflerine hem askeri hem de finansal destek sağlanması istenmiştir.[271]

Ayrıca yeni muhafazakârlar baba Bush (George H. W. Bush) döneminde (I. Körfez Savaşı'nda) de Saddam'ın devrilmesini istemiş, ancak baba Bush, Saddam'ın yönetimde kalmasından yana politik tutum almıştı. Böylece oğul Bush döneminde yeniden etkin olan yeni muhafazakârlar, geçmişteki bir hesabı kapatmak istemekteydi. Oğul Bush ise, 1993'te babası Kuveyt'te bir ziyaretteyken onu öldürmek için bir ekip gönderdiği iddia edilen Saddam'ı devirmeye, zaten istekli olarak işbaşına gelmiştir.[272]

Nihayetinde Irak'ı ABD'nin odağına sokan somut şeyler; Irak'ın terör örgütleriyle ilişkisi olduğu iddiası ve sahip olduğu iddia edilen kitle imha silahlarıdır. Ayrıca ABD, Irak'ın nükleer silah elde etmeye çalıştığını iddia etmekteydi. BM silah denetçileri bu silahları imha etmek için Irak'a girmiş ve Irak kitle imha silahlarından arındırılmıştır. Ancak ABD silahların terör örgütlerinin eline geçme ihtimali olduğunu da ekleyerek iddiasını sürdürmüştür. Nihayetinde doğruluğu Amerikan istihbaratı tarafından reddedilse de 11 Eylül saldırısını gerçekleştiren teröristlerden birinin, Çekya'nın başkenti Prag'da Irak istihbaratından birisiyle buluştuğu söylentileri Irak'ı hedef tahtasına oturtmuştur.[273]

---

[271] Okur, a.g.e., s. 364, 372. Ayrıca; Ahmad, a.g.e., s. 112, 126. *Irak İşgalinin Perde Arkası*, s. 71-74. Bush'a gönderilen mektup için bkz; (Der.) Şimşek & Erbil, a.g.e., s. 63-66.

[272] Mıchael G. Roskin & James J. Coyle, *Politics of The Middle East Cultures and Confilicts*, 2nd ed., Pearson Education, New Jersey, USA, 2008, s. 262. Ayrıca; Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, 18. Baskı, Aralık, 2009, s. 571. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 328. Okur, a.g.e., s. 362.

[273] Barry Buzan, Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, Mustafa Aydın ve diğ. (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim, 2012, s. 333. Ayrıca; Roskin & Coyle, a.g.e, s. 262. Fukuyama, *Neoconların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika,* s. 97. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 329. Ünsal, a.g.e., s. 22. Turan, a.g.e., s. 423.

3.2. IRAK'IN ABD TARAFINDAN İŞGALİ

ABD, 11 Eylül 2001 saldırısından sonra Irak'ı doğrudan hedef almıştır. Nitekim Bush Yönetimi, 92 milyon dolarlık ilave kaynak ile muhalefete desteğini artırmıştır. Başkan Bush, 29 Ocak 2002'deki ulusa sesleniş konuşmasında aralarında Irak'ında olduğu üç ülkeyi (İran, Irak ve Kuzey Kore) "*şer ekseni*" ilan etmiştir. Ağustos 2002'de de imzaladığı Başkanlık Kararnamesiyle, tüm devlet kurumlarına Irak'ın işgali için savaş planlaması yapma yetkisi vermiştir. 11 Ekim 2002'de Amerikan Kongresi, BM onayı olmadan Irak'a savaş açabilmesi için Bush'a yetki vermiştir. Böylece ABD, "Bush Doktrini" olarak kayda geçen ve uluslararası hukuku yok sayan kararıyla, kendisine ve uluslararası barışa tehdit oluşturduğuna inandığı bir ülkeye BMGK kararı olmadan tek taraflı olarak savaş açabileceğini ilan etmiştir. BMGK ise 8 Kasım 2002'de aldığı 1441 sayılı kararıyla Irak'ı koşulsuz iş birliğine çağırmıştır. Bağdat bu karara uymuş ve 7 Aralık'ta BM'ye 12.000 sayfalık raporla kitle imha silahlarının dökümünü sunmuştur. Ancak ABD raporu tatmin edici bulmamış ve 1441 sayılı kararın ihlal edildiğini iddia etmiştir. Aynı ay içinde, ABD'nin organize ettiği Iraklı muhalifler Londra'da bir konferans gerçekleştirmiş ve savaş sonrası yeniden dizayn edilecek Irak'ta, devletin şekli ve niteliği üzerinde uzlaşmaya çalışmışlardır. Konferansta Şiiler yasamanın kaynağının İslam olacağı bir devlet isterken, Kürtler federalizm istemiştir. Ayrıca INC lideri Ahmed Çelebi sürgünde bir hükümet kurmak istemiş, ancak diğerleri buna yanaşmamıştır. Nihayetinde, sadece yetmiş kişilik bir izleme komitesi oluşturulmuştur. 14 Şubat 2003'te UNMOVIC ve IAEA'nin başkanları Hans Blix ve Muhammed el- Baradei'in açıkladıkları raporda, Irak'ta kitle imha silahı bulunmadığı ve nükleer silah programı ile ilgili bir kanıtın olmadığı, sadece BMGK'nin belirlediği 150 km menzili aşan Es-Samud füzelerinin bulunduğu belirtilmiştir. BM denetçilerinden de istediğini alamayan Bush yönetimi, CIA'yi bu konuda sıkıştırmıştır. Ancak yönetim, savaş için zemin hazırlayacak delilleri CIA'den de elde edememiş ve Savunma Bakanı Rumsfeld, "Özel Planlar Şubesi"ni kurmuştur. Ayrıca Bush yönetimi istediğini elde edemeyince, Irak'ı işgal etmek için söylem değiştirmiş, neo-con söylemini (Irak'ın kötü rejimini değiştirip Irak'a demokrasi getirmeyi) ana söylemi haline getirmiştir.[274]

[274] Noam Chomsky, *Emperyal Arzular 11 Eylül Sonrası Dünya Üzerine Yapılan Konuşmalar*, (Çev: Cem Küçük), Zodyak Kitap, 1. Baskı, Ocak, 2016, s. 114. Ayrıca; Stephen Kinzer, *Darbe Havai'den Irak'a Amerika'nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı*, (Çev: Zeynep Beler), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 384. Francis Fukuyama, Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası, *Ulus İnşası,* (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012, s. 23. Chomsky, *Interventions*, s. 14, 42, 111. Ünsal, a.g.e., s. 19. Galbraith, a.g.e., s. 80. Fukuyama, *Neoconların*

Bush yönetimi, muhaliflerin söylediklerinin doğruluğunu sorgulamadan inanmaktaydı (ya da öyle gözükmek istemekteydi). Muhalifler, ABD'nin Irak'ta çiçeklerle karşılanacağını, Irak'ın kitle imha silahı olduğunu ve Irak'ın savaş sonrası inşasında petrol gelirlerinin yeterli olduğunu düşünmekteydi. Buna bir de neo-con söylemi eklenmiş ve savaş için, sadece uluslararası kamuoyunun da buna ikna olması kalmıştı. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Colin Powel, 5 Şubat 2003'de, Irak'ın elinde kitle imha silahları olduğuna yönelik, daha sonra çoğu yanlış istihbarat ve yalan olduğu ortaya çıkan kanıtları BM'ye sunduğu bir konuşma yapmıştır. Ancak uluslararası kamuoyu desteği bulamayan ve savaş için BMGK'den karar çıkartamayacağı kesinleşen ABD, 1441 sayılı kararın savaş için meşruiyet sağladığını iddia etmiş ve önleyici meşru müdafaa hakkını kullanacağını ilan etmiştir. 17 Mart 2003'te İngiltere'nin BM temsilcisi Irak ile diplomatik sürecin sona erdiğini deklare ettikten sonra, Saddam ve oğullarına Irak'ı terk etmeleri için iki gün müddet verilmiştir. Süre bittikten bir buçuk saat sonra ABD'nin liderliğinde İngiltere, İtalya, İspanya, Polonya, Macaristan ve diğer birkaç ülkenin dahil olduğu koalisyon, "Irak'a Özgürlük Operasyonu"nu başlatmıştır.[275]

19 Mart'ta Bağdat'ın bombalanmasıyla başlayan savaşta, Kuzey Irak ABD Özel Kuvvetleri ve Kürtlerle (Barzani ve Talabani güçleri) ele geçirilirken, Kuveyt'te konumlanan 130 bin civarı ABD kara birliği Bağdat'a doğru ilerlemiştir. 30-40 bin civarı İngiliz kuvveti de, yüzyıl önce Irak'ı işgal etmeye başladığı Basra'ya çıkartma yapmıştır. İşgal öncesi generaller daha fazla asker gerektiğini belirtmiş, ancak Amerikan yönetimi buna karşı çıkmıştır. Hatta ABD Genelkurmay Başkanı General Eric Shinseki'nin Şubat'ta Kongre'ye yaptığı konuşmada işgal için birkaç yüz bin kişilik (400.000-500.000) askerin gerekli olduğunu söylemesi üzerine, Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz tepki göstermiş ve genel kurmay başkanı görevinden alınmıştır.[276]

İşgal kuvvetleri Şiilerin yoğun olduğu Basra, Nasıriye, Umm Kasr ve Necef'te direnişle karşılaşmıştır. INC'ye öncülük eden Ahmed Çelebi ve onun sürgünde muhalefeti

---

Sonu Yol Ayrımındaki Amerika, s. 56-57. Nixon, a.g.e., s. 54. Yetkin, a.g.e., s. 237. Sinkaya, a.g.e., s. 384. İnat, a.g.e., s. 32-35. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 381-387. Turan, a.g.e., s. 422. Buzan, a.g.e., s. 332. Prinçci, a.g.e., s. 101.

[275] Alshinawi, a.g.m., s. 5. Ayrıca; Roskin & Coyle, a.g.e, s. 264-265. Galbright, a.g.e., s. 83. Şahin, a.g.e., s. 334-335. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 383, 387. Kinzer, a.g.e., s. 385-386. Polk, a.g.e., s. 189. Turan, a.g.e., s. 423-424.

[276] Larry Diamond, Irak'ta Yolunda Giden ve Gitmeyen İşler, *Ulus İnşası,* (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012, s. 266-267. Ayrıca; Gökhan Çetinsaya, Security, Politics and Constitution: Developments In The New Iraq, 2003-2006, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume XII, Number 1, Spring 2007, ss. 45-67, s. 46. Kinzer, a.g.e., s. 386. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 265. Galbright, a.g.e., s. 87. Ahmad, a.g.e., s. 213, 238. Turan, s. 424. Salihi, a.g.e, s. 199.

tarafından yanıltılan ve Irak'ta çiçeklerle karşılanacağını zanneden Amerikalılar, büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. Zira Şiilerin, Sünni yönetime karşı kendilerine destek vereceğini düşünmüşlerdi. Hatta Şii din adamlarının ve halk üzerindeki İran etkisini göremeyen ya da görmezden gelen ABD, Irak'taki Şiilerin savaş sonrası özgürleşip İran'a rakip olacağını düşünmekteydi. Amerikan kuvvetleri, şehirleri işgal etmesi için gerisinde birlikler bırakarak, hızlı bir şekilde Bağdat'a ilerlemiştir. İşgal birlikleri, yol boyunca bombalı tuzaklar ve intihar bombacıları ile karşılaşmamış, hatta endişe edildiği gibi ne kimyasal ne de biyolojik ya da Irak ordusunun direnişiyle karşılaşmadan Bağdat'a ulaşmıştır. Zira Saddam Hüseyin'in ordusundaki askerlerin çoğu, savaşmadan üniformalarını çıkartıp kaçmıştır. Direnenler yetersiz bir teçhizat ile donanımlı Saddam'a sadakatle bağlı Fedailer, bazı Sünni ve Şii gruplardı. Musul, Kerkük, Necef ve Kerbela'daki direnişin aksine, 6 Nisan'da, Bağdat'a ulaşan Amerikan birlikleri "Yıldırım Harekâtı" ile girdikleri şehri ciddi bir direnişle karşılaşmadan üç gün içinde, 9 Nisan 2003'te ele geçirmiştir. Çok geçmeden, işgal güçleri diğer şehirlere de girmiştir. Nihayetinde 1 Mayıs 2003'te, George W. Bush savaşın bittiğini duyurmuştur. Savaşın bilançosu, işgal güçlerinin silah üstünlüğünü göstermiştir. 128 Amerikan ve 31 İngiliz askerinin kaybına karşı, on binlerle ifade edilen sayıda Iraklı sivil ve asker hayatını kaybetmiştir.[277]

3.3. ABD İŞGAL-IRAKLILAR YÖNETİMİ VE DEVLET İNŞASI

Ana savaş operasyonu bitmiş olsa da Irak'ın devrik lideri Saddam Hüseyin ele geçirilememiş ve Bağdat'tan kaçmıştır. Devrik lider Hüseyin yaklaşık bir yıl sonra, Aralık 2003'te, Amerikan güçleri tarafından ele geçirilmiştir. İşgal sonrası oluşturulan Irak Araştırma Grubu'nun yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, Irak'ta kitle imha silahı bulunamamış ve savaş öncesi kitle imha silahlarına ilişkin istihbaratın yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası, işgal güçlerinin zafer kutlamaları çok sürmemiştir. Zira savaşın kolaylığının aksine, savaş sonrası yaşanan yağma ve kargaşa işgal güçleri için yeniden inşa faaliyetlerinin hiç de kolay olmayacağını göstermiştir. [278]

[277] Kenneth Katzman, *Iraq: Post-Saddam Governance And Securıty*, Published by Nova Science Publishers, Inc., New York, 2009, s. 18. Ayrıca; Çetinsaya, a.g.m., s. 45. Çevik, a.g.e., s. 132, 143. Galbright, a.g.e., s. 86. Kinzer, s. 387-388. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 388. İnat, s. 36. Polk, a.g.e., s. 190. Ahmad, a.g.e., s. 202, 217-218. Şahin, a.g.e., s. 336. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 266. Turan, a.g.e., s. 424.

[278] Roskin & Coyle, a.g.e, s. 266. Ayrıca; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 390-391. Kinzer, a.g.e., s. 406.

3.3.1. İdare ve Siyaset

ABD'nin organize ettiği muhalifler, savaş öncesi sürgünde bir hükümetin temelini oluşturmak maksadıyla 26-28 Şubat'ta Selahaddin'de bir toplantı yapmıştır. Savaş sonrası için altı kişilik bir liderlik komitesi[279] oluşturulan toplantıda, olası bir ABD yönetimine karşı çıkılmıştır. Muhalefetin savaş sonrası ABD işgal yönetimine karşı olduğunu açıklamasından rahatsızlık duyan Bush yönetimi, Irak özel temsilcisi Zalmay Halilzad aracılığıyla "sürgünde hükümet" oluşturma girişimlerinin durdurulmasını istemiştir. Beyaz Saray, muhalefetin savaş sonrası Irak'ta güçlü bir hükümet oluşturamayacağı gerekçesiyle, bir yol haritası belirleninceye kadar Irak'ı doğrudan yönetecek askeri bir rejim tesis etmeyi en iyi yol olarak görmüş ve savaş sonrası ülkenin idaresinden, Irak'a yapılan insani yardımları kontrol etmek ve yeniden inşasını sağlamakla görevlendirilen, 20 Ocak 2003'te General Jay Garner'ın kurduğu Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu'nu (ORHA) sorumlu kılmıştır.[280]

Böylece savaş sonrası için bir planı olmayan ABD, Irak'ın yeniden inşasında Kore'den Afganistan'a kadar yeniden yapılanmayı yürüten ve daha tecrübeli olan ABD Dışişleri Bakanlığı ve Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID)'nı değil de Almanya ve Japonya'nın yeniden inşasından, yani 1952'den beri ulus inşası faaliyetinde bulunmamış olan Savunma Bakanlığı'nı yetkilendirmiştir. Pentagon'dakiler, Irak'ın yeniden inşasında Dışişleri'nden herhangi bir bölge uzmanına danışmaya ya da iş birliğine sıcak bakmamıştır. Hatta işgalden birkaç yıl önce, Dışişleri Bakanlığı'nın savaş sonrası ülkenin petrol endüstrisinden ceza hukukuna kadar, sivil yönetimin tekrardan tesisinde karşılaşılabilecek durumların çözümüne yönelik hem bölge uzmanları hem de iki yüzü geçkin her kesimden Iraklının tavsiyeleri ile hazırlamış, "Irak'ın Geleceği" isimli iki bin sayfadan oluşan on üç ciltlik ayrıntılı çalışma, Dışişleri bölge uzmanlarını küçümseyen Pentagon'daki yetkililer tarafından dikkate alınmamıştır. Zira, Pentagon yetkilileri başından beri en kötü senaryo için hazırlık yapmamıştır. Beyaz Saray'ın doğrudan yönetim politikasının aksine Pentagon'dakiler bütün planlarını, Iraklıların işgal güçlerini kurtarıcı olarak karşılayacağı ve hızlı bir şekilde ülke idaresini Ahmed Çelebi'nin başını çektiği

[279] Bu altı kişi; Ahmad Çelebi, İyad Allavi, Mesut Barzani, Celal Talabani, Muhammed Hekim ve Adnan Paçacı'dır. Bkz; Sinkaya, a.g.e., s. 385.
[280] Faleh A. Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, (Çev: Hikmet Halis), Agora Kitaplığı, 1. Basım, Haziran, 2004, s. XVI. Ayrıca; Çevik, a.g.e., s. 143-144. Galbraith, a.g.e., s. 92. Salihi, a.g.e., s. 202. Ahmad, a.g.e., s. 216. Sinkaya, a.g.e., s. 384-385. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 268.

muhaliflere bırakılabileceği düşüncesiyle, dolaylı yönetim tesisi için yapmaktaydı. Nitekim Pentagon, bu nedenle ordunun asker taleplerini gereksiz görmekte ve geri çevirmekteydi.[281]

3.3.1.1. İşgal Yönetimi

ABD Savunma Bakanlığı'nın hazırladığı savaş planlarına göre savaş, dört aşama olarak planlanmıştır. Birinci safhada hava köprüsünün kurulması ve ilk birliklerin Irak'a intikali, ikinci safhada hava harekâtı ve özel kuvvetlerin devreye girmesi, üçüncü safhada ana savaş operasyonu ve son olarak da istikrar ve yeniden yapılandırma safhası olarak planlanmıştır. İlk üç safhanın tamamlanmasını müteakip, ki bu safhalar rejimin beklenmedik şekilde erken çöküşü ile erken tamamlanmıştır, dördüncü safha operasyonları başlatılmıştır.[282]

3.3.1.1.1. Jay Garner Dönemi (ORHA)

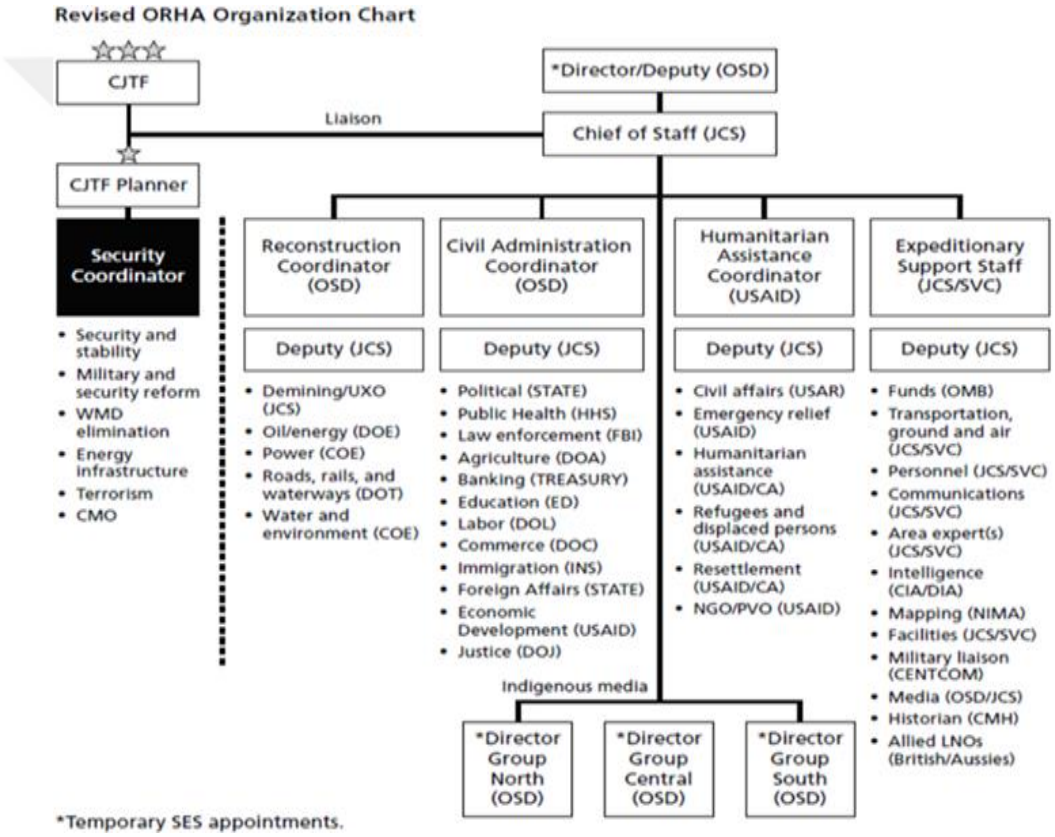
Geçmişte Irak'ta görev yapmış ve Irak hakkında bilgili olan General Jay Garner, göreve getirileceğini 9 Ocak'ta öğrendikten sonra ekibini toplamak için çalışmaya başlamıştır. İşe eski çalışma arkadaşlarını toplayarak başlayan Garner, görevi savaş sonrası yeniden inşa faaliyetleri gerçekleştirmek, kurumlar arası koordinasyon sağlamak ve yönetimin yeniden tesisinde Iraklılara yardım etmek olan ORHA'nın (Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu - The Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance) çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. 20 Ocak'ta resmen faaliyete geçen ORHA'ya, diğer ABD kurumlarından personel sağlanmıştır. Ancak, kurumların personel takviyesi beklenen düzeyde olmamıştır. Zira ABD kurumları, ORHA'ya kendi personelini göndermek istememiştir. Bunun üzerine Garner'ın, Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleri ile yapmış olduğu görüşme sonrası kurumların ORHA'ya personel temininde yardımcı olması teşvik edilmiştir. Ancak, yine de istenilen personel zamanında temin edilememiştir. Nitekim, Irak'a gönderilen personelin çoğu ORHA Bağdat'a konuşlandırıldığı zaman, hatta bazıları Koalisyon Geçici Yönetimi (CPA)

[281] Nora Bensahel ve diğ., *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq,* Published by: RAND Corporation. (2008), s. 31-33. Ayrıca; James Dobbins, Irak Derslerinin Alınması, *Ulus İnşası,* (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012, s. 339-345. Katzman, a.g.e., s. 20. Galbraith, a.g.e., s. 92. Diamond, a.g.e., s. 268. Kinzer, a.g.e., s. 408. Polk, a.g.e., s. 199-200.

[282] Cihangir Dumanlı, *Körfez Savaşlarının Türkiye'ye Etkileri*, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 47.

döneminde Bağdat'a ulaşmıştır. Savaş öncesi aceleye getirilen bir yapı olarak vücut bulan ORHA, koordinasyon görevini yerine getirmekten ziyade, personel temin etmeye odaklanmıştır. Ocak sonu itibari ile 6 kişi olan yapı, Kuveyt'e konuşlandırıldığında 150 kişiye, Nisan'da Bağdat'a varıldığında ise 700 kişiye ulaşmıştır. Garner'ın oluşturduğu bu ekip çoğunlukla asker olmakla birlikte, diğer kurumlardan personel de içermekteydi. Ancak, ORHA personelinin içinde nitelikli insanlar bulunsa da Irak'ta görevlendirilecek daha deneyimli insanlar bu yapıya dahil edilmemiştir.[283]

Tablo 1 ORHA'nın Yapısı

Kaynak: Nora Bensahel ve diğ., *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq,* Published by: RAND Corporation. (2008), s. 57.

Ocak 2003'te Garner'ın oluşturduğu teşkilat, daha sonra revize edilerek nihai halini almıştır. Bu haliyle ORHA, Yeniden İnşa Koordinatörü (Reconstruction Coordinator), Sivil Yönetim Koordinatörü (Civil Administration Coordinator), İnsani Yardım Koordinatörü

[283] Ali Mohamadian, U.S.'s Foreign Policy and Nation-State Building in Iraq, *Asian Social Science*, Vol.8, No.1, January, 2012, ss. 236-246, s. 241. Ayrıca; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 53-58, 65-66. Fukuyama, *Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası*, s. 26. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 393. Galbraith, a.g.e., s. 92-93.

(Humanitarian Assistance Coordinator), Seferi Destek Personeli (Expeditionary Support Staff) olmak üzere dört ana bölüm ve Güvenlik Koordinatörü (Security Coordinator)'nden meydana gelmekteydi. Ayrıca, kuzey, merkez ve güney olmak üzere üç bölge grup yöneticisi de bulunmaktaydı. Bu ana birimler, her biri ilgili devlet (ABD) kurumlarından desteklenerek birçok uzman ile alt birimlere ayrılmıştır.[284]

ORHA, savaş sonrası Irak'taki bakanlıkların tekrardan işlerlik kazanması için çalışma yapmıştır. Buna göre ORHA bünyesinde, bakanlıkların Baas yetkililerinden arındırıldıktan sonra faaliyete geçmesini sağlayacak danışman takımları (her bir bakanlık için) oluşturulmuştur. Bu takımların başında karar merci olarak veto hakkına sahip ABD ya da koalisyon içindeki bir ülkenin devlet görevlisi bulunmaktaydı. Ayrıca danışman takımlarında, bir danışman, Baas dönemi sürgün edilen Iraklılar ve Baas'dan temizlendikten sonra geriye kalan bakanlık teknokratları bulunmaktaydı. Geçiş dönemi boyunca oluşturulan 23 bakanlığın kontrolü, bu takımların elinde olacak şekilde planlamaya gidilmiştir.[285]

Ancak Garner yönetimindeki ORHA, hatta tüm ABD kurumları, Irak'ın yeniden inşasında savaş sonrası kitle imha silahı saldırısı, barajların havaya uçurulması, mülteci krizinin patlak vermesi, salgın hastalık, petrol alanlarının ateşe verilmesi gibi birçok olasılık için hazırlık planı yapmışken, savaş sonrası Saddam rejiminin düşmesiyle devletin çökeceği, yağma ve talanın olacağını düşünmediklerinden, böylesi bir hazırlık içine girmemiştir. Zira tüm öngörüler, Irak'ta hükümet kurumlarının ayakta kalacağı şeklinde iyimser yönde olmuştur. Savaşı takiben, bankalar, Baas Partisi büroları, devlet daireleri, müzeler, hatta kütüphaneler bile yağma ve talan edilmiştir. Yaşanan bu durum karşısında işgal güçleri olan biteni sadece izlemekle yetinmiştir. Çünkü görevleri, Irak Silahlı Kuvvetlerini etkisizleştirmekti. Nitekim ABD'deki hiçbir yetkili, işgalci komutanlara savaş sonrası (Dördüncü Safha) kuvvetlerini nasıl kullanacağı yönünde hiçbir talimat vermemiştir.[286]

Kuveyt'e savaş öncesi 16 Mart'ta gelen Garner'ın, Irak'ta direniş ve yağma devam ederken ekibi ile Irak'a girmesine ana operasyonu gerçekleştiren askeri yetkililer, ülkede istikrar sağlanmadan ORHA çalışanlarının güvenliğini sağlayamayacakları gerekçesiyle onay vermemiştir. (Bu olay, ileride Garner ve ekibinin ülke yıkılırken hiçbir şey

[284] Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 57.
[285] Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 59-63. Ayrıca; Dumanlı, a.g.t., s. 52. Bakanlıkların danışman takımları ve görevleri için bkz; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 60-62.
[286] Fukuyama, *Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası*, s. 26. Ayrıca; Cabbar, a.g.e., s. 16. Dumanlı, a.g.t., s. 52-53. Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 58.

yapmamakla suçlanmasına neden olmuştur. Hatta, ORHA'nın başarısızlığı da buna bağlanmıştır.) Bununla birlikte bölgedeki askeri birlikler, ORHA ile iş birliği yapmaya istekli olmamıştır. Bunun nedeni, ordu mensuplarının önceliğine savaşı koymasıydı. Ayrıca ORHA'nın, bu birlikler üzerinde bir yetkisi, yani altlık-üstlük ilişkisi bulunmamaktaydı. Tüm bunlar ORHA'nın çalışmalarını aksamıştır. Garner, ancak 11 Nisan'da Irak'a girebilmiştir. 24 Nisan'da da ORHA yetkilileri, Irak'a girmiştir.[287]

Beyaz Saray'ın doğrudan yönetim isteğinin aksi yönünde hareket eden Garner, Pentagon'un savaş sonrası için yaptığı plana sadık kalarak 15 Nisan'da Nasıriye'de ve 24 Nisan'da Bağdat'ta hem yerli hem de sürgünde olan yüzlerce Iraklının katıldığı iki toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıları protesto eden Muhammed Bakır el-Hekim yönetimindeki Irak İslami Yüksek Konseyi (İİYK) gibi, Amerikan askeri yönetimine karşı olan gruplar da bulunmaktaydı. Toplantıların yapıldığı yerlerde binlerce insan ABD'yi protesto ederken, yabancı idaresini reddeden Ayetullah Ali el-Sistani öncülüğündeki merciler ülkeyi idare edecek yapıya müdahalede bulunmayacağını ilan etmiş, Iraklılardan sakin kalmalarını ve bir hükümet kurulana kadar sabretmelerini istemiştir. Nihayetinde 15 Nisan Nasıriye toplantısında demokratik ve federal bir yapıya sahip, hukukun üstünlüğünü esas alan, kadınlara ve farklılıklara saygı gösteren bir devletin istendiği bir bildiri yayımlanmıştır. Ayrıca bu bildiride, yeni devlette dinin rolü ve liderlerin belirlenmesi ile ilgili ileride toplantı yapılması, ulusal ve yerel düzeyde örgütlenilmesi ve Baas Partisi'nin dağıtılması gibi kurulacak devletten beklentileri içeren bazı hususlar da yer almıştır. 24 Nisan'da Bağdat'ta yapılan toplantı sonucunda ise ORHA'nın yanında yeniden inşa faaliyetlerine yardımcı olacak (dolaylı bir yönetim sağlayacak), geçici bir hükümet oluşturulması konusunda karar kılınmıştır. 5 Mayıs'ta da Garner, on üç gün içinde geçici bir Irak hükümetinin çekirdek yapısını oluşturacağını açıklamıştır. Ancak savaştan sonra düzenin ve hukukun tesis edilememesi nedeniyle, Bush yönetimi tarafından başarısız olarak görülen Garner görevden alınmıştır. Görevden almanın asıl nedeni Beyaz Saray'ın istediği doğrudan yönetimin aksine Garner'in dolaylı bir yönetim oluşturma çabasıdır. ABD Başkanı Bush, J. Garner'ın yerine 7 Mayıs 2003'te L. Paul Bremer III'ü sivil yönetici olarak atamıştır.[288]

[287] Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 66-68.

[288] Mohamadian, a.g.m., s. 241. Ayrıca; Katzman, a.g.e., s. 20. Galbraith, a.g.e., s. 116-119. Cabbar, a.g.e., s. xvi. Ziya Abbas, *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Eylül, 2013, s. 282. Çevik, a.g.e., s. 149-152. Fukuyama, *Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası*, s. 27. Sinkaya, a.g.e, s. 387. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 394.

3.3.1.1.2. L. Paul Bremer Dönemi (CPA)

12 Mayıs'ta Bremer'ın Irak'a gelmesiyle, Irak'ta ORHA'nın yerini CPA (Koalisyon Geçici Yönetimi- Coalition Provisional Authority) almıştır. ORHA personelinin bir kısmı CPA'da görevlendirilmiş, geri kalanlar ise görevden alınmıştır. Garner, Haziran'a kadar Irak'ta bulunsa da sivil yönetim faaliyetlerine dahil olmamıştır. Bremer da Garner gibi, eski çalışma arkadaşları (Dışişleri Bakanlığı'ndaki emekli büyükelçiler) arasından kendi ekibini oluşturmuştur. ORHA'nın yerine kurulan CPA için, ABD'nin çeşitli kurumlarından personel sağlanmıştır. CPA'da genellikle yeterli donanımı, bilgisi ve dili olmayan personel olduğu gibi, karar alma süreçlerinden uzak tutulan az sayıda uzman personel de görevlendirilmiştir. Ayrıca, bu görevinden önce ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Terörle Mücadele Masası'na bakan Bremer da bölge uzmanı değildir. CPA personeli içinde, ORHA döneminde oluşturulan ve CPA'da da faaliyetlerine devam eden bakanlık danışman takımlarında, çok sayıda genç dikkat çekmiştir. Zira Bremer, Garner'ın topladığı bölge uzmanlarının yerine bölge uzmanı olmayan muhafazakâr gençleri göreve getirmiştir. CPA'nın, muhafazakâr Amerikan gençleri için iş kapısı olmasında ödenen yüksek ücretlerin etkisi bulunmaktaydı. Bununla birlikte CPA çalışanları 3-6 aylık periyotlar halinde Irak'ta görev yapmıştır. Hatta bazı CPA çalışanları, ABD'ye gidip geri gelmemiştir. Bu, CPA'daki kurumsallığın önünde engel teşkil etmiş ve kurumsal hafızanın sürekliliğine ket vurmuştur.[289]

"Yeşil Bölge" olarak adlandırılan 5 km karelik güvenli bir alanda konuşlanan CPA, ORHA'dan daha kalabalık bir bürokratik oluşumdur. Toplam personel sayısı 1500 civarı olsa da bu sayı, CPA'da diğer ülkelerden de görevliler bulunduğundan zaman içinde değişkenlik göstermiştir. Hatta CPA'da, İngiltere'nin de bir büyükelçisi görev yapmıştır.[290] Ancak CPA'nın idaresinde, ABD-İngiltere ilişkisi net değildi. CPA'nın Irak'ta biri kuzeyde (Erbil) ve biri güneyde (Basra) olmak üzere iki şubesi bulunmaktaydı. Basra'daki şubesi İngiliz kontrolünde olduğundan, zaman zaman yarı özerk bir görüntü sergilemiştir. Hatta bu durum, ilerleyen zamanlarda güney bölgelerindeki Şii milis güçlerinin *de facto* kontrol alanları oluşturmasına sebebiyet verecek kadar büyük sorunlara neden olmuştur. Ayrıca Irak'ın, 18 ilinin her birinde bir CPA ofisi açılmıştır. Yine, CPA'nın ABD'de Pentagon

[289] Diamond, a.g.e., s. 278. Ayrıca; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 101, 117. Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 282. Galbraith, a.g.e., s. 118-119, 123. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 268. Sinkaya, a.g.e., 387. Fukuyama, *Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası*, s. 29.

[290] İngiltere ilk olarak Mısır Büyükelçisi John Sawers'ı, daha sonra ise eski BM Büyükelçisi Jeremy Greenstock'u CPA'da görevlendirmiştir. Bkz; James Dobbins ve diğ., *Occupying Iraq, A History of the Coalition Provisional Authority*, Published by: RAND Corporation. (2009), s. 13-14.

içinde CPA (Batı) olarak adlandırılan bir kanadı bulunmaktaydı. Pentagon CPA (Batı)'yı, CPA (Bağdat)'ı yönetmek ve denetlemek maksadıyla kurmuştur. Sivil çalışanların araştırılması, işe alımı ve sevkinin lojistiğinden sorumlu olan CPA (Batı), aynı zamanda Washington'daki kurumlarla CPA (Bağdat) arasında kâğıt üstünde irtibat sağlıyor gözükmekteydi. Ancak CPA (Bağdat) zaman içinde CPA (Batı)'yı, yani Pentagon'u devre dışı bırakarak Washington'daki kurumlarla doğrudan iletişime geçmiştir. Kasım 2003'te nihai olarak revize edilmiş haliyle CPA, çok daha detaylı bir çekirdek devlet yapısını meydana getirmiştir. Organizasyonun tepesinde P. Bremer yönetici olarak bulunurken, CPA yönetimi yapısal olarak iki ana kola ayrılmış; Yönetici Yardımcısı ve Baş Politika Görevlisi Büyükelçi Richard Jones ve Baş Operasyonlar Sorumlusu da General Joseph (Keith) Kellogg olmuştur. Bu iki kişinin hiyerarşik olarak altında birçok direktörlük, bu direktörlüklerin de altında çeşitli alt birimler oluşturulmuştur. Yine ORHA'da olduğu gibi, CPA'da da işgal kuvveti (*CJTF-7*[291]) ile arasında bir altlık üstlük ilişkisi yoktur. CJTF-7 doğrudan CENTCOM'a, yani Pentagon'a bağlıydı ve Bremer'ın CJTF-7'yi yönetme yetkisi yoktu.[292]

ABD Başkanı Bush tarafından Irak'a tam yetkili temsilci olarak gönderilen Bremer yönetimindeki CPA'nın görevi yeniden inşa faaliyetlerini denetleme ve yönetmeydi. Bu kapsamda Bremer, ilk iş olarak Garner'ın geçici hükümet kurma girişimini sonlandırmış ve Irak'ı kanun hükmünde kararname benzeri talimatnameler (order) ile doğrudan yönetmeye başlamıştır. Böylece, Pentagon'un başından beri yaptığı dolaylı yönetim planı terkedilmiş ve Beyaz Saray'ın isteği olan doğrudan yönetim uygulanmaya başlanmıştır. CPA, yayımladığı 1'no'lu nizamname (regulations)[293] ile Irak'ta yasama, yürütme ve yargı yetkisini kendisinde toplamıştır.[294]

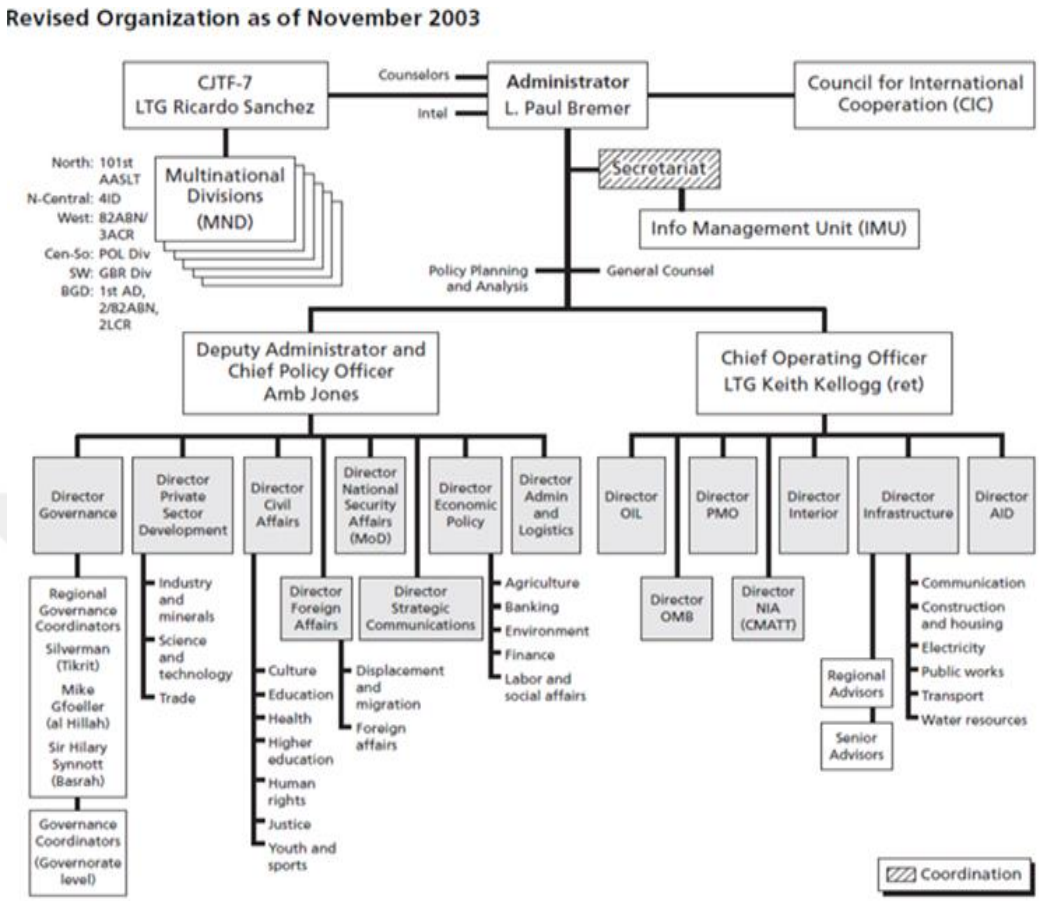
[291] Koalisyon Ortak Görev Gücü - 7 (Coalition Joint Task Force - 7). Bkz; https://www.globalsecurity.org/military/agency/dod/cjtf-7.htm (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

[292] Bruce R. Pirnie & Edward O'Connell, *Counterinsurgency in Iraq (2003-2006): RAND Counterinsurgency Study-Volume 2*, Published by: RAND Corporation, (2008), s. 35. Ayrıca; Francis Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, (Çev: Türkan Çolak), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Eylül, 2015, s. 13. Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 111-118. Diamond, a.g.e., s. 271-272. Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, 3rd Ed., Published by Westview Press, Boulder (CO), 2012, s. 266. Fukuyama, *Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası*, s. 29.

[293] Nizamnameler CPA'nın kurumlarını ve otoritesini tanımlayan belgelerken, talimatnameler Irak yasalarında değişiklik yapan ve Irak halkı için cezai yaptırımları olan bağlayıcı direktiflerin olduğu belgelerdir. Bkz; https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/ (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

[294] Johanna Mendelson Forman, Bağdat'ta İşe Koyulmak Savaş Sonrası Dönemdeki Yeniden Yapılanma Süreci Nasıl Ters Gitti, *Ulus İnşası*, (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012, s. 307-308, 318-319. Ayrıca; Galbraith, a.g.e., s. 119-120. Sinkaya, a.g.e., s. 387-388. CPA'nın yayınlamış olduğu 1 numaralı nizamname için bkz; https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030516_CPAREG_1_The_Coalition_Provisional_Authority_.pdf (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

Tablo 2 CPA'nın Yapısı

Kaynak: Nora Bensahel ve diğ., *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq,* Published by: RAND Corporation. (2008), s. 114.

Ayrıca CPA hem bir ABD kurumu hem de bir uluslararası kurumdur. ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak Silahlı Çatışma Hukukuna göre oluşturulan bu yapı, 22 Mayıs 2003'te BMGK'nın almış olduğu 1483 sayılı karar ile uluslararası bir nitelik elde etmiştir. Böylece CPA Irak'taki en yetkili yapı haline gelirken, ABD ve İngiltere Irak'ta işgal otoritesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu kararın 9. Maddesinde, BM'nin "Özel Temsilci" atayarak Irak'taki yeniden inşa faaliyetlerinde daha çok rol alması ve CPA'nın, BM ve kararda oluşturulması desteklenen "Irak Geçici Yönetimi" ile çalışması istenmiştir. Yine bu kararda, Irak'a yönelik yıllardır uygulanan yaptırımlar kaldırılmıştır. Ayrıca BMGK 1907 Lahey Sözleşmesi ve 1949 Cenevre Sözleşmesi'ne atıfta bulunarak, işgalci güçlere uluslararası hukuk çerçevesinde sorumluluklarını hatırlatmıştır. Bu sözleşmeler, işgal güçlerine işgal edilen ülkenin mevcut hukuki yapısını değiştirme ve doğal kaynakların tasarrufu vb. şeylerde belirli sınırlamalar getirmiştir. Ancak BMGK'nın 1483 sayılı kararı hem

sınırlamalar getirmekte hem de bu sınırlamaları hiçe sayacak yetkileri CPA'ya vererek uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmekteydi.[295]

BMGK'nin almış olduğu karara binaen BM Irak'taki yardım faaliyetlerini yürütmek üzere, başında özel temsilci olarak Sergio Vieira de Mello'nun olduğu 600 kişiden oluşan kalabalık bir misyonu faaliyete geçirmiştir. Kontrolü kaybetmek istemeyen ve BM'nin sadece ABD'yi destekleyici ölçüde küçük bir rol üstlenmesi gerektiği kanaatinde olan Bremer, BM'nin Irak'ta büyük bir varlık göstermesine sıcak bakmamıştır.[296]

CPA yayımladığı 1,2,3 numaralı talimatnamelerle[297] başta Baas Partisi olmak üzere, Irak'ın Savunma Bakanlığı'nı (Irak Ordusu ve Cumhuriyet Muhafızları), İçişleri Bakanlığı'nı (Irak Polisi ve Sınır Birimleri) ve Enformasyon Bakanlığı'nı kapatmıştır. Bu kapsamda Savunma Bakanlığı'ndan 385 bin, İçişleri Bakanlığı'ndan 285 bin ve Saddam Hüseyin'in 50 bin kişilik özel koruma ekibi olmak üzere, toplamda 720 bin silahlı unsurun görevine son verilmiştir. Ayrıca Baassızlaştırma olarak adlandırılan süreç başlatılmıştır. Devleti Baas Partisi ve mensuplarından arındırma faaliyetlerinin başına da bu konuda en hırslı ve istekli olan Ahmed Çelebi getirilmiştir. Böylece, Baas Partisi'nde üst kademe mevkilerde bulunan kişilerin yeni kurulan devlette çalışmaları yasaklanmıştır. Ayrıca geçmişte Baas'la ilişkisi bulunan öğretmen ve doktor vb. olmak üzere birçok memur işlerinden atılmıştır. Bu durum yaklaşık 250 bin eğitimli ve donanımlı insanın, Irak'taki yeniden inşa çalışmalarından dışlanmasına neden olmuştur. Sadece ordu mensupları ve aileleri ele alınırsa, o dönem Irak nüfusunun %10'una karşılık gelen, 2,5 milyon insan ekonomik olarak bundan etkilenmiştir. Nitekim Baas Partisi aynı zamanda Irak'ta sosyal bir olguydu, bu yüzden pek çok insan devleti yöneten bu tek meşru yapı ile ilişki kurmuştu. Şimdi bu insanların işlerinden atılması, özellikle Irak Ordusu'nun tasfiyesi Iraklılarda ulusal bir değerlerini kaybetme hissi yaratmış ve bu karar Irak'ta her kesimden eleştiri alırken, protestolar da olmuştur. Akabinde ordudan atılan subaylardan bazılarının silahlarıyla birlikte direnişçilere[298] katılmasından sonra bu karar, CPA tarafından da hata olarak görülmüştür.

[295] Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 394-395, 582-588. Ayrıca; Forman, a.g.e., s. 307-308, 318-319. Tripp, a.g.e., s. 283. Sinkaya, a.g.e., s. 387-388. Turan, a.g.e., s. 424-425.
[296] Diamond, a.g.e., s. 284-285. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 283.
[297] CPA'nın yayınladığı talimatnamelere ulaşmak için bkz; https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/#Orders (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
[298] Gökhan Çetinsaya'ya göre direnişçiler; eski rejim mensupları, Baas karşıtı İslami gruplar, yabancı Arap savaşçılar ve organize suç çeteleri olmak üzere dört gruptur. Bkz; Çetinsaya, a.g.m., s. 48-49.

Nitekim hatasından dönen CPA, atılanlardan 200 bin Irak ordu personeline 2003 yazında, 40 bin polise ve 5 bin sınır polisine de 2003 Eylül'ünde işlerini geri vermiştir.[299]

CPA eski devlet yapısını tasfiye ederken, merkez bürokrasisini oluşturan kurumları hedef tahtasına oturtmuş ve dağıtmış, ancak bu kurumlar dışındaki eski rejim bürokrasisine dokunmamıştır. Hatta çoğu personeli (Baassızlaştırma sonrası geriye kalan), korumuştur. ORHA'dan devir aldığı bakanlık danışman takımlarını devam ettirmiş ve aynen veto yetkisine sahip kıdemli bir danışman bakan gibi yetkili olarak bakanlıkları yönetmiştir.[300]

3.3.1.1.2.1. Irak Geçici Yönetim Konseyi (IGC)

Bremer göreve gelince geçici bir hükümet kurulmayacağını açıklamış, ancak 22 Mayıs'ta BMGK'nin almış olduğu 1483 sayılı karara binaen ABD, Irak'ta işgalci güç olarak meşruiyet tabanını genişletmeye ihtiyaç duymuştur. Zira işgalci güçleri istemeyen muhalefet ve eski rejim unsurları, direniş göstermeye başlamıştır. Ana operasyonun bitişiyle beklenmeyen direniş yüzünden hem asker kaybı hem de artan masraflar, Washington idaresini sarsmıştır. Ayrıca, artan bir Irak milliyetçiliğinin de buna eklenmesi söz konusuydu. Gelişmeler üzerine Bremer, Iraklı liderlerden daha önce oluşturdukları liderlik komitesini temsil açısından genişletmelerini istemiş, ancak liderlik komitesindekiler kendilerini güçsüzleştireceği kanaatiyle bu fikre sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine Bremer hem ülkedeki ve sürgündeki Baas karşıtı Iraklılar hem de BM yetkilileri ile yaptığı istişareler sonucunda, Irak'ın idaresini doğrudan yönetim ile dolaylı yönetimin bir kombinasyonu haline dönüştürecek, 25 kişilik Irak Geçici Yönetim Konseyi'ni (IGC-Interim Governing Council) 13 Temmuz 2003'te oluşturmuştur. Konsey şekillendirilirken etnik köken, mezhep ve dini kimlik dikkate alınmıştır. Buna göre konsey, 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve bir tane de Hristiyan'dan oluşturulmuştur. Bu gruplar homojen bir yapıda değildir, kendi içlerinde farklı dini ya da siyasi çeşitliliğe haizdir. Bununla birlikte, konsey üyeleri arasından 9 üyeli bir Başkanlık Konseyi[301] de oluşturulmuş ve bu 9 üye aralarında dönüşümlü olarak konseyin başkanlığını yürütmüştür. 1 Eylül'de, bakanlıkların IGC'deki paylaşımı belli

[299] Marr, a.g.e., s. 266-268. Ayrıca; Mohamadian, a.g.m., s. 241. Salihi, a.g.e., s. 205. Forman, a.g.e., s. 312-314. Galbraith, a.g.e, s. 119-120. Diamond, a.g.e., s. 271-272. Cabbar, a.g.e., s. xviii-xxi. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 395-396. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 268. İnat, a.g.e., s. 39. Nixon, a.g.e., s. 68. Tripp, a.g.e., s. 282. Çetinsaya, a.g.m., s. 47.
[300] Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 106-107.
[301] Başkanlık Konseyi üyeleri; Ahmed Çelebi, Abdülaziz el-Hekim, İbrahim Caferi, İyad Allavi, Muhammed Bahr el-Ulum (5 Şii), Celal Talabani, Mesud Barzani (2 Kürt), Muhsin Abdül Hamit, Adnan Paçacı (2 Sünni).

olmuş ve bir kabine oluşturulmuştur. Başbakan, Savunma, İstihbarat ve Enformasyon bakanlıklarının olmadığı bu kabinede konseydeki dağılıma göre; Petrol, İçişleri, Eğitim ve Ticaret dahil olmak üzere bakanlıkların 13'ü Şiilere, Maliye ve Adalet dahil 5'i Sünni Araplara, Dışişleri ve birkaç bakanlık olmak üzere 5'i Kürtlere, 1'er bakanlık da Türkmen ve Asurilere verilmiştir.[302]

CPA, iktidarı ne tam olarak bir hükümet ne de tam olarak bir danışma meclisi diyebileceğimiz, lakin ikisi arasında bir yapı olan IGC ile paylaşmıştır. CPA'nın kontrolü elinde tutması için IGC'nin yetkileri sınırlıydı. CPA'ya danışması ve iş birliğinde bulunması uygun görülmüş, ayrıca CPA'ya konseyin yaptığı tüm faaliyetler üzerinde veto hakkı tanınmıştır. Bremer'a göre IGC halkın taleplerini kendilerine iletecek, CPA da bunları yerine getirerek halkın gözünde IGC'nin itibarını artıracak ve CPA, kendi kontrolünde meşru görünen bir muhataba sahip olacaktı. Ancak, beklenilen olmamıştır. IGC üyelerinin çoğu sürgünden dönen kişiler olduğundan, halk tarafından tanınmamakta ve güvenilmez olarak görülmekteydi. Zaten çok sık yurt dışına çıkan IGC üyelerini halk nadiren görebildiği için, halkla olan ilişkileri de yüzeysel olarak kalmıştır.[303]

Bu süreçte, iktidar IGC olarak gözükse de tüm kontrol CPA'daydı. Bakanlar IGC üyeleri olsa da veto yetkisine sahip kıdemli danışmanlar, bakanlıkların yönetiminden sorumlu olmaya devam etmiştir. IGC bakanlıkların günlük işlerini yapmış, kendi personelini seçmiş ve bütçesini yapmıştır. Ancak Iraklı bakanların atadıkları kişiler ile CPA çalışanları arasında uyumsuzluk baş göstermiştir. Saddam Hüseyin sonrası Irak'ta iktidara gelen muhalifler, ellerinde tuttukları bakanlıklara kendi çevrelerinden insanları doldurma gayretine girmiştir. Örneğin; sadece Elektrik Bakanlığı'ndaki genel müdür sayısı birkaç ayda 12'den 80'e çıkmıştır. Verilen yüksek maaşlar, devlet işine olan ilginin ana sebebiydi. İşe alınan kişilerin tek özelliği, IGC üyelerinin yakınları olmasıdır. Bu yüzden, işe alınan insanların liyakatlerine bakma gereği duyulmamıştır. Nitekim CPA çalışanları, Irak Dışişleri Bakanlığı'ndaki donanımlı personel hariç, Iraklı memurları ehliyetsiz ve liyakatsiz bulmakta ve bu durumdan yakınmaktaydı. Ancak devlet işi rağbet görse de CPA, ülkedeki iş gücünün

[302] Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 10. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 284. Marr, a.g.e., s. 272. Mohamadian, a.g.m., s. 241. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 396-397. Cabbar, a.g.e., s. xxv. Galbraith, a.g.e., s. 122-123. Çevik, a.g.e., s. 154-155. İnat, a.g.e., s. 40. Sinkaya, a.g.e., s. 389-390. Polk, a.g.e., s. 194.

[303] Diamond, a.g.e., s. 283. Ayrıca; Cabbar, a.g.e., s. xxv. Çevik, a.g.e., s. 154-155. Salihi, a.g.e., s. 208. Bkz; https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030713_CPAREG_6_Governing_Council_of_Iraq_.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

%1'inden daha azına, 25 bin kişiye iş imkânı sağlayabilmiş ve bu durum halkta memnuniyetsizliğe yol açmıştır.[304]

CPA, IGC aracılığıyla ulusal ve uluslararası düzeyde meşruiyetini artırmaya çalışırken, bir yandan da yerel düzeyde kontrolü elinde tutarak, kendisine yerelde yardımcı olabilecek yöntemleri uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bu maksatla, yerel yönetimler oluşturulmaya başlanmıştır. Bölgesel ordu komutanları aracılığıyla il, bölge, mahalle konseyleri ve belediye meclisleri (Kürt bölgeleri hariç) oluşturulmuştur. Tüm etnik ve dini unsurlardan eski Baas rejimi ile irtibatı olmamış kişilere, aşiret liderlerine ve tanınmış meslek sahiplerine, bu konsey ve meclislerde yer alması için teklifler götürülmüştür. Bununla birlikte, İngiliz askeri yönetim idaresindeki bazı yerlerde küçük çaplı, birey yerine ev halkını temsilen tek bir oy baz alınarak, hızlı ve pratik seçimler yapmıştır. Ancak CPA, kontrolü elinde tutmak için doğrudan seçimlerin yapılamayacağını iddia etmekteydi. Bu yüzden de İngiliz kontrolündeki CPA Basra şubesinin, daha büyük çaplı yerel ve il seçimlerini gerçekleştirme girişimleri, CPA (Bağdat) tarafından veto edilmiştir. Bununla birlikte CPA, seçim yapılmasına taraf olmasa da anketler aracılığıyla temsil gücü olmayan kişileri meclislerden çıkarmış, yerlerine de Iraklıların saygısını elde etmiş kişileri getirmiştir. Ancak oluşturulan meclisler ve konseyler, yeterli maddi kaynaklara sahip olmadıklarından etkili ve başarılı olamamıştır. Ayrıca vilayetlerde valilik yapacak kişiler, CPA tarafından seçilmiştir. Ancak vali olarak seçilen bazı kişiler, halk tarafından eski Baas görevlisi olduğu nedeniyle tepki görmüştür. Bu nedenle, çok sık vali değişimi yaşanmıştır. CPA'nın halkta karşılığı olmayan bu kişileri atamasının nedeni, onların işgal otoritesine bağımlı kalmak zorunda olmasıydı. Böylece CPA, kendi varlığıyla o kişilerin kaderi arasında bağ kurarak, kendine sadık görevli personel eksiğini gidermeye çalışmıştır. Bununla birlikte yargı alanında hâkim ve savcıların özlük işlerini yürütmesi amacıyla, yüksek yargı organlarının başkanlarından oluşan "Yargı Kurulu" oluşturulmuştur.[305]

Irak'ta bu süreç yaşanırken, şiddet olayları gittikçe artmaya başlamıştır. 8 Ağustos'ta Ürdün Büyükelçiliği'nde 15'ten fazla insanın öldüğü bir saldırı olmuştur. Akabinde Şiilerin kutsal şehirleri Necef ve Kerbela'da birçok saldırı meydana gelmiştir. 29 Ağustos'da Necef'te Şiiler için önemli olan Irak İslami Yüksek Konseyi (IİYK) lideri Ayetullah

[304] Dumanlı, a.g.t., s. 61. Ayrıca; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 107-108. Forman, a.g.e., s. 314. Salihi, a.g.e., s. 220-221.
[305] Dobbins ve diğ., a.g.e., s. 109, 140. Ayrıca; Mahmud A. Taha, *Irak Cumhuriyeti'nin Hukuki Yapısı*, T.C Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Anayasa Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 46-47. Diamond, a.g.e., s. 282-283. Cabbar, a.g.e., s. xxiii. Polk, a.g.e., s. 202. Marr, a.g.e., s. 273.

Muhammed Bakır el-Hekim ile 85 kişi, Cuma namazı çıkışı yaşanan bir bombalı saldırıda öldürülmüştür. Ayrıca, 19 Ağustos ve 22 Eylül 2003'te, BM'nin Bağdat merkezi iki kere bombalanmıştır. Saldırılarda BM Özel Temsilcisi Sergio Vieira de Mello'da dahil toplamda 22 kişi ölmüş ve 100'den fazla kişi yaralanmıştır. İlk saldırıdan sonra 600 kişiden oluşan BM personeli 100'e düşürülmüş, ikinci saldırıdan sonra da BM Irak'tan tüm personelini çekmiş ve faaliyetlerine son vermiştir. Yine Ekim ve Kasım'da Bağdat'ta ve Bakuba'da polis karakollarına saldırılar olmuş ve 15'i polis 35 kişi ölmüş, 65'in üzerinde insan yaralanmıştır.[306]

El-Kaide terör örgütü bağlantılı ve direnişçi gruplar kaynaklı şiddet olayları artarak devam etmiştir. Amerikan karşıtı direnişçiler, Amerika askerleri ile doğrudan çatışmak yerine bombalı saldırılar ve suikastlarla elektrik, su ve petrol tesislerini, Amerikalıların savaş sonrası kalkınma faaliyetlerini gerçekleştiren müteahhitleri, Amerikalılarla iş birliği yapan tercümanları ve politikacıları ve 2003'ün sonlarından itibaren yeniden yapılandırılmaya başlanılan Irak güvenlik güçlerini hedef almıştır. Nisan 2004'te, şiddet olayları farklı bir boyut kazanmıştır. Zira, direnişçi gruplar Felluce'de kontrolü ele almıştır. İşgal güçleri ile yaşanan çatışmalar, Sünnilerin yoğun olduğu Ramadi ve Musul'a da sıçramıştır. Bunun üzerine, Amerikan askerleri Felluce'yi kuşatmış ve şehre saldırmıştır. İşgalci Amerikan askerleri Felluce'de sayısız insan hakkı ihlali işlemiştir. Yine eş zamanlı olarak gittikçe güçlenen ve kendine bağlı milis gücü (Mehdi Ordusu) ile Mukteda el-Sadr, yardımcısının tutuklanması üzerine direniş başlatmıştır. Necef, Kerbala, Nasiriye, Kut, Amara ve Bağdat'ta Sadr Kasabası olarak bilinen mahalleyi kontrolüne almıştır. Hatta, Kut ve Nasiriye'de CPA merkezlerini de ele geçirmiş ve 11 Ekim'de kendi idaresini ilan etmiştir. Sadr, zaten Amerikalıların hedefinde olan bir isimdi. Zira Sadr hakkında Ayetullah Mecid el-Hoi'nin Nisan 2003'te Necef'te öldürülmesi olayına dahili olduğu gerekçesiyle, tutuklama kararı vardı. Yine, rakip olarak gördüğü IİYK ile Kerbela üzerinde kontrol sağlamak için çatışmaktaydı. Ayrıca, etkin olduğu yerlerde kamu binalarını ve üniversiteleri ele geçirmekte, kurduğu şeriat mahkemelerinde insanları yargılamakta ve cezalandırmaktaydı. Bununla birlikte, daha önce Bremer tarafından, Sadr taraftarlarının çıkarmış olduğu *"Havza"* isimli gazete kapatılmıştı. Sonuç olarak, Sadr'ın da direnişçilere dahil olmasıyla hem kuzeyde hem de güneyde direnişle karşılaşan Amerikan güçleri, direnişçileri bastırmak

[306] Tripp, a.g.e., s. 285. Ayrıca; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 97-98. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 330. Forman, a.g.e., s. 310. Alshinawi, a.g.m., s. 8. İnat, a.g.e., s. 37. Diamond, a.g.e., s. 285. Cabbar, a.g.e., s. xxxv.

için yeniden oluşturulan Irak güvenlik güçlerinden yardım almıştır. Ancak, yeni Irak ordusu ve polisi içindeki Sünni asıllı güvenlik güçlerinden bazıları Felluce'de direnişçilere, Şii asıllı güvenlik güçlerinden bazıları da güneyde Mehdi Ordusu'na katılmış ya da savaşmamıştır. Nitekim, güney vilayetlerindeki yerel idareler Şii partilerin kontrolündeydi. Bu vilayetlerdeki polis de bu partilere bağlı milis gücünden devşirilmişti. Doğal olarak bu polisler, Bağdat'a değil de bölgedeki Şii yapılara bağlıydı. Bunun üzerine sıkışmış olan Amerikalılar, Felluce'de Sünni direnişçiler ile müzakere yürütmüş ve Felluce, düzeni sağlayacak bir Sünni milis gücüne (Saddam Hüseyin'in ordusundaki eski askerlere) bırakılmıştır. Amerikan güçleri ise, Mehdi Ordusu'na yönelmiştir. Amerikan askerleri, 5 Mayıs'ta, Necef'teki Sadr yanlılarına saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine Sadr, Ayetullah Ali Sistani ile durumu müzakere etmiş ve güçlerini geri çekmiştir. Nihayetinde Sadr'ın Mehdi ordusu yok edilmemiş, sadece zayıflatılmıştır.[307]

Yaşanan olaylardan sonra Amerikan yönetimi ve CPA, yeni Irak güvenlik güçlerinin oluşturulmasında yavaş kalındığını görmüştür. Ayrıca CPA, Felluce'deki direniş öncesi Irak'taki milis güçleri (peşmerge[308] hariç) çeşitli teşviklerle (iş, emeklilik, yeni silahlı kuvvetlerde görev) iş birliğine yanaşanları yasal güvenlik gücüne dönüştürecek veya silahsızlandıracak, iş birliği yapmayanları da dağıtmayı planlamaktaydı. Böylece Irak güvenlik güçlerini ülkedeki güç kullanma tekeline sahip tek meşru oluşum haline getirecekti. Ancak Felluce direnişi ile Irak güvenlik güçlerinin ülkede düzeni sağlamada etkin olmadığı ve bir süre daha bunun için hazır olamayacağı görülmüştür. Bu yüzden CPA milis güçleri yasal güvenlik gücüne dönüştürme planını uygulayamamıştır. Zira Felluce direnişi ve Sadr'ın Mehdi ordusunu bastırırken, İİYK'ya bağlı milis gücü Bedr Örgütü ile iş birliğine (tarafsız kalmasına) ihtiyaç duymaktaydı. Ayrıca CPA, direnişi bastırmak için Irak'taki en büyük işbirlikçisi Kürtlerden de destek almıştır. Bu kapsamda peşmerge 6000 kişilik 9 tümenle Irak ordusuna destek olmuştur.[309]

---

[307] Seth G. Jones ve diğ., *Establishing Law and Order After Conflict,* Published by: RAND Corporation. (2005), s. 113-116. Ayrıca; Chomsky, *Emperyal Arzular 11 Eylül Sonrası Dünya Üzerine Yapılan Konuşmalar*, s. 99, 118-123. Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 12. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 330. Chomsky, *Intervention*, a.g.e., s. 102. Diamond, a.g.e., s. 272-275. Dumanlı, a.g.t., s. 55. Marr, a.g.e., s. 276-278. Galbraith, a.g.e., s. 129-133. Salihi, a.g.e., s. 224-225. Nixon, a.g.e., s. 183.

[308] Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY)'nin silahlı güçleridir. Bkz; https://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/ksf.htm (Eirşim Tarihi: 01.02.2019).

[309] Diamond, a.g.e., s. 276-277. Galbraith, a.g.e., s. 131.

Irak'taki kötü tablo Washington'da farklı seslerin çıkmasına sebep olmuştur. Zira bazı Cumhuriyetçiler, direnişin etkisi ile Irak'a yönelik operasyonu sorgulamaya başlamış ve bir an önce ABD'nin Irak'tan çıkmasını isterken, neo-conlar Irak ve Ortadoğu'nun dönüşümü için daha uzun süre Irak'ta kalınması gerektiğini savunmaya devam etmiştir.[310]

3.3.1.1.2.2. 15 Kasım 2003 Anlaşması

BMGK, 16 Ekim 2003'te aldığı 1511 sayılı kararıyla işgalci güçleri en kısa zamanda yetkileri Iraklılara geri vermeye çağırmış ve en geç 15 Kasım 2003'e kadar süreçle ilgili bir takvim sunulmasını istemiştir. Bu kapsamda CPA, Irak'ta anayasa hazırlık çalışmalarına başlamak için 20-30 üyeden oluşan bir danışma meclisi ve 200-250 kişilik bir anayasa konseyi oluşturmayı planlamaktaydı.[311] Ancak Şiilerin dini önderi Ayetullah Sistani yayımlamış olduğu fetvayla, atanmışların hazırlayacağı anayasaya karşı çıkmış ve anayasayı hazırlayacak komisyonu belirlemek için seçim çağrısı yapmıştır. Ayrıca Sistani, hazırlanacak anayasanın halka referandum yoluyla sorulmasını istemiş ve açıkça muhalefet etmiştir.[312]

Bu fetva, Bremer'ın planlarını değiştirmesine sebep olmuştur. Bu koşullar altında Bremer, yeni bir planı devreye sokmuş ve kalıcı anayasa, iktidarın Iraklılara devredilmesinden sonraki sürece bırakılmıştır. 15 Kasım 2003'te CPA ve Celal Talabani başkanlığındaki IGC arasında, geçiş sürecinde faaliyete konulacak yasayı yapma ve egemenliğin devri ile ilgili konuların takvime bağlandığı, ayrıca anayasa hazırlık konseyi üyelerinin seçiminde karmaşık bir sistemin devreye sokulmasını içeren "15 Kasım Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ile ilan edilen takvime göre 28 Şubat 2004 tarihine kadar Geçici İdari Yasa (TAL) hazırlanacak ve onaylanacak ardından Bremer'ın istediği gibi Geçici Meclisin dolaylı yoldan seçilmesi (yukarıda bahsettiğimiz karmaşık sistem) ile 30 Haziran 2004'e kadar geçici hükümet oluşturulacak ve CPA feshedilecektir. Akabinde 15 Mart 2005 tarihine kadar kalıcı bir anayasa hazırlayacak olan meclis için seçimler yapılacaktır. Seçilen bu meclis hazırladığı kalıcı anayasayı Ağustos'ta halk oylamasına

[310] Erbil, a.g.e., s. 27.
[311] Cabbar, a.g.e., s. xxvii. Ayrıca; Sinkaya, a.g.e., s. 391. Çevik, a.g.e., s. 166.
[312] Tripp, a.g.e., s. 283. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 341.

sunacak ve yıl sonunda Iraklılar, bu anayasaya göre yeni bir meclis ve hükümeti seçmek üzere sandığa gidecektir.[313]

Buradaki kritik meseleler ise geçici meclisin seçilme usulü ve seçimlerin geciktirilmemesi meselesi olmuştur. Plana göre geçici meclisin seçilmesinde izlenecek karmaşık ve peş peşe yapılacak kongre sistemi şu şekildeydi: CPA, Irak'taki 18 ilin tamamında, "organizasyon komitesi" adı altında yapılar oluşturulmasını sağlayacak, bu komiteler beşi IGC tarafından, beşi il konseyi tarafından ve beşi ildeki en büyük beş şehir meclisi tarafından birer kişi belirlenmesi ile toplamda 15 kişiden oluşacaktı. Oluşturulacak komite de ildeki eşraftan oluşacak "il Seçim Kurultayı"nı toplayacaktı. Organizasyon komiteleri de siyasi partiler, aşiretler, dini gruplardan, vb. geçici meclis için adaylar seçecekti.[314] Kısacası sistemin özü; "Bremer tarafından seçilmiş seçkinler tarafından seçilmiş insanlar"dı. [315]

Ancak Sistani, geçici meclis doğrudan halk tarafından seçilmeyeceği için bu plana karşı muhalefet etmekteydi. Nitekim IGC üyelerinin bir kısmı, organizasyon komitesi üyelerini seçmede rol oynayacağı için bu sisteme olumlu bakarken, bazı IGC üyeleri ve CPA ile iş birliği yapmayan diğer Iraklılar (İİYK) geçici meclisi seçmek için karmaşık ve peş peşe yapılacak dolaylı, hantal ve şeffaf olmayan seçimlere sıcak bakmamaktaydı. Bu sisteme yapılan bütün itirazlar, Irak halkını gerçekten temsil edecek bir meclisin oluşturulamayacağı yönündeydi. Ayrıca, bu sürecin çok zaman alacağı aşikardı. Şii merciler seçimlerin belirtilen tarihten önce yapılmasını istiyordu. ABD ise seçimlerin belirtilen tarihten önce yapılamayacağını iddia etmekteydi. ABD'nin bu konudaki ısrarcı tutumuna karşı Sistani'nin de muhalefeti artmıştır. Sistani, ABD'yi çıkarlarını elde edene kadar Irak'ta kalmaya çalışmakla suçlamıştır. Ayrıca, seçilmiş meclis olmadan yapılacak geçici anayasanın meşru olmayacağı uyarısında da bulunmuştur. Yaşanan gelişmeler üzerine, 15 Kasım Anlaşması'nın geçici meclis seçimleri için hükmünün uygulanabilirliği kalmamıştır. Nihayetinde hem Irak'taki muhalefeti arkasına alan Sistani hem de masrafları artan ve bu konuda çıkmaza giren ABD, BM'nin Irak'ta tekrardan devreye girmesinden yana tavır

[313] Diamond, a.g.e., s. 286. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 286. Abbas, a.g.e., s. 345. Salihi, a.g.e., s. 210-211. Sinkaya, a.g.e., s. 391-392. Çevik, a.g.e., s. 170-171.
[314] Diamond, a.g.e., s. 286. Ayrıca; Çevik, a.g.e., s. 171. Sinkaya, a.g.e., s. 392-393.
[315] Galbraigth, a.g.e., s. 133.

almıştır. Bunun üzerine BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın özel temsilcisi Cezayirli diplomat Lakhdar Brahimi Irak'taki sorunu çözmek için görevlendirilmiştir.[316]

Brahimi'nin girişimleriyle BM bir rapor yayımlanmıştır. Raporda bu karmaşık ve dolaylı temsile dayanan sistemin uygun olmadığı tespit edilirken, dolaysız seçimlerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca seçimlerin 30 Haziran tarihinden önce yapılamayacağı, bu yüzden de birkaç ay ertelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Böylece, iki taraf da tam olarak istediğini elde edemese de Sistani, Brahimi'nin de ikna etmesiyle bu süreçte BM'nin belirlediği bir hükümetin kurulmasına olur vermiştir. Sınırlı yetkilere sahip bu hükümet 30 Haziran'da yetkiyi devir alacak ve ülkeyi idare edecektir. Böylece seçimler ertelenmiş ve 15 Kasım Anlaşması'nın geri kalan süreci uygulanmaya devam edilmiştir. Böylece yapmış olduğu muhalefet ile Sistani, Irak'ta demokrasiyi savunan tek unsur olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim etkin muhalefeti ile Sistani, Irak'ta hem Sünnilerin hem de Şiilerin saygı duyduğu, önemli bir konuma gelmiştir.[317]

3.3.1.1.2.3. Geçici İdari Yasa (TAL)

Geçici İdari Yasa (TAL-Transitional Administrative Law**)** için taslak hazırlama çalışmaları Aralık 2003 ile Şubat 2004 arasında CPA çalışanları, bazı Iraklılar (IGC), Irak asıllı Amerikalılar ve BM uzmanlarınca oluşan bir komite tarafından yapılmıştır. Taslak hazırlanırken anayasa için dayanak oluşturacağı düşüncesiyle, Irak'taki her grup kendi önceliğini ön plana çıkarmıştır. Şiiler İslami bir yasa, Sünniler merkezi ve bütün bir Irak'ı tesis edecek bir yasa ve Kürtler I. Körfez Savaşı'ndan beri elde ettiği özerk yapıyı koruyacak bir yasa istemekteydi. Nihayetinde ortaya konan taslağın karşılaştığı en büyük eleştiri başta Kürtler ve diğer azınlıklara çok fazla hak tanıması olmuştur. Zira Kürtlerin isteğiyle taslağa giren 61/c fıkrası, Sünni Arapları ve Şiileri rahatsız etmiştir. Çünkü ilgili fıkraya göre herhangi üç ilde seçmenin 2/3'ü anayasaya hayır oyu kullanırsa, anayasanın kabul edilemeyecek olması, anayasada Kürtlerin istediği olmazsa anayasanın kabul edilmeyeceği anlamına gelmekteydi. Zira Kürtler, Irak'taki üç vilayette (Duhok, Süleymaniye ve Erbil) çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bu nedenle, bu madde "Kürt vetosu" olarak adlandırılmıştır.

[316] Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 13. Ayrıca; Diamond, a.g.e., s. 28, 287-288. Chomsky, *Interventions*, s. 116. Çevik, a.g.e., s. 172. Sinkaya, a.g.e., s. 392-393. Abbas, a.g.e., s. 346-351.
[317] Chomsky, *Interventions*, s. 116. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 352-353. Galbraigth, a.g.e., s. 133-134. Diamond, a.g.e., s.288-289. Çevik, a.g.e., s. 172-173. Sinkaya, a.g.e., s. 394.

Taslakta eleştirilen diğer bir şey ise, iki başkan yardımcısına başkanın kararları üzerinde veto hakkı tanınması olmuştur.[318]

Dokuz bölüm ve bir ek olmak üzere 62 maddeden oluşan TAL, sadece bazı Iraklı otoritelere (IGC) gösterilmiş, ancak halk tarafından tartışılmasına imkân verilmeden acele bir şekilde, 8 Mart 2004'te CPA ve IGC arasında imzalanarak kabul edilmiştir. TAL'ın yürürlük süresi, 30 Haziran 2004'ten anayasa yapılana kadarki süreçtir. Bu süreçte TAL'da belirtilene göre Irak'ta federal, demokratik, çoğulcu ve kuvvetler ayrılığına dayanan bir siyasal sistem yürürlüğe konmuştur. Ayrıca üç kişiden oluşan bir başkanlık konseyi ile bir başbakanın idaresinde oluşacak bir hükümet yapısı oluşturulmuştur. Bununla birlikte, Irak'ın dini politiği dikkate alınarak din ve vicdan özgürlüğü tesis edilmiş, devletin dininin İslam olduğu ve yasaların İslam'a, demokrasiye ve insan haklarına aykırı olamayacağı belirtilmiştir. TAL'a göre geçici yönetim; en az ¼'ü kadınlardan oluşacak 275 sandalyeli Ulusal Meclis, meclisin 2/3'ü çoğunluğuyla seçilecek Cumhurbaşkanlığı Konseyi ve bu konseyin belirleyip, atayacağı başbakan başkanlığındaki bakanlar kurulu ile yargı otoritesinden oluşmaktaydı. Yine Kürtlerin kuzeyde fiilen oluşturduğu özerk yapı geçici idari yasa ile hukuki nitelik kazanmıştır. Buna göre kuzeydeki özerk yapı kendi meclisi, bakanlar kurulu ve bölgesel yargı kurumlarına sahip olmuştur. Ayrıca Bağdat ve Kerkük hariç, en fazla herhangi üç il birleşerek özerk bölge oluşturabilecektir. Geçici idari yasa, petrol gelirlerinin her bir vilayete eşit paylaştırılmasını öngörmekteydi. Yine Arapça ve Kürtçe Irak'ın resmi dilleri olarak kabul edilirken, diğer etnik gruplara da ana dillerinde eğitim yapma hakkı tanınmıştır. Ayrıca taslak hazırlanırken büyük tartışma çıkaran, 61/c fıkrası geçici idari yasada yerini almıştır. Geçici idari yasayı öğrenen halk, büyük bir tepki göstermiştir. Eleştirilerin odağına da 61/c fıkrası oturmuştur.[319]

TAL'da bağımsız yargı vurgulanmış ve bir bölümü yargı teşkilatına ilişkin hükümler için ayrılmıştır. TAL 44. Madde ile çıkarılan yasaların, kanunların ve yönetmeliklerin anayasaya (şimdilik TAL'a) uygunluğunu denetleyecek ve uyuşmazlıkların çözümünde nihai karar organı olacak Federal Yüksek Mahkeme kurulmuştur. TAL'ın bir bölümü de Saddam Hüseyin'in iktidarında işlenen suçların soruşturulması için ayrılmıştır. Saddam

[318] Diamond, a.g.e., s. 290-294. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 286. Galbraigth, a.g.e., s. 134-135. Sinkaya, a.g.e., s. 395. Abbas, a.g.e., s. 367.
[319] Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 11. Ayrıca; Mohamadian, a.g.m., s. 242. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 398-399. Tripp, a.g.e., s. 286. Sinkaya, a.g.e., s. 394. Salihi, a.g.e., s. 211-212. Diamond, a.g.e., s. 290-294. Polk, a.g.e., s. 202. Galbraigth, a.g.e., s. 136. İnat, a.g.e., s. 42-43.

Hüseyin ele geçirildikten sonra, 10 Aralık 2003'te kurulan ve 17 Temmuz 1968'den itibaren 1 Mayıs 2003'e kadar olan süreçte işlenen savaş ve insanlık suçlarına bakması için kurulan Irak Özel Mahkemesi'nin (Iraqi Special Tribunal) yetkisi ve statüsü tanınmıştır. Bu mahkemenin başkanlığını Ahmed Çelebi'nin yeğeni Salim Çelebi'nin yapıyor olması nedeniyle tarafsızlığı konusunda ciddi kaygıları bulunmasına rağmen TAL ile mahkemeye yasal meşruiyet verilmiştir. Ayrıca, başında Ahmed Çelebi'nin olduğu, Baassızlaştırma çalışmalarını yürüten komisyon gibi özel komisyonların çalışmalarını sürdürmesine, yanı sıra bir İnsan Hakları Komisyonu ve içerisinde faaliyet gösterecek bir Ombudsmanlık Ofisi'nin de oluşturulmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte, hakimler ve savcılar can güvenlikleri olmadığından mahkemelerde görev alma konusunda isteksizdi. Nitekim, Kasım 2003'te üç hâkim öldürülmüştür. Ayrıca, adalet ve yargı mekanizmasına ilişkin yapılan bu düzenlemelerin halk nezdinde de bir karşılığı yoktu. Çünkü halk, Ebu Garip hapishanesinin açılması, Ekim ve Aralık 2003'te burada Amerikan askerlerinin Iraklılara yaptığı insanlık dışı işkenceler ve paralı özel güvenlik görevlilerinin sivilleri katletmesi, ayrıca hukuki olarak hiçbir sorumluluklarının bulunmaması ve hesap vermemeleri nedeniyle, bu düzenlemelerin kendilerini koruyacağını düşünmemekteydi.[320]

TAL'dan rahatsız olan Şiilerin başında Sistani gelmekteydi. Sistani'nin endişesinin kaynağı, geçici idari yasanın emrivaki olarak kalıcı anayasaya dönüştürülebilecek olma ihtimaliydi. Zira geçici idari yasa hazırlanırken Irak'taki birçok kesim tarafından paylaşılan endişe, Şiilerin çoğunluk olmasından ötürü demokrasinin sonucunda oluşabilecek çoğunluk tahakkümü idi. Ancak kabul edilen metin, 61/c fıkrası üzerinden çoğunluk yerine azınlık tahakkümünü Irak'a dayatmaktaydı. Buna göre 61/c fıkrası sayesinde anayasa ret edilirse, ülke kaosa sürüklenebilirdi. Sistani'nin ve Şiilerin asıl korkusuysa, aynı şeyin Sünniler için de geçerli olmasıydı. Bu madde Kürt vetosu olarak dillendirilse de 2/3 çoğunlukla Sünniler de anayasayı veto edebileceklerdi. Zira Şiiler çoğunluk olmalarının verdiği avantajla, demokrasiyi sadece seçimlerden ibaret görmekteydi. Ayrıca bu olay Sistani'nin önceki demokrat çıkışına kıyasla gerçek niyetinin, faydacılık esaslı olduğunu göstermiştir. Çünkü madde ile ABD, anayasa için uzlaşma kültürü olmayan Irak'taki tüm kesimlere, uzlaşmayı dayatmaktaydı. Bununla birlikte demokrasilerde uzlaşmanın (dışarıdan) dayatma ile değil

[320] Adil Sakran Zine el Abdin, *Birleşik Devlet Modeli Olarak Irak Uygulaması*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:128, Yıl:2017, ss. 159-168, s. 162-163. Ayrıca; Jones ve diğ., a.g.e., s. 137-139. Forman, a.g.e., s. 315-318. Taha, a.g.t., s. 49-51. İnat, a.g.e., s. 43-44.

rıza ile olduğu gerçeği, ABD'nin demokrasi anlayışındaki sakatlığı da gözler önüne sermiştir. [321]

Sistani'nin bir diğer endişesi ise; üç kişi olmak üzere Şii, Sünni ve Kürt üyelerden oluşturulan başkanlık konseyi ile Irak'taki siyasal rejimin, mezhepçiliğe mahkûm edilmiş olmasıydı. Sistani tüm bu nedenlerden bir fetva yayımlayarak, BM'ye geçici idari yasanın tanınmaması için ciddi bir uyarıda bulunmuştur. Nitekim BM bu uyarıya kulak vermiş ve BMGK 1546 sayılı kararında TAL'a yer vermemiştir. Böylece geçici idari yasanın uluslararası ortamda meşruiyet elde etmesi engellenmiş ve anayasa için bir bağlayıcılığı söz konusu olmamıştır. Bu durum Kürtlerin tepkisini çekerken, Sistani bir kere daha istediğini elde etmiştir.[322]

3.3.1.2. Iraklılar Yönetimi

3.3.1.2.1. Allavi Dönemi (Irak Geçici Hükümeti)

BM temsilcisi L. Brahimi'nin Sistani'yi ikna etmesiyle, 15 Kasım Anlaşması revize edilmiş ve süreç işlemeye devam etmiştir. Buna göre TAL için çalışmalar yapılırken, 30 Haziran sonrası yönetimi devralacak hükümeti oluşturma çalışmaları da hız kazanmıştır. İlerleyen süreçte Brahimi tarafından CPA, IGC ve çeşitli gruplarla yapılan görüşmeler sonucunda, hükümet üyelerinin isimleri üzerinde karar kılınmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki; kurulacak hükümetin üyelerinin belirlenmesinde ABD'nin etkisi hakimdi. Nitekim Brahimi, başbakan olarak Irak Atom Enerjisi Kurumu başkanlığını yapmış olan Hüseyin Şehristani'yi istediğini açıklarken Bremer bunu veto etmiştir. Aynı şekilde IİYK yanlısı Adil Abdülmehdi ve Da'va Partisi'nin yöneticisi İbrahim Caferi de Bremer tarafından veto edilmiştir. Bush yönetimi, İran yanlısı isimlere sıcak bakmamaktaydı. Nihayetinde Brahimi, daha önce Saddam Hüseyin'e karşı CIA destekli başarısız bir darbe girişiminde bulunan İyad Allavi ismini ortaya atmıştır. Bush yönetimi, laik bir Şii olması ve İran başta olmak üzere bölgedeki İslamcı hareketlere karşı tutumuyla diğerlerinden ayrışan Allavi'nin geçiş döneminde hükümetin başına getirilmesini onaylamıştır. Nihayetinde, 28 Mayıs 2004'te Allavi başbakan olarak atanmıştır. Devlet başkanlığı makamına CPA'nın Adnan Paçacı'yı istemesine rağmen, Paçacı'nın devlet başkanlığını kabul etmemesi üzerine bir Sünni olan

[321] Diamond, a.g.e., s. 290-294. Ayrıca; Galbraigth, a.g.e., s. 139.
[322] Abbas, a.g.e., s. 367, 370. Ayrıca; Diamond, a.g.e., s. 290-294.

Gazi el-Yaver bu göreve atanmıştır. Yaver'in devlet başkanlığı, bu makamı isteyen başta Celal Talabani olmak üzere, Kürtlerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bir başkan yardımcılığı ve hükümette dışişleri ve güvenlik bakanlıkları Kürtlere verilirken, Şii Araplara başbakanlığın yanı sıra savunma, petrol ve maliye gibi önemli bakanlıklar dahil bazı bakanlıklar verilmiş ve Sünni Araplara yönetime karşı çıkmamaları için adalet ve içişleri dahil bazı bakanlıklar verilmiştir. Kabinedeki 33 bakandan altısının kadın olması, Irak için önemli bir değişim olarak görülmüştür. Ayrıca, Türkmenlere ve diğer azınlıklara birer bakanlık verilmiştir.[323]

30 Haziran'da düşünülen devir teslim töreni güvenlik gerekçesiyle iki gün önceye alınarak, 28 Haziran'da gizlice gerçekleştirilmiştir. Bu devir teslim töreninden sonra CPA'nın ve IGC'nin varlığı son bulmuş ardından Bremer ülkeyi terk etmiştir.[324] Ancak sınırlı yetkiler tanınan Irak Geçici Hükümeti (Iraqi Interim Government-IIG) işgalden kalma kararnameleri değiştirme yetkisine sahip olmadığı gibi, Amerikan askeri varlığı da Irak'ta kalmaya devam etmiştir. Nitekim Bağdat'ta dünyadaki en büyük ABD elçiliği açılarak, arka planda Amerikan vesayetinin devamlılığı sağlanmıştır.[325]

Yetki devrinden sonra IIG'yi denetlemek amacıyla TAL'ın eki ve 1546 sayılı BMGK kararına göre, 19'u IGC üyesi olan, toplam olarak 100 üyesi olan ulusal konsey oluşturulmuştur. Tek görevi seçimlere kadar hükümeti denetlemek olan konsey, 2/3 çoğunlukla hükümetin aldığı kararları veto edebilecek, ayrıca 2005 yılı için hükümet bütçesini onaylayacak ve hükümet üyelerinden herhangi birinin istifası ya da ölümü durumlarında, o kişilerin yerlerine yenilerini seçip, atama yapabilecekti.[326]

3.3.1.2.1.1. 30 Ocak 2005 Seçimleri

Yönetimin devrinden sonra seçimler için hazırlık çalışmaları hız kazanmıştır. Ancak, bu süreçte direniş hareketleri tırmanışa geçmiştir. El-Kaide'ye bağlı silahlı unsurların dahil olduğu saldırı ve şiddet olayları artarken, Sünnilerin seçimleri boykot etme çağrısı Irak'taki

[323] Diamond, a.g.e., s. 289-290. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 292-293. Galbraigth, a.g.e., s. 137-138. Salihi, a.g.e., s. 219. Sinkaya, a.g.e., s. 396. İnat, a.g.e., s. 41-42. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 400. Kabine için bkz; https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040609_CPAREG_10_Members_of_Designated_Iraqi_Interim_Government_with_Annex_A.pdf (Erişim Tarihi: 13.02.2019).
[324] Tripp, a.g.e., s. 292-293. Ayrıca; Galbraigth, a.g.e., s. 140. Sinkaya, a.g.e., s. 398.
[325] Fukuyama, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni*, s. 14. Ayrıca; Tripp, a.g.e., s. 292-293. Polk, a.g.e., s. 205. Dumanlı, a.g.t., s. 62.
[326] Sinkaya, a.g.e., s. 398.

kötü duruma çarpan etkisi yapmıştır. Çevre ülkelerden gelen yabancı savaşçılar da çatışmaların artmasında rol almıştır. Sünni çoğunluktaki Ramadi ve Musul gibi yerlerde çatışmalar baş göstermiştir. Yine seçimlerden önce, Mukteda el-Sadr'ın Mehdi Ordusu ile çatışmalar yaşanmıştır. Sadr ve taraftarları ele geçirdikleri yerlerde halka İslami kurallara uygun yaşamayı dayatmakta, hatta Şeriat mahkemeleri kurup insanları yargılamaktaydı. Yönetim devrinden önce Amerikan güçleri Sadr'ın Mehdi Ordusu'na ağır bir darbe indirse de Sadr yanlıları seçimlerden önce tehdit olmaya devam etmiştir. Güvenlik kaygıları artarken geçici hükümetin başbakanı Allavi, 10 Ocak'ta, güvenlik endişeleri ve seçimlerin zamanında yapılabileceği konusunda şüpheleri olduğunu dile getirmiştir. Seçimlere iki haftadan az bir süre kala, seçim çalışmalarında görev alan iki kişi ve Ramadi'de iki Şii öldürülmüştür. Yine, çalışmaların yapıldığı yerlerde bombalı saldırılar olmuş ve birçok insan hayatını kaybetmiştir. Allavi'nin seçimlerin ertelenmesi yönünde verdiği sinyal ABD tarafından tepki çekmiş ve Washington yönetimi, seçimlerin tüm eksikliklere ve engellemelere rağmen zamanında yapılacağını ilan etmiştir.[327]

Güvenlik nedeniyle insanların oy kullanacağı yerler uzun süre açıklanmamıştır. Birkaç seçim merkezi açılmamış olsa da seçim öncesi bu kötü atmosferin aksine, Sünniler büyük ölçüde boykot ederken Şiiler ve Kürtler sandıklara giderek oy kullanmıştır. 260 saldırının gerçekleştiği, 14 güvenlik personeli olmak üzere 38 kişinin hayatını kaybettiği 30 Ocak'ta, Sünnilerin boykot ettiği seçimlere katılım oranı %58 olarak gerçekleşmiş, 14 milyon seçmenin sadece 8,5 milyonu oy kullanmıştır. Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde %90, Şiilerin yoğun olduğu yerlerde %80'lerde olan katılım oranı, Sünni bölgelerinde, örneğin Musul'da %10, çok düşük olmuştur. Amerikalılar tarafından Irak'ın ilk demokratik seçimleri olarak gösterilen seçimlerin sonuçları, 13 Şubat'ta ilan edilmiştir. Buna göre 275 üyeli Geçici Mecliste; İbrahim Caferi, Ahmed Çelebi ve Abdülaziz el-Hekim'in öncülüğündeki Birleşik Irak İttifakı oyların %48,19'u (4.075.292 oy) ile 140 sandalye alırken, Celal Talabani ve Mesud Barzani önderliğindeki Kürt ittifakı oyların %25,73'ü (2.175.551 oy) ile 75 sandalye, İyad Allavi'nin Şii-Sünni karışık Ulusal Irak listesi oyların %13,82'si (1.168.943 oy) ile 40 sandalye ve devlet başkanı Gazi el-Yaver'in Iraklılar Partisi oyların %1,78'sini (150.680 oy) ile 5 sandalye almıştır. Irak Türkmen Cephesi oyların %1,11'ini (93.480 oy) ile 3 sandalye alırken, meclise, seçimlere diğer grupların içinden giren

[327] Salihi, a.g.e., s. 224- 225. Ayrıca; Cabbar, a.g.e., s. xxxviii. İnat, a.g.e., s. 44.

Türkmenler de dahil, toplam olarak 12 Türkmen girmiştir. %1'in altında oy alan gruplardan da toplamda, 12 kişi meclise girmiştir.[328]

Çoğunluğu alan 140 sandalyeli Birleşik Irak İttifak'ının basit çoğunlukla istediğini yapabileceği, ancak önemli konularda meclisin 2/3 çoğunluğuna ihtiyaç duyacak olması seçimlerin siyasi sonucunu göstermekteydi. Çünkü Şiiler yeni anayasa, devlet başkanı ve hükümet seçimi gibi nitelikli çoğunluğa ihtiyaç duyulan meselelerde Kürtler ya da Sünniler ile uzlaşmaya mecbur kalmıştır.

3.3.1.2.2. Caferi Dönemi (Geçiş Dönemi Hükümeti)

Seçimlerin ardından iki ay süren tartışmalar ve pazarlıklar sonucu, 6 Nisan 2005'te, Kürt lider Celal Talabani Geçici Meclis tarafından devlet başkanlığına seçilmiştir. İki başkan yardımcısından birine Sünni Gazi el-Yaver, diğerine de Şii Adil Abdülmehdi seçilmiştir. Meclis Başkanlığı'na Sünni siyasetçi Hacim el-Hasani seçilirken, üzerinde uzlaşılan İbrahim Caferi de başbakan olarak Talabani tarafından atanmıştır. Akabinde, Caferi yeni kabineyi oluşturmuştur.[329] CPA döneminde dağıtılması düşünülen (ancak gerçekleştirilemeyen) Irak'taki Şii milis güçleri, gayrı resmi ve Irak güvenlik güçlerine paralel silahlı yapılarken, Şii partilerin ittifakıyla kurulan hükümetle resmi devlet gücü haline gelmiştir. Çünkü IİYK'nin, İran'da eğitilmiş ve Irak'ın güneyinde etkin olan Bedr Örgütü'nün komutanı İçişleri Bakanı yapılmıştır. Bu durum Sünnilerin, Şii kontrolüne geçen Bağdat'ta mesafeli olmasına yol açmıştır.[330]

3.3.1.2.2.1. Anayasa ve 15 Ekim 2005 Referandumu

Seçimlerin ardından kalıcı anayasa için çalışmalar hızlanmıştır. Ancak Irak'ta her kesim kendi isteklerini birbirine dayatmaya ve kabul ettirmeye çabalamaktaydı. Nitekim TAL hazırlanırken yaşanan tartışmalar, tekrardan ortaya çıkmıştır. Tartışmalar, özellikle federalizm olmak üzere, Kerkük'ün statüsü ve doğal kaynakların paylaşımı ekseninde

---

[328] Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 14. Ayrıca; https://www.setav.org/30-ocak-2005-irak-secimleri-sonrasi-irak/ (Erişim Tarihi: 13.02.2019). Sinkaya, a.g.e., s. 399-400. İnat, a.g.e., s. 45. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 400. Salihi, a.g.e., s. 226.

[329] Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 400. Ayrıca; Sinkaya, a.g.e., s. 400. İnat, a.g.e., s. 46. Salihi, a.g.e., s. 227. Kabine için bkz; http://www.hurriyet.com.tr/gundem/irakta-caferinin-kabinesi-guvenoyu-aldi-38722733 (Erişim Tarihi: 12.02.2019) ve http://www.mfa.gov.tr/no_83---18-mayis-2005_-irak-gecis-hukumeti-basbakani-ibrahim-caferi_nin-ulkemize-ziyareti-hk_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

[330] Gabraith, a.g.e., s. 131. Ayrıca; Chomsky, *Interventions*, s. 163. Marr, a.g.e., s. 269.

yoğunlaşmıştır. Kürtler, Kerkük'ün kendi özerk bölgeleri içinde yer almasını ve bölgesel yönetimlerin doğal kaynaklardan daha fazla pay almasını isterken, Şiiler ve Sünniler, Kerkük'ün statüsünün değişmemesi ve doğal kaynakların adil olarak paylaşılmasını isteyerek Kürtlerin taleplerine karşı çıkmaktaydı. Şiiler İslami bir anayasa ve Baassızlaştırma'da hem fikirken, Kürtler *de facto* olarak elde ettikleri ve TAL ile meşruiyet kazandırdıkları özerk yapılarını korumak ve federalizmin yetkilerinin genişletilmesi istiyordu. Sünniler, merkezi bir devlet ve Irak'ın Arap kimliğinin korunmasını istemekteydi. Kürtler federalizmin hevesli savunucusuyken, Sünniler karşıt görüşteydi. Şiiler ise bu konu hakkında hem fikir değildi. İİYK, Şiilerin çoğunlukta olduğu dokuz ilde federal bir yapıyı savunmaktaydı. Ancak Da'va Partisi ve Sadr grubu, merkezi bir yönetimden yana tutum almaktaydı. Nihayetinde, kalıcı anayasa hakkında görüşü ve tutumu önemli olan kişi Sistani'ydi. Sistani'nin görüşü, İslam'a aykırı bir yasanın çıkarılmamasını ve federal sistemin, taslağı hazırlayan komisyonun inisiyatifine bırakılması şeklindeydi. Sistani federasyona itiraz etmeyerek kalıcı anayasa için Kürtlerle Şiilerin ittifak etmesinin önünü açmıştır. Hatta sonradan yalanlansa da Sistani'nin anayasa taslağının kabul edilmesi çağrısında bulunduğu dedikoduları, Şiilerin tutumunu ciddi şekilde etkilemiştir.[331]

Gelişmeler üzerine Sünniler kalıcı anayasayı, referandumda reddedeceğini ilan etmiştir. TAL'da ciddi şekilde eleştirilen ve Kürt vetosu olarak adlandırılan 61/c fıkrasına göre; herhangi üç ilde seçmenin 2/3'ü hayır oyu kullanmasıyla kalıcı anayasanın reddedilebileceği düşünülürse, Kürt vetosunun bir Sünni vetosuna dönüştüğünü söyleyebiliriz. Nitekim seçimler sırasında bu durum, Şiileri ve Kürtleri ciddi şekilde tedirgin etmiştir. ABD, kalıcı anayasa konusunda Sünni Arapların isteklerinin dikkate alınması için uyarıda bulunmuştur. ABD'nin Irak Büyükelçisi Zalmay Halilzad'ın girişimleriyle Sünni gruplardan bazıları sürece ortak edilmeye çalışılmıştır. Seçimler yaklaşırken Sünni vetosundan çekinen Şiiler ve Kürtler birlikte hareket ederek, seçim yasasında bir değişiklik yapıp Sünnileri saf dışı bırakmaya çalışmıştır. Ancak, başta BM ve ABD olmak üzere uluslararası kamuoyu tarafından tepkiyle karşılaşınca, yapmak istedikleri değişikliği içeren düzenlemeyi geri çekmek zorunda kalmışlardır. Nihayetinde üzerinde uzlaşılamayan konular taslak dışı tutulmuş ve 15 Aralık'tan sonra oluşturulacak meclise bırakılmıştır.

[331] Ersin Kalaycıoğlu, Iraqi Constitution: A Federal Democratic Heaven Or Hell?, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume X, Number 3, Autumn, 2005, ss. 113-126, s. 116. Ayrıca; El Abdin, a.g.m., s. 159. Salihi, a.g.e., s. 227-229. Abbas, a.g.e., s. 374-375. İnat, a.g.e., s. 47.

Ancak taleplerine tam olarak karşılık bulamayan Sünniler, 61/c fıkrasının verdiği kuvvetle, taslağı kabul etmeyeceklerini ilan etmiştir.[332]

Referandumdaki beklenti Sünni kesimin çoğunlukta olduğu Musul, Selahattin ve Anbar gibi illerde, 2/3 oranında hayır çıkmasıydı. Buna göre üç ilde %66 ve üzeri oranında hayır oyu çıkarsa, anayasa kabul edilmeyecekti. Nihayetinde 15 Ekim'de gerçekleşen referanduma göre; katılım oranı %63'tü ve kullanılan oyların %78'i evetti. Üç şehir; Anbar %97 ile hayır, Selahaddin %82 ile hayır ve Musul %55 ile kalıcı anayasa için hayır oyu vermiştir. Seçim sonuçları üzerine, 61/c fıkrasının yorumlanması konusunda farklı görüşler bulunmaktaydı. Birinci görüş; üç ilin toplamında 2/3 ve üzerinde hayır oyu, ikinci görüş ise; sadece bir ilde 2/3 ve üzerinde hayır oyu çıkması durumunda anayasa kabul edilmeyecekti. Netice itibariyle Şiiler ve Kürtlerin endişelerinin aksine, Musul'un hayır oylarının 2/3'ü (%66'nın aşağısında olduğundan) geçmemesi üzerine, anayasa kabul edilmiştir.[333]

144 maddeden oluşan kalıcı "Irak Anayasası" na göre Irak, İslami, demokratik, federal ve parlamenter bir sisteme sahip cumhuriyettir. Devletin dini İslam'dır ve İslam'a aykırı bir yasa çıkarılamamakla birlikte, demokrasi ve insan haklarına aykırı yasa da çıkarılamamaktadır. Azınlıkların inanç ve ibadet özgürlükleri teminat altına alınmıştır. Irak'ın Arap Birliği'nin kurucu üyesi olduğu belirtilerek, Arap kimliği ön plana çıkarılmış olsa da çok etnikli ve mezhepli toplumsal yapıya da vurgu yapılmıştır. Arapça ve Kürtçe resmi dil olarak kabul edilirken, Türkmence ve Asuri dillerinin (konuşulduğu yerlerde) resmi ve eğitim dili olabileceği belirtilmiştir. Irkçılık, terörizm, mezhepsel temizlik, Baas rejimi ve ona ait semboller yasaklanmıştır. Yine TAL'da olduğu gibi, federalizm benimsenmiştir. Bölgesel yönetimlere ve eyaletlere, bir araya gelerek bölgesel yönetim oluşturma imkânı tanınmıştır. Dış politika, savunma, maliye ve gümrük politikaları merkezi yönetime bırakılırken, çevre, eğitim, sağlık, su, altyapı yatırımları ve gümrüklerin idaresi merkezi yönetim ile bölge yönetimleri arasında paylaştırılmıştır. Ayrıca, federal yetkiler sınırlandırılırken, bölge yönetimlerine bırakılan yetkiler geniş ölçüde ele alınmıştır. Anlaşmazlık durumunda, bölge yönetimlerinin yasaları geçerli hale getirilmiştir. Yine her bölge (mevcut olan sadece Kürt Yönetimi) kendine ait yasama, yürütme ve yargı organları bulundurabilecektir. Bölge yönetimlerinin vergi toplamaları ve kendi güvenlik güçlerine sahip olmaları da kabul görmüştür. Irak'ta çıkarılan doğal kaynakların, merkezi yönetim

[332] Abbas, a.g.e., s. 376. Ayrıca; Alshinawi, a.g.m., s. 10. İnat, a.g.e., s. 48.
[333] Salihi, a.g.e., s. 231. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 376-378. İnat, a.g.e., s. 48. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu,* s. 401.

tarafından adil paylaştırılacağı belirtilmiştir. Yargıda, İslam hukuku uzmanlarının anayasaya uygunluk denetimi yapan Federal Yüksek Mahkeme'nin üyesi olabileceği belirtilmiştir. Netice itibariyle, Irak anayasası tipik bir parlamenter sistemin kapsadığı her şeyi içinde barındırmaktaydı. Ancak Cumhurbaşkanı yasama, yürütme ve dışişleri alanlarında sahip olduğu yetkilerle, klasik parlamentarizmdeki sembolik devlet başkanından biraz daha fazla yetkiye sahiptir.[334]

Anayasa'da eksik bırakılan yerler olduğundan, sonrası için bazı meselelere açıklık getirilmemiştir. Örneğin; Federal ve bölgesel yönetimlerin yetkileri ve sınırları netleştirilmemiştir. Federal kurumların ve bölgelerin nasıl kurulacağı, vergi gelirleri ve ileride yasada geçen mevcut kaynaklar ifadesi üzerine sorun oluşturacak (başta petrol olmak üzere) doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin paylaşımıyla ilgili adil paylaşımdan söz edilse de nasıl olacağı, yürütme erkinin başında bulunan cumhurbaşkanı ve hükümet üyelerinin yetkileri, hakları ve yargılanmaları, milletvekillerinin hakları ve ayrıcalıkları gibi meseleler, 15 Aralık seçimleri sonrası kurulacak meclise bırakılmıştır. Ayrıca federal mahkemedeki İslam uzmanlarının Şiilerin kurallarını mı yoksa Sünnilerin kurallarını mı uygulayacağı gibi vb. anayasal düzeydeki birçok konuya açıklık getirilmemiş ve 15 Aralık sonrasına bırakılmıştır. Yine askerlik, eğitim, siyasi parti kurulması ve üyeliği, vatandaşlığa kabul ve çıkarma, dini ve resmi bayramlar, bakanlıkların yapısı ve görev tanımlamaları gibi kanuni olarak düzenlenecek birçok hayati mesele de 15 Aralık sonrasına bırakılmıştır. Son olarak Kerkük ve ihtilaflı bölgelerin statülerinin, 2007 yılının sonuna kadar yapılacak referandumla tespit edileceği belirtilmiştir. Ancak, ihtilaflı bölgelerin (Kerkük hariç) neresi olduğu da belirtilmemektedir.[335]

3.3.1.2.2.2. 15 Aralık 2005 Genel Seçimleri

15 Aralık 2005'te, yeni anayasaya göre dört yıllığına meclis seçimi ve dolayısıyla hükümet ve devlet başkanı seçimi düzenlenmiştir. 15 Aralık seçimini 30 Ocak seçimi ve 15 Ekim referandumundan ayıran, seçimlere Sünni Arapların da katılması olmuştur. Bu yüzden

[334] Taha Özhan & Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara, 2009, s. 47-51. Ayrıca; Kalaycıoğlu, a.g.m., s. 118-119. İnat, a.g.e., s. 49-50. El Abdin, a.g.m., s. 161. Salihi, a.g.e., s. 229-231. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 401-402. Galbraith, a.g.e., s. 181. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 175.

[335] Kalaycıoğlu, a.g.m., s. 118-119. Ayrıca; Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 48-51. İhtilaflı bölgeler için bkz; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 411.

seçimlere katılım öncekilere kıyasla (30 Ocak 2005 seçimi %58, 15 Ekim 2005 referandumu %63,28), %79,60 oranı ile yüksek olmuştur. [336]

226 partinin katıldığı, seçmenlerin adaya değil de listelere oy verdiği, kapalı liste sistemi ile yapılan seçim sonuçları şöyle olmuştur; Abdülaziz el-Hekim, İbrahim Caferi, Mukteda es-Sadr'ın önderliğindeki Şiilerin Birleşik Irak İttifakı mecliste oyların %41'i (5.021.137 oy) ile 128 sandalye alırken, Kürt İttifakı oyların %21,6'sı (2.642.172 oy) ile 53 sandalye, Adnan el-Duleymi, Tarık el-Haşimi, Halef el-Ulayyan'ın liderliğindeki Sünnilerin Irak Uzlaşı (Tevafuk/Uyum) Cephesi oyların %15'i (1.840.216 oy) ile 44 sandalye, bu kez Allavi ile birlikte hareket eden Gazi el-Yaver'in de içinde olduğu Ulusal Irak Listesi oyların %8,01'i (977.325 oy) ile 25 sandalye, Salih el-Mutlak liderliğindeki Arap milliyetçisi Sünni Arapların Irak Ulusal Diyalog Cephesi oyların %4,1'i (499.963 oy) ile 11 sandalye, seçime Kürt İttifakından ayrı giren Selahaddin Muhammed Bahaddin öncülüğündeki Kürt İslami Birliği oyların %1,29'u (157.668 oy) ile 5 sandalye, Mişan el-Ceburi öncülüğündeki Sünni Ciburi aşiretinin Uzlaşma ve Özgürlük Bloğu oyların %1,06'sı (129.847 oy) ile 3 sandalye, Mukteda es-Sadr ile irtibatlı Şii Şeyh Abdulhadi el-Derreci öncülüğündeki Risaliyun oyların %1,18'i (145.028 oy) ile 2 sandalye almıştır. %1'in altında oy alan gruplardan, toplamda 4 kişi meclise girmiştir. Bunların içerisinde 1 Türkmen, 1 Asuri ve 1 tane de Yezidi bulunmaktadır.[337]

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından, usulsüzlük ve hile iddiaları gündeme gelmiştir. Seçimi kaybeden partilerin suçlamaları üzerine uluslararası kamuoyu baskısı da eklenince, sonuçlar Irak Yüksek Seçim Komisyonu tarafından tekrar incelenmiş ve kesin sonuçlar 10 Şubat 2006'da açıklanmıştır. Seçim sonuçları, Irak'ın istikrarı açısından ilerleyen yıllarda sorun teşkil edecek önemli bir siyasi sonuç ortaya çıkarmıştır. Irak toplumu, etnik ve mezhepsel kimliklerini seçimlere yansıtmıştır. Bu tür bir yönelime sahip olmayan partilerin, örneğin; İyad Allavi ve Gazi el-Yaver'in Irak Ulusal Listesi'nin oylarında 30 Ocak 2005 seçimlerine göre düşüş meydana gelmiştir. Sonuçlar itibariyle, Irak'ın merkezinde Şii Araplar ve kuzeyinde de Kürtler hâkim konuma gelmiştir.[338]

[336] Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 43.
[337] Serhat Ekmen, Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz, 2010, ss. 107-145, s. 132. Ayrıca; Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 14. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 289. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 42. Salihi, a.g.e., s. 232-234. Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 334.
[338] Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 330. Ayrıca; İnat, a.g.e., s. 52-53. Salihi, a.g.e., s. 234. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 42-45.

3.3.1.2.3. Maliki Dönemleri

22 Nisan'da Meclis, Celal Talabani'yi devlet başkanlığına seçmiştir. Talabani'nin yardımcılarından biri IİYK'den Adil Abdülmehdi, diğeri Irak İslam Partisi'nden Tarık el-Haşimi olurken, Meclis Başkanı Irak Uzlaşı Cephesi'nden Mahmud el-Meşhedani olmuştur. İbrahim Caferi'nin yeniden başbakan olmasına hem Sünniler hem de Kürtler muhalefet etmiş, ayrıca Amerikan ve İngiliz hükümetleri de Caferi'ye Sadr'a yakınlığı nedeniyle olumlu bakmamıştır. Sünniler ve Kürtlerin başını çektiği muhalefette, Caferi'nin tek adamlık eğilimleri gösterdiği iddiası ön plana çıkmaktaydı. Kürtlerin muhalefetinin asıl sebebi Caferi'nin seçimlerin ardından Türkiye'ye ziyarete giderken, Irak'ın Kürt kökenli Dışişleri Bakanı Hoşyar Zabari'yi yanında götürmemesinden kaynaklanmaktaydı. Yeni anayasaya göre; Başbakan'ı Başkanlık Konseyi üyeleri oybirliği ile seçtiğinden, ancak Sünnilerin ve Kürtlerin veto etmeyeceği bir isim üzerinde uzlaşılması sorunu çözebilirdi. Ancak ortaya çıkan muhalefet, Birleşik Irak İttifakı'nı dağılma riskiyle karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine başbakanlıkta ısrarcı olan Caferi, Sistani'ye danışmış ve Birleşik Irak İttifakı'nın korunması yönündeki tavsiyesini almıştır. Sistani'nin tavsiyesine uyan Caferi, ittifakı bölmemek için ısrarından vazgeçmiştir. Böylece Talabani tarafından hükümeti kurma görevi, İran'a mesafeli tavrıyla ABD'nin de onayını almış Nuri el-Maliki'ye verilmiştir. Seçimden yaklaşık 5 ay sonra, 20 Mayıs 2006'da, Maliki'nin 40 kişiden oluşan kabinesi, Meclis'ten güven oyu alarak görevine başlamıştır. Şiiler, Sünniler ve Kürtlerin katılımıyla Maliki öncülüğünde kurulan koalisyon hükümeti, geçici nitelikte olmayan ilk hükümet olması açısından önemlidir. Kabinede 19 bakanlık Şiilere, 6 bakanlık Kürtlere, 5 bakanlık Sünnilere ve 2 bakanlık da Allavi grubuna verilmiştir. 5 bakanlık ise bağımsızlara verilmiştir. İki başbakan yardımcısından biri Kürt Berham Salih, diğeri Sünni Arap Selam el-Zubayi olmuştur.[339]

Maliki yönetiminin karşısına çıkan ilk sorun, El-Kaide ve direniş grupları kaynaklı artan saldırı ve şiddet olayları neticesinde oluşan iç savaş hali olmuştur. Nitekim, ülkede bir devlet otoritesi bulunmamaktaydı. Devlet adına ortaya konulabilecek kişiler ya da yapılar, Bağdat'ta güvenlikli duvarlar arasında küçük bir alana sıkışmış vaziyetteydi. Kürtler ülkedeki bakanlıkların bölgelerinde faaliyet göstermesini engellerken, Şii partiler koalisyon

[339] Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 59. Ayrıca; Roskin & Coyle, a.g.e, s. 289. Abbas, a.g.e., s. 295-296, 322-323. Salihi, a.g.e., s. 235. İnat, a.g.e., s. 52-54, 57. Galbraith, a.g.e., s. 190. Nixon, a.g.e., s. 233. Kabine için bkz; http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5000750.stm (Erişim Tarihi: 19.02.2019).

yönetiminden beri kontrollerini genişlettikleri güneyde gerçek iktidar sahibi konumundaydılar. Zira Irak'ın güneyi partilerin, milis güçlerin, belediye ve memurların iç içe geçtiği bir yapı ile idare edilir hale gelmişti. Anayasanın hükmünün olmadığı bu bölgede başta Sadr grubu olmak üzere, dini gruplar halkı din kurallarına uymaya zorlamakta ve uymayanları kendi mahkemelerinde yargılamaktaydı. Merkezde, başta Bağdat olmak üzere, Şiilerin ve Sünnilerin bir arada yaşadığı yerlerde mezhep çatışması vuku bulmuş haldeydi. Nisan 2006'da Şiiler için önemli olan Samarra'daki el-Askeriye Camii bombalanmış ve yıl boyunca Irak'taki çatışmalar sonucunda, en kanlı dönemlerden biri yaşanmıştır. Nitekim sadece o yıl bombalı saldırılar sebebiyle 35 bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. Başta Amerikan ordusu olmak üzere, koalisyon güçleri ve Irak ordusu ile polisinin en fazla kayıp verdiği yıllardan biri olmuştur.[340]

Kendisiyle uyumlu çalışacak bir hükümet kurulduktan sonra Irak'taki rolünün azaltma kanaatinde olan ABD, koalisyon güçlerinin Irak'ta kalmaya ve kayıp vermeye devam edeceğini gösteren tablo karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Bu gidişatı durdurmak için çalışmalar yapmaya başlayan Amerikan yönetimi, içerisindeki neo-conları tasfiye etmiştir. Ayrıca Cumhuriyetçi ve Demokrat Partili 10 üyeden oluşan Irak Çalışma Grubu, Irak'taki güvenlik güçlerinin istikrarı sağlamadaki başarısızlıklarının tespiti ve muhasebesini yapan bir rapor (Baker ve Hamilton Raporu) yayımlamıştır. Amerikan askerlerinin ihtiyaç duyulan Afganistan'a kaydırılması, Irak'ın komşu ülkeleri olan Suriye ve İran'la iş birliği yapılması, merkezi hükümetin güçlendirilmesi ve eski Baasçıların siyasi sisteme dahil olmasını engelleyen yasakların kaldırılmasına yönelik dikkat çekici tavsiyelere yer veren rapor, içerisindeki tavsiyeler nedeniyle, başta ABD olmak üzere, İngiliz ve Irak yönetimleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[341]

Bu rapordan sonra Amerikan iç kamuoyundaki eleştirileri göz önüne alan Bush yönetimi, Irak politikasında bazı değişiklikler gerçekleştirmiş ve yeni bir strateji (temizle, tut, inşa et) benimsemiştir. Buna göre; şiddetin yoğunlaştığı Bağdat gibi bölgelerde askeri operasyonlar yapılması, bu bölgelerde güvenlik tesis edildikten sonra sosyo-ekonomik kalkınma çalışmaları gerçekleştirilmesi ve El-Kaide ve direnişçilere destek veren Sünni

[340] Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 16. Ayrıca; Alshinawi, a.g.m., s. 2. Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye,* s. 330-331. Tripp, a.g.e., s. 285. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 38. Salihi, a.g.e., s. 236. Diamond, a.g.e., s. 274.

[341] Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 18-19. Ayrıca; Galbraith, a.g.e., s. 192-193. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 31. İnat, a.g.e., s. 54-55. Salihi, a.g.e., s. 238-239. Marr, a.g.e., s. 302.

aşiretlerin sisteme dahil edilmesi için çalışmaların yapılması planlanmaktaydı. Amerikan yönetimi, bu stratejiyi hayata geçirmek için Afganistan'da da uygulanılan bir konsepti Irak'ta uygulamıştır. Amerikalılar tarafından Musul, Kerkük, Hilla, Bağdat, Anbar, Selahaddin ve Bakuba'da yaklaşık 100 ABD Dışişleri Bakanlığı (State Department) ve USAID görevlisinden meydana gelen Vilayet Yeniden İnşa Takımları (Provincial Reconstruction Teams-PRTs) oluşturulmuştur. Ayrıca, koalisyon ortaklarından İtalya Nasiriye'de ve Güney Kore de Erbil'de birer tane takım oluşturmuş, daha sonra bu oluşumların sayısı 25'e çıkarılmıştır. Bu ekiplerin görevi, yereldeki Iraklı görevlilere yeniden inşa çalışmaları için yardımcı olmaktır.[342] Nitekim, başta ABD olmak üzere, Irak'taki her kesim merkezi hükümetin güçlendirilmesi konusunda hem fikirdi. Bush yönetimi Sünnilerin istediği reformların yapılması için Maliki yönetimi üzerinde baskı kurarak, Irak'ta siyasi uzlaşmanın sağlanmasına önem vermeye başlamıştır. Ancak ABD ile koalisyon güçlerinin Bağdat'ta Sadr yanlılarının bulunduğu Sadr Kasabası olarak adlandırılan bölgeye operasyonlar yapması üzerine, Irak'taki siyasi ortam gerilmiştir. Bush'un 30 Kasım'daki Irak ziyareti sonrası, Mukteda es-Sadr hükümete verdiği desteği çekmiş ve hükümette bulunan 6 bakan, hükümeti terk etmiştir. Zira ziyaretin gündeminde, Sadr'ın Mehdi Ordusu'nu ortadan kaldırmaya ilişkin girişimlerin olduğu söylentileri bulunmaktaydı. Ayrıca meclisteki Sadr yanlısı 32 vekil, Maliki ve ABD karşıtı bir cephe oluşturmaya çalışmıştır. Bu arada yapılan yargılama neticesinde, 30 Aralık 2006'da, Irak'ı yıllarca yöneten Saddam Hüseyin muhaliflerine karşı işlediği insan hakları ihlalleri nedeniyle idam edilmiştir.[343]

İki ay sonra tarafların uzlaşması neticesinde, bakanların hükümete geri dönmesi ile sorun çözülmüştür. Ancak 2007'nin ortalarında Bağdat'ta ve 2008'in başlarında ülkedeki direnişçiler ve güney vilayetlerindeki Şii milislere karşı başlatılan operasyonlarda ABD'nin desteğini alan Maliki, direnişçiler ile Sadr'a bağlı grupları da hedef alınca Sadr yanlısı bakanlar tekrardan hükümeti terk etmiştir. Akabinde Irak Uzlaşı Cephesi'nin bakanları, hükümetin uygulamalarında dışarıda bırakıldıkları gerekçesiyle hükümetten ayrılmıştır. Bunu, İyad Allavi'nin Irak Ulusal Listesi'nden hükümete giren bakanlar takip etmiştir. ABD'nin Maliki yönetimine baskı yapmasıyla, 12 Ocak 2008'de, Irak meclisinin eski

[342] Özgür Uyanık'a göre bu takımlar halka yardım programları adı altında CIA için bir ajan ağı örgütlemiştir. Bkz; Özgür Uyanık, *Latin Amerika'nın Devrimci Tarihi*, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Kasım, 2014, s. 256.
[343] Katzman, a.g.e., s. 28-31, 50-51. Ayrıca; Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 19, 68-69. Marr, a.g.e., s. 321-326. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 60. İnat, a.g.e., s. 58-60. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 31-32. Salihi, a.g.e., s. 239-241. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 403.

Baasçıların devlette yeniden görev almasının önünü açan düzenlemeyi yapması neticesinde, Sünni Arapların temsilcisi olan Irak Uzlaşı Cephesi'nin bakanları hükümete geri dönmüş ve diğerlerinden boşalan koltuklar da Irak Uzlaşı Cephesi'ne verilmiştir. Nihayetinde direnişçiler ve Sadr yanlısı gruplar 2008 yılında bastırılmış, 24 Nisan'da Basra'nın kontrolü hükümetin ve koalisyon güçlerinin eline geçmiştir. Ancak Sadr Kasabası'nın çoğu yerinde, kontrol 11 Mayıs'ta sağlanabilmiştir. ABD ve Maliki yönetiminin bu başarısındaki en büyük pay, Sünni aşiretleri ile gerçekleştirilen uzlaşmadır. Zira aşiret güçleri, El-Kaide'ye ve direnişe destek vermeyi bırakmış, 60 aşiretten oluşan "Sahva Kuvvetleri" olarak adlandırılan bir milis gücüyle sahada koalisyon güçleriyle iş birliği yapmıştır. Böylece, Sünni yapılar yeniden sistem içine dahil edilmiştir. Sahva Kuvvetleri ile yapılan birliktelikten sonra, lider kadrosunun %80'ini kaybeden El-Kaide ise yer altına çekilmiştir.[344]

3.3.1.2.3.1. SFA-SOFA

Irak'taki direniş bastırıldıktan sonra, Amerikan askerlerinin çekilmesinin bir takvime bağlanması tartışılmıştır. Ayrıca yaklaşan Amerikan başkanlık seçimleri, Bush'un Irak'tan çekilme stratejisini kamuoyunun önüne koymasını gerektirmiştir. Zaten ABD'nin Irak'ta asker bulundurmasına ilişkin BM kararının süresi, Aralık 2008'de son bulacaktı. Ayrıca, Bush'un seçimlerdeki rakibi olan Barack Obama, seçim kampanyasında hemen çekilme politikasını ortaya koymuştu. Iraklıların çoğu Amerikan askerinin çekilmesini istese[345] de şaşırtıcı şekilde Sünniler Şii gruplardaki İran etkisinin verdiği endişeyle, Kürtler de tek müttefikini kaybedeceği ve bölge ülkelerinin inisiyatifine kalacakları endişesiyle Amerikan askerinin Irak'ta biraz daha kalmasından yanaydı. Nitekim, Amerikan yönetimi de Irak'ı hemen terk etme niyetinde değildi. Hatta Bush'un rakibi Obama resmen aday olduktan sonra, söylemini kademeli çekilme şeklinde revize etmiştir. Maliki ülke içindeki muhalefetin baskıları sonucunda, geri çekilme anlaşmalarıyla ilgili düşüncesini öğrenmek için Sistani ile görüşmüştür. Sistani anlaşmalara yönelik olarak, kabul ya da ret yetkisinin mecliste olduğu yönünde tarafsız bir yaklaşım sergilemiştir. Nihayetinde Sadr gibi aşırı grupların muhalefetine rağmen, Maliki'nin Irak'taki konumunu da güçlendirecek olan anlaşmalar –

[344] Ufuk Ulutaş, *ISIS: The Polıtıcal Hıstory of The Messıanıc Vıolent Non-State Actor In Syrıa*, The Instıtute Of Socıal Scıences of Yıldırım Beyazıt Unıversıty, The Department of Internatıonal Relatıons, Doctoral Thesis, Ağustos, 2016, s. 50. Ayrıca; Katzman, a.g.e., s. 28-31. Marr, a.g.e., s. 321-326. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 60. İnat, a.g.e., s. 58-60. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 31-32. Salihi, a.g.e., s. 239-241. Nixon, a.g.e., s. 233.

[345] Kasım 2005'te, Wahsington'daki Brookings Enstitüsü analistlerinin bildirdiğine göre; Iraklıların %80'i, Amerikan askerlerinin yakın dönemde ülkelerinden çekilmesi taraftarıdır. Bkz; Chomsky, *Interventions*, s. 162. Ayrıca; Hinnebusch, a.g.m., s. 19.

"Stratejik Çerçeve Anlaşması" (SFA-Strategic Framework Agreement) ve "Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması" (SOFA-Status of Forces Agreement) – 16 Kasım 2008'de hükümet tarafından kabul edilmiştir. Ertesi gün de, ABD Büyükelçisi Ryan Crocker ve Irak Dışişleri Bakanı Hoşyer Zebari arasında imzalanmıştır. Anlaşma meclis onayına gönderilirken, daha sonra yalanlanmış olsa da Sistani'nin birtakım düzenlemeler yapılması şartı ile anlaşmaya onay verdiği yönünde medyada haberler çıkmıştır.[346]

27 Kasım 2008'de 91 çekimser, 35 itiraz ve 149 kabul oyu ile Meclisin de onayını alan anlaşmalar, 1 Ocak 2009'da yürürlüğe girmiştir. İkili ilişkiler başta olmak üzere, bilimsel araştırmalar, yüksek eğitim, Irak'ın kültürel mirasının korunması ve ikili ticaret gibi ekonomik, sosyal, çevre ve eğitim meselelerinde, ileriye yönelik iş birliğini kapsayan düzenlemeler SFA ile yapılmıştır. Irak ile ABD arasındaki güvenlik ilişkisi, Amerikan askerlerinin çekilme planı ve çekilme sonrası Irak'taki Amerikan üslerinde görevli askerlerin statüsünü kapsayan düzenlemeler de SOFA ile yapılmıştır. Bu kapsamda Amerikan askeri varlığı sebebiyle ortaya çıkabilecek sorunların çözümüyle, Irak hukukunun Amerikan askerlerine nasıl uygulanacağı belirlenmiştir. SOFA'ya göre; Amerikan askerleri 2011 yılı sonuna kadar, üç yıl daha, Irak'ta kalacaktır. ABD 2009'a kadar şehirlerden, köylerden ve semtlerden, daha sonra da tüm Irak topraklarından 2011'e kadar çekilmiş olacaktır. Eğer ülkedeki teröristler yeniden güçlenirse ve Irak yönetimi gerekli görürse ABD, Irak yönetiminin çağırmasıyla, Irak'a birlikler göndererek yardım (müdahale) edebilecekti. Anlaşma kapsamında ABD, Irak kuvvetlerine eğitim ve ekipman desteği sağlamayı ve Irak'ın borçlarının affedilmesini için destek vermeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca Irak topraklarının, hava sahasının ve denizlerinin (İran'a güvence olarak) başka ülkelere saldırı amaçlı kullanılamayacağı da anlaşmada yerini almıştır.[347]

3.3.1.2.3.2. 2009 Yerel ve IKBY Seçimleri

Eylül 2008'de meclisten geçen Irak yerel seçim yasası 7 Ekim'e kadar onaylanmadığı için, seçimler 31 Ocak 2009'a ertelenmiştir. Nihayetinde meclisten geçen seçim yasasına göre; Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ndeki (IKBY) Dohuk, Erbil ve Süleymaniye ile halen statüsü belirlenmeyen Kerkük hariç olmak üzere, 14 vilayette yerel

[346] Ufuk Ulutaş & Furkan Torlak, *Çekilme Sonrası Irak'ta Düzen Arayışı*, SETA Analiz, Sayı:49, Aralık, 2011, s. 5-7. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s. 332-341. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 37-40. Prinççi, a.g.e., s. 105.
[347] Marr, a.g.e., s. 329-330. Ayrıca; Abbas, a.g.e., s.332-341. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 37-40. Salihi, a.g.e., s. 261. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 60. Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 5-6.

seçimler gerçekleştirilmiştir. Iraklılar 14,400'ün üzerinde aday arasından, yerel meclislerdeki yaklaşık 440 sandalye için seçim yapmıştır. Bu seçimi önemli kılan barışçıl bir ortamda gerçekleşmesi ve 2010 yılında yapılacak seçimlerin sonucuna yönelik işaretler barındırmasıydı.[348]

31 Ocak 2009'da yapılan seçimlere katılım oranı, önceki seçimlerde yaşanan yükseliş trendinin aksine, %51 olarak gerçekleşmiştir. Şubat ayında açıklanan sonuçlara göre seçimlerin tek kazananı olarak gözüken, Maliki'ydi. Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu, 14 vilayetin 9'unda başarılı olmuştur. Bağdat'ta 28 sandalye ile meclisin yarısını, Basra'da da 20 sandalye ile meclisteki çoğunluğu elde etmiştir. Kerbela'da diğer partilerin gerisinde kalırken, Sünnilerin çoğunlukta olduğu Anbar, Diyala, Selehaddin ve Musul'da bir etkinlik gösterememiştir. IİYK'nin Mihrap Şehidi Listesi ve Sadr'ın Hürler Listesi, Şiilerin çoğunlukta olduğu yerlerde ikinci ya da üçüncü olmuştur. Yine Kanun Devleti Koalisyonu gibi, bu partiler de Sünnilerin yoğun olduğu yerlerde varlık gösterememiştir. Sünni Araplar arasındaysa, Irak Uzlaşı Cephesi ipi göğüslemiştir. Ulusal düzeyde alınan sonuçlara göre; Mihrap Şehidi Listesi (IİYK) 55 sandalye, Hürler Listesi (Sadr) 43 sandalye, Irak Uzlaşı Cephesi 32 sandalye, el-Irakiye (Allavi) 26 sandalye, Reformcu Akım (Caferi) 23 sandalye, Kürt İttifakı 20 sandalye ve diğer gruplar 19 sandalye elde etmiştir. Yine Anbar'da Sahva Kuvvetlerinden oluşan Irak Sahvaları ve Ulusal Bağımsızlar önemli bir başarı elde ederken, sadece iki vilayet meclisinde (Basra'da Maliki ve Nineva'da el-Hadba) çoğunluk elde edilmiş ve vilayetin idaresinde tek söz sahibi olmuştur.[349]

Yerel seçimlere dahil olmayan Kürt bölgesi 25 Temmuz'da kendi meclisi, başbakanı ve başkanını seçmek üzere sandığa gitmiştir. Erbil'de yüzde 97, Süleymaniye'de yüzde 94,5, Dohuk'ta yüzde 84 ve genelde ise %78 katılım oranının olduğu seçimde, meclisteki 111 sandalye için 41 parti yarışmıştır. Seçim sonuçlarına göre; Celal Talabani ve Mesud Barzani'nin ittifakı ipi göğüslese de oy kaybetmiştir. IKBY seçimlerinin şaşırtıcı sonucu; Talabani'nin grubundan ayrılan Noşirvan Mustafa öncülüğündeki Goran (Değişim) Listesi olmuştur. %23 oyla Goran 25 vekil çıkarırken, muhalefet toplam olarak 41 vekil çıkarmış, Talabani ve Barzani'nin ittifak listesiyse oyların %53'ini alarak 59 vekil çıkarmıştır. Yine

[348] Marr, a.g.e., s. 331. Ayrıca; Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 46. İnat, a.g.e., s. 61. https://www.yenisafak.com/dunya/irak-secimlerinde-zafer-malikinin-167485 (Erişim Tarihi: 21.02.2019).
[349] Marr, a.g.e., s. 334-335. Ayrıca; İnat, a.g.e., s. 62. https://www.yenisafak.com/dunya/irak-secimlerinde-zafer-malikinin-167485 (Erişim Tarihi: 21.02.2019).

İslamcı ve sosyalistlerin oluşturduğu Hizmet ve Islah Listesi de %13 ile 11 vekil çıkarmayı başarmıştır. IKBY'deki genç nüfusun memnuniyetsizliği ve talep edilen daha fazla demokrasi ve şeffaflık, Barzani ve Talabani'nin oylarının erimesinde etkiliydi. Nihayetinde Berham Salih Başbakan olmuş ve %70 oy alan Mesud Barzani, IKBY'nin başkanlık koltuğuna yeniden oturmuştur. Bu iki seçimin Irak açısından siyasi sonucu, değişik parti ve grupların ortaya çıkması olmuştur. Bu da 2010 yılında yapılacak seçimlerin, önemini artıran bir etki yaratmıştır.[350]

3.3.1.2.3.3. 7 Mart 2010 Meclis Seçimleri

31 Ocak 2010'da gerçekleştirilmesi gereken seçimler, ancak 7 Mart 2010'da gerçekleştirilebilmiştir. Başta işgalden beri yerleştirilen Kürt nüfusla demografik yapısı bozulan Kerkük'ün seçmen listelerine ilişkin tartışmalar ve ülke dışında bulunan Iraklı mültecilerin oy kullanması ve mecliste temsil edilme talepleri nedeniyle, seçim yasasının meclisten geç çıkması bu durumun ana nedenlerindendi. Nihayetinde, 9 Aralık 2010'da seçim yasasının yürürlüğe girmesiyle sorun çözülmüştür. Ancak, seçimler öncesi tartışmalar bitmemiştir. Nitekim eski Baas partisi mensubu olan 500 kadar siyasetçi ve 15 partinin, seçimleri girmesi engellenmek istenmiştir. Lakin temyiz mahkemesinin aksi karar vermesiyle, seçim öncesi sorun belli ölçüde aşılmıştır.[351]

Seçmenlerin hem istedikleri partiye hem de istedikleri adaya oy verebildikleri daha demokratik açık liste sistemiyle 7 Mart'ta gerçekleştirilen seçimlerin sonuçlarına göre; sandalye sayısı 325'e çıkarılan mecliste birinci olan Allavi'nin el-Irakiye Listesi %24,48 (2.851.823 oy) ile 91 sandalye, ikinci olan Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu %24,02 (2.797.624 oy) ile 89 sandalye, üçüncü olan Caferi, Sadr ve Ammar el-Hekim'in öncülüğündeki Irak Ulusal İttifakı %17,98 (2.094.814 oy) ile 70 sandalye, dördüncü olan Kürt İttifakı %14,48 (1.686.344 oy) ile 43 sandalye ile en çok vekil çıkaran gruplar olmuştur. Ayrıca bir diğer Kürt partisi Goran 8 olmak üzere, diğer İslamcı Kürt partileri 6, Irak Ulusal Uzlaşısı 6, Irak'ın Birliği 4 vekil çıkarmıştır.[352]

---

[350] Marr, a.g.e., s. 336-337. Ayrıca; İnat, a.g.e., s. 63-64. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 184. http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irakin-kuzeyindeki-secimlere-katilim-yukesek-oldu-12149048 (Erişim Tarihi: 23.02.2019), http://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzani-yeniden-secildi-12152177 (Erişim Tarihi: 23.02.2019), http://www.hurriyet.com.tr/gundem/barzani-secim-sonuclarini-nasil-kullanacak-12180798 (Erişim Tarihi: 23.02.2019).

[351] Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 334. Ayrıca; İnat, a.g.e., s. 64-66. Salihi, a.g.e., s. 264.

[352] Ekmen, a.g.m., s. 132. Ayrıca; Marr, a.g.e., s. 346. İnat, a.g.e., s. 69-70. Salihi, a.g.e., s. 265-266. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 404.

Irak'ta hiçbir parti ya da grup, salt çoğunluk olan 163 vekil sayısına ulaşamadığından ve tek başına hükümet kuramadığında, seçimlerin bir kazananı yoktu. Iraklıların etnik ve mezhepsel aidiyetine göre oy verdiği seçimlerde, lideri bir Şii olsa da (Allavi) seküler tutumu ve bir Sünni partisi olarak görülen el-Irakiye, Sünnilerin yoğun olduğu yerlerde yüksek oy almıştır. Bu durum, Irak gibi bir ülkede önemli bir olgu teşkil etmektedir. İkinci olan Maliki sonuçları kabul etmemiş ve hile olduğu iddiasıyla itiraz etmiştir. Ancak Irak Yüksek Seçim Komisyonu sadece Bağdat'ta oyların yeniden sayılmasına hükmetmiş ve nihai olarak da seçim sonuçlarını etkileyecek bir değişiklik ortaya çıkmamıştır. Ancak ikinci olmasına rağmen, Maliki'nin başbakan olmasının önünü açan bir gelişme yaşanmıştır. Anayasa maddelerini yorumlama yetkisi bulunan Irak Federal Mahkemesi, anayasanın 73. Maddesinde geçen hükümeti kurma görevinin mecliste çoğunluğu alan gruba verileceği yönündeki şartı, seçimden sonra kurulacak bir koalisyonun da sağladığına hükmetmiştir. Bu karar sonucunda, Kanun Devleti Koalisyonu ile diğer Şii grup Irak Ulusal İttifakı, Ulusal İttifak adı altında birleşmiş ve Kürt İttifakı ile iş birliğine gitmek için zemin aramıştır. Yaklaşık 10 ay gibi rekor bir süre sonra Kerkük gibi ihtilaflı bölgelerdeki pozisyonu göz önüne alındığında, Sünnilerden ziyade Şiiler ile iş birliği yapmak çıkarına daha uygun olan Mesud Barzani'nin girişimleriyle 10 Ekim 2010'da Erbil Anlaşması yapılmıştır. Böylece Ulusal İttifak, Kürt İttifakı ve el-Irakiye'nin de dahil olduğu geniş tabanlı bir koalisyon hükümeti oluşturulmasında uzlaşılmıştır. Uzlaşıya göre; Meclis başkanlığına el-Irakiye'den Usame Nuceyfi, Cumhurbaşkanlığı'na da Celal Talabani yeniden seçilmiştir. Talabani'nin yardımcılığına; Tarık el-Haşimi ve Adil Abdülmehdi getirilmiştir. Yine uzlaşıya göre; Talabani Maliki'ye hükümeti kurma görevini vermiştir. 22 Aralık'ta meclisten güven oyu alan Maliki'nin kabinesinde Şiilere, Kürtlere ve Sünnilere birer başkan yardımcılığı verilirken, toplamda 5 bakanlık Kürtlere, 9 bakanlık el-Irakiye'ye, 1 bakanlık Hristiyanlara, 3 bakanlık Türkmenlere ve geri kalan bakanlıklar da Şiilere (Maliki, Caferi, Sadr ve el-Hekim grubuna) verilmiştir. Ayrıca kabinede bir kadın bakan da bulunmaktaydı.[353]

3.3.1.2.3.4. Otoriterleşme ve Gerilim

Maliki ilk yıllarında zayıf bir duruş göstermişken, 2006 yılından itibaren artan saldırı ve şiddet olayları ile beraber oluşan iç savaş ortamında tüm kesimlerde oluşan merkezi

[353] Marr, a.g.e., s. 347-350. Ayrıca; Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 11. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 60-61, 175. Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 334. İnat, a.g.e., s. 71-75. Kabine için bkz; http://ydh.com.tr/HD8535_irak-bakanlar-kurulu-listesi.html (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

hükümetin güçlü olması kanaatini fırsata çevirmiştir. Caferi'nin ardından Da'va Partisi'nin genel sekreterliğine getirildikten sonra parti içinde güçlenen Maliki, kendine bağlı olanlar ve akrabalarıyla Da'va Partisi'nden ayrılarak Kanun Devleti Koalisyonu'nu oluşturmuş ve 2009 yerel seçimlerine bu parti ile girmiştir. 2009 seçimlerinden başarı ile çıkan Maliki, bu başarısını 2010 seçimlerinde gösterememiş, ancak iktidarda kalmayı başarabilmiş ve 2011'den sonra gücünü mümkün olduğunca artırmaya çabalamıştır. İlk başlarda Şiiler arasındaki rakiplerini ekarte eden Maliki, daha sonra yavaş yavaş merkezi hükümette her şeyi kontrol eder bir noktaya gelmiştir. Anayasa'daki boşlukları da çok iyi değerlendiren Maliki, mevcut kurumların alternatifi ya da üst yönetimi niteliğinde olan kendine bağlı yeni kurumlar oluşturmuştur. Ayrıca, önemli yerlere kendine sadık olanları ya da akrabalarını atamıştır. Yine Maliki'nin etkisinde bulunan Irak Yüksek Mahkemesi almış olduğu bir kararla, Irak devleti ve siyaseti için önemli olan bağımsız üç kuruluşu (Irak Yüksek Seçim Komisyonu- Dürüstlük Komisyonu-Merkez Bankası) başbakanlık ofisine bağlamıştır. Yargı erki bağımsız kuruluşların Maliki'nin kontrolüne geçmesini sağlarken, aynı zamanda bu kuruluşların yönetimindeki Maliki yanlısı olmayanlara karşı yapılan yolsuzluk davalarıyla Maliki'nin iktidarını perçinleyen işlevsel bir araç olmuştur. Maliki'nin otoriterleşmesinin en çarpıcı kanıtı; Ortadoğu'yu etkisi altına alan Arap Baharı sürecinde demokrasi hareketinin Irak'a ulaşması sonucunda yaşanan protestolardan dolayı, iki muhalif partiyi (Irak Komünist Parti ve Irak Ulusal Demokratik Parti) kapatması olmuştur.[354]

Amerikan askeri Irak'tan çekildikten sonra, başbakanlık vazifesinin yanında içişleri, savunma ve ulusal güvenlik bakanlıklarını da yürüten Maliki'nin artan otoriter tutumu Irak siyasetini şekillendirmeye başlamıştır. Nitekim ilk tepki Mart 2011'de, Maliki'nin Erbil anlaşmasına uymaması üzerine Allavi'nin hükümetten desteğini çekmesiyle yaşanmıştır. Maliki'nin artan otoritesini sınırlandırmak için başta Tarık el-Haşimi gibi Sünni siyasetçiler, Sünnilerin yoğun olduğu Selahaddin, Anbar ve Diyala'da bir bölgesel yönetim kurma kanaatindeydi. Nitekim 27 Ekim 2011'de Selahaddin vilayet meclisi, ardından da Diyala vilayet meclisi bu konu için referanduma gitme kararı almıştır. Maliki otoritesini sınırlandıracak bu tutuma karşılık, Aralık 2011'de Cumhurbaşkanı yardımcısı Tarık el-Haşimi hakkında teröre destek verdiği iddiasıyla tutuklama emri çıkartırmıştır. Bu olay üzerine Haşimi önce IKBY'ye, daha sonra Türkiye'ye sığınmıştır. Mayıs 2012'de Haşimi

[354] Marr, a.g.e., s. 320, 350-351. Ayrıca; Salihi, a.g.e., s. 261-263. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 61-62. Nixon, a.g.e., s. 234-235.

hakkında gıyaben yapılan yargılamanın neticesinde, idam cezasına hükmedilmiştir. Aralık 2012'de, Sünni siyasetçi ve Maliye Bakanı Rafi İsavi'nin evine ve ofisine baskın yapılmıştır. Ülke içinde Şii-Sünni gerilimi hız kazanırken Maliki'nin Arap Baharı vesilesiyle Suriye'de yaşanan iç savaşta İran ile hareket etmesi, ülke içinde sindirmeye çalıştırdığı Sünnileri daha da öfkelendirmiştir.[355]

Maliki'nin sindirmeye çalıştığı diğer aktör, Mesud Barzani'dir. 2006 yılından beri IKBY ile merkezi yönetimin arası bazı konular etrafında gerilmekteydi. Kerkük gibi ihtilaflı yerlerde, Kürtlerin demografik yapıyı bozması anlaşmazlıkların odağını oluşturmaktaydı. Ayrıca IKBY, Bağdat'a aktarılan petrol gelirlerinin %17'sinin kendisine verilmediğini iddia ederken, merkezi hükümet, Erbil'in anayasadaki "mevcut kaynaklar" ibaresini esas alarak, yeni açılan kuyulardan elde ettiği petrolü Bağdat'a danışmadan ihraç etmesine karşı çıkmaktaydı. Yine Erbil yönetiminin sınır kapılarından elde edilen gelirleri Bağdat ile paylaşmak istememesi, diğer bir problemdi. Erbil yönetimi merkezi yönetim bütçesinden daha fazla pay talep ederken, aynı zamanda peşmergenin Irak Savunma Bakanlığı'na bağlanmasını kabul etmemektedir. Bağdat ise, Talabani ve Barzani'ye ait iki farklı peşmerge gücünün olduğunu ve bunların Erbil kontrolünde değil de siyasi partilerin kontrolünde olduğunu, bu nedenle bu güçlerin devlet otoritesinin dışındaki milislerden farksız olduğunu ve federal hükümetin peşmergenin maaşlarını ödemek zorunda olmadığını, ayrıca sayılarının da azaltılması gerektiğini ileri sürmekteydi. Bağdat'ın bu itirazında haklılık payı bulunmaktaydı. Zira, Barzani IKBY'nin sınırlarında tam bir hakimiyete sahip değildir. Parçalı bir yönetim sergileyen IKBY'de Barzani Erbil ve Duhok'ta, Talabani ise Süleymaniye'de idareyi elinde tutan hâkim güç konumundadır. İki taraf bu sorunlarda uzlaşamadığı için, federal hükümet bütçesi mecliste kabul edilmemiştir. Buna Maliki'nin artan otoriterleşmesine karşı Kürtler ile Sünniler arasındaki yakınlaşma da eklenince (IKBY'nin Haşimi'ye sahip çıkması), Maliki Kürt yönetimini hedef tahtasına oturtmuştur. Nitekim Maliki'nin ihtilaflı bölgeleri kontrol altına almak için "Dicle Kuvvetleri"ni oluşturması, Kürtlerin tepkisini çekmiştir. Ayrıca, Irak Ordusu ile peşmerge arasında çatışmalar da meydana gelmiştir.[356]

[355] Alshinawi, a.g.m., s. 8. Ayrıca; Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 12-15. Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 337-338. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 405. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 62, 176. Marr, a.g.e., s. 350. Nixon, a.g.e., 236.
[356] Hüseyin Arslan, Bağdat ile Erbil Arasındaki Ana Sorunlar, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017, s. 37-39. Bilgay Duman, Irak'ta 2014 Seçimleri, Işid Operasyonları Ve Irak'ın Geleceği, *ORSAM*, Rapor No: 190, Haziran,

3.3.1.2.3.5. 2013 Yerel ve IKBY Seçimleri

Irak'taki gergin siyasi atmosfer devam ederken, 20 Nisan 2013'te yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. 2009 yerel seçimlerindeki göreceli barış ortamının aksine, bu seçimler şiddet olaylarının gölgesinde yapılmıştır. İhtilaflı bölgeler üzerinde bir uzlaşı halen sağlanmadığından, 2009'daki gibi 18 vilayet yerine 14 vilayette gerçekleştirilmesi beklenen seçimler, Musul ve Anbar'da artan güvenlik endişesiyle seçimlerin 20 Haziran'a ertelenmesi üzerine, 12 vilayette yapılabilmiştir. Seçimlerde, 8 bin aday 378 sandalye için yarışırken, katılım oranının %51 civarında gerçekleşmiştir. Ancak, Musul ve Anbar dahil olduktan sonra bu oran 50'nin altına düşmüştür. Çünkü, katılım oranları Musul'da %37,5, Anbar'da %49,5 olarak gerçekleşmiştir. 4 Mayıs 2013'te açıklanan ve 12 vilayeti kapsayan sonuçlara göre; vilayet meclislerindeki toplam 378 sandalyeden 97'sini alan Kanun Devleti Koalisyonu, 2009'a göre sayısal olarak bir kayıp yaşasa da birinci olmuştur. 2009'da elde ettiği çoğunluğu koruyamasa da, Bağdat (20 sandalye) ve Basra'da (16 sandalye) halen güçlü bir pozisyonda olmaya devam etmektedir. Ancak, vilayetlerin idaresinde vali bile seçebilmek için diğer gruplarla uzlaşmak zorundadır. İkinci olan el-Hekim'in Vatandaş İttifakı, vilayet meclislerinde 78 sandalye elde etmiştir. Sadr'ın Ahrar Hareketi ve Meclis Başkanı Usame el-Nuceyfi'nin Birleşikler İttifakı 46'şar sandalye alırken, Allavi'nin Birleşik Ulusal Irak İttifakı 15 sandalye almıştır. 2014 seçimlerinin bir ön provası olarak görülen bu seçim, IİYK'nin güçlenmesi ve siyasi yelpazenin Şii kanadında değişikliğe neden olabilme ihtimali açısından önemli görülmüştür.[357]

21 Eylül 2013'te de IKBY'de seçimler gerçekleştirilmiştir. 2009 seçimlerinin aksine, Barzani ve Talabani'nin grupları ayrı olarak seçime girmiştir. Buna göre; 111 sandalyeden Barzani'nin grubu 38 vekil (%37,79) çıkararak birinci, Goran 24 vekil (%24,21) ile ikinci ve Talabani'nin grubu 18 vekil (%17,8) ile üçüncü olmuştur. İçerisinde İslamcı ve sosyalistlerinde olduğu diğer gruplar 20 vekil çıkarırken, Türkmenler 5, Asuriler 5 ve Ermeniler 1 olmak üzere, azınlıklar toplamda 11 vekil çıkarmıştır. 2009 seçimlerine göre en

---

2014, s. 10-11. Abdullah Ağar, *İşid ve Irak*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, Nisan, 2015, s. 155. Salihi, a.g.e., s. 270-271. Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 338-342. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 62-63, 186. Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 15-19. https://t24.com.tr/haber/kuzey-irak-secime-mi-gidecek-barzaninin-gorev-suresi-mi-uzayacak,305998 (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

[357] Sandıklı & Semin & Öztürk, a.g.e., s. 343. Ayrıca; http://orsam.org.tr/tr/irak-ta-yerel-secim-sonuclari-ve-sii-siyasetinde-yeni-siyasi-denge/ (Erişim Tarihi: 28.02.2019). https://www.academia.edu/7727693/Irak_ta_20_Nisan_2013_Yerel_Se%C3%A7im_Sonu%C3%A7lar%C4%B1 (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

çok kayıp yaşayan, Talabani grubu olmuştur. Başkanlık seçimi yapılmamış ve Barzani'nin görev süresi parlamento tarafından 20 Ağustos 2015'e kadar uzatılmıştır. IKBY hükümeti seçimlerin üstünden ancak 9 ay sonra, 18 Haziran 2014'te kurulabilmiştir. Başbakan Neçirvan Barzani olurken, diğer Kürt gruplarını kapsayacak bir hükümet kurulmuştur. Ayrıca, Türkmenlere bir bakanlık (Adalet Bakanlığı) verilmiştir.[358]

3.3.1.2.3.6. 2014 Seçimleri ve IŞİD

Irak siyaseti Maliki'nin otoriter tutumu ile şekillenirken, siyasetteki gerilim El-Kaide bağlantılı terör örgütlerinin güçlenerek yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak artan güvenlik endişeleri eşliğinde, 30 Nisan 2014'te seçimlere gitmiştir. Seçimde 328 sandalye için 2067'si kadın olmak üzere, toplamda 9031 kişi yarışmıştır. Seçime katılım %60,5 oranında gerçekleşmiştir. El-Kaide ile ilişkili örgütlerin Felluce ve Anbar'ın merkezi Ramadi olmak üzere hem saldırılarını artırması hem de alan kontrolünü ele geçirmesi nedeniyle, en düşük katılım oranı %38 ile Anbar vilayetinde gerçekleşmiştir. Yine benzer nedenlerden katılım oranlarının düşük olduğu diğer vilayetler; Musul (%49,4), Selahaddin (%54,1) ve Bağdat (%54,5)'tır. Bu güvenliksiz ortamda, halk doğal olarak oy vermeye gitmeme eğilimi göstermiştir. Partiler ve gruplar bazı vilayetlerde ittifak yaparken, bazılarında da ayrı olarak seçimlere girmiştir. 92 vekil ile Kanun Devleti Koalisyonu birinci olurken, 34 vekil ile Ahrar Haraketi ikinci, 29 vekil ile el-Hekim'in (IİYK) Vatandaş İttifakı üçüncü, 25 vekil ile Barzani'nin grubu dördüncü, 23 vekil ile Usame el-Nuceyfi'nin Muttahidun beşinci, 21 vekil ile Allavi'nin Vataniyye Listesi ve 21 vekil ile Talabani'nin grubu altıncı, 10 vekil ile Salih el-Mutlak'ın Arabiye Koalisyonu yedinci, 9 vekil ile Goran sekizinci ve 6 vekil ile Caferi'nin Ulusal Reform Hareketi onuncu sırayı almıştır. Geri kalanlar ise; 8 vekillik kontenjanı ile azınlık grupları ve diğer küçük gruplardır.[359]

Sonuçlar açıklandıktan sonra, çoğunluk hükümeti kurmak için girişimlerde bulunan Maliki'nin çabalarını boşa çıkaracak ve Irak'taki durumu kökten sarsacak bir olay vuku bulmuştur. 2003 sonrası yönetime gelen Şiilerin beceriksizliği ve yapmış olduğu yanlışlar (özellikle Maliki yönetiminin), Şii-Sünni ayrımını iyice keskinleştirmiştir. Maliki yönetiminin, Aralık 2012'de, Sünni siyasetçilere yönelik tutumunu eleştirmek için barışçıl

[358] Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 409. Ayrıca; http://www.aljazeera.com.tr/haber/irak-kurt-bolgesinde-kaybeden-kyb (Erişim Tarihi: 28.02.2019). http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kuzey-irak-ta-baskanlik-krizi-29865114(Erişim Tarihi: 28.02.2019).
[359] Duman, a.g.r., s. 8-14. Ayrıca; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 407-408.

başlayan protestolar, Nisan 2013'te Irak ordusunun yaptığı bir operasyonda 50'den fazla protestocunun hayatını kaybetmesi sonucunda silahlı direnişe dönmüştür. Havice olayı olarak bilinen bu olaydan sonra hükümete cephe alan 80 civarı aşiret, Baas kökenli silahlı unsurları bir araya getirerek "Irak Devrimcileri Askeri Konseyi"ni oluşturmuştur. Merkezi hükümete karşı oluşturulan bu yapı, Sünni muhalefeti temsil etmekteydi. Sünni muhalefetin silahlanmasının oluşturduğu kötü ortamın neticesinde El-Kaide'nin içerisinden çıkan IŞİD[360] terör örgütü, Haziran 2014'te Musul'daki Irak güvenlik güçlerini büyük bir hezimete uğratarak Musul'u 1.300 civarı militanıyla dört-altı günde ele geçirmiştir. Öyle ki, 2003'te Amerikan işgali sırasında üniformalarını çıkarıp kaçan Saddam'ın askerleri gibi, Maliki'nin başkomutanı olduğu Irak ordusu da üniformalarını bırakıp kaçmıştır. Ordudaki Sünni askerler, Sünni olan teröristlerle savaşmak istememiştir. Musul halkıysa, Maliki'nin mezhepçi politikalarının bir sonucu olarak, orduyu yabancı bir işgal gücü (İran ordusu) olarak görmekteydi. Bu Irak'ta, hakta ve orduda milli bir birlikteliğin olmadığını gözler önüne sermiştir. Sünnilerin siyasi alan dışına itilmesiyle oluşan zayıf koalisyon hükümetleri ve bu hükümetlerde her gelen bakanın kendi siyasi gündemi dayatması, yerine gelenin eskisinin izlerini silmesi yüzünden yaşanan koordinasyonsuzluk ve istikrarsızlık bu durumun nedenlerindendi. Ayrıca, Amerikan işgali sonrası çökmüş bir devlet yönetimi devralan Şiiler, yıllarca muhalefet saflarında bulunmanın bir sonucu olarak, iktidar olmanın ne demek olduğunu bilmediklerinden ve yetişmiş donanımlı devlet adamlarına sahip olmamaları nedeniyle, oturmuş sağlam bir devlet yapısı tesis edememişlerdir. Zira Irak'ta devlet adamlarının çoğu, yıllarca idareyi elinde tutmuş Sünni kesimden çıkmıştır. Yine iktidar olup, devlet idare etme arzusu ve bilincinde olan kesim Sünniler olmuştur. Geçmişteki darbeleri ve yönetim değişiklerini ele alırsak, Baas'ın bu yöndeki arzusu dikkate değerdir. Geçmişte Baas yönetimden uzaklaştırıldığında yer altına inmiş, daha sonra güçlenerek ya iktidarı ele geçirmiş ya da ortak olmuştur. Nitekim Şii-Sünni ayrışmasının giderek arttığı bir dönemde, Irak'ta Musul'u işgal eden IŞİD, eski Baas rejiminin 2003 sonrası yer altına inerek güçlendikten sonra gün yüzüne çıktığı izlenimini uyandırmaktadır.

[360] Irak ve Şam İslam Devleti'nin kısaltmasıdır. Ayrıca; IŞİD terör örgütünün farklı adlandırmaları da bulunmaktadır. Bkz; Şemsettin Erdoğan & Ergün Deligöz, Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, Mayıs, 2015, ss. 5-37, s. 26.

Hatta dünyada ilk defa bir terör örgütünün devlet iddiası ile ortaya çıkması ve adında devlet ifadesinin bulunması da bu bakımdan çok manidardır.[361]

IŞİD'in çok kısa sürede büyük bir alanda hakimiyet sağlamasının arkasında, eski Baasçıların etkisi vardır. Nitekim IŞİD'in kripto bir Baas örgütü olduğu savını güçlendiren şey; Saddam döneminin güvenlik bürokrasisindeki Samir Al-Khilfawi (Hajj Bakr), Adnan Al-Bilawi ve Izeddin Al-Duri gibi (özellikle ilk başlarda ortak düşmana (Bağdat'a) karşı IŞİD'le birlikte hareket eden, ancak daha sonra ayrı düşen Irak Devrimcileri Askeri Konseyi ve başında Izeddin Al-Duri'nin olduğu Nakşibendi Ordusu) eski Baasçıların IŞİD içerisinde aktif olarak bulunmalarıdır. Eski Baasçılar tecrübelerine binaen, örgüt içinde askeri ve istihbari alanda aktif olarak rol almıştır. IŞİD'in eski Baasçları kullandığı genel görüşünün aksine, Baas'ın daha eski ve köklü bir örgütsel geleneğe sahip olduğu dikkate alınırsa eski Baasçıların IŞİD'i kullanarak Irak siyasetinde yeniden güç elde etmeye çabaladığını söyleyebiliriz. Nitekim bahsettiğimiz gibi Baas, geçmişte yer altına inip güçlendikten sonra geri gün yüzüne çıkmıştır. 2003 işgali sonrası, Baas'ın doğrudan işgal güçleri ile savaşmayıp yeraltına indiği ve el-Kaide bağlantılı yapılara destek vererek uzun süre gayri nizami bir savaş yürüttüğü ve 2006 sonrası ABD-Bağdat ile anlaşarak Irak güvenlik güçleriyle birlikte hareket ettikleri göze alınırsa (Sahva Kuvvetleri), - eski Baasçılar, Baasızlaştırma yasasının kaldırılmasıyla siyasal alana geri dönüş yapmıştı – Amerikan askerinin çekilmesi sonrası Maliki yönetiminin artan mezhepçi baskıları neticesinde yer altında uykuda tutulan Baas'ın, aynı şekilde yer altındaki el-Kaide hücreleri ile kurduğu ilişkiyle IŞİD olarak gün yüzüne çıktığını söyleyebiliriz. Nitekim Baasçı Sünni yapının istediğini elde edince, geçmişteki gibi el-Kaide yapılarından ayrışması da (Izeddin Al-Duri ve Nakşibendi Ordusu) bu durumun göstergesidir.[362]

[361] Tomáš Kaválek, From al-Qaeda in Iraq to Islamic State: The Story of Insurgency in Iraq and Syria in 2003-2015, *Alternatıves Turkısh Journal of Internatıonal Relatıons*, Vol. 14, No. 1, Spring, 2015, ss. 1-32, s. 13-19. Ayrıca; Patrick Cockburn, *İslam Devleti'nin Yükselişi-İŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, (Çev: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, I. Basım, Aralık, 2014, s. 11-16, 47, 75. Ağar, a.g.e., s. 268-269. Ulutaş, a.g.t., s. 91. Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 10. Nixon, a.g.e., s. 236.

[362] Graeme Wood, True Believers How ISIS Made Jihad Religious Again, *Foreign Affairs*, Volume 96, Number 5, September/October, 2017, ss. 136-141, s. 140. Ayrıca; Kaválek, a.g.m., s. 13-19. Ulutaş, a.g.t., s. 49-57, 101-102. Cockburn, a.g.e., s. 11-16. Fukuyama, *Neoconların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika,* s. 181. Ağar, a.g.e., s. 268-269, 274-276. Nixon, a.g.e., s. 16.

3.3.1.2.4. İbadi Dönemi ve Yeni Gerilimler

IŞİD Irak topraklarında hakimiyetini genişletirken, Sistani halka teröre karşı orduya yardım etme çağrısı yapmış, Sadr ise taraftarlarını kutsal mekanları korumaya çağırmıştır. Son yıllarda ılımlı bir izlenim gösteren el-Hekim ise aksi bir şekilde çatışma yanlısı tutum takınmıştır. IŞİD Sünnilerin yoğun olduğu yerlerde alan hakimiyetini sağlayınca, Bağdat'ı tehdit eder hale gelmiştir. Gelişmeler üzerine izlediği yanlış politikalardan dolayı yaşanan hezimetten sorumlu görülen Maliki'nin konumu, tartışmalı hale gelmiştir. Bunun üzerine meclis 15 Temmuz'da Talabani grubundan Fuad Masum'u cumhurbaşkanlığına, Selim Cuburi'yi (Sünni) de meclis başkanlığına seçmiştir. Nuri el-Maliki, Usame el-Nuceyfi ve İyad Allavi cumhurbaşkanı yardımcıları olurken, Cumhurbaşkanı Masum hükümeti kurma görevini Sünnileri ve Kürtleri kapsayıcı bir tutum takınacağı düşünülen Da'va Partisi'nden Haydar el-İbadi'ye vermiştir. Nihayetinde, 8 Eylül'de meclisten güven oyu alan İbadi hükümeti kurmuştur.[363]

Bu sırada IŞİD, Irak ordusundan kaçan askerlerin boşalttıkları üslerden elde ettiği silahlarla giderek güçlenmiştir. Irak topraklarının önemli bir kısmında alan hakimiyeti sağlayan IŞİD, terör örgütü ile devlet yapılanması arasında örgütsel bir yapı tesis etmiştir. Örgütün ele geçirdiği yerleri idare edebilmek için meydana getirdiği bu bürokratik oluşum, bir devleti andırmaktadır. Nitekim bu yapı içerisinde; örgütün genel idaresinden sorumlu bakanlar[364], vilayetlerin idaresinden sorumlu valiler, ticaret, alkol ve kadınların kıyafetlerine kadar denetim yapan polislerle, şeriat kurallarına göre yargılama yapan, hüküm ve ceza veren mahkemeler bulunmaktaydı. Hatta Bağdat'taki merkezi hükümetin bile sağlayamadığı yoksullara ücretsiz yiyecek dağıtılması, ücretsiz toplu ulaşım, hastane hizmeti verilmesi ve dini eğitim veren okulların açılması gibi bir devletin yapacağı hizmetleri vermekteydi. Nitekim IŞİD'ın Musul'u ele geçirip ismini duyurmadan önce Sünnilerin yoğun olduğu vilayetlerde vergi topladığı gerçeği, merkezi hükümetin bu yerlerde zaten bir otoritesinin olmadığını göstermekteydi. Örneğin IŞİD, Musul'u işgal etmeden önce pazarcılardan inşaat firmalarına kadar herkesten vergi toplamaktaydı. Nitekim bu yolla IŞİD, milyarlarca dolar

[363] Cockburn, a.g.e., s. 19-29. Ayrıca; Duman, a.g.r., s. 19-21. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 408. Kabine için bkz; http://ydh.com.tr/HD13207_haydar-el-ibadi-hukumeti-guvenoyu-aldi.html (Erişim Tarihi: 03.03.2019).
[364] Örgütün idaresinden sorumlu bakanlıklar ve bakanların isimleri için bkz; Erdoğan & Deligöz, a.g.m., s. 12.

gelir elde etmiştir. Kısacası Irak'ta hukuki Şii ve Kürt devletçiklerinin yanına, terör örgütü IŞİD vasıtasıyla *de facto* bir Sünni otonomi eklemlenmiştir.[365]

IŞİD'in Irak topraklarının büyük çoğunluğunu kısa zamanda ele geçirmesi üzerine, İbadi hükümeti, başta ABD ve İran olmak üzere, diğer ülkelere yardım çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine, ABD liderliğinde IŞİD karşıtı koalisyon oluşturulmuştur. Ayrıca, İran da istihbaratı ve ordusu ile hareket eden milis güçlerle (Haşdi Şaabi-Halk Yığınları) Irak'ta merkezi hükümetin yanında yer almıştır. Yine, IŞİD'e karşı IKBY kontrolündeki peşmerge güçleri de sahada faaliyet göstermiştir. Koalisyon güçleri hava desteği sağlarken, karada Irak ordusu, Şii milisler ve peşmerge güçleri IŞİD'e karşı mücadele etmiştir. IŞİD'le mücadele eden bu taraflar adeta birbirleriyle yarışmıştır. Operasyonlar boyunca tüm taraflar, IŞİD'ten sonra bu alanların kimin kontrolüne geçeceği sorununa odaklanmıştır. Zira IŞİD, ekseriyetle ihtilaflı bölgelerde etkinlik göstermekteydi. Hal böyle olunca tüm aktörler IŞİD'i mağlup edip, buralarda kontrolü ele almak istemiştir. IŞİD'in kontrol ettiği ihtilaflı alanları geri alan, IKBY olmuştur. Şaşırtıcı olan, operasyonlar sonrasında peşmerge ile IŞİD arasında ciddi bir çatışma yaşanmamasıdır. Zira IŞİD saldırdıktan sonra, Kürtler lehine geri çekilmiştir. Böylece 2016 sonunda petrol zengini Kerkük başta olmak üzere, ihtilaflı bölgelerin %90'ı Kürt kontrolüne geçmiştir. Kürtler, ihtilaflı alanlarla ilgili anayasadaki 140. Maddenin artık hükmünün kalmadığını, dolayısıyla ihtilafın son bulduğunu ve yeni sınırların "kan" ile çizildiğini, bu yüzden de *de facto* olarak kontrollerine aldıkları alanda kalıcı olduklarını ilan etmiştir. Hatta, Kerkük Valisi Bağdat'ı değil Erbil'i dikkate almış, Kerkük'e IKBY'nin bayrağı çekilmiştir. Resmi yazışma dili de Kürtçe olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Kerkük'ün önemli petrol sahalarına el koyan Kürtler, merkezi hükümetin kontrolü dışında bu alanlardan petrol satışı gerçekleştirmiştir.[366]

Bağdat IŞİD terörüyle uğraşırken, bu fırsatı iyi değerlendiren ve kontrolündeki alanları genişleten Erbil yönetimi gerilimi doruğa çıkaracak olan sözde bağımsızlık referandumu için adım atmıştır. Kürtlerin tek taraflı adımları merkezi hükümetin ve Irak'taki diğer grupların tepkisini çekerken, referandum, başta İran ve Türkiye olmak üzere, bölge

[365] Erdoğan & Deligöz, a.g.m., s. 10-12. Ayrıca; Kaválek, a.g.m., s. 13-19. Cockburn, a.g.e., s. 49.
[366] Ahmet Yusuf Gitan El-Cumeyli, IKBY Bağımsızlık Referandumu ve Bağdat Hükümetinin Kriz Yönetimi, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017, s. 32. Ayrıca; Bayram Sinkaya, Bağımsızlık Referandumu Sonrasında IKBY-İran İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017, s. 21. Feyzullah Tuna Aygün, IKBY Referandumu ve Türkmenlerin Tutumu, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017, s. 25. Ali Hüseyin Bayatlı, IKBY Referandumuna Karşı Bağdat'ın Stratejisi, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017, s. 29. Duman, a.g.r., s. 19-21. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 414.

ülkelerini rahatsız etmiştir. Kürtler içerisinden (Talabani grubunun bir kısmı, Goran ve İslami partiler – bu gruplar aynı zamanda Barzani'nin görev süresi dolmasına rağmen hala IKBY'nin başkanlık makamında bulunmasına da muhaliftiler) ve merkezi hükümet ile birlikte uluslararası ortamdan gelen itirazlara rağmen, IKBY'nin üç vilayetinde (Erbil, Süleymaniye ve Duhok) ve peşmergenin fiili olarak kontrolü altındaki ihtilaflı bölgelerde, 25 Eylül 2017'de gayrimeşru olarak sözde bağımsızlık referandumu yapılmıştır. %92 oranında "evet" olarak ilan edilen sonuçların il ve ilçe bazında açıklanmaması, bu sonucun gerçeği yansıtmadığını göstermektedir.[367]

Gerçekleştirilen referanduma karşı Bağdat'ın tutumu, önceki yönetimlerin (Baas da dahil) Kürtlere yaklaşımına nazaran farklılık göstermiştir. Bağdat, ilk olarak referandumun yasal olmadığı gerekçesiyle IKBY'ye anayasal çerçevede hareket etmesi için çağrıda bulunmuş, akabinde anayasayı ihlal eden, başta Kerkük Valisi olmak üzere, görevlileri azletmiş ve haklarında soruşturmalar açmıştır. Ayrıca IKBY'nin elindeki sınır kapılarını derhal kendisine devretmesini istemiş, havaalanlarını da uluslararası uçuşlara kapatmıştır. Kürtleri hedef almayan merkezi yönetim, ekonomik sıkıntı içindeki IKBY'nin kontrolünde düzenli ödenmeyen memur maaşlarının, Erbil'i aradan çıkarıp doğrudan merkezden ödenmesini gündeme getirmiştir. Bunlara rağmen referandumun gerçekleşmesi üzerine Bağdat yönetimi, Erbil'in 2003 sınırlarına geri çekilmesini ve anayasal çerçevede hareket etmesini istemiş, aksi takdirde 48 saat içerisinde askeri müdahalede bulunacağını ilan etmiştir. Gelişmeler üzerine, askeri müdahalenin kaçınılmaz olduğunu gören Talabani grubu, Barzani'nin yanlış politikasının bedelini ödememek ve merkezi hükümetle çatışmamak için kendine bağlı peşmerge güçlerini geri çekmiştir. Bu olay sonucunda merkezi hükümet Kerkük başta olmak üzere ihtilaflı bölgelerde kontrolü ele alırken, Kürtler 2003 sınırlarına geri çekilmiştir. Amerikan işgali sonrası Talabani grubunun Barzani cephesiyle gelişen iyi ilişkileri, Talabani grubunun bu tutumundan sonra yerini 2003 öncesi duruma bırakmıştır.[368]

[367] Aygün, a.g.m., s. 25. Ayrıca; http://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzaninin-gorev-suresi-uzatildi-29837133 (Erişim Tarihi: 05.03.2019). Göktuğ Sönmez & Tuna Aygün, Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Işığında Irak'ta Güvenlik Sorunlarına Bakış, *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, (Ed.) Veysel Kurt, SETA, 1. Baskı, Ağustos 2018, İstanbul, s. 212.

[368] Bayatlı, a.g.m., s. 29-31.

3.3.2. Güvenlik

3.3.2.1. İşgal Yönetimi

ABD yönetimi 400-500 bin kişilik bir ordu gerektiği yönünde kendi genelkurmayından gelen uyarılara ve ikazlara rağmen, Irak'ı 30-40 bini İngiliz olmak üzere 160-170 bin kişilik bir koalisyon gücüyle işgal etmeye başlamıştır. Yaklaşık 130 bin kişilik Amerikan gücü Bağdat'a ilerlerken, İngiliz kuvvetleri de Basra'yı işgal etmiştir. Savaş öncesi beklentilerin aksine, herhangi bir kitle imha silahı saldırısına maruz kalmadan, bazı Saddam taraftarı ve Şii milislerden oluşan direnişçiler ile El-Kaide bağlantılı unsurlar hariç, Irak ordusundan ciddi direnişle karşılaşmadan kısa süren bir harekâtla Saddam rejimi yıkılmıştır. Ana operasyonun son bulmasını müteakip, işgalin yeterli sayıda asker ile gerçekleştirilmemesi ve işgalci askerlerin yaşanan yağma karşısında tepkisiz kalması neticesinde istikrar ve güvenlik tesis edilememiştir. Tek görevi Irak ordusunu etkisizleştirmek olan işgalci askerlere, ana savaş operasyonu sonrası düzenin tesisiyle ilgili bir emir ve talimat verilmemiştir. Nitekim, Garner'ın idaresindeki ORHA'nın da bu yönde bir hazırlığı bulunmamaktaydı. Akabinde, Garner sonrası Irak'ın idaresinden sorumlu olan Bremer, Irak'ın Savunma (Irak Ordusu ve Cumhuriyet Muhafızları) ve İçişleri (Irak Polisi ve Sınır Birimleri) Bakanlıklarını kapatmış ve 720 bin silahlı unsurun görevine son vermiştir. Ayrıca, Baassızlaştırma olarak adlandırılan süreç başlatılmış ve pek çok devlet memurunun işine son verilmiştir. Yeni Irak idaresince dışlanmış olan bu insanlar, öfkeyle hareket etmiş ve ellerindeki silahlarla direnişçilere katılmıştır. Hatasının farkına varan CPA, 250 bin kişiye işini geri vermiştir. Ayrıca yaşanan yağma ortamında eski rejimin güvenlik güçlerinin elinde olan silahlar, araçlar ve teçhizatlar çalınmış, direnişçiler ve terör örgütlerinin eline geçmiştir.[369]

Kürtlerin 1990'dan beri Bağdat'a karşı Amerikalılar ile yaptığı iş birliği neticesinde, Irak'ın kuzeyi işgal sonrası ülkenin diğer yerlerine göre daha fazla güvenliydi. Zira bölgede Kürtlerin oluşturduğu peşmerge güçleri, koalisyon askerleriyle birlikte düzeni sağlamaktaydı. Bölgede Barzani ve Talabani grubunun kontrolünde sayıları 100 bine yakın iki ayrı peşmerge gücü bulunmaktadır. Ayrıca polis gücü (asayiş) ve istihbarat teşkilatı

[369] Diamond, a.g.e., s. 266-272. Ayrıca; Kinzer, a.g.e., s. 386. Roskin & Coyle, a.g.e, s. 265, 268. Galbright, a.g.e., s. 87, 119-120. Ahmad, a.g.e., s. 213, 238. Fukuyama, *Ulus İnşası ve Kurumsal Hafıza'nın İflası*, s. 26. Cabbar, a.g.e., s. xviii-xxi, 16. Dumanlı, a.g.t., s. 52-53. Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 58. Marr, a.g.e., s. 266-268. Salihi, a.g.e., s. 199, 205. Forman, a.g.e., s. 312-314. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 395-396. İnat, a.g.e., s. 39. Nixon, a.g.e., s. 68. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 25-27. Jones ve diğ., s. 118.

(parastin-Barzani grubu ve zaniyari-Talabani grubu olarak da iki ayrı oluşum) da bulunmaktadır. İstihbarat birimlerinin başlarında Barzani ve Talabani'nin oğulları bulunmakta ve bu yapıların üzerinde herhangi bir yargı denetimi bulunmamaktadır. Güneyde ise, Şiilerin *de facto* bir otoritesi söz konusuydu. Bazı din adamlarının başını çektiği partilerin, milis güçlerin ve bölgede görevli personelin (asker, polis ve belediye memurları) iç içe geçtiği bu yapı, başta Sadr grubu olmak üzere, halkı din kurallarına uymaya zorlamakta ve uymayanları kendi mahkemelerinde yargılamaktaydı. Kısacası güvenlik güçleri içinde devlet dışı aktörlerin bulunduğu güneyde, zor kullanma tekelini yasal olarak elinde tutan devletin ve güvenlik güçlerinin gerçekte bir ağırlığı bulunmamaktaydı.[370]

Amerikan ordusu beklediğinden kolay bir zafer elde etmiş, ancak savaş sonrası durum beklenildiği gibi olmamıştır. Yağma olaylarının akabinde, 3-5 bin olduğu tahmin edilen direnişçilerin saldırıları istikrarlı olarak artmıştır. Amerikalılar savaş sırasında ciddi bir kayıp vermezken, savaşın ardından asker kayıpları artmaya devam etmiştir (Tablo 3).[371]

Tablo 3 Irak Savaşı: Ölümler

<table>
<tr><th colspan="10">IRAK SAVAŞI: ÖLÜMLER</th></tr>
<tr><th></th><th></th><th>2003</th><th>2004</th><th>2005</th><th>2006</th><th>2007</th><th>2008</th><th>Toplam</th></tr>
<tr><td>ABD Askerleri[7]</td><td></td><td>486</td><td>848</td><td>846</td><td>822</td><td>901</td><td>302</td><td>4.205</td></tr>
<tr><td>Diğer Koalisyon Askerleri</td><td></td><td>93</td><td>57</td><td>51</td><td>49</td><td>56</td><td>2</td><td>313</td></tr>
<tr><td>Irak Polis ve Askerleri[8]</td><td></td><td colspan="2">1.300</td><td>2.545</td><td>2.091</td><td>1.830</td><td>1.040</td><td>8.806</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Sivil Halk</td><td>IBC (min)[9]</td><td>10.077</td><td>9.471</td><td>13.071</td><td>25.699</td><td>22.586</td><td>8.977</td><td>89.881</td></tr>
<tr><td>IBC (maks)</td><td>12.010</td><td>10.573</td><td>14.324</td><td>27.519</td><td>24.159</td><td>9.553</td><td>98.133</td></tr>
<tr><td>i-casualties[10]</td><td></td><td></td><td>5680</td><td>16.564</td><td>17.108</td><td>4760</td><td>44.112</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Lancet</td><td colspan="2">100.000[11]</td><td></td><td></td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td colspan="4">426,369 – 793,663[12]</td></tr>
<tr><td>UNAMI</td><td colspan="2">30.000[13]</td><td colspan="2">34.452[14]</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">Irak Sağlık Bakanlığı</td><td colspan="3"></td><td>22.950[15]</td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td colspan="4">151.100[16]</td></tr>
<tr><td>ORB</td><td colspan="5">946.000 – 1.120.000[17]</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Kaynak: Taha Özhan & Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara, 2009, s. 38.

Ortaya çıkan güvenlik boşluğu sonrası, iç güvenliğin tesisinde işgal güçlerine yardımcı olması için Irak güvenlik güçleri acele bir şekilde yeniden oluşturulmuş ve Irak

[370] Galbraith, a.g.e., s. 130-131. Ayrıca; Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 185-187. https://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/ksf.htm (Eirşim Tarihi: 10.04.2019).
[371] Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 29, 38.

Polis Teşkilatı (IPT) ile (Yeni) Irak Ordusu (YIO) yeniden yapılandırılmaya başlanılmıştır. Yeniden yapılandırma görevi, CJTF-7'ye (Koalisyon Ortak Görev Gücü - 7 - Coalition Joint Task Force - 7) verilmiştir. Böylece CJTF-7 işe alım, eğitim, teçhizatlandırma ve danışmanlıktan sorumlu kılınmıştır. IPT ve YIO personeli, ihtiyaca binaen görevli danışmanlar tarafından üç haftalık hızlı bir eğitim programından geçirilmekteydi. Bremer'in güvenlik güçlerine verilen kısa süreli eğitimi yetersiz bulmasından dolayı, CJTF-7, danışman ve eğitim ekipleri (Koalisyon Askeri Yardım Eğitim Takımı - Coalition Military Assistance Training Team (CMATT) ve Sivil Polis Danışman Eğitim Takımı - Civilian Police Advisory Training Team (CPATT) kurmuştur. Bu maksatla IPT'nın gelişimi için, 60 kişilik Iraklı danışman (Baas dönemi sürgünde olan) ve çoğunluğu Amerikalı olmak üzere yaklaşık 500 civarı danışman ve uluslararası eğitmen görevlendirilmiştir. YIO'nun gelişimi içinse, CMATT bünyesinde 200 kadar askeri danışman görevlendirilmiştir. Nisan 2003'te IPT İçişleri Bakanlığına bağlanırken, Savunma Bakanlığı Mart 2004'te yeniden oluşturulmuş ve YIO da Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Yine Irak Savunma Bakanlığı'nda, CPA süresince sayıları değişmekle birlikte, 48 Iraklı (Baas dönemi sürgünde olan) CPA danışmanı (yönetim Iraklılara geçince bu sayı 10'a düşmüştür) görev yapmıştır. Ayrıca Savunma Bakanlığı'nda görevli sivil personel, Washington'da istihbarat, yönetim vb. konularda kısa süreli eğitime tabi tutulmuştur. YIO, hava ve deniz gücü sembolik denebilecek derecede küçük ölçekte var olmakla birlikte, ağırlıklı olarak kara gücü olarak oluşturulmuştur. IPT ise genel hizmet birimi, federal polis ve destek birimleri (sınır güvenliği, koruma ve hapishanelerin kontrolü) olarak üç kısımdan meydana getirilmiştir. IPT içerisinde iç güvenliğe yönelik Acil Müdahale Birimleri (Emergency Response Units) ve Sivil Müdahale Gücü (Civil Intervention Force) gibi, düzeni sağlayabilecek ve terörle mücadele edebilecek birimler oluşturulmuştur. Acil müdahale birimleri 270 kişilik özel harekât ve bomba imha biriminden, sivil müdahale gücü de toplamda 4900 kişilik iki özel polis alayı ve dokuz kamu düzeni taburundan oluşacak şekilde planlanmıştır. CPA, işgal yönetiminin sonuna kadar IPT için toplamda 172,190 kişilik ve YIO için 98,539 kişilik bir oluşum planlaması yapmıştır (Tablo 4 ve 5). Irak güvenlik güçlerinin Irak'ın güvenliği için (sözde) dış tehdit odaklı oluşturulduğu CPA tarafından ileri sürülse de asıl işlevi, Irak'ı dış tehditlere yönelik korumak değil, iç tehdit odaklı ve düzenin sağlanmasına yönelik olmuştur.

Zira hem YIO hem de IPT bir iç güvenlik ajansı olarak yapılandırılmış ve her iki yapının da eğitim faaliyetleri iç güvenliğe yönelik olmuştur.[372]

Tablo 4 Irak İçişleri Bakanlığı Personeli

Iraqi Ministry of Interior Personnel, October 2004

Force/Element	Required	Trained/On Hand
Iraqi Police		
Iraqi Police Service	135,000	43,627
Civil Intervention Force	4,920	0
Emergency response units	270	100
Department of Border Enforcement	32,000	18,148
Total	**172,190**	**61,875**

Kaynak: Seth G. Jones ve diğ., *Establishing Law and Order After Conflict*, Published by: RAND Corporation. (2005), s. 135.

Tablo 5 Irak Askeri Personeli

Iraqi Military Personnel, October 2004

Force/Element	Required	Trained/On Hand
Iraqi Police		
Iraqi Police Service	27,000	3,887
Iraqi National Guard	61,904	41,261
Iraqi Intervention Force	6,584	1,794
Special operations forces	1,967	604
Air Force	502	167
Coastal Defense Force	582	409
Total	**98,539**	**48,122**

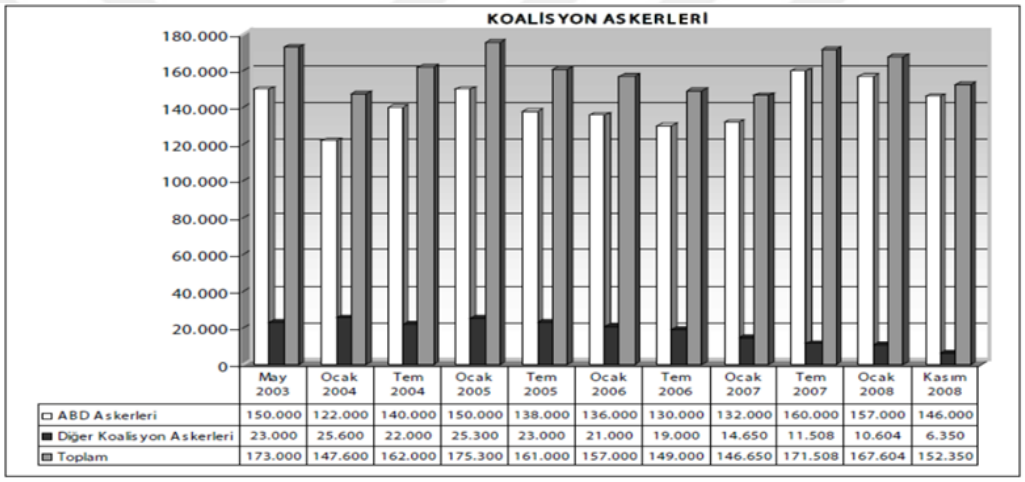
Kaynak: Seth G. Jones ve diğ., *Establishing Law and Order After Conflict*, Published by: RAND Corporation. (2005), s. 152.

Bu sırada Necef ve Kerbela başta olmak üzere birçok yerde şiddet saldırıları artarak devam etmiştir. Ayrıca Ağustos ve Eylül 2003'te Bağdat'taki BM ofisi iki kere saldırıya uğramış ve birçok insan hayatını kaybetmiştir.[373] Irak'taki bu tabloya rağmen işgal güçleri asker sayısında artışa gitmemiş, Ocak 2004'e gelindiğinde asker sayısını 147.600'e düşürmüştür (Tablo 6). Bunun yansıması, 2003'ün Eylül'ünden itibaren artan direnişin Nisan 2004'e doğru zirveye ulaşması olmuştur. Bu süreçte, Felluce'deki direnişçiler ve Sadr'ın Mehdi ordusuyla girilen mücadelede, yeniden oluşturulan Irak güvenlik güçlerinin başarısızlığı görülmüştür. Zira, güvenlik güçlerinin içindeki asker ve polislerden bazıları

[372] Arda Mevlütoğlu, Küllerinden Yeniden Doğan Irak Hava Kuvvetleri, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017, s. 62-65. Ayrıca; Pirnie & O'Connell, a.g.e., s. 49-50. Jones ve diğ., s. 120-135, 146-152. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 178-181. Abdulrazaq, a.g.e., s. 160.
[373] Tripp, a.g.e., s. 285. Ayrıca; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 97-98. Forman, a.g.e., s. 310. Diamond, a.g.e., s. 285. İnat, a.g.e., s. 37. Cabbar, a.g.e., s. xxxv.

direnişçi gruplara katılmıştır. Bu yüzden Amerikalılar, direnişçilerle anlaşmak zorunda kalmıştır. Felluce'deki direniş öncesi CPA, Irak güvenlik güçlerini güç kullanma tekeline sahip tek meşru oluşum haline getirmek için, milis güçlerden (peşmerge hariç) iş birliğine yanaşanları yasal güvenlik gücüne dönüştürmeyi veya silahsızlandırmayı, iş birliği yapmayanları da dağıtmayı planlamaktaydı. Ancak Felluce direnişiyle, Irak güvenlik güçlerinin ülkede düzeni sağlamak için bir süre daha hazır olamayacağı görülmüştür. Böylece CPA'nın Irak güvenlik güçlerini, zor kullanımının tek meşru sahibi olarak öne sürme planları sonuçsuz kalmıştır.[374]

Tablo 6 Koalisyon Askerleri

	May 2003	Ocak 2004	Tem 2004	Ocak 2005	Tem 2005	Ocak 2006	Tem 2006	Ocak 2007	Tem 2007	Ocak 2008	Kasım 2008
ABD Askerleri	150.000	122.000	140.000	150.000	138.000	136.000	130.000	132.000	160.000	157.000	146.000
Diğer Koalisyon Askerleri	23.000	25.600	22.000	25.300	23.000	21.000	19.000	14.650	11.508	10.604	6.350
Toplam	173.000	147.600	162.000	175.300	161.000	157.000	149.000	146.650	171.508	167.604	152.350

Kaynak: Taha Özhan & Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara, 2009, s. 26.

2004 Nisan'ındaki direniş ve şiddet ortamında yeni oluşturulan Irak güvenlik güçlerinin yetersiz kalmasının bir diğer sebebi, gerekli olan eğitimli ve donanımlı asker ve polis açığını kapatmak maksadıyla hem YIO hem de IPT için sayısal olarak konulan personel hedeflerine ulaşılamamış olunmasıdır (Tablo 4 ve 5). Ayrıca, eldeki birliklerin faaliyetleri için gerekli olan Amerikan teçhizatı ve donanımının sağlanamamış olması, bu birimlerin etkisini sınırlandırmıştır (Tablo 7 ve 8). Bu nedenle, işgal güçlerine destek sağlayabilecek Irak Sivil Savunma Birliği (Iraqi Civil Defense Corps-ICDC) adı altında silahlı bir güç oluşturulmuştur. Her ne kadar polis olarak gözükse de bu birim, askeri eğitimden geçirilen Iraklılardan oluşturulmuştur. Ancak askeri polis diyebileceğimiz paramiliter bu yapı, bir

[374] Jones ve diğ., s. 113-116. Ayrıca; Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 29. Diamond, a.g.e., s. 272-277. Dumanlı, a.g.t., s. 55. Marr, a.g.e., s. 268-269, 276-278. Galbraith, a.g.e., s. 129-133. Salihi, a.g.e., s. 224-225.

jandarma kuvveti değildir (çatışma sonrası düzeni sağlamak için jandarma güçleri oluşturulmamıştır, bunun nedeni ABD'nin kendi ülkesinde böyle bir yapıya sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak kırsalı kontrol altında tutmanın zor olduğu Irak gibi bir ülkede jandarma gücü ihtiyaç olduğu zaman değil de işgalden çok sonra, kendi ülkelerinde böyle bir yapıya sahip olan koalisyon ortakları İspanya - 2004'te Madrid'deki terör saldırısından sonra kuvvetlerini geri çekmiştir - ve İtalya'nın desteği ile küçük çaplı olarak oluşturulmuştur) ve polislikten ziyade askeri görevler icra etmiştir. Nitekim, bu birim İçişleri Bakanlığı'na değil de Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ayrıca ICDC işgal güçlerinin yapmış olduğu operasyonlara Iraklı görüntüsü vererek, işgal askerlerinin rahat hareket etmesini sağlamıştır (Iraklılar Yönetiminde, Irak Geçici Hükümeti (IIG) tarafından ICDC'nin ismi Irak Ulusal Muhafızları (Iraqi National Guard-ING) olarak değiştirilmiştir). Mayıs 2004'te CJTF-7, yerini artık güvenlik güçlerinin yeniden yapılanmasından sorumlu ve işgal gücü olarak Irak'ta bulunacak MNF-I'ya (Çok Uluslu Güç-Irak-Multi-National Force-Iraq) bırakmıştır. Ayrıca eğitim misyonu olan CPATT'da bu dönüşümle MNSTC-I'ya (Çok Uluslu Güvenlik Dönüşüm Komutanlığı-Multi-National Security Transition Command–Iraq) dönüştürülmüş ve CMATT'da MNSTC-I ile birleştirilerek eğitim misyonu tek elden yürütülmüştür.[375]

Tablo 7 Irak İçişleri Bakanlığı'na Bağlı Birimlerin Teçhizatları

Iraqi Ministry of Interior Equipment, August 2004

	Weapons		Vehicles		Communications Equipment		Body Armor	
Force/Element	Required	On-Hand	Required	On-Hand	Required	On-Hand	Required	On-Hand
Police								
Iraqi Police Service	136,054	90,073	14,895	5,447	45,065	12,769	90,000	40,391
Civil Intervention Force	11,490	0	1,002	0	10,240	0	4,800	0
Emergency response units	1,020	500	58	0	352	0	270	50
Department of Border Enforcement	17,153	8,017	3,700	1,408	3,700	1,402	12,626	4,000
Total	165,717	91,590	19,655	6,855	59,357	14,171	107,696	44,441

Kaynak: Seth G. Jones ve diğ., *Establishing Law and Order After Conflict*, Published by: RAND Corporation. (2005), s. 131.

[375] Francis Fukuyama, Müstakbel Ulus İnşacılarına İpuçları, *Ulus İnşası*, (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012, s. 356-357. Ayrıca; Jones ve diğ., s. 122-130, 146-147. Forman, a.g.e., s. 313. Cabbar, a.g.e., s. xxi. Katzman, a.g.e., s. 61. MNF-I, MNSTC-I, CPATT ve CMATT'da görevli üst düzey personelin görevleri ve isimleri için bkz; James L. Jones, The Report of The Independent Commission On The Security Forces of Iraq, (Ed.) Jennıfer K. Elsea & James L. Jones & Nına M. Serafıno, *Security In Iraq*, Nove Science Publishers, Inc., New York, 2010, s. 123-126.

Tablo 8 Irak Silahlı Kuvvetleri'ndeki Birimlerin Teçhizatları

Iraqi Armed Forces Equipment, August 2004

Force/Element	Weapons		Vehicles		Communications Equipment		Body Armor	
	Required	On-Hand	Required	On-Hand	Required	On-Hand	Required	On-Hand
Army								
Army	18,909	15,432	1,980	1,728	3,596	0	27,000	6,137
Iraqi National Guard[a]	42,576	36,055	1,311	658	6,963	0	41,088	18,900
Iraqi Intervention Force	8,850	3,300	583	152	1,798	594	6,584	2,741
Special Operations Forces	1,898	824	180	42	1,212	12	1,620	924
Air Force	383	0	34	4	21	0	502	0
Coastal Defense Force	486	12	15	15	156	1	409	0
Total	73,102	55,623	4,103	2,599	13,764	607	77,203	28,702

Kaynak: Seth G. Jones ve diğ., *Establishing Law and Order After Conflict,* Published by: RAND Corporation. (2005), s. 150.

Öte yandan, Nisan 2004'te CIA'in öncülüğünde Irak istihbaratının yeniden yapılanması kapsamında, Irak Güvenlik Direktörlüğü adı altında çalışmalar başlatılmıştır. Daha sonra bu oluşum, Bremer'in onayıyla Irak Ulusal İstihbarat Servisi (INIS)'ne dönüştürülmüş, başına da CIA'in 1996'da başarısız darbe girişiminde rol almış eski bir Irak ordu personeli olan General Muhammed Şehvani getirilmiştir (Şehvani, Maliki tarafından tasfiye edilene kadar bu vazifeyi yürütmüştür).[376]

Bunun yanı sıra ABD ve koalisyon güçleri güvenliği sağlayabilmek için, Irak'ın işgaliyle ünlenen Blackwater gibi özel güvenlik şirketlerinden de hizmet almıştır. Eski asker ve istihbaratçılardan meydana gelen bu şirketlerden, 100'den fazlası Irak'ta bulunmaktaydı. Ancak bu paralı askerlerin faaliyetlerini denetleyecek bir mekanizma Irak'ta bulunmamaktaydı. Bu yüzden ABD ve koalisyon güçleri için, özel güvenlik şirketleri kullanışlı bir araç olmuştur.[377]

Irak'ın sahip olduğu uzun kara sınırları ve komşu ülkelerinin (özellikle Suriye ve Suudi Arabistan) yabancı savaşçıların geçişine göz yumması nedeniyle, İşgal güçleri el-Kaide bağlantılı yabancı savaşçıların ülkeye girişine engel olamamış ve sınır güvenliğini tesis edememiştir. Ayrıca Bremer İçişleri Bakanlığı bünyesindeki sınır birimini zaten kapatmış ve çalışanlar işten çıkarılmış, ancak ihtiyaç doğrultusunda bunlardan yaklaşık 5

[376] Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 182-183.
[377] Burak Tangör & Haldun Yalçınkaya, Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel Askeri Şirketler, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, Mustafa Aydın ve diğ. (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim, 2012, s. 386, 389. Ayrıca; Ağar, a.g.e., s. 99-101. Polk, a.g.e., s. 197.

bini geri işe çağrılmıştı. Bu kapsamda sınır polisliği, gümrük ve göçmenlik işleri ile ilgilenecek bir sınır birimi yeniden oluşturulmuş, lakin Irak'ın sınır güvenliğini sağlamak için eldeki personelin sayısı yetersiz kalmıştır. Bu maksatla, sınır birimi için gerekli personelin işe alımı, eğitimi ve donanımı da gerçekleştirilmiştir. Ancak hem teçhizat hem de personel bakımından, istenilen düzeye ulaşılamamıştır (Tablo 5 ve 7).[378]

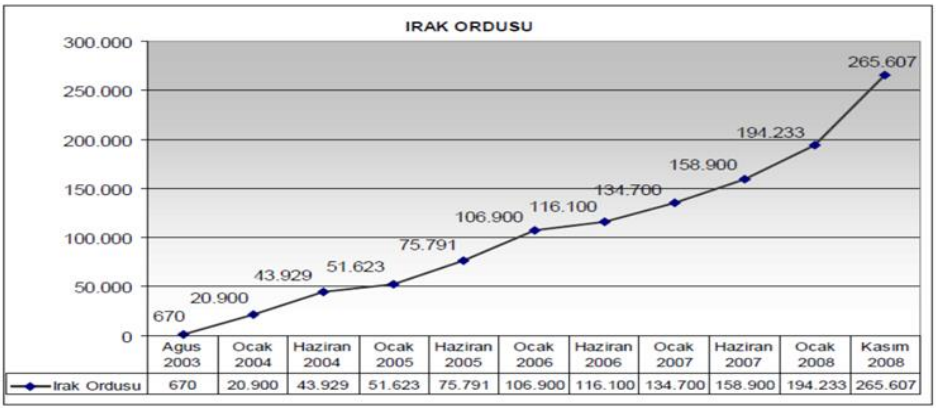
Savaş sonrası güvenlik birimleri oluşturulurken teçhizat ve personel ihtiyacını karşılamaya yönelik çalışmaların yanı sıra, hizmette olan Ürdün'deki polis eğitim akademisi ve Bağdat'taki eğitim akademisine ek olarak, gereken alt yapı için planlamalar ve çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Bu kapsamda 18 eyalet polis merkezi, 425 polis karakolu, 9 eğitim tesisinin yenilenmesi ya da inşası planlanmaktaydı. Ayrıca 8 ticari sınır karakoluyla, 84 sınır tesisi oluşturulacaktı. Bu kapsamda, 2004'ün ortalarında İçişleri Bakanlığı binası eski haline getirilmiştir. Yine güvenlik birimlerinin çalışmalarını kolaylaştırmak için göç sistemi (Kişisel Kimlik Güvenli Karşılaştırma Değerlendirme Sistemi- Personal Identification Secure Comparison Evaluation System) gibi teknolojik alt yapı çalışmaları yapılmıştır.[379]

3.3.2.2. Iraklılar Yönetimi

Savaş sonrası ortaya çıkan güvenlik boşluğunda işgal güçlerinin yerelde kendisine destek çıkacak Irak güvenlik güçlerine olan ihtiyacı, iyice belirginleşmiştir. Bu kapsamda yeni Irak Anayasasıyla, ülke genelinde zor kullanma yetkisi verilen Irak güvenlik güçlerinin gelişimi önem arz etmiştir. Bu bağlamda yönetim devrinden sonra, güvenlik güçlerinin ana omurgasını oluşturan ordu ve polisin sayısı artmaya devam etmiştir (Tablo 9 ve 10). Yeniden yapılanma kapsamında Irak ordusu on iki operasyon komutanlığına ayrılırken, bu komutanlıklardan Bağdat Operasyon Komutanlığı doğrudan Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Her bir operasyon komutanlığı 2700-3000 askerden teşekkül eden alayların oluşturduğu birlikler olmak üzere, on iki piyade ve bir zırhlı birlikten meydana getirilmiştir. Çatı oluşum olarak da Ortak Operasyon Komutanlığı, savunma bakanı ve genelkurmay başkanından gelen emirleri yürütmek üzere oluşturulmuştur.[380]

[378] Katzman, a.g.e., s. 43, 45. Ayrıca; Jones ve diğ., a.g.e., s. 125. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 179.
[379] Jones ve diğ., a.g.e., s. 130.
[380] Sönmez & Aygün, a.g.e., s. 218.

Tablo 9 Irak Ordusu Asker Sayısı

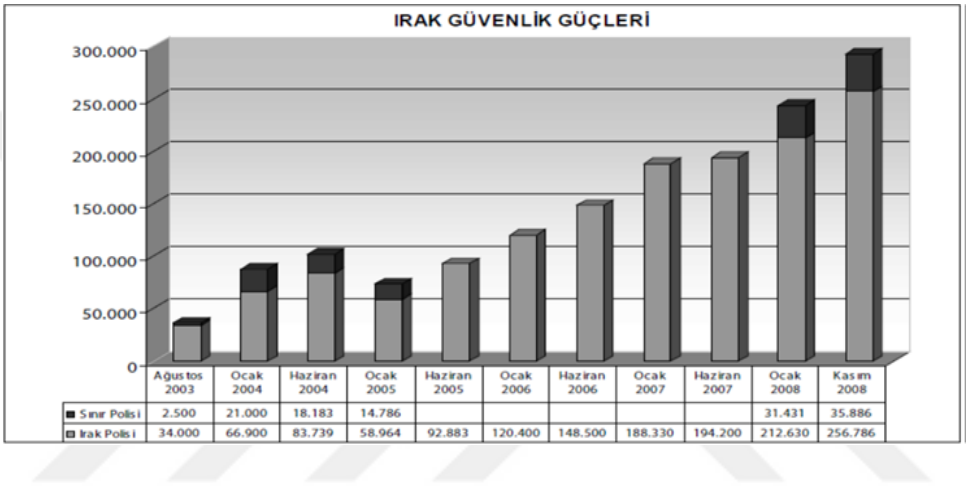
	Ağus 2003	Ocak 2004	Haziran 2004	Ocak 2005	Haziran 2005	Ocak 2006	Haziran 2006	Ocak 2007	Haziran 2007	Ocak 2008	Kasım 2008
Irak Ordusu	670	20.900	43.929	51.623	75.791	106.900	116.100	134.700	158.900	194.233	265.607

Kaynak: Taha Özhan & Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara, 2009, s. 35.

İlerleyen süreçte yerel güvenlik güçlerinin sayısı ve kapsamı genişletilmiş, lakin güvenlik boşluğu kapatılamamıştır. Nitekim eski rejimin ordusu (yaklaşık 400.000) ile YIO (Ocak 2005'te 51.623) kıyaslandığında, bu durum açıkça görülmektedir. Ortaya çıkan güvenlik boşluğu, yerel ya da etnik-mezhep temelli silahlı gruplar tarafından doldurulmuştur. 30 Ocak 2005 seçimleri öncesi artan saldırı ve şiddet olaylarını yatıştırmak ve kısmi olarak güvenliği tesis etmek maksadıyla, işgal güçlerinin asker sayısı 175.000'e çıkarılmıştır (Tablo 4). Ancak, bu da güvenlik boşluğunu kapatmada yeterli olmamıştır. Ertelenme ihtimali dahi tartışılan ve uzun süre güvenlik gerekçesiyle seçmenlerin oylarını nerede kullanacağı dahi açıklanmayan seçimler, 260 saldırının gerçekleştiği ve 14 güvenlik görevlisi olmak üzere 38 kişinin hayatını kaybettiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Seçimlerin ardından saldırılar azalmamış, aksine giderek artmıştır. Nihayetinde Irak, 2006 yılı itibariyle bir mezhep çatışmasına sürüklenmiştir. Bağdat'ta Şii ve Sünnilerin birlikte yaşadığı mahallelerde, birçok saldırı ve çatışma vuku bulmuştur. Irak'ta ortaya çıkan güvenlik boşluğunun en çarpıcı belirtisi, devlet adına ortaya konulabilecek kişiler ya da yapıların Bağdat'ta güvenlikli duvarlar arasında küçük bir alanda (Yeşil Bölge) sıkışmış vaziyette olmasıdır. Seçimlerin ardından Şii hükümetin yönetime gelmesiyle, Şii milis örgütünün (Bedr) lideri içişleri bakanı olmuş ve iç güvenlik birimlerinin başı olmuştur. Böylece Şii milis gruplarıyla Bağdat arasındaki durum, önceki dönemlere göre değişmiştir. Önceden devlet otoritesine tehdit görülen bu yapılar, yeni Şii yönetim tarafından daha sadık görüldüklerinden devlet içerisinde (özellikle güvenlik birimlerinde) zemin elde etmiştir. Böylece Şii milislerle güvenlik güçleri iç içe geçmiştir. Bu durum, güvenlik güçlerinde görev alan veya almak isteyen Sünnilerin geri çekilmesine ve Bağdat'ın mezhepçi bir yapıya

bürünmesine neden olmuştur. Böylece Şii ve Sünniler arasındaki fay hatlarını tetiklemiş, Şiiler için önemli olan el-Askeriye Cami'ne yapılan saldırı sonrası durum daha da kötüye gitmiştir. 2006 boyunca gerçekleşen saldırılarda, 30 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Yine Sünnilerin ağırlıklı olduğu yerlerde (özellikle Felluce'de) ortaya çıkan Sünni direnişi ve hem güneyde hem de Bağdat'ta Sadr yanlılarının direnişe katılması neticesinde Irak tam bir iç savaş alanına dönmüştür.[381]

Tablo 10 Irak Güvenlik Güçleri (Polis)

	Ağustos 2003	Ocak 2004	Haziran 2004	Ocak 2005	Haziran 2005	Ocak 2006	Haziran 2006	Ocak 2007	Haziran 2007	Ocak 2008	Kasım 2008
Sınır Polisi	2.500	21.000	18.183	14.786						31.431	35.886
Irak Polisi	34.000	66.900	83.739	58.964	92.883	120.400	148.500	188.330	194.200	212.630	256.786

Kaynak: Taha Özhan & Gökhan Çetinsaya, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara, 2009, s. 36.

Irak'taki durum karşısında yeni bir strateji benimseyen ABD, 2007 ve 2008'de birçok operasyon gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlarda hem işgal döneminde hem de işgal sonrası dönemde sayıları sürekli artan Irak güvenlik güçlerinin (Tablo 9 ve 10), yetersizliği ortaya çıkmıştır. Zira hem eğitimleri yavaş ve yetersizdi (bu yüzden Temmuz 2007'de eğitim misyonu MNSTC-I'nın başındaki Lt. Gen. James Dubik görevden alınmış ve yerine Gen. Martin Dempsey getirilmiştir) hem de Irak ordusu ve polisi yeniden yapılandırılırken yapısal olarak etnik ve mezhepsel açıdan dengesiz bir şekilde yapılandırılmıştı. Nitekim güvenlik güçleri, çok az bir Sünni ve görece daha fazla Kürt olmak üzere, Şii ağırlıklıydı. Hem ordu hem de iç güvenlik birimlerindeki üst rütbelerde, Sünnilere çok az yer verilmekteydi. Güvenlik birimlerindeki Şiiler önceki rejimden kalan askerleri Baasçı olarak görüyor ve onların sadakatlerini sorguluyorken, Sünniler de yeni ordudaki Şii askerleri eğitim açısından yetersiz ve İran ajanı olarak görüyordu. Ayrıca Sünniler Şiilerin baskın olduğu güvenlik

[381] Çetinsaya, a.g.m., s. 52-55. Ayrıca; Salihi, a.g.e., s. 224- 225. Galbraith, a.g.e., s. 131. Katzman, a.g.e., s. 45. Cabbar, a.g.e., s. xxxviii. İnat, a.g.e., s. 44. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 26, 30-31. Sinkaya, a.g.m., s. 399-400.

güçlerini, mezhep cinayetlerinin sorumlusu olarak görmekteydi. Tüm bunlar, güvenlik güçlerinin ulusal bir niteliğinin olmadığını göstermektedir. Nitekim yapılan operasyonlarda güvenlik güçleri içerisinde bazı görevliler (Sünni olanlar) direnişçilerle, bazıları (Şii olanlar) Sadr milisleriyle mücadele etmek istememiş, hatta bazıları silahlarıyla direnişçilere katılmıştır. Aslında Irak yönetimi, 2005 yılının sonuna kadar, ABD'nin baskısıyla güvenlik güçlerinden 3000 görevliyi mezhepçilik yaptığı gerekçesiyle işten çıkarmıştır. Ancak bu rakamın, güvenlik güçleri içerisindeki mezhepçilik sorununu çözmek için yetersiz kaldığı 2006 sonrası ortaya çıkmıştır. Bu yüzden kendi askerlerinin güvenliğini bile sağlayamayan sıkışmış vaziyetteki ABD, direnişle özdeşleşen Felluce'de Sünni gruplarla uzlaşmıştır. Böylece tüm dikkatini yönelttiği Sadr'ın milis güçlerini bastırmıştır. ABD'nin direnişi ve terörü bastırmasında etkili olan, el-Kaide gibi örgütlere destek veren Sünni grupları sistem içine dahil etmeyi başarmış olmasıdır. Nitekim, 60 Sünni aşireti "Sahva Kuvvetleri" adı altında Irak güvenlik güçlerine destek vermiştir.[382]

30 Ocak 2005'ten sonra Irak'taki iç savaş ortamı, ABD hariç, koalisyon güçlerinin askerlerini geri çekmesine veya sayı olarak azaltmasına neden olmuştur (Tablo 4). Irak El-Kaidesi mağlup edildikten sonra (örgütün üst düzey kadrolarının %80'i yok edilmiştir) ve direniş bastırıldıktan sonra, Amerikan yönetimi bir geri çekilme planı ortaya koymak istemiştir. Bu kasamda "Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması" (SOFA), 17 Kasım 2008'de ABD ve Irak arasında imzalanmıştır. Anlaşma ile Amerikan askerlerinin çekilme planı, geride kalacak askerlerin statüsü, Irak hukukunun bu askerlere nasıl uygulanacağı ve Irak'la ABD arasındaki güvenlik ilişkisi belirlenmiştir. Buna göre; ABD'nin 2009'a kadar köylerden, semtlerden ve şehirlerden, daha sonra tüm Irak topraklarından 2011'e kadar çekilmesi kararlaştırılmıştır. Yine anlaşmaya göre; ülkedeki teröristler yeniden güçlenirse ve Irak yönetimi gerekli görürse, ABD Irak yönetiminin çağırmasıyla, Irak'a birlikler göndererek yardım (müdahale) edebilecektir. Ayrıca, ABD anlaşma kapsamında, Irak kuvvetlerine eğitim ve ekipman desteği sağlamayı taahhüt etmiştir. Ayrıca Irak topraklarının, hava sahasının ve denizlerinin (İran'a güvence olarak) başka ülkelere saldırı amaçlı kullanılamayacağı da anlaşmada yerini almıştır.[383]

[382] Katzman, a.g.e., s. 28-31, 50-57. Ayrıca; Abdulrazaq, a.g.e., s. 160. Ulutaş, a.g.t., s. 50. Marr, a.g.e., s. 321-326. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 60, 179-180. İnat, a.g.e., s. 58-60. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 31-32. Salihi, a.g.e., s. 239-241. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, s. 403. Nixon, a.g.e., s. 233.

[383] Katzman, a.g.e., s. 60-61. Ayrıca; Marr, a.g.e., s. 329-330. Abbas, a.g.e., s.332-341. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 37-40. Salihi, a.g.e., s. 261. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 60. Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 5-7.

ABD askerlerinin çekilmesini takiben Maliki yönetiminin otoriter tutumu ve ihtilaflı bölgeler nedeniyle, Bağdat yönetimi hem bölgesel yönetim hem de Sünniler ile sık sık karşı karşıya gelmiştir. Hatta Sünnilerin yanı sıra, Bağdat ile bölgesel yönetim arasındaki gerginlik zaman zaman silahlı çatışma seviyesine çıkmıştır. Maliki yönetimi, Bağdat'ın zor kullanma tekelini aşındırdığını düşündüğü ve Irak ordusuna tehdit olarak gördüğü bölgesel yönetimin kontrolündeki peşmergeden rahatsızlık duymuştur. Aynı şekilde, bölgesel yönetimde Irak ordusunun güçlenmesini kendisine tehdit olarak görmüştür. Yine Maliki'nin özellikle ordu ve istihbarat gibi güvenlik bürokrasisini kendine bağlaması, aşırı mezhepçi politikaları ve Sünni siyasetçilere yönelik tutumunu eleştirmek için Aralık 2012'de başlayan barışçıl protestolar, Irak ordusunun Nisan 2013'te Havice'de yaptığı bir operasyonda 50'den fazla protestocunun hayatını kaybetmesi sonucunda silahlı bir hal almıştır. Gelişmeler üzerine 80 civarı Sünni aşiret eski Baas kökenli silahlı unsurları bir araya getirerek, "Irak Devrimcileri Askeri Konseyi"ni oluşturmuştur. Sünni muhalefetin silahlanmasının getirdiği kötü ortamın neticesinde El-Kaide'nin içerisinden çıkan IŞİD terör örgütü, Haziran 2014'te Musul'daki Irak güvenlik güçlerini büyük bir hezimete uğratarak Musul'u 1.300 civarı militanıyla dört-altı günde ele geçirmiştir. 2003'te Amerikan işgali sırasında üniformalarını çıkarıp kaçan Saddam'ın askerleri gibi, Maliki'nin başkomutanı olduğu Irak ordusu da üniformalarını bırakıp kaçmıştır. Ordudaki Sünni askerler, Sünni olan teröristlerle savaşmak istememiştir. Irak güvenlik güçlerinin düştüğü bu acizlik, güvenlik güçlerinde halen ulusal bir niteliğin olmadığını gözler önüne sermiştir. Nitekim IŞİD eski Baasçıların da etkisiyle, çok kısa sürede Irak'ta büyük bir alanda hakimiyet elde etmiştir.[384]

Sayısı yaklaşık 800 bini bulan Irak güvenlik güçlerinin yaşadığı hezimetin nedeni; yolsuzluktur. Zira İbadi'nin hükümeti devralmasından sonra yapılan incelemelerde, ordudaki yolsuzluk gün yüzüne çıkmıştır. Irak güvenlik güçlerindeki askerler ve polislerden bazıları ya hiç yoktu (hayalet askerler) ya da maaşlarının bir kısmını rüşvet vererek işe gitmemekteydi. Nitekim bu incelemelerde maaş bordrolarında gözüken, ancak asker olarak var olmayan 50 bin kişiye maaş ödendiği tespit edilmiştir.[385]

Acil ihtiyacı, ABD yönetiminin teslimat konusundaki yavaşlığı ve yaşanan hezimetin bir sonucu olarak, Irak hükümeti işgalden beri ağırlıklı olarak Amerikan ekipmanlarıyla

[384] Wood, a.g.m., s. 140. Ayrıca; Ulutaş, a.g.t., s. 49-57, 91, 101-102. Cockburn, a.g.e., s. 11-16, 47, 75. Ağar, a.g.e., s. 268-269, 274-276. Ulutaş & Torlak, a.g.r., s. 10. Nixon, a.g.e., s. 16, 236. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 183, 186.
[385] Ağar, a.g.e., s. 175-177. Ayrıca; Cockburn, a.g.e., s. 65.

donatılan güvenlik güçlerine silah ve teçhizat tedarik ettiği ülkelerde çeşitliliğe gitmiştir. Örneğin, 2010 yılında Irak ile ABD arasında 18 adet F-16 uçağı için anlaşma yapılmış, ancak 2014'te Irak tarafından sadece bir uçak teslim alınabilmiştir. IŞİD ile mücadelede kara güçlerinin etkisiz kalması nedeniyle, hava gücüne duyulan ihtiyaç acil önem arz etmiştir. Bu yüzden Saddam döneminde kullanılan, diğerlerine nazaran pilot ve teknisyen nispeten kolay bulunabilecek, Rus yapımı Su-25 uçakları gibi silah sistemleri temin edilmiştir. Ayrıca, daha ucuza mal edilebilen Çin üretimi insansız hava araçları da temin edilmiştir.[386]

Irak güvenlik güçlerini ayağa kaldırma çabalarının yanı sıra, etki tepkiye neden olmuş ve IŞİD'in karşında Şii milis güçlerinden oluşan ve Saddam Hüseyin'in devrim muhafızlarını andıran Haşdi Şaabi (Halk Yığınları) olarak bilinen bir yapı, Sistani'nin de çağrısıyla, vücut bulmuştur. IŞİD ile mücadelede Irak güvenlik güçleriyle birlikte çatışan bu yapıya, daha sonra Irak yönetimi tarafından resmi bir kimlik verilmiştir. Ancak legal hale gelen bu yapı üzerinde, hükümetin tam olarak denetimi bulunmamaktadır.[387]

3.3.3. Eğitim

3.3.3.1. İşgal Yönetimi

Amerikan yönetimi ülkeyi işgal etmeden önce, ORHA'nın oluşturulmasıyla eğitim konusunda çalışmalar yapmaya başlamıştır. ORHA ve USAID savaş sonrası öğrencilerin okula geri dönüşü (USAID tarafından UNİCEF'e yaptırılan kampanya), kitap gibi eğitim materyallerinin tedarik edilmesi ve 25.000 okulun aynı standarda getirilmesinin sağlanması gibi savaş sonrası eğitim konusunda neler yapacaklarını planlamıştır. Yine bu kapsamda okul sisteminin kontrolünün, 2003 sonuna kadar eğitim bakanlığına devredilmesi de planlanmıştır.[388]

Savaş öncesi yapılan planlamaların gerçekleştirilmesi, savaş sonrası beklenmedik şekilde eski devlet yapısının çökmesi ve yaşanan yağma nedeniyle yavaş olmuştur. Nitekim, yağma yüzünden Irak'ın eğitim sisteminin %80'i çökmüş, birçok okul, kütüphane ve laboratuvar yağmadan nasibini almıştır. UNESCO'nun 4.044 okulu baz alarak yaptığı bir

[386] Mevlütoğlu, a.g.m., s. 62-65.
[387] Abdulrazaq, a.g.e., s. 161-162. Ayrıca; Sönmez & Aygün, a.g.e., s. 215-216.
[388] Tolgahan Alpyavuz, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Irak'ta Uygulanan Siyasi ve Ekonomik Stratejilerin Türkiye Açısından Önemi*, T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2007, s. 255. Ayrıca; Bensahel ve diğ., a.g.e., s. 65.

çalışmaya göre okulların %43'ü harap olmuş, %21'i onarıma ihtiyaç duymakta ve yaklaşık %9'u öğrenciler için tehlike arz etmekteydi. Yine, teknik okullardaki malzemelerin neredeyse tamamı yağmalanmış veya kullanılamaz durumdaydı. Ayrıca, savaş nedeniyle çoğu okul ve üniversite eğitim verememiştir. Eğitimin devam ettiği ve her altı öğrenciye bir kitabın düştüğü okullarda, sınıf mevcutları 180'e kadar çıkmaktaydı. Dünya Bankası tahminine göre; savaş sonrası Irak'ta eğitimin ayağa kalkması için 4,8 milyar dolara ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.[389]

Savaş ve yağmanın eğitim altyapısına verdiği zararı gidermek için CPA döneminde, Bremer ve ekibi okulları eski haline getirmeye çabalamıştır. Bu maksatla ilk olarak 1000 okulun eski haline getirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Bremer, Iraklı öğretmenlere ödenen ücretleri düşük bulmuş ve öğretmen maaşlarında 150 dolara kadar artışlar yapmıştır. Eğitim alanında CPA'nın yapmış olduğu en önemli adım, Baassızlaştırma kapsamında binlerce öğretmenin işten çıkarılması olmuştur. Yine Baassızlaştırma kapsamında, Irak'taki eğitim müfredatı gözden geçirilmeye başlanmış ve eski rejim ile ilgili şeyler hem müfredattan hem de kitaplardan temizlenmeye çalışılmıştır. Ekim 2003'te başlayacak olan yeni eğitim yılına kadar CPA, 62 milyon dolardan fazla bir meblağ harcayarak 1.061 okulu eski haline getirmiş, 7000 konteyner okul, yazı tahtası, öğretmen masası ve 1,5 milyon okul çantası tedarik etmiştir. Belirtmek gerekir ki CPA, bu faaliyetleri USAID'in sözleşme ile anlaştığı taşeron şirketler aracılığıyla yaptırmıştır.[390]

Ağustos ve Eylül 2003'te BM'ye yapılan saldırılar sonrasında BM'nin Irak'tan çekilmesi üzerine, CPA'nın Irak'taki kitapların içeriğini Baassızlaştıma süreci sekteye uğramıştır. Çünkü CPA, 5,5 milyon öğrenci için 67 milyon dolara mal olacak 66 milyondan fazla ders kitabının basımını BM ile koordinasyonlu bir şekilde yürütmek istiyordu. Ancak Ekim 2003 itibariyle BM'nin çekilmesi yüzünden büyük bir teknik destekten mahrum kalınmış ve bu süreç yavaş ilerlediğinden, eğitim dönemi içerisinde Baas dönemi materyalleri kullanılmak zorunda kalınmıştır. CPA bu konudaki hedefine, Mart 2004'te ulaşabilmiştir. Ayrıca CPA, 12 bin civarı okulda yaklaşık 2 milyon öğrenciye kalem vb. okul

[389] Jinan Hatem Issa & Hazri Jamil, Overview of the Education System in Contemporary Iraq, *European Journal of Social Sciences*, Volume 14, Number 3 (2010), ss. 360-368, s. 363. Ayrıca; Dobbins ve diğ., a.g.e., s. 130-131.
[390] İbrahim Toraman, *Küresel Kapitalizm Bağlamında Irak'ın Yeniden İnşasını Yorumlamak*, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 77. Ayrıca; Forman, a.g.e., s. 313. Dobbins ve diğ., a.g.e., s. 131-132.

ihtiyaçlarını karşılayacak eğitim setleri dağıtmayı planlamaktaydı. (Süreç içerisinde bu sayı 4 milyondan fazla öğrenciyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir.) CPA tarafından eski haline getirilen okul sayısı 2500'e ulaşırken, kitapların içerikleri düzenlenmiş ve USAID ile UNESCO, Iraklı öğrencilere 8,7 milyon kitap dağıtımı gerçekleştirmiştir.[391]

Savaş sonrası artan saldırı ve şiddet, Irak'taki okullara, akademisyenlere ve öğretmenlere yönelmiş, birçok akademisyen ve öğretmen katledilmiştir. Ayrıca savaş neticesinde Irak'ı kalkındıracak eğitimli kesimin (akademisyen ve öğretmen) ülkeden göç etmesi de dikkate alınırsa, Irak'ın eğitim sisteminde aynen güvenlik alanında olduğu gibi bir boşluk oluştuğunu söyleyebiliriz. Baassızlaştırma sürecinde toptancı yaklaşımın istikrarsızlığı artırması ve eğitim sistemindeki boşluk göz önüne alındığında yapılan hatanın farkına varan Bremer, işten çıkarılan eski Baasçı öğretmenlerin tekrar işe alınması için Irak Eğitim Bakanlığı'na talimat vererek temyiz edilen 5000 öğretmenin geri dönüşünün önünü açmıştır. Baas döneminde Saddam Hüseyin'in işten çıkardığı öğretmenlerin işe alınmasıyla öğretmen açığının kapatılabileceği dikkate alınırsa, Bremer'ın bu politikası öğretmen açığını kapatmak değil, Sünni kesimi normalleşme sürecine dahil etme niyeti taşımaktaydı. Ancak hem Baassızlaştırmayla işten çıkarılanlar hem de eski rejimin attıkları tamamen geri alınmış olsa bile, yaptırımlar yüzünden 90'lı yıllardan beri gerileyen Irak eğitim sisteminin ihtiyaca cevap verecek durumda olmayacağı aşikardır. Bu yüzden hem Sünnilerin Baasızlaştırma adı altında kamusal alan dışına itilmesi sonucu artan istikrarsızlık hem de eğitim sistemindeki öğretmen açığı Bremer'ı eğitim alanında Baassızlaştırma politikasını gevşetmeye mecbur bırakmıştır. Ancak bu, Şiilerin tepkisine neden olmuştur.[392]

3.3.3.2. Iraklılar Yönetimi

2004 Haziran'daki yönetim devrinden sonra, eğitim alanında ana sorumlu olarak "Eğitim Bakanlığı" ve yüksek öğrenimden sorumlu olarak "Yükseköğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı" faaliyet göstermiştir. 2004 yılında Irak'ta ilkokul ve lise olmak üzere her kademede devlet okulları, 20 üniversite, 47 enstitü ve 10 özel kolej bulunmaktaydı. Eğitim dili tüm eğitim kurumlarında Arapça iken, bölgesel yönetimde Kürtçe de eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Irak eğitim sistemi; 4-6 yaş arası okul öncesi (kreş ve anaokulu), 7-15 yaş arası temel eğitim (ilkokul 6 yıl, ortaokul 3 yıl), 15-18 yaş arası ortaöğretim (düz ve

[391] Dobbins ve diğ., a.g.e., s. 131-133. Ayrıca; Forman, a.g.e., s. 310. Diamond, a.g.e., s. 285. Toraman, a.g.t., s. 80-81.
[392] Dobbins ve diğ., a.g.e. s. 134-136.

meslek liseleri 3 yıl, öğretmenler okulu 5 yıl) ve 18-22 yaş arası üniversite ve yükseköğretim (üniversiteler 4 yıl, teknik enstitüler 2 yıl) olarak 4 kademedir. 7-15 yaş arası olan temel eğitim, zorunludur. Eğitim tamamen ücretsiz ve öğrenciler devlet tarafından kitap, yurt vb. şeylerle sosyo-ekonomik olarak da desteklenmektedir. Ayrıca her yıl, yurt dışındaki üniversite ve enstitülerde okumak için belirli sayıda öğrenci başka ülkelere gönderilmektedir.[393]

2004 sonrası, eğitim alanında kısmi gelişmeler olmuştur. Okulların %32'si eski haline dönüştürülürken, 36 bini aşkın öğretmen eğitilmiştir. Ancak okulların alt yapı sorunları, belli oranda devam etmiştir. Bunun nedeni USAID'in okulların ihtiyaçlarının gidermek için sözleşme imzaladığı taşeronun (Bechtel) yapmış olduğu faaliyetlerin herhangi bir yapı tarafından denetlenmemiş olmasıdır. Nitekim kâğıt üstünde onarımdan geçmiş gözüken, ancak Iraklı yetkililer tarafından ihtiyaçları giderilmediği için şikayetlerin dile getirildiği bazı okullar bulunmaktaydı.[394]

Altyapıdaki görece bir iyileşmeye rağmen, 2006 sonuna doğru okula dönüş programı kapsamında öğrenci sayısında artış meydana gelmiştir. Nitekim sadece ilkokullarda erkek öğrenci sayısında %10'luk, kız öğrencilerde de %30'luk bir artış olmuştur. Toplamda 3,5 milyon olan ilkokul öğrenci sayısı %5,7 artışla 3,7 milyona, 1,1 milyon olan ortaokul ve lise öğrenci sayısı da %27 artışla 1,4 milyon olmuştur. Ancak okula devam oranları ve Irak'ın eğitim çağındaki nüfus göze alındığında, bu oranların Irak eğitim sisteminin yeniden inşası için yeterli olmadığı aşikardır. Nitekim 2006 yılı itibariyle Irak Eğitim Bakanlığı'na göre, okula devam oranı %30'dur.[395]

Öğrenci sayısındaki artışa paralel olarak savaş sonrası okulların sayısında artış olsa da çoğu okul yeterli teknik donanıma sahip değildi. Örneğin, fen bilimleri gibi uygulama gerektiren alanlarda eğitim veren okulların çoğunda laboratuvar bulunmamaktaydı. Bu da Irak'ta verilen eğitimin, teorik olmasına yol açmıştır. Müfredat konusunda CPA döneminde Baas'tan arındırma faaliyetleri dışında, USAID'in bu meseleyle ilgili çalışmalar yapması

[393] Sabah Faihan Mahmud, The Higher Education In Iraq Challenges And Recommendations, *Journal of Advanced Social Research,* Vol.3, No.9, September, 2013, ss. 255-264, s. 256. Ayrıca; Mehmet Hüseyin Zeynel, *Tarihi Süreç İçerisinde Irak Eğitim Sisteminin Yönetsel Açıdan İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Kasım, 2011, s. 61-74. Issa & Jamil, a.g.m., s. 365. Marr, a.g.e., s. 364.

[394] Toraman, a.g.t., s. 78. Ayrıca; Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 11.

[395] Marr, a.g.e., s. 363-364. Ayrıca; Toraman, a.g.t., s. 79. Zeynel, a.g.t., s. 73, 81.

için sözleşme imzaladığı taşeronun (Creative Associates International) elle tutulur bir müfredat ortaya koyamaması nedeniyle Iraklı yetkililer çevre ülkelerde bu mesele üzerine incelemeler yapmıştır. Nihayetinde ortaya çıkan müfredatta evrensel olan matematik, fizik gibi fen bilimlerinin yanı sıra, İslam tarihi, peygamberin hayatı, demokrasi, insan hakları, etnik-dini (mezhepsel) çeşitliliğe ilişkin çoğulculuk, vatandaşlık, yeni Irak anayasası, federal sistem gibi konular, sosyal bilgiler ve tarih kitaplarında yer bulmuştur. Ülke tarihini ele alan kitaplar Arap milliyetçiliğine vurgu yapsa da Baas dönemi (1968-2003) ve Amerikan işgaliyle ilgili kısıtlı bir içeriğe sahiptir. Yine bölgesel yönetimde Kürt dili ve tarihini ön plana çıkaran bir müfredat uygulanırken, ülke genelinde uygulanan müfredatta Kürtler ve bölgesel yönetimle ilgili konular üstün körü bir biçimde ele alınmıştır.[396]

Savaş sonrası artan şiddetin eğitim alanına yönelmesi, Irak eğitim sistemini içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. 2006 sonrası yaşanan iç savaşta (mezhep çatışması), birçok akademisyen ve öğretmen öldürülmüştür. Mukteda es-Sadr gibi devlet dışı aktörlerin *de facto* olarak kontrol sağladıkları alanlarda eğitim kurumlarını basıp hocalara şiddet uygulaması ve kendi dini-mezhepsel inançlarını dayatmaları, birçok eğitimcinin, yazarın ve entelektüelin beyin göçünü tercih etmesine ve birçok ebeveynin çocuğunu okula göndermekten kaçınmasına neden olmuştur. Bunların yanı sıra 2006 yılının ortalarında USAID'in eğitim alanında yapmış olduğu çalışmalara artık kaynak ayırmayacağını ilan etmesi de Irak eğitim sisteminin gelişimine engel olmuştur.[397]

Maliki dönemi boyunca artan baskılar, yeniden baş gösteren çatışma ortamı ve 2014'te IŞİD'in ülkenin büyük bölümünde de facto olarak kontrolü ele geçirmesi neticesinde, birçok eğitim kurumu eğitim ve öğretim yapamaz hale gelmiştir. Bu süreçte okullara yapılan saldırılar sonucunda birçok öğretmen ve öğrenci hayatını kaybetmiş, birçoğu da yaralanmıştır. Eğitim sistemi kurumları ve altyapısı ile yeniden büyük bir çöküş yaşamıştır. Zira birçok okul ve üniversite hem Irak güvenlik güçleri (peşmerge dahil) ve milis güçler (Haşdi Şaabi) hem de IŞİD tarafından cephanelik veya üs olarak kullanılmıştır. IŞİD kontrolünü ele geçirdiği yerlerde öğrencileri cinsiyetlerine göre ayırmış ve tarih, edebiyat, sanat, müzik ve evrimi müfredattan çıkarmış, yerine örgüt ideolojisiyle harmanlanmış dini eğitimi esas almıştır. Birçok aile IŞİD militanlarıyla zorla

[396] Mahmud, a.g.m., s. 262. Ayrıca; Marr, a.g.e., s. 364, 375-377. Toraman, a.g.t., s. 81.
[397] Marr, a.g.e., s. 371. Ayrıca; Diamond, a.g.e., s. 274. Toraman, a.g.t., s. 81. http://www.thenewhumanitarian.org/report/26255/iraq-education-hampered-sectarian-violence-say-officials (Erişim Tarihi: 19.04.2019)

evlendirilmesine karşı çocuklarını korumak için, kız çocuklarını erken yaşta evlendirme yoluna başvurmuştur. Bu da IŞİD'ın kontrolündeki yerlerde kız çocuklarının eğitime katılımını düşürmüştür. Yine okul çağındaki erkek çocukları da militan olarak yetiştirilmekte ve eğitimden koparılmaktadır. Bu yerlerde IŞİD sonrası eğitim sisteminin, ne ölçüde normal hale getirilebileceği ise muammadır.[398]

3.3.4. Kalkınma

3.3.4.1. İşgal Yönetimi

Amerikan yönetimi Irak'ı işgal etmeden önce, işgal sonrasında kalkınma faaliyetlerini gerçekleştirmek için USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı-The U.S. Agency for International Development) aracılığıyla ihaleler düzenlemiş, bazı şirketler ve NGO'lar (hükümet dışı organizasyonlar) ile sözleşmeler imzalamıştır (Bkz. Tablo 11). Şirketlerle imzalanan sözleşmeler, sadece Amerikalı firmaları kapsamaktadır. Ancak koalisyon içerisindeki ülkelerin firmaları da Amerikalı şirketlerin taşeronu olarak faaliyet gösterebilmiştir. USAID'in yapmış olduğu sözleşmelerin finansman kaynağı, Amerikan vergi mükellefleridir. Planlanan kalkınma faaliyetleri için uluslararası kaynaklar veya petrol için gıda programından elde edilen gelir kullanılmamıştır. Planlanan kalkınma faaliyetleri için oluşturulan toplam finansmanın yaklaşık %80'inin karşılayan (3,6 milyar dolar- USAID tarafından yapılan faaliyetler) ABD, kalkınma faaliyetlerinin ana yüklenicisi konumunda olmuştur. ABD haricinde Avrupa Komisyonu (109,8 milyon dolar- BM vasıtasıyla), 22 bağışçı (donor) ülke (756 milyon dolar- İnsani yardım olarak) ve Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı (67,5 milyon dolar- Su, gıda, sağlık ve barınak yardımı) finansman sağlamıştır. Kalkınma faaliyetleri için sağlanan toplam finansman 4,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.[399] Ayrıca Nisan 2003'te Amerikan Kongresi tarafından, yiyecek, su ve ilaç gibi acil ihtiyaçların karşılanması için yaklaşık 2,5 milyar dolarlık bir meblağ onaylamıştır. Bu para, Irak Yardım ve Yeniden İnşa Fonu (Iraq Relief and Reconstruction Fund-IRRF) aracılığıyla kullanılmıştır.[400]

---

[398] https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=printdoc&docid=5be9430d4 (Erişim Tarihi: 19.04.2019)
[399] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), *Irak'ın Yeniden Yapılandırılması*, Mayıs, 2003, s. 9-11. Ayrıca; Alpyavuz, a.g.t., s. 254-256.
[400] Dobbins ve diğ., a.g.e. s. 109. Ayrıca; Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 2.

Tablo 11 USAID'in İmzaladığı Sözleşmeler

Kontrat Konusu		Üstlenen Kuruluş	Miktar $
1	Personnel Support Program (Yeniden yapılanmaya teknik yardım sağlanacak)	International Resources Group	Başlangıç için 7.1 Milyon
2	Deniz Limanı Yönetimi (Öncelikle Um Kasr limanının insani yardımlarda kullanılması için yapılması gerekenlerin değerlendirilmesi, liman idaresi ile ilgili diğer konular)	Stevedoring Services of America (SSA)	Başlangıç için 4.8 milyon
3	İlk ve Orta Öğrenim (eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve sıra, bilgisayar, kalem, kağıt vb. materyal temini)	Creative Associates International	Başlangıçta 7.9 milyon, 12 ay içinde 167.9 milyon,
4	Yerel Yönetim (Yerel idarecilerin ve sivil toplum kuruluşlarının yönetim kapasitelerinin güçlendirilmesi yoluyla su, sağlık, halk sağlığı ve ekonomik kalkınma gibi, temel belediye hizmetlerinin iyileştirilmesi; İletişim konusunda eğitim hizmetleri, anlaşmazlıkların çözümü, liderlik yetenekleri ve siyasi analiz konuları bu çerçeveye dahil edilmiştir.	Research Traiangle Institute (RTI)	Başlangıç için 7.9 milyon, 12 ayda 167.9 milyon
5	Capital Construction(elektrik santrallerinin, su, kanalizasyon sistemleri, havaalanı araçları, Um Kasr limanının tamiri ve iyileştirilmesi, hastane, okul, bakanlık binalarının yapılması, ulaşım hatları vb. rehabilitasyonu ve tamiri,	Bechtel	Başlangıç için 34.6 milyon, ancak 18 ay içinde 680 milyon
6	Lojistik Destek (USAID ve Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde rol alan ana yüklenicilerin çabalarına antrepo, gümrük işlemleri, taşımacılık, şişelenmiş su vb. gibi konularda lojistik destek sağlamak;	Air Force Contract Augmentation Program	Başlangıçta 4 milyon 12 ay içinde 26 milyon)
7	Havaalanı Yönetimi (sivil havaalanlarının incelenmesi ve zamanında tamiri için işbirliği; sivil havaalanlarının, özellikle insani yardım, yeniden yapılandırma malzeme ve personelinin giriş işlemlerinin süratle yerine getirilmesi işlemlerinin yönetimi)	SkyLink Air and Logistic Support	Açıklanmadı
8	Kamu Sağlığı (Kamu sağlık sisteminin restorasyonu ve temel sağlık hizmetlerinin sunulması)	Abt Associates İnc.	Açıklanmadı
9	Topluluk Uygulama Programı (Irak içindeki topluluklara yaygın biçimde vatandaşların temsilcilerinin katılımın teşviki; Kritik öneme haiz gelişme ve yeniden yapılandırma önceliklerinin belirlenmesi)		Belli değil
	Aşağıdaki konular doğrudan UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütüne verilmiştir.		
	Okula geri dönüş kampanyası	UNICEF	7 milyon
	Sağlık, Su hizmetleri	UNICEF	Başlangıçta 8milyon, 12 ay içinde 40 milyon)
	Sağlık Sisteminin Güçlendirilmesi	Dünya Sağlık Örgütü	10 milyon

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), *Irak'ın Yeniden Yapılandırılması*, Mayıs, 2003, s. 9.

Kısa süren ve aktif savaşa denk gelen ORHA döneminde, kalkınma faaliyetleri için yeterli bir zaman bulunmamaktaydı. Bu yüzden planlanan kalkınma faaliyetlerinin

gerçekleştirilmesi, CPA dönemi ve sonrasında olmuştur. CPA görevi devralınca, kısıtlı maddi imkânıyla Irak'ın imarını gerçekleştirmeye çabalamıştır. Ayrıca, zaten zayıf olan Irak'ın alt yapısı savaşta ağır darbe almış ve savaş sonrası yaşanan yağma ve şiddet de eklenince, altyapı tamamen çökmüştür. Nitekim savaş sonrası elektrik, akaryakıt, içme suyu gibi temel ihtiyaçlar karşılanamaz ve kanalizasyon sistemi çalışmaz vaziyetteydi. Savaş ve yeniden inşa çalışmalarının maliyeti için net bir rakam hesaplanamasa da ortaya atılan rakamlar 60 milyar dolar ile 200 milyar dolar arasında değişmekteydi.[401]

Savaş sonrası Irak'taki durumun, beklenilenden daha kötü vaziyette olduğu anlaşılmıştır. Altyapının çökmesi, yağma ve direnişçiler tarafından yapılan saldırılar nedeniyle, başta elektrik hizmetinin sağlanamaması yüzünden birçok fabrika kapanmış ve çalışanları işsiz kalmıştır. Zira savaş öncesi 4,500 megavat elektrik üreten Irak, Haziran 2004'e kadar ancak 4,000 megavat elektrik ürete bilmiştir. Günlük talebin 7,000-8,000 megavat olduğu göz önüne alınırsa, ancak ihtiyacın yarısının karşılanabildiği görülmektedir. Yine sadece nüfusun beşte biri temiz içme suyuna ulaşabilir vaziyetteydi. Ayrıca ülke genelindeki hastanelerin %30'u çalışır vaziyette ve ilaç kıtlığı da mevcut idi. Savaş sonrası Irak'ın yeniden inşasında en büyük engellerden birisi eski Baas rejiminin yaklaşık 120 milyar doları aşan borcuydu. Ayrıca Irak'ta ülke ekonomisi dışarı kapalıydı ve ülkede fonksiyonel bir bankacılık ve ödeme sistemi bulunmamaktaydı. Yine savaş sırasında hasar gören alt yapı ve tesislerden dolayı, ülkenin tek gelir kaynağı olan petrol üretiminde de düşüş meydana gelmiştir. İşgal öncesi günlük 2,04 milyon varil petrol üretimi gerçekleştirilen Irak'ta, savaş sonrası bu rakam günlük 1,03 milyon varile kadar düşmüştür.[402]

12 Mayıs'ta göreve başlayan CPA'nın ilk işi, eski rejimin 720 bini bulan güvenlik gücünü dağıtması ve Baassızlaştırma olarak bilinen geçmişte eski Baas partisi ile ilişkisi bulunan binlerce devlet memurunu işten çıkartmak olmuştur. Buna karşılık CPA'nın işgal sonrası için 25 bin gibi çok düşük bir istihdam sağlarken, sadece Irak ordusunun ülkedeki toplam işgücünün %7'sini oluşturduğu göz önüne alındığında devasa bir işsizler ordusu ortaya çıkmıştır. Diğer işsizler de buna katıldığında, bazı kaynaklara göre; savaş sonrası Irak'taki işsizlik oranının %60 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Hal böyle olunca CPA,

[401] Roskin & Coyle, a.g.e, s. 268. Ayrıca; Mustafa Aydın & Nihat Ali Özcan & Neslihan Kaptanoğlu, Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye, *TEPAV*, 1. Basım, Aralık, 2007, s. 40. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, a.g.b., s. 9. Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 2.
[402] Dobbins ve diğ., a.g.e., s. 120-130. Ayrıca; Forman, a.g.e., s. 314-315. Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 2. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 86-94. Cabbar, a.g.e., s. xxxii.

işten çıkardığı kişilerden yaklaşık 250 binine işlerini geri vermiştir. Ancak, geriye kalan yaklaşık 500 bin kişi işinden olmuştur. Bu kişileri aileleriyle ele alırsak, ortalama 2,5 milyon insan ekonomik olarak bundan etkilenmiştir. Bu da Irak'ın kalkınmasında engel teşkil etmiştir.[403]

CPA'nın bir diğer icraatı, Irak'ın serbest piyasa ekonomisine geçişi olmuştur. CPA tarafından yayımlanan 12 no'lu talimatnameyle malların Irak'a girişi ve çıkışı sırasında uygulanan bütün tarifeler, gümrük vergileri, ithalat vergileri, lisans ücretleri ve benzeri ödemelerin yürürlükten kaldırıldığı ve toplanmayacağı ilan edilmiştir. Daha sonra yayımlanan 39 no'lu talimatnameyle de kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesinin, Iraklı şirketlerde %100 yabancı varlığına izin verilmesinin, yabancı şirketlere ulusal şirket muamelesi yapılmasının, sınırsız ve vergisiz bir şekilde tüm fonların ve kazançların yurtdışına transferine imkân verilmesinin ve yabancı firmalara 40 yılı aşmayacak sürelerde lisanslar verilmesinin önü açılmıştır. Yine kurumlar vergisi de %40'tan, %15'e düşürülmüştür. Ancak bu yapılanlar Irak'ı serbest piyasa ekonomisine geçirmekten ziyade, Irak'ı sömürüye açık bir pazar haline getiren düzenlemeler olmuştur. Nitekim maddi olarak yeterli kaynağa sahip olmayan yerli üreticilerin, bu şartlar altında yabancı firmalarla rekabet etmesi imkansızdı. Yeniden inşa edilen bir devlet olarak Irak'ın kalkınmasında yerli üreticinin ve üretimin teşviki yerine kısa vade de kârını düşünen, elde ettiği kârı Irak dışına kolayca transfer edebilen ve Irak'taki işsizliği düşürmek için ciddi bir katkı yapmayan (yeniden inşa faaliyetlerinde sınırlı olarak Iraklı işgücü kullanılmış, genellikle dışarıdan işgücü transferi yapılmıştır) yabancı yatırımcıların desteklenmesi, Irak'ın kalkınması için diğer bir engel olmuştur. Hatta bu ekonomik düzenlemeler önceden de değindiğimiz gibi uluslararası hukuka ters düşmekteydi. Zira işgalci konumda olan ülkelere işgal ettikleri ülkenin iktisadi sistemini bu şekilde kökten değiştirme hakkı, 1907 Lahey Sözleşmesi'nin 43. maddesi ve 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesine göre hukuken verilmemiştir.[404]

19 Eylül 2003'te Bankalar Kanunu çıkarılmış, Ekim 2003 - Ocak 2004 tarihleri arasında yeni Irak dinarı para olarak piyasada kullanıma sokulmuştur. 6 Mart 2004'te, 100 milyar Irak dinarı sermayeyle Irak Merkez Bankası kurulmuştur. Akabinde, Irak Merkez

[403] Salihi, a.g.e., s. 205-206. Ayrıca; Cabbar, a.g.e., s. xx-xxi. Forman, a.g.e., s. 313-314. Dobbins, a.g.e., s. 343. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 93.

[404] https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/CPAORD12.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.2019). Ayrıca; https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20031220_CPAORD_39_Foreign_Investment_.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.2019). Ahmad, a.g.e., s. 55. Dumanlı, a.g.t., s. 56-57. Sinkaya, a.g.e., s. 401-402. Cabbar, a.g.e., s. xxx-xxxi.

Bankası Irak'ta faaliyet göstermesi için yabancı bankalara lisanslar vermiştir. Ayrıca Nisan 2004'te, borsa kurulmuştur.[405]

Amerikan yönetimi, Irak'ın işgalinden aylar sonra Kasım 2003'te, ABD Kongresi'nden 18,4 milyar dolar meblağı yeniden yapılanmada kullanmak için onay almıştır. Bu paranın gecikmesi, Irak'ın yeniden yapılanma çalışmalarının yavaş gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu meblağ, yukarıda bahsettiğimiz IRRF kapsamında harcanmaktaydı. ABD'nin yıllık mali göstergelerine her ABD kurumunun yapmış olduğu harcamalar neticesinde Irak için yıllık olarak harcanan toplam meblağ (IRRF kapsamında harcanan 18,4 milyar doların da dahil olduğu), örneğin; tüm ABD kurumlarının harcadığı para 2003 mali yılında yaklaşık 778 milyon dolarken, 2004'te yaklaşık 3,8 milyar dolar olmuştur. 2003'te paranın harcandığı öncelikli alanlardan sırasıyla ilk dördü; acil müdahale, idare ve sivil toplum, mineral kaynaklar ve maden çıkarma ve son olarak çatışma, barış ve güvenlik olurken, 2004'te sırasıyla ilk dört; idare ve sivil toplum, ulaşım ve stoklama, mineral kaynaklar ve maden çıkarma ve son olarak çatışma, barış ve güvenlik olmuştur. 2003'te toplam harcamaların %5'i askeri %95'i ekonomik yardımken, 2004'te %19'unu askeri %81'ini ekonomik yardım oluşturmaktadır.[406]

Savaş sonrası ortaya çıkan güvenlik sorunu nedeniyle, Irak'ta yeniden inşa çalışmalarında bulunan birçok sivil müteahhit öldürülmüştür. Bu yüzden kısıtlı yapılan alt yapı çalışmaları güvenlik ortamındaki boşluktan dolayı sekteye uğrayan Amerikan yönetimi, geri kalan çabasını hayati önemdeki güvenlik ve altyapı faaliyetleri yerine Irak'a demokrasi getirmeye harcamıştır. Bu kapsamda 18 tane internet bağlantılı yerel demokrasi merkezi ağı, bir konferans salonu, iki tane bilgisayar laboratuvarı, sivil toplum örgütlerinin faaliyet göstereceği bir bölgesel demokrasi eğitim merkezi, bir radyo istasyonu kurulmuş ve demokrasi hakkındaki eserlerin Arapça tercümesi gerçekleştirilmiştir. Yine bu kapsamda, birçok sivil toplum kuruluşuna teknik ve maddi destek de sağlanmıştır.[407]

CPA'nın kısa sürede başarılı olduğu tek alan, sağlık sisteminin iyileşmesi olmuştur. Daha önce de değindiğimiz gibi savaş sonrası hastanelerin çoğu hizmet veremezken,

[405] Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 177. Ayrıca; Sinkaya, a.g.e., s. 401. Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 3.
[406] Dobbins, a.g.e., s. 343. Ayrıca; Diamond, a.g.e., s. 270. Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 2. https://explorer.usaid.gov/cd/IRQ?fiscal_year=2003&measure=Disbursements ve https://explorer.usaid.gov/cd/IRQ?fiscal_year=2004&measure=Disbursements (Erişim Tarihleri: 02.05.2019)
[407] Diamond, a.g.e., s. 272, 294-295. Ayrıca; Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 5.

Temmuz 2003'de neredeyse bütün hastaneler Iraklılara hizmet vermeye başlamıştır. Hizmet vermeyen hastanelerin de Ekim 2003'e kadar açılması planlanmaktaydı. Ayrıca CPA Irak'ın sağlık bütçesini ve harcamalarını artırırken, doktorların maaşlarını da artırmıştır. Yine, Irak'ın ihtiyacı olan tıbbi malzemeler ve milyonlarca aşı tedarik edilmiştir. Ancak, ülkenin belli yerlerinde ilaç kıtlığı yaşanmaya devam etmiştir.[408]

3.3.4.2. Iraklılar Yönetimi

Yönetim devrinden sonra da ABD yönetimi Irak'ı kalkındırma yardımlarına devam etmiştir. Bu kapsamda elektrik üretim kapasitesi artırılmasına, su arıtma tesisleri ve kanalizasyonların inşası ve onarımı gerçekleştirilmiştir. Ülkede cep telefonu kullanan kişi sayısı 2006'da 5 milyona ulaşırken (2003'te hiç yok denecek kadar azdı), 2 bin civarı internet kafe de bulunmaktaydı. Irak için en önemli gelişme, kalkınmasının önündeki en büyük engel olan eski rejimin borçlarının büyük kısmının, ABD'nin girişimleriyle Kasım 2004'te borçlu olduğu ülkeler tarafından silineceğinin açıklanmasıdır. Bu kapsamda, Irak'ın 120 milyar doları aşan dış borcu kademeli olarak düşürülmüştür. Yine, ülke genelinde insanları aşılama çalışmaları devam etmiştir. İşgal yönetiminde bankacılık lisansları verilse de 2005'te hala banka açılmamıştır. Ancak 2006'da yabancı ve yerel banka ofisleri açılmıştır.[409]

Yönetim devrinden sonraki süreçte Irak zaman zaman düşük büyüme yaşasa da (istisna olarak 2017'de küçülme yaşamıştır), genel olarak pozitif yönde büyüme eğilimi göstermiştir. 2009'a doğru petrol üretimi ve ihracatı, savaş öncesi seviyesine yaklaşmıştır. Restore edilen ve geliştirilen altyapı sayesinde petrol üretiminin ve fiyatlarının artmasıyla, Irak'ın gayri safi yurtiçi hasılasında ve kişi başına düşen gelirinde artış meydana gelmiştir. Nitekim kalkınması petrolle bağlı olan Irak'ın gelirinin %98'i, petrol sektöründen elde edilen vergi gelirinden oluşmaktadır. Ülkedeki enflasyon savaş sonrası ilk birkaç yıl oldukça yüksek seviyede seyretmiştir. Ancak, 2008 yılından sonra düşük enflasyon oranları görülmektedir. Yeniden inşa çalışmalarının en yoğun olduğu savaş sonrası ilk iki-üç yıl ithalatın fazla olmasından dolayı, cari açık yüksek olmuştur. Daha sonra, ithalat ihracat

[408] Dobbins ve diğ., a.g.e., s. 127-130.
[409] Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 92. Ayrıca; Chomsky, *Emperyal Arzular 11 Eylül Sonrası Dünya Üzerine Yapılan Konuşmalar*, s. 152. Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 3. Marr, a.g.e., s. 361. Sinkaya, a.g.e., s. 401.

dengesi Irak lehine değişmiştir. Ancak bu denge, 2015 ve 2016'da negatif olarak değişmiştir. 2017'de ise tekrardan pozitif olmuştur.[410]

Irak'ın en büyük problemlerinden biri işsizliktir. İşsizlik resmi olarak açıklanan rakamlarda düşük gözükse de gayri resmi olarak, açıklanan rakamın iki katından daha fazla olduğu değerlendirilmektedir. Yine rüşvet ve yolsuzluğun neden olduğu hükümet ve devlet yetersizliği, Irak'ın başka bir sorunudur. Zira, Iraklı bir vatandaşın devletteki bir işini yaptırmak için rüşvet vermesi (aksi halde aylarca beklemek zorunda kalacağından), yaygın bir davranıştır. Ayrıca Irak güvenlik güçlerinde ortaya çıkan hayalet asker skandalıyla patlak veren yolsuzluk, güvenlik güçlerinin terör örgütleriyle mücadelede yetersiz kalmasındaki etkilerden biri olarak görülmüştür. Yine Irak'ın diğer bir meselesi, 2006'dan 2014'e kadar ülkeyi yöneten Maliki'nin artan otoriter tutumu ve devlet kurumlarını kendi denetimine alma gayretinden Irak Merkez Bankası gibi bağımsız kurumların etkilenmesidir. Nitekim Maliki, Ekim 2012'de, kendisiyle görüş ayrılığı olan bankanın başkanını görevden uzaklaştırmıştır. Akabinde hem onun hakkında hem de çalışma ekibinden 10 kişi hakkında, yolsuzluk gibi nedenlerden davalar açılmıştır.[411]

Çevre ülkelerinden Irak'a yapılan yatırımlarda, genel olarak artış meydana gelmiştir. İran, Irak'a yapmış olduğu yatırımlarla 2009'a kadar Irak'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur. İran Irak'a yaptığı ihracatın yanı sıra, Basra ve Şiiler için kutsal olan yerlerde hac turizmi ile otelciliğe yönelik yatırımlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca İran'ın, Irak'ın altyapısına da yatırımları olmuştur. Irak'a yatırım yapan diğer bir ülke olan Türkiye, başta IKBY olmak üzere, Irak'ta inşaat, sanayi gibi altyapı yatırımlarının yanı sıra petrol ve enerji projelerine çeşitli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Irak'a yaptığı yatırımın yarısı IKBY'ye olmuştur. Son yıllarda ekonomik sıkıntı yaşayan bölgesel yönetim, çalışanlarının maaşlarını dahi ödeyememektedir. Hatta Türkiye bölgesel yönetime destek çıkarak, çalışanların maaşlarının ödenmesine yardımcı olmuştur. Ancak son dönemde IKBY'nin sözde bağımsızlık referandumu ile gerilen ilişkiler neticesinde, Ankara'nın Bağdat ile yakınlaşmasıyla, Türkiye'nin bölgesel yönetime tutumunda değişiklik

[410] https://idea.usaid.gov/cd/iraq/economy (Erişim Tarihi: 02.05.2019). Ayrıca; Marr, a.g.e., s. 360. Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 88-90.
[411] Marr, a.g.e., s. 366. Ayrıca; Özhan & Çetinsaya, a.g.r., s. 93. Baştürk ve diğ., a.g.r., s. 177-178. Ağar, a.g.e., s. 89, 176-177.

beklenmektedir. Yine Irak, başta Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere körfez ülkelerinden yatırım çekmiştir.[412]

Tablo 12 ABD'nin Irak'a Yaptığı Dış Yardım Harcamaları[413]

Yıl	**Dolar ($)**
2003	778 milyon
2004	3.8 milyar
2005	8.6 milyar
2006	8.1 milyar
2007	7.5 milyar
2008	7.1 milyar
2009	6.6 milyar
2010	3.7 milyar
2011	2.5 milyar
2012	1.9 milyar
2013	988 milyon
2014	404 milyon
2015	1.4 milyar
2016	4.3 milyar
2017	3.4 milyar
2018	869 milyon
TOPLAM	61.939 milyar

[412] Marr, a.g.e., s. 361-362. Ayrıca; https://www.yeniakit.com.tr/haber/kuzey-irak-kurt-yonetimi-turkiye-bize-borc-verdi-379485.html (Erişim Tarihi: 16.05.2019), https://odatv.com/kuzey-irakta-sokaklarda-maas-isyani-2012171200.html (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

[413] Tüm ABD kurumlarının Irak için yaptığı harcamalar dış yardım olarak geçmektedir. Tablodaki veriler için bkz; https://explorer.usaid.gov/cd/IRQ?fiscal_year=2003&measure=Disbursements (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

Tablo 13 Irak'ın Kalkınma Göstergeleri[414]														
YIL	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSYH (Büyüme) Oranı (%)	54.2	4.4	10.2	1.4	8.2	3.4	6.4	7.5	13.9	7.6	0.7	2.5	13	-2.1
GSYH Milyar ($)	36,6	49,9	65,1	88,8	131,6	111,6	138,5	185,7	218	234,6	234,6	177,4	170,5	192
GSYH - Kişi Başı (k-bin $)	1.3k	1.8k	2.3k	3.1k	4.5k	3.7k	4.5k	5.8k	6.6k	6.9k	6.7k	4.9k	4.5k	5k
Enflasyon-Tüketici Fiyatları (%)	27	37	53.2	30.8	2.7	-2.2	2.4	5.6	6.1	1.9	2.2	1.4	0.5	0.2
İhracat – Milyar ($)	20,6	27,1	33,2	40,7	66,2	43,9	54,5	82,5	96,8	93,1	97	62,7	55,7	74,2
İthalat – Milyar ($)	23,4	30,6	25,1	25	40,4	43,8	47,2	51,5	63,4	84,5	86,7	73,5	70,1	71,6

[414] Tablodaki veriler için bkz; https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators (06.05.2019)

Irak'taki güvenlik ortamının giderek bozulması, ABD'nin güvenlik harcamalarını artırmasına neden olmuştur. Bu kötü ortam yüzünden, planlanan kalkınma projeleri sekteye uğramıştır. Nitekim ABD Kongresi'nin önceden onay verdiği 18,4 milyar doların, güvenlik için tahsis edilmiş 5 milyar dolarının 4,2 milyar doları kullanılırken, sağlık, eğitim ve diğer alanlardaki kalkınma faaliyetleri için tahsis edilen 13,4 milyar dolarının sadece 6 milyar doları harcanmış, yani yarısı bile kullanılmamıştır. ABD'nin Irak'a yaptığı yardımlar 2003-2005 arası artış, 2005'ten 2014'e doğru düşüş, 2014-2016 arası artış ve 2016 sonrası yeniden düşüş eğilimi göstermiştir. 2006'dan 2012'ye kadar Irak'a yapılan yardım harcamalarında en büyük pay çatışma, barış ve güvenlik alanında olmuştur. Bu durum, 2013'te, idare ve sivil toplum alanına yapılan harcamaların pay olarak ilk sırayı almasıyla değişmiştir. Ancak 2015'te tekrardan çatışma, barış ve güvenlik alanı en büyük payı almış ve 2018'e kadar böyle devam etmiştir. 2006'dan 2012'ye kadar yardım harcamalarının yarısından biraz fazlası askeri yardım kapsamında, geri kalanı da ekonomik yardım kapsamında olmuştur. 2012'de %62'si askeri yardım kapsamındayken, bu oran 2013'te %19'a, 2014'de ise %5'e düşmüştür. Bu oran IŞİD'ın ortaya çıkışı sonrasına denk gelen 2015'te %73'e, 2016'da %90'a, 2017'de de %89'a çıkmıştır. Nihayetinde IŞİD'ın mağlup edilmesi üzerine, askeri yardım harcamaları 2018'de %42'ye düşmüştür.[415]

Bazı kaynaklara göre; ABD'nin harcadığı paranın bir kısmını oluşturan bu yardımların gayri resmi olarak 100 milyar doları aştığı belirtilmektedir. Ancak Irak savaşı tüm masrafları ve savaşın oluşturduğu etkinin ekonomik yansıması da dahil dikkate alınırsa, savaş ve savaş sonrasının ABD'ye maliyetinin 1 trilyon doları aştığı öngörülmektedir. Nitekim, sadece Irak'tan ABD'ye dönen askerlerin alacağı maluliyet ödeneği ve hastane masraflarının 600 milyar – 900 milyar dolar arası olacağı öngörülmektedir. Irak açısından tüm yönleriyle ele alınırsa, savaşın ve yeniden yapılanmanın maliyeti ABD'nin yaptığı harcamalardan kat kat fazladır. Ayrıca her iki taraf açısından, savaşın toplumsal maliyeti hesaplanamamaktadır.[416]

Son dönemde Irak, kalkınmasına ket vuran IŞİD ile mücadele etmek için 100 milyar dolardan fazla para harcanmıştır. Bu paraya IŞİD sonrası yeniden inşa faaliyetlerini de eklersek, IŞİD ile mücadele ve arkasında bıraktığı enkazın faturası 200 milyar doları

[415] Dış yardımlar ile ilgili detaylı bilgi için bkz; https://explorer.usaid.gov/cd/IRQ?fiscal_year=2003&measure=Disbursements (Erişim Tarihi: 02.05.2019). Ayrıca; Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, a.g.b., s. 2.
[416] Alshinawi, a.g.m., s. 4, 12. Ayrıca; Ünsal, a.g.e., s. 30. Roskin & Coyle, a.g.e., s. 268.

aşmaktadır. Kalkınması petrole bağlı olan Irak, IŞİD'in Irak'taki petrol altyapısına zarar vermesiyle ekonomik sıkıntı yaşamaktadır. Bu yüzden borçlarını ödeyemeyen Irak, yeniden inşa faaliyetlerini gerçekleştirememektedir. Nitekim Dünya Bankası ve BM'nin Şubat 2018'de düzenlediği Irak'ın Yeniden İmarı İçin Uluslararası Kuveyt Konferansı'nda, başta ABD, Almanya, Fransa, Çin, Rusya ve Türkiye gibi katılımcı ülkeler tarafından Irak'ın yeniden inşası için 15,6 milyar dolar borç, 12,1 milyar dolar kredi ve yatırım, 2,3 milyar dolar karşılıksız hibe olmak üzere, toplamda 30 milyar dolar tahsis edilmiştir. Irak'ı işgal eden ABD sadece 3 milyar dolar kredi desteği sağlarken, Irak'ın IŞİD ile mücadelesine askeri olarak destek veren ve Bağdat'taki etkisi aşikâr olan İran konferansa katılmamıştır. Irak'ın yeniden inşası için 5 milyar dolar kredi ve borç sağlamanın yanı sıra 50 milyon dolar hibeyle en fazla katkıyı taahhüt eden ülke, Türkiye olmuştur.[417]

3.4 SONUÇ

ABD, işgal sonrası devlet idaresini yeniden oluşturmak için hazırlıklar yapmış, ancak kurumlar arası koordinasyonsuzluk yüzünden bu çalışmalardan yeterli istifade edilmemiştir. Savaş sonrası için Beyaz Saray, Savunma Bakanlığı ve ordudaki generaller arasındaki, hatta bu kurumların kendi içindeki kişilerin yaklaşım farkları belirsizlik oluşturmuştur. Bush yönetimi kendi desteklediği muhalefetin Amerikan idaresine karşı tavrı nedeniyle, savaş sonrası idareyi tesis etme ve inşa faaliyetlerini yürütme görevini 1950'lerden beri tecrübesi olmayan, lakin rejim değişikliği için hevesli yeni muhafazakârların (neo-con) etkili olduğu Savunma Bakanlığı'na vermiştir. Savunma Bakanlığı'ndaki yeni muhafazakâr siyasiler çok kısa bir savaş ve daha az askerle Irak'ın işgal edilebileceğini öne sürerken, generaller yarım milyonluk bir işgal kuvveti ihtiyacını dile getirmiştir. Ancak 130 bin kişilik bir kuvvetle işgal gerçekleştirilmiş ve Saddam Hüseyin rejimi yıkılmış, lakin işgal güçleri düzeni tesis edememiştir. Savaş öncesindeki bu koordinasyonsuzluk, savaş sonrası da devam etmiştir. Yeniden inşa çalışmalarını yürütmekle görevlendirilen J. Garner (ORHA), Pentagon'daki muhafazakarların planladığı gibi yönetimi hemen Iraklılara devretmek için çalışmalar yapmıştır. Ancak Bush yönetimi ülkenin idaresinin Iraklılara hemen devredilmesinden yana değildi. Bu yüzden dolaylı bir yönetim tesis etmeye çalışan general J. Garner, Başkan Bush

[417] Bilgay Duman, İŞİD Sonrası Irak'ta Yeniden Yapılanma Çabaları ve Türkiye'nin Pozisyonu, *Diplomatik Gözlem*, Sayı: 74, Mart, 2018, ss. 33-35, s. 34-35. Ayrıca; https://www.takvim.com.tr/guncel/2018/02/14/turkiye-iraka-5-milyar-dolar-kredi-verecek (Erişim Tarihi: 13.05.2019) https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turkiyeden-iraka-5-milyar-dolar-2220257/ (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

tarafından başarısızlığı gerekçesiyle görevden alınmış ve yerine doğrudan yönetim tesis edecek L. Paul Bremer (CPA) getirilmiştir. Bremer, Irak'ı kanun hükmünde kararname benzeri talimatnamelerle doğrudan yönetmeye başlamış, ilk iş olarak da eski rejimin güvenlik güçleri ve Baas'la ilişkili memurlar tasfiye edilmiştir. Ancak bunun Irak'ta istikrarsızlığı artırması üzerine, bundan kısmi olarak geri dönülmüş ve atılanlardan bir kısmına işleri geri verilmiştir.

ABD savaş sonrası Irak'ı, yaklaşık 2,5 ay doğrudan yönetmiştir. Temmuz 2003'te, BMGK'nın aldığı karara binaen, Iraklıları temsilen CPA vesayetinde Irak Yönetim Konseyi (IGC) oluşturulmuş ve doğrudan yönetim dolaylı yönetime evrilerek, ikisinin bir kombinasyonu halini almıştır. CPA bakanlıkların idaresini Iraklılara vererek, görünürde iktidarı bu konseyle paylaşmış, lakin perde arkasından yönetimdeki nihai karar mercii olmaya devam etmiştir. 2004 baharına doğru Irak'ta saldırı ve şiddet olayları artmış, ABD ve koalisyon güçleri istikrarı ve düzeni tesis edememiştir. İç güvenliğin tesisinde işgal kuvvetlerine yardımcı olması için yeniden oluşturulan Irak güvenlik güçleriyse, ilk karşılaştığı olayda başarısız olmuştur. Hem prestij hem asker hem de maddi kayıp yaşayan ABD, ülkedeki değişen koşulları, isyanları ve artan masrafını gözeterek çıkarlarını garanti altına aldıktan sonra Irak'ın yönetimini IGC'ye devrederek, Irak'taki askeri varlığı ve büyükelçiliği üzerinden oluşturduğu dolaylı yönetimle vesayetini sürdürmüştür.

Irak, 2006'da iç savaş yaşamaya başlamış ve yeniden inşa edilen Irak güvenlik güçleri halen ülkedeki zor tekelini eline alamamıştır. Zira güvenlik güçlerindeki görevliler ulusaldan ziyade mezhepçi bir yönelimle hareket etmektedir. Buna iç savaş neticesinde Irak'ın kalkınamaması da eklenince, ABD'nin Irak'ın inşasında başarısız olduğu aşikâr olmuştur. Başkanlık seçimleri öncesi kendi kamuoyundan bunu gizlemeye çalışan Bush yönetimi, yeni bir stratejiyle güvenliği ve istikrarı sağlamak için bir sürü operasyon yapmış ve yeniden ulus inşası çalışmaları gerçekleştirmiştir. Sünnilerin El-Kaide unsurlarından ayrıştırılarak yeni kurulan düzene dahil edilmesiyle, 2008 yılı sonuna kadar terör örgütleri mağlup edilmiş ve devlet otoritesini kabul etmeyen yerel unsurlar bastırılmıştır. Akabinde ABD Irak'la yaptığı anlaşmalarla çekilme sürecini başlatmış ve 2011'de işgal askerleri Irak'tan çekilmiştir.

Hiçbir grubun diğerine karşı üstün gelmemesini isteyen ABD, Irak'ta Şii, Sünni ve Kürtler arasında bir güç dengesi oluşturmuş ve tüm tarafları kontrolü altına almaya

çabalamıştır. Bu sayede tüm grupları uzlaşmaya mecbur bırakan ABD, taraflardan biri istemediği bir yola girdiğinde veya diğerlerine üstün gelmeye çalıştığında diğerlerine destek vererek vesayetini sürdürmeyi amaçlamaktaydı. ABD, özellikle Bağdat'ın İran'a yakınlaşmasına karşı elindeki Kürt ve Sünni kartıyla Bağdat'ı hizaya sokabilmeyi hedeflemektedir. Hatta bu yüzden ABD, yönetim devri sonrası Bağdat'a baskı yaparak Sünnilerin sisteme dahil edilmesini sağlamıştır.

Amerikan askerlerinin çekilmesinden sonra İran yanlısı Maliki yönetiminin otoriterleşerek Sünniler ve Kürtler üzerinde baskı oluşturması, Irak'ta istikrar bozucu bir dalgayı harekete geçirmiştir. Yaşanan gelişmeler neticesinde Sünni muhalefet silahlanmış, akabinde eski Baasçı-Sünni unsurlarla hareket eden IŞİD terör örgütü ortaya çıkmıştır. Irak'ın işgalinden beri yıllar geçmesine rağmen, Irak güvenlik güçleri halen ülkede zor kullanma tekelini eline alamamıştır. Nitekim ulusaldan ziyade mezhepçi yönelimle hareket eden askerler nedeniyle, Irak güvenlik güçleri IŞİD karşısında çok büyük bir hezimet yaşamıştır. Mezhepçi politikaları nedeniyle yaşanan hezimetin sorumlusu olan Maliki, iktidarı bırakmak zorunda kalmıştır.

Çok kısa bir sürede Irak'ta büyük bir alanı kontrol eder hale gelen IŞİD, kontrol ettiği alanlarda adeta bir devlet yapılanması meydana getirmiş ve Bağdat'ı tehdit eder hale gelmiştir. Irak güvenlik güçlerinin yaşadığı hezimet ve IŞİD'in Şiilere yönelik katliamları neticesinde, Şii milis gruplar Baas dönemi rejim muhafızlarını anımsatan Haşdi Şaabi (Halk Yığınları) adı altında İran destekli bir oluşum meydana getirerek IŞİD'e karşı mücadele etmeye başlamıştır. Ayrıca, ABD öncülüğünde IŞİD karşıtı koalisyon oluşturulmuştur. Böylece IŞİD mağlup edilirken, ondan boşalan ihtilaflı alanlar bölgesel yönetimin kontrolüne geçmiştir. Başta Kerkük olmak üzere stratejik yerleri ele geçiren Kürtler, Irak Anayasasına aykırı olmasına rağmen bu toprakların kontrolünü bırakmayacağını ilan etmiştir. Bunun üzerine hem uluslararası alandan hem de bölge ülkelerinden destek alan batı yanlısı İbadi yönetiminin askeri operasyon yapma tehdidi neticesinde, Kürtler 2003 sınırına çekilmiştir.

Sonuç olarak Irak'ta federal bir yapıya sahip, Iraklıların genelini kapsayacak bir ortak değeri olmayan, onun yerine her unsurun kendi etnik-mezhepsel kimliğini dayattığı, iç güvenliğini sağlayamayan ve zor kullanım tekeli elinde olmayan, devletin bir ideolojisi olmamasından dolayı ortak bir bilinci topluma dayatacak bir eğitim sistemine sahip

olmayan, ülke içerisinde haraç kesen ve otoriteyi tanımayan yapılardan dolayı devletin idaresi ve kalkınması için gerekli ortamı oluşturamayarak düzenli ve sağlıklı vergi toplayamayan, işlerliği ve işlevselliği bulunmayan bir devlet idaresi ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Irak bir asır içinde iki defa yabancı işgaline uğramış bir ülkedir. Her ikisinde de yabancı işgalciler burada devlet inşasına girişmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Irak'ı işgal eden İngiltere burada bir devlet inşa etmiştir. İngiltere'den 89 yıl sonra ABD Irak'ı işgal etmiştir. Amerikan işgali ile bu ülkedeki devlet yapısı neredeyse tamamen çökmüş, işgalci ABD burada yeniden devlet inşa etmeye girişmiştir. İngilizlerin ve Amerikalıların devlet inşası faaliyetleri önceki bölümlerde detaylı olarak incelenmiştir. Bu bölümde, önceki iki bölümde elde ettiğimiz bulgular ilk olarak; idare ve siyaset, daha sonra güvenlik, sonra eğitim, ondan sonra da kalkınma bakımından karşılaştırılacaktır. En son olarak da iki devlet inşasının karşılaştırılması neticesinde, bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bölümü yazma amacımız; ABD ve İngiltere'nin Irak'ta devleti oluştururken yaptıkları eylemlerdeki benzerliklerle farklılıkları tespit etmek ve inşa ettikleri devletlerin temel işlevlerini (idare ve siyaset, güvenlik, eğitim, kalkınma) yerine getirebilme kapasitelerini ortaya koymaktır.

İngiltere devlet inşasında Hindistan Ofisi'nin tecrübelerinden ve orada uygulanan yasal ve idari düzenlemelerden faydalanırken, ABD devlet inşası alanında daha tecrübeli olan dışişlerinden ve onun savaş sonrası Irak'ın inşası için hazırladığı çalışmalardan faydalanmamış ve bu alanda yıllardan beri bir çalışması olmayan savunma bakanlığını yetkilendirmiştir. Londra'da dolaylı yönetime yönelik bir istek olsa da 1914'ten 1920'ye kadar Irak'ın idaresini kontrol eden hem Hindistan Ofisi hem de Hindistan ekolünden görevliler, Irak'ta doğrudan yönetim tesis etmeye çabalamıştır. İngiliz politikasındaki bu ayrılık, 1920 isyanından sonra Hindistan Ofisi'nin doğrudan yönetim ısrarından vazgeçmesi, bir Ortadoğu Dairesi kurulması ve Kahire Konferansı'nda Irak'ta izlenecek politikaya yönelik kesin kararlar alınmasıyla aşılmıştır. 2003 sonrası Irak'ta ise, Pentagon'daki yetkililer ve yeniden inşa faaliyetlerinin başındaki J. Garner (ORHA) Irak'ın idaresini

Iraklılara bir an önce devrederek dolaylı yönetim tesis etmeye çalışırken, Beyaz Saray'da Başkan Bush doğrudan bir yönetim tesis edilmesini istediğinden Irak doğrudan yönetilmeye çalışılmıştır. Dolaylı bir yönetim tesis edileceği şeklinde hareket eden savaş planlayıcıları ile savaş sonrası doğrudan bir yönetim tesis edileceği şeklinde hareket eden yönetim arasında yaşanan uyumsuzluk, savaş sonrası birçok sorunun kaynağını oluşturmuştur. Ancak ülkede devlet yapısının tamamen çökmesi ve düzenin sağlanamaması nedeniyle Irak'ın doğrudan yönetilemeyeceği anlaşılmış ve idare Iraklılara devredilerek dolaylı yönetime geçilmiştir.

İngiltere karar mekanizmasındaki tecrübeli ve Irak hakkında bilgili personeliyle işgalin ilk yıllarında doğrudan yönetimi uygulamaya geçirerek, idareyi oluştururken hızlı ve etkin olmuştur. Karar mekanizmasında tecrübeli personeli olmayan ABD ise doğrudan yönetim uygulaması kısa süreli olduğundan ve güvenliği sağlayamadığından, idareyi oluştururken etkin bir düzen kuramamıştır. Hatta ABD'nin işgal idaresi, kendi içerisinde dahi bir düzen tesis edememiştir. Nitekim Irak'ı yeniden inşa etmesi gereken ORHA ve CPA, kendi bürokratik oluşumlarına odaklanmıştır. Böylece Amerikalılar aralarındaki doğrudan yönetim ve dolaylı yönetim konusundaki yaklaşım farkından dolayı, daha yolun başında J. Garner'ın yerine Bremer'ı getirerek oluşturdukları idarede hem personel hem de yapısal değişiklikler (ORHA'dan CPA'ya geçiş) yapmakla meşgul olmuşlardır.

Hem İngiltere hem de ABD işgal ettikleri Irak'ta ilk olarak, doğrudan bir yönetim tesis etmiştir. Ancak her iki işgalci de işgal sonrası karşılaştıkları sorunlar, Irak'ta değişen koşullar, yaşanan isyanlar ve artan masraflar nedeniyle kademeli olarak yönetim tarzlarında değişikliğe gitmiştir. Her iki işgalcinin doğrudan yönetimden dolaylı yönetime evrilen idareleri, ilk olarak doğrudan yönetim ve dolaylı yönetimin bir kombinasyonu halini almış, daha sonra da işgal idarelerinin son bulmasıyla tamamen dolaylı yönetim haline dönüşmüştür.

Dolaylı yönetime geçerken her iki devlet de Irak'ta iktidarı bırakacakları kendilerine göre 'uygun' bir aday bulamamış ve iktidarı, dışardan Irak'a getirdikleri isimlere bırakmıştır. İngiltere'nin Irak'a kral olarak getirdiği Faysal bin Hüseyin bin Ali el-Haşimi (1883-1933) peygamber soyundan olması ve babasının Mekke Emiri olması ve bir Arap devletinin kuruluyor olması nedeniyle Irak'ta bir nebze kabul görürken, ABD'nin Irak'a yönetici olarak getirdiği sürgündeki Baas muhalifi Iraklılar hem tanınmamaları hem de toplumun gözünde onları cazip kılacak özelliklerinin olmamasından dolayı Irak toplumunda yeterli karşılığı

oluşturamamıştır. Bu yüzden İngiltere'nin Irak'a getirdiği Faysal meşruiyet boşluğunu kısmen doldururken, ABD'nin Irak'a getirdiği sürgündeki muhalifler Irak'taki meşruiyet boşluğunu doldurmakta zorlanmıştır. Yine, iki işgalci de işgal sonrası yerel yönetimlere tekrardan işlerlik kazandırmış, ancak bu yapılar gerekli yetki ve maddi imkana sahip olmadığından etkili olamamıştır. Ayrıca her iki işgalcinin yerel yönetimlerde idarenin başına getirdiği kişiler halk tarafından benimsenmemiştir.

İngiltere'nin iktidarı bıraktığı Faysal ve ekibi ideolojik olarak Arap milliyetçisi bir eğilime sahip olduklarından, kontrollerine geçen devleti bu yönde şekillendirmişlerdir. ABD'nin iktidarı bıraktığı muhaliflerse Batı yanlısı, liberal, ortak ideolojisi ve kimliği olmayan bir gruptan ibaret olduğundan, kontrollerine geçen devleti şekillendirecek ortak bir değerden yoksundu. Ayrıca bu nedenden dolayı, devlette görev alan personelin sadakati de değişmekteydi. Nitekim Arap milliyetçiliğinin hâkim olduğu Faysal kontrolündeki devlette çalışan görevliler, devlete ve meşru gördükleri iktidara sadık olmuştur. Ancak baskın bir değerin hâkim olmadığı 2003 sonrası Irak'ında devletteki görevliler, devlete sadakatten ziyade bağlı oldukları etnik, mezhepsel aidiyetlere sadık olmuşlardır. Belirtmek gerekir ki, her iki işgalcinin inşa ettiği devlette etnik ve mezhepsel aidiyetler devletin toplumla iç içe geçmesine ve devletin toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenip sahiplenilmesine engel teşkil etmiştir.

Ancak ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle Bağdat'taki merkezi idarenin güçlenmesi neticesinde, Maliki'nin artan otoritesi ve devletin Şii eksenli bir yapıya bürünmesi durumu değiştirmiştir. Nitekim İngiltere'nin oluşturduğu Irak'ta Arap milliyetçiliğini dayatan Faysal yönetimine karşı ciddi bir meydan okuma bulunmazken (en kayda değer meydan okumayı 1931'de bir isyan ile Asuriler yaparken, Şeyh Mahmut Berzenci hariç Kürtler Faysal'a karşı ciddi bir meydan okumada bulunmamış, Şiiler ise Faysal yönetimine değil İngilizlere karşı meydan okuma içerisinde olmuştur), ABD'nin yeniden oluşturduğu Irak'ta Şii baskısına meydan okuyabilecek çok güçlü kurumsallaşmış örgütlü muhalif yapılar (hem Sünniler hem de Kürtler) bulunması Irak'ı istikrarsızlaştırıcı bir etki meydana getirmiştir. Her iki işgalci de geri çekildikten sonra Bağdat'ı kontrol edebilmek için, Irak'taki gruplar arasında siyasi bir denge oluşturarak vesayetlerinin devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak Faysal'ın ordusunun Kürtleri – RAF'ın desteğiyle – ve Asurileri bastırmasıyla zor tekelini ele alan Faysal'ın idaresindeki Irak devleti, İngiltere'nin kurduğu dengeyi kendi lehine bozmuş ve kendi toprakları üzerinde (içsel) egemen bir devlet olarak belirmiştir. Maliki'nin Bağdat'ta

otoriterleşerek ABD'nin kurduğu dengeyi bozma girişimleriyse hem Kürtler hem de Sünni unsurlardan ciddi direnişle karşılaşmıştır. Ortaya çıkan istikrarsızlık neticesinde, ABD'nin müdahalesiyle siyasi denge yeniden tesis edilmiştir. Nitekim önce Bağdat yönetiminden Maliki uzaklaştırılmış, daha sonra Sünni isyancılar ve terör örgütleri mağlup edilmiştir. Nihayetinde istikrarsızlığı fırsat bilerek dengeyi kendi lehine bozmaya ve Irak'tan ayrılmaya çalışan bölgesel Kürt yönetimi de, ABD'nin desteğini alan Batı yanlısı Bağdat yönetimi tarafından 2003 sınırlarına itilmiştir. Böylece Irak, ABD vesayetinde hiçbir tarafın birbiri üzerinde hakimiyet kuramadığı, herkesin kendi iç otonomisinin olduğu ve ABD'nin çıkarları için bu gruplara Irak devleti çatısı altında birlikte yaşamayı dayattığı bir ülke olmuştur.

Hem İngiltere hem de ABD'nin Irak'ı işgaline ve bir işgal idaresine, Irak toplumu tüm kesimleri ile (Kürtler hariç) karşı çıkmış ve Iraklılardan oluşan bir idare talep etmiştir. Iraklılar kendilerinden oluşacak bir idare için talepleri karşılanmadığında, işgalci güce karşı isyan etmiş ve direniş göstermiştir. İdare Iraklılara devredildiğinde Sünniler ve Kürtlerin (Kürtlerden Şeyh Mahmut Berzenci başta İngilizlerle birlikte hareket etmiş, daha sonra ise İngilizlere karşı tutum almıştır) geneli devlet inşasında İngilizlerle birlikte hareket ederken, Şiilerin geneli muhalif konumda olmuştur. ABD'nin idareyi Iraklılara devretmesinden sonra ise Şiiler ve Kürtlerin geneli ABD'liler ile birlikte hareket ederken, Sünnilerin geneli muhalif konumda olmuştur. Sünniler ile Şiiler kendi aralarında rol değişimi yaşarken, Kürtlerin her iki inşa faaliyetinde işgalciler ile ilişkisinde ve konumunda değişiklik olmamıştır.

Nihayetinde İngiltere göstermelik seçimlerin yapıldığı demokratik olmayan, merkeziyetçi, kendi topraklarında egemen bir anayasal monarşi oluştururken, ABD seçimlerin yapılabildiği kısmen demokratik, federal, kendi topraklarında egemen olmayan bir parlamenter devlet yapısı oluşturmuştur. İngiltere'nin kurduğu devlet klasik anlamda (topraklarında egemen güç) bir devletin tüm gerekliliklerini yerine getirirken, ABD'nin kurduğu devlet klasik anlamda da modern anlamda da devlet olarak kabul görülen şeyin birçok işlevini (güvenlik, eğitim vb.) yerine getirmekte zorlanmaktadır.

İngilizler küçük bir birlikle girdikleri Irak'ı, 1917'ye doğru sayısı yaklaşık yarım milyonu bulan bir orduyla işgal etmiş ve ülkede kontrolü eline alarak düzen tesis etmiştir. Ancak 1917'den sonra artan masraflardan dolayı, asker sayısı kademeli olarak azaltılmıştır. Asker sayısındaki düşüş nedeniyle 1920 isyanında ortaya çıkan güç boşluğu, İngilizlere pahalıya mal olmuş ve İngilizler yerelde kendilerine yardımcı olması beklenen güvenlik

güçlerinin oluşturulmasına hız vermiştir. Amerikalılar ise, sayısı 130.000'i bulan bir ordu ile işgale başlamış ve işgal sırasında diğer koalisyon askerleriyle birlikte oluşturulan askeri güç, en çok 175.000 civarı bir sayıya ulaşmıştır. Düzen sağlamak için yeterli sayıda olmayan bir kuvvetle işgale başlayan ABD, Irak'ta kontrolü eline alamamış ve düzen tesis edememiştir. Ortaya çıkan güç boşluğu yağma ve kargaşa yaşanmasına sebep olmuş, işgal askerlerinin dolduramadığı boşluğu yerel unsurlar ve terör örgütleri doldurmuştur. Yağma yüzünden, Irak'ın altyapısı ağır zarar görmüştür. Irak'a daha fazla asker yığmayan ABD, yerel güvenlik güçlerinin oluşumuna öncelik vermeye başlamıştır.

İngilizler işgalin ilk zamanlarında cephe gerisinde şehirlerdeki düzeni tesis etmek için polis gücünü oluşturmaya başlamış, polisin müdahalesinin mümkün olmadığı kırsalda düzeni sağlamak için de eski Osmanlı Devleti'nin jandarmasının yerini ikame edecek Şebbane adındaki bir gücü aşiretlerden devşirdiği kişilerden oluşturmuştur. Ayrıca İngilizler kendilerine daha sadık olacağını düşündükleri Irak'taki Hristiyan Asurilerden, Levyler adında bir askeri güç oluşturmuştur. Hem 1920 isyanı hem de Kürt isyanlarının bastırılmasında önemli bir rol oynayan Levyler, Irak'ta manda yönetimi kurulunca Irak ordusuna paralel bir ordu olarak ortaya çıkmış ve İngilizlerin Irak'taki gayri resmi silahlı unsuru olarak algılanmıştır. Belirtmek gerekir ki işgal idaresi altında kısa süreli eğitim alan Şebbane, Levyler ve polisi gücü işgal boyunca İngilizlerin düzeni sağlamasında kritik rol oynamıştır.

Manda yönetiminin başlamasıyla hem İngilizler hem de Faysal yönetimi, güvenlik güçlerinin oluşumuna hız vermiştir. Hem İngilizler hem de Faysal, güvenlik güçleri oluşturulurken eski Osmanlı Devleti'nin subaylarından faydalanmış, hatta ordunun kontrolü Faysal tarafından bu subaylara verilmiştir. Yeni oluşturulan güvenlik güçlerine, danışman olarak Irak'ta bulunan İngiliz subaylar tarafından kısa süreli eğitimler verilmiştir. Ayrıca, Irak ordusundaki bazı subaylar İngiltere'de de eğitime tabi tutulmuştur. Manda boyunca hem Irak ordusunun hem de Levylerin sayıları denk olacak şekilde sürekli artmıştır. Nihayetinde mandanın sonunda çıkan Asuri isyanında Irak ordusunun isyanı sert bir şekilde bastırması neticesinde Levyler son bulmuş ve Irak güvenlik güçleri Irak'ta zorun kullanımını tekeline almıştır. Böylece Irak ordusu, Iraklılar gözünde ulusal bir değer olarak konumlanmıştır.

2003 ABD işgalinde ise, Amerikalılar ilk iş olarak eski Baas rejiminin sayısı yaklaşık 720 bini bulan güvenlik güçlerini dağıtmıştır. Savaş sonrası zaten düzeni tesis edemeyen

ABD'nin bu adımı, istikrarsızlığı artırmıştır. Daha sonra bu hatadan kısmen dönen işgal idaresi, 720 bin kişiden alt kademedeki 250 binine işini geri vermiştir. Ayrıca ABD savaş sonrası yerelde destek alacağı Iraklı güvenlik güçlerine duyduğu ihtiyaca binaen, Irak güvenlik güçlerini yeniden oluşturmaya başlamıştır. Ancak polis ve ordu oluşturulurken, Irak gibi bir ülkede kırsalı kontrol etmek için önem arz eden jandarma güçleri işgalin ilk başında oluşturulmamış ve işgalden çok sonra koalisyon ülkelerinin katkısıyla oluşan yapı ise, işgalci koalisyon güçlerinin çekilmesiyle etkili olamamıştır. İşgal idaresi sırasında ordu ve polisin eğitimini sağlayacak danışmanlar görevlendirilmiş, ancak kısa süreli eğitime tabi tutulan güvenlik güçleri hem nicelik hem de nitelik bakımından yeterli olmadığından, düzenin sağlanmasına etkin bir rol oynayamamıştır. Nitekim güvenlik güçlerindeki personel etnik ve mezhepsel kimliklerini ön planda tuttuğundan, aralarından direnişçi ve isyancılara katılanlar olmuştur.

Iraklılar yönetimi devraldıktan sonra savaşın üstünden birkaç yıl geçmesine rağmen, yerel güç unsurları devletin otoritesini halen kabul etmemekteydi. Ayrıca direniş örgütleri de halen saldırılarına devem etmekteydi. Buna bir de mezhep çatışması eklenince ortaya çıkan tablo karşısında sayısı artan, ancak eski Baas rejiminin güvenlik güçlerinin sayısına bile yaklaşamayan yeni Irak güvenlik güçleri, yeterli olmayan imkân ve kabiliyetiyle güvenlik boşluğunu doldurmakta başarısız olmuştur. Netice olarak 2008 itibariyle, ABD'nin yaptığı operasyonlar sayesinde Irak'ta kısmi bir güvenlik ortamı oluşmuştur. ABD'nin çekilmesiyle ortaya çıkan güç boşluğuna paralel olarak Bağdat'ın bu boşluğu doldurma gayreti Irak'ta yeni bir istikrasızlık dalgası meydana getirmiş ve ortaya çıkan IŞİD terör örgütü, 2006'dan sonra tamamen mezhepçi bir yapıya bürünen Irak güvenlik güçlerini hezimete uğratarak Irak'ta büyük bir alanda hakimiyet kurmuştur.

Nihayetinde İngilizler eski Osmanlı devleti memurlarından güvenlik güçlerinin oluşumunda faydalanırken, ABD eski Baas rejiminden kalma görevli personeli işten çıkartmıştır. Ancak bunun bir hata olduğunu görünce sadece bir kısmına işini geri vermiştir. Her iki devlet de Irak'taki asker sayısını azalttığında ülkede ortaya çıkan güç boşluğu terör örgütleri ve yerel otoritelerce doldurulmuş ve devlet otoritesine isyan ve meydan okumalar olmuştur. İki devlet de artan masraflar ve kayıplarından dolayı Irak'ı daha ucuza kontrol edebilecek yöntem arayışına girmiştir. İngilizler bu kapsamda Irak'ta yerel güvenlik güçlerini destekleyici küçük bir uzman birlik ve hava kuvvetleri ile kontrolünü devam ettirirken, ABD de aynı politikayı benimsemiştir. Bu durum, iki işgalcinin de Irak'ta

kendilerine yardımcı olacak güvenlik güçlerinin oluşumuna önem vermelerine neden olmuştur. Ancak her iki işgalci de çıkarları için tehdit oluşturma ihtimalini gözeterek Irak güvenlik güçlerinin sınırlı bir kapasiteye sahip olmasını istediğinden, güçlenmesini engellemeye çabalamıştır. Yine bu maksatla iki devlet de Irak'taki güvenlik güçlerinin iç güvenliği sağlayacak bir yapıda olmasını istemiştir. Ancak İngiltere'nin inşa ettiği devletin güçleri bunu sağlamakta başarılıyken, ABD'nin inşa ettiği devletin güvenlik güçleri Irak'ta iç güvenliği sağlayamadığı gibi kendi güvenliğini de sağlayamamıştır. İngilizlerin inşa ettiği devlette ordudaki Arap milliyetçisi kadro ordunun ulusal bir nitelik olarak ortaya çıkmasında etkiliyken, ABD'nin inşa ettiği devlette orduda ve güvenlik güçlerindeki etnik ve mezhepçi yapılar güvenlik güçlerinin ulusal bir nitelik kazanmasına engel olmuştur.

İngilizler işgal döneminde devleti inşa ederken, eğitimde Hindistan'daki tecrübesinden yararlanmaya dikkat etmiştir. Müfredat ve öğretmen ihtiyacını karşılamak için Irak'taki misyoner okullarından destek almıştır. Ayrıca, öğretmen ihtiyacını karşılamak için öğretmen okulunun yanı sıra birçok okul açılmıştır. Eğitim masraflarının karşılanması için eğitim ücretli hale getirilmiştir. Okullarda İslam'la ilgili dersler verilmiştir. Eğitim dili Arapça yapılmış, İngilizce eğitimi de verilmeye başlanmıştır. Arapça ders kitapları sağlanmıştır. Hindistan'dan okul araç ve gereçleri temin edilmiştir. Eğitim için harcanan para yeterli olmasa da artmıştır. Yine imkanlar kısmen gelişmiş olsa da düzenli eğitime devam eden öğrenci sayısı düşük sevilerde kalmıştır.

Manda döneminde Irak'taki eğitim sistemi, eğitimin başına getirilen Arap milliyetçisi Satı el-Husri'nin etkisiyle, Sünnileştirme ve Araplaştırma etkisi altına girmiştir. Bu maksatla eğitim, yeni devlet için makul vatandaş yetiştirme aracı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim getirilen müfredat ile Arap milliyetçisi bir eğitim modeli tesis edilmiştir. Manda dönemi ile eğitim için yapılan harcamalar iki katına çıkmıştır. Ancak hem işgal hem de manda döneminde gelişmelere rağmen, kırsalda yaşayan Iraklılar eğitime ulaşımdan büyük oranda mahrum kalmıştır. Yine eğitimin Sünni, seküler ve Arap milliyetçisi yapısını kendi değerlerine tehdit gören Şiiler ve Kürtler çocuklarını okullara göndermemiştir. Bu yüzden eğitim, manda Irak'ında toplumu bütünleştirici bir araç olamamıştır. Nüfusunun çoğu tarımdan geçinen Irak'ta halka hayatını idame ettirecek donanım kazandırmadığından, Arap milliyetçiliği aşılayan eğitim müfredatının iktisadi hayata etkisi sınırlı olmuştur. Eğitim sistemini çok iyi olmadığının farkında olan ülkedeki üst sınıf ise, eğitim için yurt dışına

gitmiştir. Yine manda döneminde kendi müfredatını uygulayan misyoner okulları devletin güvenliğine tehdit olarak görüldüğünden bu okullara sıkı denetimler getirilmiştir.

ABD ise Irak'ı işgal etmeden önce savaş sonrası için eğitim konusunda planlamalar yapmıştır. Ancak savaş sonrası yaşanan yağma her alanda olduğu gibi eğitim alanında da Irak'ın alt yapısını çökertince, savaş öncesi planlarının uygulanması yetersiz ve yavaş kalmıştır. Savaş sonrası eğitim alt yapısını tekrardan ayağa kaldırılmak için tamir edilebilecek okullarda çalışmalar gerçekleştirilmiş, onarılamayacak olanlar içinse konteyner okullar gibi pratik çözümler üretilmiştir. Ayrıca okulların hem alt yapı hem de tahta gibi eğitim araç gereç ihtiyaçları ve öğrencilerin okul araç gereç gibi ihtiyaçları karşılanarak, bazı temel şeyler savaşın ardından ilk okul yılı açılışına kısmen yetiştirilebilmiştir. Yine eğitim için en önemli konu, binlerce öğretmenin Baassızlaştırma kapsamında işten çıkarılmasıdır. Zaten alt yapı sıkıntısı çeken eğitim meselesi, böylece içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bir diğer önemli konu ise kullanılan ders kitaplarından eski rejimle ilgili şeyler çıkarılarak, müfredatı Baassızlaştırma çalışmasıdır. Ancak BM'nin Irak'tan çekilmesiyle teknik destekten mahrum kalınmasından dolayı, bu süreç sekteye uğramış ve eski Baas dönemi ders kitapları 2004 baharına kadar kullanılmak zorunda kalınmıştır. Tüm bunlara, bir de şiddetin eğitim veren insanlara yönelmesi eklenmiştir. Bu yüzden birçok akademisyen, öğretmen gibi eğitimci ve entelektüelin Irak'tan göç etmesi, ayrıca birçok öğretmenin de Baassızlaştırma kapsamında işten çıkarılması ve çöken alt yapı, eğitim alanında büyük bir boşluk ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bremer bu nedenle eğitimde uygulanan Baassızlaştırma çalışmalarını işten çıkarılan öğretmenler açısından esneterek, öğretmenlerin geri işe alınmasını sağlamıştır. Bu durum ise Şiiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

ABD işgalinin ardından Iraklıların yönetime gelmesiyle, eğitim iki ayrı bakanlık altında ele alınmıştır. Bu dönemde ücretsiz eğitim verilmesinin yanı sıra, öğrenciler maddi olarak desteklenmektedir. Yine her yıl belli sayıda öğrenci öğrenim için yurt dışına gönderilmektedir. Birçok üniversite, okul açılmış ve altyapıda kısmi iyileştirmeler olmuştur. Ancak altyapı çalışmalarını denetleyecek bir mekanizma olmadığından, bu çalışmalardan bazıları kâğıt üstünde kalmıştır. Nitekim birçok okul laboratuvar gibi gerekli teknik altyapıya sahip olmadığından, eğitim teorik olarak kalmıştır. Eğitim için yapılan harcamalar kısmen artarken, öğrenci sayısında da aynı oranda artış meydana gelmiştir. Ancak Irak'taki eğitim çağındaki çocuk sayısı ve okula devam oranları dikkate alındığında, önemli bir kesimin eğitimden uzak kalmaya devam ettiği görülmektedir. ABD müfredat konusunda

işgal döneminde ortaya bir şey koyamazken, Iraklılar yönetiminde çevre ülkelerin müfredatları incelenerek bir müfredat ortaya konmuştur. Müfredatta matematik, fizik gibi beşerî bilimlerin yanı sıra, İslam tarihi, demokrasi, vatandaşlık, etnik-mezhepsel çoğulculuk, insan hakları gibi konulara yer verilmiştir. Arap milliyetçiliği vurgusu olsa da Baas dönemi ve ABD işgali sınırlı bir biçimde ele alınmıştır. Ayrıca, bölgesel yönetim Kürt kimliğini öne çıkaran bir müfredata sahipken, ülke genelinde uygulanan müfredat Kürtlerle ilgili çok az bir içeriğe sahiptir. Yine 2006 sonrası yaşanan iç savaştan dolayı, birçok akademisyen ve öğretmen ülke dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca güvenliğin olmadığı bu ortamda, birçok aile çocuklarını okula göndermemiştir. Eğitim alanındaki kötü tabloya ABD'nin eğitim alanında kaynak aktarmayı durdurması da eklenince eğitim sisteminin gelişimi sekteye uğramıştır. Maliki yönetimi süresince artan baskılar ve şiddet olayları, ayrıca 2014'te IŞİD terör örgütünün ortaya çıkmasıyla eğitim sistemi yeniden bir çöküş yaşamış ve birçok eğitim kurumu faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Zira birçok okul hasar görürken, birçoğu da hem teröristler hem de güvenlik güçlerince üs olarak kullanılmıştır. Aileler çocuklarını IŞİD'ten korumak için erken evlendirdiğinden, kız çocukları eğitimden alınmıştır. Yine, birçok erkek çocuğu terör örgütünce militan olarak yetiştirilmesi için eğitim hayatından koparılmıştır.

Nihayetinde, İngilizler bölgedeki misyoner okullarından teknik destek alırken, ABD BM'den ve başka bir yapıdan düzenli bir destek alamamıştır. Her iki devlet de eğitim altyapısı ve müfredat konusunda çalışmalar yapmıştır. Ancak İngiltere işgal dönemi faaliyet gösterecek bir müfredat ortaya koyarken, ABD sadece ders kitaplarında Baassızlaştırma çalışmaları yapabilmiştir. İngiltere eski Osmanlı idaresinde faaliyette bulunan eğitimcilerden destek alırken, ABD Baassızlaştırma kapsamında eski Baas dönemi eğitimcilerinin birçoğunun işine son vermiştir. Lakin eğitim alanında bir boşluğun ortaya çıkması üzerine ABD, bunlardan bazılarına işleri geri verilmiştir. Manda döneminde Arap milliyetçisi kadronun etkisiyle eğitim devlet için makul vatandaş yetiştirme aracı olmuştur. ABD sonrası Iraklılar yönetiminde eğitim sistemi devletin dayattığı bir ideoloji olmamasından dolayı, ortak bir ideolojik kimlikten ziyade her etnik mezhepsel grubun farklı değerlerini içinde barındıran bir içeriğe sahip olmuştur. Ayrıca bölgelere çok geniş yetkiler veren federal sistemden dolayı eğitim üzerinde merkezi devlet otoritesi egemen olmadığından, bölgesel yönetimin kendi müfredatı ve eğitim sistemini uygulayabildiği bir ikilik ortaya çıkmıştır. ABD'nin inşa ettiği Irak'ta güvenlik ortamındaki daimî istikrarsızlık,

eğitim alanında da istikrarsızlığı sürekli kılmaktadır. Hem İngiltere sonrası hem de ABD sonrası Irak'taki eğitim müfredatları, ülkenin gerçeklerine uygun olarak oluşturulmadığından hem bilimsel alanda hem de iktisadi alanda eğitimin etkisi sınırlı olarak kalmıştır.

İngiltere savaş süresince lojistik olarak askerlerini desteklemek için yol, demiryolu yapımı, telgraf gibi stratejik üstünlük sağlayacak inşa çalışmaları yapmıştır. Cephe gerisinde kontrolü ele aldığı yerlerde halkı yanına çekmek ve kendisini kabul ettirmek için halka çeşitli maddi desteklerde bulunmuştur. Yine bu kapsamda halkın hoşuna gidecek çöp toplama, dispanser açma gibi kamu hizmetleri de gerçekleştirilmiştir. İşgal idaresinin artan masrafları dolayısıyla Irak'ın kendi gelirleriyle idaresi için ülkedeki iktisadi hayatı canlandıracak projeler yapılarak, vergi gelirleri artırılmak istenmiştir. Yine savaşta yıkılan ve hasar gören şehirler onarılırken, çeşitli cami ve vakıf eserleri onarılmış ve korumaya alınmıştır. Savaş sonrası kıtlık yaşanmış ve gıda fiyatları artmış, lakin dış alım artırılarak bu sorun çözülmüştür. İşgal idaresinde işe girenler, işgal ordusundaki askerlerin harcamaları ve para biriminin Hindistan ile aynı olması ticareti canlandırmıştır. Ülkedeki bankacılık sistemiyse sadece dış ticaret için hizmet vermiştir.

Manda döneminde ise yeni kurulan devlet idaresinin yapmış olduğu harcamalar, devlette ortaya çıkmaya başlayan memur ve işçi sınıfının harcamaları iktisadi olarak karşılık bulmuştur. Ayrıca çevre ülkelerle ticaret gelişmiş, ihracat yapılmaya başlanmıştır. Ülke ekonomisi tarıma dayalı olmaya devam etmiş ve ülke, yavaş bir kalkınma hızı ile büyümüştür. Nitekim Osmanlı Devleti döneminden kalan borçlar ve işgal yönetimi döneminde İngiltere'nin yaptığı yol, demiryolu vb. şeylerin masraflarının geri ödemesi bulunmaktaydı. Bu dönemde Irak'ın kalkınmasına etkisi olan üç şey ise; İngiltere'nin tarımı geliştirmek için Irak'a sulama pompası getirmesi, kapsamlı bir toprak vergisi yerine pazara ulaşan tüm mallardan zengin fakir ayırmaksızın vergi alması ve IPC ile anlaşarak petrol üretiminden varil başına gelir elde etmesi olmuştur. Ayrıca, İngiltere'nin kontrolünde Irak'a ait bir para birimi piyasaya sürmüştür.

ABD'nin uluslararası kalkınma ajansı (USAID), Irak'ın yeniden inşası için işgal öncesi hem özel sektörle hem de NGO'larla sözleşmeler yapmış ve kalkınma faaliyetlerinin ana yüklenicisi ABD olmuştur. Savaşın başlamasıyla ilk olarak 2,5 milyar dolar yiyecek, su ve ilaç gibi ihtiyaçlar için tahsis edilmiştir. Milyarlarca dolarlık hasara neden olan savaş

sonucunda Irak'ın altyapısı tamamen çökmüş, en temel insani ihtiyaçlar dahi karşılanamamıştır. Elektrik hizmetinin sağlanamaması yüzünden savaş sonrası birçok fabrika kapanmış ve çalışanları işsiz kalmıştır. Yine alt yapının zarar görmesinden dolayı, Irak'ın tek gelir kaynağı olan petrol üretimi düşmüştür. CPA döneminde Iraklılar idarede çok az iş imkânı bulurken, CPA'nın eski rejimin güvenlik güçlerini tasfiyesi ve Baassızlaştırma kapsamında binlerce memuru işten çıkartması da buna eklenince, savaş sonrası Irak'ın kalkınmasına engel teşkil edecek devasa bir işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. Irak'ın kalkınmasının önündeki en büyük engellerden birini de eski rejimin borçları meselesi oluşturmuştur. Tüm bunlara ek olarak Irak, serbest piyasa ekonomisine geçilme adı altında vergilerin ve gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla tamamen uluslararası şirketlerin sömürüsüne açık bir hale getirilmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle ülkedeki diğer sektörler gibi enerji sektörü de yabancıların kontrolüne geçmiştir. Ancak güvenliğin sağlanamaması nedeniyle petrol üretimi savaş öncesi üretimin bile gerisine düşmüştür. Bu durum, yeniden inşa edilen devletin önemli bir vergi gelirinden mahrum kalmasına neden olmuştur. İşgal döneminde Irak'ta bir merkez bankası kurulurken, yabancı bankalara da lisanslar verilmiştir. Yine para birimi olarak yeni Irak dinarı kullanıma sokulmuştur. ABD, işgal döneminde kalkınma için 18 milyar dolar ek kaynak tahsis etmiştir. ABD'nin işgal döneminde Irak için yaptığı harcamaların çoğunluğu ekonomik yardım kapsamında olmuştur. ABD insani ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan Iraklıların kalkınması için daha fazla kaynak aktarmazken, var olan kısıtlı kaynakları da Irak'a demokrasi getirmek gibi kalkınma için öncelikli olmayan alanlara aktarmıştır. İşgal döneminde ABD'nin yaptığı en başarılı kalkınma faaliyetleri ise, sağlık hizmetleri alanında yapılanlar olmuştur.

Iraklılar yönetiminde ABD'nin girişimiyle eski rejimin borçlarının büyük kısmının silinmesi, Irak'ın kalkınmasında kullanılabilecek kaynak yaratmasından dolayı önemli bir gelişme olmuştur. Daha önceden yabancı bankalara lisanslar verilse de bankalar 2006'ya kadar faaliyete geçememiştir. Bu dönemde Irak, genel olarak pozitif yönde büyüme göstermiştir. Petrolden elde edilen vergi gelirleri devletin en önemli gelir kaynağı olsa da güvenliğin sağlanamaması nedeniyle, petrol üretimi işgal öncesi seviyelere uzun bir süre yaklaşamamış ve Irak önemli bir vergi gelirinden mahrum kalmıştır. 2009'da petrol üretiminde işgal öncesi seviye yakalansa da bu dönemde, dünya genelinde petrol fiyatlarındaki düşüş Irak'ın kalkınmasına negatif yönde etki etmiştir. Enflasyon ise, savaş sonrası önce yüksek sonra düşük seyretmiştir. Yine, işsizlik sorun olmaya devam etmiştir.

Ayrıca artan yolsuzluk ve otoriterleşme kalkınmanın önündeki diğer engeller olarak ortaya çıkmıştır. Irak tüm bunlara rağmen, başta İran, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere çevre ülkelerden yatırım çekebilmiştir. IKBY, Türkiye ile iyi ilişkileri sayesinde Türkiye'nin Irak'a yaptığı yatırımlarının yarısını alırken, sözde bağımsızlık referandumu bu durumu değiştirmiştir. Yönetimin Iraklılara geçtiği 2004'ten 2013'e kadar ki süreçte güvenlik ortamındaki bozulma nedeniyle, ABD'nin Irak'a yaptığı dış yardımlardaki çoğunluk payını askeri yardımlar oluşturmuştur. Ancak 2013'te ve 2014'te, bu durum değişmiştir. Nitekim 2014'te askeri yardım %5'e gerilerken, ekonomik yardım %95'lere kadar çıkmıştır. IŞİD terör örgütünün ortaya çıkmasıyla, ABD'nin sağladığı kalkınma yardımları tekrardan askeri yardım ağırlıklı olmuştur. IŞİD mağlup edildikten sonra, 2018'de, kalkınma yardımları tekrardan ekonomik yardım ağırlıklı hale dönmüştür.

Nihayetinde İngiltere kendi masraflarını karşılayabilmesi için ekonomisi tarıma dayalı Irak'ta tarımsal üretimi artıracak çeşitli projeler yaparak Irak'ı kalkındırmaya çabalamıştır. ABD ise Irak'ın kalkınması için ortaya sağlam bir proje koyamamıştır. Zira işgal öncesi petrol gelirleri ile Irak'ı yeniden inşa etme düşüncesi, Irak'ta güvenliğin sağlanamaması nedeniyle boşa çıkmıştır. İngiltere düzeni sağlamanın verdiği rahatlıkla ekonomik yardımlara ağırlık verirken, ABD düzeni bir türlü sağlayamadığı için yardımları ekonomik olmaktan çok askeri yardım niteliğinde olmuştur. Her iki işgalci devlet de benzer şekilde Irak'ı açık bir pazar haline getirmiş ve Irak'a dışarıdan mal girişini artırmıştır. Ancak İngiltere'nin inşa ettiği Irak idaresi dış alımlara ve satımlara vergilendirme yapabilme bağımsızlığına sahipken, ABD'nin işgal idaresi bazı vergileri ve gümrük tarifelerini ortadan kaldırarak ya da düşürerek Irak'ı uluslararası şirketlerin sömürüsüne açık bir ülkeye dönüştürmüştür.

4.1. DEĞERLENDİRME

Devlet inşası, savaş ya da çatışma sonrası yönetimin tesisi için başvurulan kapsamlı bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Irak örneğini ele alırsak; Irak, tarihte iki yabancı gücün işgali sonrasında devlet inşasına girişilmiş bir ülkedir. Irak'ın yaşadığı bu yıkıcı ve yeniden inşa edici tecrübeler, Irak devletinin ve toplumunun şekillenmesinde önemli etkilere sahip olmuştur. Hem İngiltere hem de ABD'nin Irak'taki devlet inşası çabaları yeni bir devlet inşa etmenin hayli masraflı ve çetin bir süreç olduğunu göstermektedir. Yine her iki işgalci ülkenin Irak'taki tecrübesi, devlet inşasının önceden yapılmış ciddi bir planlama ve

kurumlar arası koordinasyon gerektirdiğini göstermektedir. Ayrıca devlet inşasının yapılacağı ülkenin toplumsal iç dinamiklerinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Yine çıkarılabilecek bir diğer sonuç; içeriye ve dışarıya yönelik egemenliğini koruyamayan ülkelerin veya toplumların yabancı güçler eliyle devlet inşasına maruz kaldığıdır. Nitekim bu eyleme maruz kalan ülkeler veya toplumlar ya içeride sağlam bir otoriteye sahip değildir ya da var olan otorite dışarıdan müdahaleyle ortadan kaldırılmıştır.

Dış gücün devlet inşasındaki rolünü belirginleştiren faktörler; tecrübe, bilgi, güvenlik ve (hem inşacı ülkedeki hem inşa faaliyetinin yürütüldüğü ülkedeki toplumsal meşruiyet hem de uluslararası alandaki) meşruiyettir. Bu faktörlerden meşruiyet ve güvenlik faktörü, devlet inşası için en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak meşruiyet faktörünü ele alırsak; dış gücün hem kendi ülkesinde devlet inşasını sürdürmeye yönelik toplumsal algıyı (inşacı ülkedeki toplumsal meşruiyet) hem de inşa ettiği ülkedeki kabul edilebilirliğini (inşa faaliyetinin yürütüldüğü ülkedeki toplumsal meşruiyet) koruyup koruyamaması, inşacı devletin inşa ettiği devletin iç dinamikleri karşısında idare şeklinden taviz verip değişikliğe gidip gitmemesiyle yakından ilişkilidir. Zira meşruiyet faktörü dış gücün devlet inşasına yönelik iradesi ve kararlılığına etki ederek, inşa edilen devletin oluşumunu şekillendirmektedir. Güvenlik faktörü ise dış güç tarafından inşa edilen bir devletin, başarılı bir devlet olmasındaki asli unsurdur. Zira devlet inşası faaliyeti gerçekleştirilen ülkede güvenliği sağlayabilen dış güç, inşa ettiği devletin kurumlarıyla birlikte yerleşmesi için odağını daha fazla önem arz eden kalkınma yardımlarına yönlendirebilmektedir.

Dış güç tarafından inşa edilen devlet, üç açıdan modern Avrupa devletlerinden farklılaşmaktadır. İlk olarak, modern ulus devlet (Avrupa devletleri), dış güce karşı savaşa hazırlık kapsamındaki iç sosyolojik süreçler neticesinde kurulmuştur. Ancak dış gücün inşa ettiği devlet böylesi bir sosyolojik süreçten geçmemektedir. Yani dış gücün inşa ettiği devlet, dış güce karşı bir savaşa hazırlık dürtüsüyle hareket etmediğinden devlet kapasitesi modern Avrupa devletlerine kıyasla düşüktür. İkincisi, güvenliği işgalci güç sağladığından inşa edilen devletin zor kapasitesi ya bulunmamakta ya da dış güç destekli çok düşük bir zor kapasitesine sahip olması nedeniyle şiddet araçlarının merkezde tekelleşmesi gerçekleşmemektedir. Üçüncüsü, inşa edilen devletin kalkınması için gereken kaynak ya dış gücün sağladığı destek ya da ülkenin doğal kaynakları olduğundan inşa edilen devletin vergi toplama kapasitesi düşüktür. Devletin vergiler karşılığında kamu hizmetleri sunmasında

engel teşkil eden bu süreç, devlet ile vatandaş arasında devlete yönelik bir sorumluluğun oluşmasına da engel olmaktadır.

Osmanlı Devleti sonrası hem zor hem de sermayenin dağınık olduğu Irak'ta, İngiltere tarafından inşa edilen Irak devleti İngilizlerin yardımıyla zor araçlarını merkezde toplayabilmiştir. Bu bakımdan İngiltere'nin inşa ettiği devlet, Tilly'nin modellemesine göre zor yoğun bir devlet modeli olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte İngiltere'nin inşa ettiği zor-yoğun devlet, Saddam döneminde ulus devletleşme sürecine girmiştir. Zira Saddam döneminde Irak'ta hem zor hem de sermaye (petrol gelirleri) merkezde yoğunlaşmış ve Irak, Tilly'nin sermayeleşmiş zor modeline uygun bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra Irak, İran'la savaşa girmiş lakin hem ekonomisi hem de ordusu ağır zarar görmüştür. Bunun üzerine Irak, sermaye sahibi olarak gördüğü Kuveyt'i zor kullanarak işgal etmiştir. Ancak I. Körfez ve II. Körfez Savaşları ile ABD'nin müdahalesi neticesinde Irak'ta ulus devletleşme sürecinin tam tersi bir süreç yaşanmış, zor ve sermaye merkezden dağılmıştır. 2003 sonrası ABD tarafından yeniden inşa edilen Irak'ta tüm çabalara rağmen merkezde hem sermaye hem de zor yoğunlaşması sağlanamamış ve işlevsel açıdan gerekli kapasiteye sahip bir devlet ortaya çıkmamıştır. Nihayetinde, dış güçlerin inşa edebileceği devlet ya İngilizlerin Irak'ta inşa ettiği gibi zor yoğun bir devlet olarak karşımıza çıkmakta, ya da ABD'nin Irak'ta inşa ettiği gibi zayıf veya çöken devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim dış güçler tarafından inşa edilen post kolonyal Ortadoğu devletlerinin hepsi ya otoriter zor yoğun devlet modelindedir ya da zayıf veya çöken devlet modelindedir. Yine Irak örneğinde görüldüğü gibi, uluslararası sistemin yapısı devlet oluşumu için önemlidir. Eğer uluslararası sistemde başat bir devlet varsa, devletin iç sosyolojik oluşumu Irak örneğinde olduğu gibi başat aktörün müdahalesi ile tersine bir sürece dönüşebilmektedir. Nitekim ABD'nin Irak'a müdahaleleriyle Irak'taki iç unsurlar güç elde etmiş ve Bağdat'ın yerel unsurlar üzerinde güç kullanması engellenerek ya da bu kapasitesi zayıflatılarak zorun merkezde yoğunlaşmasının önüne geçilmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ABBAS, Ziya, *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Eylül, 2013.

ABRAHAMIAN, E., *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat, 2014.

ALLAWİ, Ali A., *Faisal I of Iraq*, Yale University Press, New Haven & London, 2014.

AHMAD, Feroz, *From Empire To Republic Essays On The Late Ottoman Empire And Modern Turkey Volume One*, İstanbul Bilgi University Press, Second Edition, İstanbul, April, 2014.

AHMAD, Aijaz, *Irak, Afganistan ve Çağımızın Emperyalizmi*, (Çev: Kubilay Geçikli & İsmail Avcu), Otonom Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, Eylül, 2012.

AKŞİN, Sina, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, II. Basım, İstanbul, Eylül, 2014.

ARI, Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, Ocak, 2007.

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, Cilt II, Alfa Akademi Yayınları, Eylül, 2017.

AYDIN, Mustafa & **BRAUCH**, Hans G. & **ÇELİKPALA**, Mitat & **SPRİNG**, Ursula O. & **POLAT**, Necati (Der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim, 2012.

AĞAR, Abdullah, *İşid ve Irak*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, Nisan, 2015.

BENSAHEL, Nora & **OLİKER**, Olga & **CRANE**, Keith & **BRENNAN**, Richard R. & **GREGG**, Heather S. & **SULLİVAN**, Thomas & **RATHMELL**, Andrew, *After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq*, Published by: RAND Corporation. (2008).

BİLGİN, Mustafa, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, İ.B. Tauris Academic Studies, Ekim, 2007.

BUSCH, Briton Cooper, *Britain, İndia, and The Arabs, 1914-1921*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & London, 1971.

BEST, Antony, **HANHIMAKI**, Jussı M., **MAIOLO**, Joseph A., **SCHULZE**, Kırsten E., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (Çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül, 2012.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 22. Baskı, Ankara, Aralık, 2016.

BOZARSLAN, Hamit, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015.

BOZARSLAN, Hamit, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*, (Çev: Melike Işık Durmaz), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014.

BADEMCİ, Ali, *Irak'ta Türkmen Dramı*, Togan Yayıncılık, Eylül, 2014.

BALCI, Ali & **KARDAŞ**, Şaban (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, Birinci Basım, Mart, 2014.

CHOMSKY, Noam, *Interventions*, The Updated And Expanded Edition, Published by Penguin Books, 2008.

CHOMSKY, Noam, *Because We Say So*, Published by Hamısh Hamilton, 2015.

CHOMSKY, Noam, *Dünyayı Kim Yönetiyor?,* (Der.) Arthur Naiman, (Çev: Ömer Çiftci), İnkılap Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.

CHOMSKY, Noam, *Emperyal Arzular 11 Eylül Sonrası Dünya Üzerine Yapılan Konuşmalar*, (Çev: Cem Küçük), Zodyak Kitap, 1. Baskı, Ocak, 2016.

CABBAR, Faleh A., *Irak'ta Şii Hareketi Ve Direniş*, (Çev: Hikmet Halis), Agora Kitaplığı, 1. Basım, Haziran, 2004.

CLEVELAND, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, Birinci Basım, Haziran, 2008.

COCKBURN, Patrick, *İslam Devleti'nin Yükselişi-İŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, (Çev: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, I. Basım, Aralık, 2014.

ÇAKMAK, Haydar (Der.), *ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Ekim, 2016.

ÇAKMAK, Cenap & **DİNÇ**, Cengiz & **ÖZTÜRK**, Ahmet (Ed.), *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Nobel Yayınları, 1. Basım, Ekim, 2011.

ÇANDAR, Cengiz, *Mezopotamya Ekspresi, Bir Tarih Yolculuğu*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014.

ÇEVİK, Ali, *Ortadoğu Denkleminde Irak, Türkiye ve ABD*, Bengisu Yayınları, Mart, 2011.

ÇETİNSAYA, Gökhan, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London, 2006.

DOBBİNS, James & **JONES**, Seth G. & **RUNKLE**, Benjamin & **MOHANDAS**, Siddharth, *Occupying Iraq, A History of the Coalition Provisional Authority*, Published by: RAND Corporation. (2009).

DOBBINS, James & **JONES**, Seth G. & **CRANE,** Keıth, **DEGRASSE**, BETH C., *The Begınner's Guıde To Natıon-Buıldıng*, Published by the RAND Corporation. (2007).

DODGE, Toby, *Inventing Iraq The Failure of Nation Building and a History Denied*, Columbia University Press, New York, 2003.

DOBBINS, James & **POOLE**, Mıchele A. & **LONG**, Austın & **RUNKLE**, Benjamın, *After The War Natıon-Buıldıng From FDR To George W. Bush,* Published by: RAND Corporation. (2008).

DUMAN, Selçuk, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.

DAWN, Ernest, *The Origin of Arab Nationalism*, Basic Books, Ocak, 2011.

ERALP, Atila (Der.), *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2014.

ELSEA, Jennıfer K. & **JONES**, James L. & **SERAFINO**, Nına M. (Ed.), *Security In Iraq*, Nove Science Publishers, Inc., New York, 2010.

FATTAH, Hala & **CASO**, Frank, *A Brief History of Iraq*, Facts On File, Inc. An İmprint of Infobase Publishing, New York, 2009.

FAROUK-SLUGLETT, Marion & **SLUGLETT**, Peter, *Iraq Since 1958 From Revolution to Dictatorship*, Revised Edition Published by I.B. Tauris & Co Ltd, London-New York, 2001.

FUKUYAMA, Francis (Ed.), *Ulus İnşası,* (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran, 2012.

FUKUYAMA, Francis, *Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim Ve Dünya Düzeni*, (Çev: Türkan Çolak), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Eylül, 2015.

FUKUYAMA, Francis, *Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, Ekim, 2006.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: Mehmet Harmancı), Epilson Yayıncılık, 4. Baskı, Kasım, 2013.

FRASER, T.G. & **MANGO**, Andrew & **MCNAMARA**, Robert, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, İstanbul, Kasım, 2011.

GRİFFİTHS, Martin & **O'CALLAGHAN**, Terry & **C. ROACH**, Steven, *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Çev: CESRAN), Nobel Yayıncılık, Eylül, 2013.

GROTENHUİS, René, *Nation-Building as Necessary Effort in Fragile States*, Published by: Amsterdam University Press. (2016).

GALBRAİTH, Peter, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?*, (Çev: Mehmet Murat İnceayan), Doğan Kitap, I. Baskı, Ocak, 2007.

İNAT, Kemal & **DURAN**, Burhanettin & **ATAMAN**, Muhittin (Ed.), *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Nobel Yayın, I. Cilt, 3. Basım, Ankara, Ekim, 2010.

JONES, Seth G. & **WİLSON**, Jeremy M. & **RATHMELL**, Andrew & **RİLEY**, K. Jack, *Establishing Law and Order After Conflict*, Published by: RAND Corporation. (2005).

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli), C.5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

KATZMAN, Kenneth, *Iraq: Post-Saddam Governance And Securıty*, Published by Nova Science Publishers, Inc., New York, 2009.

KAMRAVA, Mehran (Ed.), *Fragile Politics Weak States in the Greater Middle East*, First Published by C. Hurst & Co. (Publisher) Ltd., UK, 2016.

KİSSİNGER, Henry, *Dünya Düzeni*, (Çev: Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2016.

KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Yirmi Beşinci Basım, Ekim, 2010.

KURT, Veysel (Ed.), *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, SETA, 1. Baskı, Ağustos, 2018.

KİNZER, Stephen, *Darbe Havai'den Irak'a Amerika'nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı*, (Çev: Zeynep Beler), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007.

KİREÇÇİ, Mehmet Akif, *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*, Grafiker Yayınları, I. Baskı, Ankara, Nisan, 2012.

KURT, Veysel (Ed.), *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, SETA Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım, 2017.

MARR, Phebe, *The Modern History of Iraq*, 3rd Ed., Published by Westview Press, Boulder (CO), 2012.

METZ, Helen Chapin (Edited by), *Area Handbook Series Iraq: A Country Study*, Federal Research Division, Library of Congress, May 1988, Fourth Edition, 1990, First Printing, 1990.

MEYER, Karl E. & **BRYSAC**, Shareen B., *Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar*, Akıl Çelen Kitaplar, (Çev: Emine Eminel), Ankara, 2016.

NİXON, John, *Başkanı Sorgulamak Saddam Hüseyin'in Sorgusu*, (Çev: Berna Yılmazcan), Angın Yayınları, 1. Baskı, Haziran, 2017.

NOVİÇEV, A.D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev: Nabi Dinçer), Onur Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1979.

OWEN, Roger, *State, Power and Politics In The Making of The Modern Middle East*, Third Edition, Published by The Taylor & Francis e-Library (Routledge), 2006.

OWEN, Roger, *The Middle East İn The World Economy, 1800-1914*, Reprinted by I. B. Tauris, London, 2009.

OWEN, Roger & **PAMUK**, Şevket, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi, I. Basım, İstanbul, Ekim, 2002.

OKUR, Mehmet Akif, *Emperyalizm, Hegemonya ve İmparatorluk Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın işgali*, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2010.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedi Neşriyat, Ankara, 2007.

ORAN, Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

ÖZKAYA, Ömer, *Amerikan İstihbarat Belgeleri ile Kürtler*, Pegasus Yayınları, 1. Baskı, 2013.

ÖZCAN, Mesut, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İkinci Basım, Şubat, 2003.

PİRNİE, Bruce R. & **O'CONNELL**, Edward, *Counterinsurgency in Iraq (2003-2006): RAND Counterinsurgency Study--Volume 2*, Published by: RAND Corporation. (2008).

POLK, William R., *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları, 2. Baskı, Nisan, 2007.

ROSKİN, Mıchael G. & **COYLE**, James J., *Politics of The Middle East Cultures and Confilicts,* 2nd ed., Pearson Education, New Jersey, USA, 2008.

ROTBERG, Robert I. (Ed.), *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, World Peace Foundatıon & Brookıngs Instıtutıon Press, 2003.

RICHMOND, Olıver P., *Faıled Statebuıldıng Interventıon And The Dynamıcs of Peace Formatıon*, Yale Unıversıty Press, New Haven and London, 2014.

ROBİNSON, Neil & **HEHİR**, Aidan (E.d), *State-building Theory and Practice*, First Published by Routledge, 2007.

SİMON, Reeva Spector & **TEJİRİAN**, Eleanor H. (Edited by), *The Creation of Iraq 1914-1921*, Columbia University Press, Newyork, 2004.

SLUGLETT, Peter, *Brıtaın In Iraq Contriving King and Country*, Second Edition, Published by I.B.Tauris & Co Ltd, London-New York, 2007.

SKOCPOL, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Çev: S. Erdem Türközü), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Temmuz, 2004.

SATAN, Ali (Der.), *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, (Çev: Nilgün Engin), Tarihçi Kitabevi, I. Baskı, İstanbul, Şubat, 2016.

SALİHİ, Emin, *Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci, Kaknüs Yayınları*, 1. Basım, İstanbul, 2017.

SANDIKLI, Atilla & **KAYA** Erdem (Ed.), *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, Temmuz, 2014

SUCUKA, Duygu, *Irak'ta Demokrasi'nin Gözyaşları 2003 Sonrası Irak*, Poyraz Ofset Matbaacılık, 1. Baskı, Ankara, Mart, 2017.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, 18. Baskı, Aralık, 2009.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 20. Baskı, Ekim, 2010.

ŞAHİN, Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Barış Kitap, Üçüncü Baskı, Ankara, Nisan, 2011.

ŞİMŞEK, Ali & **ERBİL**, Gamze (Der.), *Neo Con Yeni Muhafazakarlık Temel Belgeler ve Eleştiriler*, (Çev: İbrahim Halit Elçi), Birinci Basım, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004.

ŞAHİN, Mehmet & **TAŞTEKİN**, Mesut (Ed.), *II. Körfez Savaşı*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

TRİPP, Charles, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, New York, 2007.

TİLLY, Charles, *Zor, Sermaye Ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ağustos, 2001.

TERRY, Janice J., *Orta Doğu'da Amerikan Dış Politikası Lobiler ve Özel Çıkar Gruplarının Rolü*, (Çev: Selim Tezcan & M. Akif Kireçci), ASEM Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Ekim, 2013.

UYANIK, Özgür, *Latin Amerika'nın Devrimci Tarihi*, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Kasım, 2014.

YILMAZ, Sait, *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Kripto Basım Yayım, 1. Baskı, Eylül 2017.

YETKİN, Murat, *Meraklısı İçin Entrikalar Kitabı*, Doğan Kitap, 1. Baskı, Ekim, 2017.

MAKALELER

ALSHİNAWİ, Arsalan, State-Building İn Iraq Since 2003: The Challenges and Lessons, *Jean Monnet Occasional Papers,* No.12, 2014.

AĞIR, Bülent Sarper, Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, Kış 2006-2007, ss. 71-100.

ARSLAN, Hüseyin, Bağdat ile Erbil Arasındaki Ana Sorunlar, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017.

AKÇA, Gürsoy & **HÜLÜR**, Himmet, Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, 2007.

AYGÜN, Feyzullah Tuna, IKBY Referandumu ve Türkmenlerin Tutumu, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017.

AL-SADOON, Watheq, Irak Seçimlerinde Yaşanan Krizler, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 84, Ekim-Kasım 2018.

AY, Hakan & **UÇAR**, Öznur, Devletin Gelişim Süreci, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, ss. 195-206.

BOWLUS, Natalie, Mandate Iraq: İmaginnation A Nation, *Al-Nakhlah Online Journal on Southwest Asia and Islamic Civilization,* Spring, 2013.

BAYATLI, Ali Hüseyin, IKBY Referandumuna Karşı Bağdat'ın Stratejisi, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017.

BENLİ, Y., Şii-Sünni İlişkileri Çerçevesinde Irak'ta Sadr Ailesi, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013).

ÇETİNSAYA, Gökhan, Security, Politics and Constitution: Developments In The New Iraq, 2003-2006, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume XII, Number 1, Spring 2007, ss. 45-67.

DUMAN, Bilgay, İŞİD Sonrası Irak'ta Yeniden Yapılanma Çabaları Ve Türkiye'nin Pozisyonu, *Diplomatik Gözlem*, Sayı: 74, Mart, 2018, ss. 33-35.

DURU, Ogün, Irak Kürt Muhalefet Hareketinde Uluslararası Boyut: 1918-1975 Arası Dönemin Analizi, *Alternatif Politika*, Özel Sayı 1, 74-112, Kasım, 2010.

EL ABDİN, Adil Sakran Zine, Birleşik Devlet Modeli Olarak Irak Uygulaması, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:128, Yıl:2017, ss. 159-168.

EKMEN, Serhat, Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz, 2010, ss. 107-145.

ERDOĞAN, Şemsettin & **DELİGÖZ**, Ergün, Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, Mayıs, 2015, ss. 5-37.

EL-CUMEYLİ, Ahmet Yusuf Gitan, IKBY Bağımsızlık Referandumu ve Bağdat Hükümetinin Kriz Yönetimi, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017.

ERASLAN, Cezmi, Irak'ta Türk İngiliz Rekabeti (1876-1915*), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 35, Yıl: 1994, ss. 223-252.

GÖKBAYIR, Satılmış, Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1): 61-96.

GÜRLER, Recep Tayyip, "Mezhebi Çatışma Girdabında Bir Ülke", *Ortadoğu Çalışmaları*, Ocak, 2015.

GÖKÇE, Gülise, Devlet Sınıflandırmaları ve Zayıf Devletlerin Karakteristik Özellikleri, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2006, ss. 343-359.

HİNNEBUSCH, Raymond, The American Invasion of Iraq: Causes And Consequences, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume XII Number 1, Spring 2007, ss. 9-27.

HUT, Davut, II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları, *Divan: Disiplinler Arası Çatışmaları Dergisi*, Sayı: 25, Yıl: 2008, ss. 101-136.

ISSA, Jinan Hatem & **JAMİL**, Hazri, Overview of the Education System in Contemporary Iraq, *European Journal of Social Sciences*, Volume 14, Number 3 (2010), ss. 360-368.

İPEK, Pınar, İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2011, ss. 61-90.

KAVÁLEK, Tomáš, From al-Qaeda in Iraq to Islamic State: The Story of Insurgency in Iraq and Syria in 2003-2015, *Alternatıves Turkısh Journal of Internatıonal Relatıons*, Vol. 14, No. 1, Spring, 2015, ss. 1-32.

KALAYCIOĞLU, Ersin, Iraqi Constitution: A Federal Democratic Heaven Or Hell?, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume X, Number 3, Autumn, 2005, ss. 113-126.

KAYMAZ, İhsan Şerif, Emperyalizmin Kürt Kartı, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı I, Kış 2007.

KASALAK, Kadir, Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat, 2007.

KAYMAZ, İhsan Şerif, Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran, 2005.

KURT, Burcu, Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012, ss. 155-179.

MAZARR, Michael J., The Rise and Fall of The Failed State Pradigm, *Foreign Affairs*, Volume 93, Number 1, January/February, 2014, ss. 113-121.

MENKHAUS, Kenneth J., State Fragility As A Wicked Problem, *PRISM*, Volume 1, Number 2, Mart 2010, ss. 85-100.

MOHAMADİAN, Ali, U.S.'s Foreign Policy and Nation-State Building in Iraq, *Asian Social Science*, Vol.8, No.1, January, 2012, ss. 236-246.

MAHMUD, Sabah Faihan, The Higher Education In Iraq Challenges And Recommendations, *Journal of Advanced Social Research,* Vol.3, No.9, September, 2013, ss. 255-264.

MEJCHER, Helmut, British Middle East Policy 1917-21, *The Interdepartmental Level, Journal of Comtemporary History*, Vol. 8, No.4, (Oct., 1973).

MEVLÜTOĞLU, Arda, Küllerinden Yeniden Doğan Irak Hava Kuvvetleri, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017.

NAY, Oliver, Fragile and Failed States: Critical Perspectives on Conceptual Hybrids, *International Political Science Review*, Vol. 34, No. 3, June, 2013, ss. 326-341.

SİNKAYA, Bayram, Bağımsızlık Referandumu Sonrasında IKBY-İran İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 83, Kasım-Aralık, 2017.

ŞÖHRET, Mesut, Uluslararası Hukukta Devletlerin Tanınmasının Hukuki Boyutu ve Tanınma ile İlgili Başlıca Normlar, *TAAD*, Yıl: 11, Sayı: 38 (Nisan 2019), ss. 63-87.

ŞAHİN, İsmail & **ŞAHİN**, Cemile & **YÜCE**, Samet, Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları, *Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış, 2014.

TİLLY, Charles, Örgütlü Bir Suç Olarak Savaşmak ve Devlet Kurmak, (Çev: S. Erdem Türközü & Eren Buğlalılar), *Siyasol Org.-Referans Kütüphanesi*, Haizran, 2015.

UMAR, Ömer Osman, Aziz Ali El-Mısri ve Osmanlı Devletine Karşı Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2003, ss. 419-436.

VİSSER, Reidar, Ethnicity, Federalism and The Idea of Sectarian Citizenship in Iraq: A Critique, *International Revıew of The Red Cross*, Volume 89, Number 868, December, 2007, ss. 809-822.

YALVAÇ, Faruk, Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 38, Yaz, 2013, ss. 3-28.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29 Özel Sayı-II, Temmuz, 2009.

WOOD, Graeme, True Believers How ISIS Made Jihad Religious Again, *Foreign Affairs*, Volume 96, Number 5, September/October, 2017, ss. 136-141.

TEZLER

ALKIN, Pırıl, *The Formatıon of Iraqı Natıonalısm Under The Brıtısh Mandate (1920- 1932)*, Master Thesis, The Graduate School of Socıal Scıences of Mıddle East Technıcal Unıversıty, December, 2009.

ABBAS, Diya M. J., *Irak'ta Şii Merciliği'nin Siyasi Rolü*, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2012.

ALPYAVUZ, Tolgahan, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Irak'ta Uygulanan Siyasi ve Ekonomik Stratejilerin Türkiye Açısından Önemi*, T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2007.

AVAL, B.S., *Saddam Hüseyin ve Bin Ladin'in Ele Geçirilmesi Uluslararası Kamuoyuna Sunumunun Hegemonya Kavramı Kapsamında Karşılaştırılması*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

BİNGÖL, Oktay, *Afganistan'da Devlet İnşası Sürecinde Savaş Ağaları İle İşbirliği*, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Tezi, Ankara, 2012.

DOĞAN, Fazlı, *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Küreselleşme ve İkinci Devlet Tartışması*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

DUMANLI, Cihangir, *Körfez Savaşlarının Türkiye'ye Etkileri*, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2012.

GÖKÇE, Süleyman, *A Crıtıcal Perspectıve on State Faılure, Its Consequences, And Reconstructıon of The State Afghanıstan: A Case Study*, Master Thesis, The Graduate School of Socıal Scıences of Mıddle East Technıcal Unıversıty, September, 2006.

GÖKDEL, Merve, *The Role of Authoritarian Regimes: Arab - Kurdish Conflict In Saddam Hussein's Iraq*, Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science & International Relations, MA Programme of International Relations, Master's Thesis, İstanbul, 2011.

KUBAL, Ayfer Yazkan, *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası (1914-1932)*, T.C. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

ÖZDOĞAN, Talip, *Modern Irak'ın Oluşumu (1917-1941*), T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ekim, 2010.

ÖZYÜREK, Erkan, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

SARA, Kubilay, *İki Dünya Savası Arası Dönemde İngiltere'nin Ortadoğu Politikasında Irak*, T.C Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

SAYHOOD, Asra, *1917–1932 Dönemi Irak Yönetimi*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

SALİHİ, Emin, *Modern Devlet ve Aşiretler Arasında Irak*, T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

SİLLELİ, Turan, *1958'den Günümüze Türkiye Irak İlişkileri*, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005.

POYRAZ, Cansel, *Irak'ın İşgalinin ABD Dış Politika Doktrinleri Çerçevesinde Oryantalist Açıdan Değerlendirilmesi*, T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları

Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

TAHA, Mahmud A., *Irak Cumhuriyeti'nin Hukuki Yapısı*, T.C Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Anayasa Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

TORAMAN, İbrahim, *Küresel Kapitalizm Bağlamında Irak'ın Yeniden İnşasını Yorumlamak*, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

ULUTAŞ, Ufuk, *ISIS: The Polıtıcal Hıstory of The Messıanıc Vıolent Non-State Actor In Syrıa*, The Instıtute of Socıal Scıences of Yıldırım Beyazıt Unıversıty, The Department of Internatıonal Relatıons, Doctoral Thesis, Ağustos, 2016.

YILDIZ, Mehmet, *Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)*, T.C Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ocak, 2014.

ZEYNEL, Mehmet Hüseyin, *Tarihi Süreç İçerisinde Irak Eğitim Sisteminin Yönetsel Açıdan İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Kasım, 2011.

RAPORLAR

AYDIN, Mustafa & **ÖZCAN**, Nihat Ali & **KAPTANOĞLU**, Neslihan, *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, TEPAV, 1. Basım, Aralık, 2007.

BAŞTÜRK, Levent & **TORLAK**, Furkan & **ZİYA**, Saliha & **AKKAYA,** Gülşah Neslihan & **KÜÇÜKKELEŞ**, Müjge & **DEMİR**, Zehra Senem, *Irak Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA Yayınları, I. Baskı, 2013.

ÇETİNSAYA, Gökhan, *Irak Dosyası*, SETA, Nisan, 2006.

DUMAN, Bilgay, *Irak'ta 2014 Seçimleri, Işid Operasyonları Ve Irak'ın Geleceği*, ORSAM, Rapor No: 190, Haziran, 2014.

HASSAN, Hussein D., *Iraq: Tribal Structure, Social, And Political Activities*, CRS Report For Congress, April, 2008.

Irak İşgalinin Perde Arkası, RUPE (The Research Unit For Political Economy), (Çev: Buket Dabancalı & Alaz Pesen), Yordam Kitap, I. Basım, Haziran, 2007.

OECD (2011), *Supporting Statebuilding in Situations of Conflict and Fragility: Policy Guidance*, DAC Guidelines and Reference Series, OECD Publishing.

ÖZHAN, Taha & **ÇETİNSAYA**, Gökhan, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara, 2009.

Rebuilding Iraq U.S. Achievements Through The Iraq Relief & Reconstruction Fund, United States Department of State, Released By The Bureau of Near Eastern Affaırs And The Bureau of Publıc Affaırs, Department of State Publıcatıon 11317, Washıngton, DC, February, 2006.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), *Irak'ın Yeniden Yapılandırılması*, Mayıs, 2003.

ULUTAŞ, Ufuk & **TORLAK**, Furkan, *Çekilme Sonrası Irak'ta Düzen Arayışı*, SETA Analiz, Sayı:49, Aralık, 2011.

İNTERNET KAYNAKLARI

"State Building", *Britannica*, https://www.britannica.com/topic/state-building, (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2019).

"Failed State", *Britannica*, https://www.britannica.com/topic/failed-state, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2019).

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülmecid", *İslam Ansiklopedisi*, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010312.pdf, (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Irak", *İslam Ansiklopedisi*, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c19/c190062.pdf, (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

BEYDİLLİ, Kemal, "Bağdat Demiryolu", *İslam Ansiklopedisi*, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c04/c040362.pdf, (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

"The Mesopotamia Campaign", *National Archives*, http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm#top, (Erişim Tarihi: 06.09.2018).

"The British Mandate In Iraq, 1914-1932", *Gale*, http://mlr.com/pdf/whitepapers/gdc/TheBritishMandate.pdf, (Erişim Tarihi: 22.12.2018).

"The Governorship of Midhat Pasa", *Britannica*, https://www.britannica.com/place/Iraq/The-governorship-of-Midhat-Pasa#ref22902, (Erişim Tarihi: 07.12.2018).

"World Development Indicators", *World Bank*, https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=IQ, (Erişim Tarihi: 27.12.2018).

"The World Factbook", *Central Intelligence Agency*, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html, (Erişim Tarihi: 27.12.2018).

United Nation, https://undocs.org/S/RES/598(1987), (Erişim Tarih: 28.12.2018).

United Nation, https://undocs.org/S/RES/660(1990), (Erişim Tarih: 28.12.2018).

United Nation, https://undocs.org/S/RES/661(1990), (Erişim Tarih: 28.12.2018).

United Nation, https://undocs.org/S/RES/678(1990), (Erişim Tarih: 28.12.2018).

United Nation, https://undocs.org/S/RES/686(1991), (Erişim Tarih: 28.12.2018).

United Nation, https://undocs.org/S/RES/687(1991), (Erişim Tarih: 28.12.2018).

"Irak'ın Yakın Tarihi" (02.02.2004), *BBC Turkısh*, http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040202_irak_kronoloji.shtml, (Erişim Tarihi: 01.01.2019).

"Coalition Joint Task Force 7 (CJTF 7)", *Global Security*, https://www.globalsecurity.org/military/agency/dod/cjtf-7.htm, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

"CPA Official Documents - Regulations", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

"Coalıtıon Provisional Authority Regulation Number 1", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030516_CPAREG_1_The_Coalition_Provisional_Authority_.pdf, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

"CPA Official Documents - Orders", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/#Orders, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).

"Coalition Provisional Authority Regulation Number 6, Governing Council Of Iraq", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030713_CPAREG_6_Governing_Council_of_Iraq_.pdf, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

"Coalition Provisional Authority Regulation Number 10, Members Of Designated Iraqi Interim Government", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040609_CPAREG_10_Members_of_Designated_Iraqi_Interim_Government_with_Annex_A.pdf, (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

ÇETİNSAYA, Gökhan, "30 Ocak 2005 Irak Seçimleri Sonrası Irak" (30.01.2005), *Seta*, https://www.setav.org/30-ocak-2005-irak-secimleri-sonrasi-irak/, (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

"Irak'ta Caferi'nin Kabinesi Güvenoyu Aldı" (28.04.2005), *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/irakta-caferinin-kabinesi-guvenoyu-aldi-38722733, (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

"No:83 - 18 Mayıs 2005, Irak Geçiş Hükümeti Başbakanı İbrahim Caferi´nin Ülkemize Ziyareti hk.", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/no_83---18-mayis-2005_-irak-gecis-hukumeti-basbakani-ibrahim-caferi_nin-ulkemize-ziyareti-hk_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

"Who's Who In Iraq's New Cabinet" (22.05.2006), *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5000750.stm, (Erişim Tarihi: 19.02.2019).

"Irak Seçimlerinde Zafer Maliki'nin" (06.02.2009), *Yeni Şafak*, https://www.yenisafak.com/dunya/irak-secimlerinde-zafer-malikinin-167485, (Erişim Tarihi: 21.02.2019).

"Irak'ın Kuzeyindeki Seçimlere Katılım Yüksek Oldu" (26.07.2009), *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irakin-kuzeyindeki-secimlere-katilim-yukesek-oldu-12149048, (Erişim Tarihi: 23.02.2019).

"Barzani Yeniden Seçildi" (27.07.2009), *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzani-yeniden-secildi-12152177, (Erişim Tarihi: 23.02.2019).

"Barzani Seçim Sonuçlarını Nasıl Kullanacak" (01.08.2009), *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/barzani-secim-sonuclarini-nasil-kullanacak-12180798, (Erişim Tarihi: 23.02.2019).

"Irak Bakanlar Kurulu Listesi" (21.12.2010), *Yakın Doğu Haber*, http://ydh.com.tr/HD8535_irak-bakanlar-kurulu-listesi.html, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

"Kuzey Irak seçime mi gidecek, Barzani'nin görev süresi mi uzayacak?" (12.08.2015), *T24*, https://t24.com.tr/haber/kuzey-irak-secime-mi-gidecek-barzaninin-gorev-suresi-mi-uzayacak,305998, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

DUMAN, Bilgay, "Irak'ta Yerel Seçim Sonuçları ve Şii Siyasetinde Yeni Siyasi Denge" (07.06.2013), *Orsam*, http://orsam.org.tr/tr/irak-ta-yerel-secim-sonuclari-ve-sii-siyasetinde-yeni-siyasi-denge/, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

GÜRLER, Recep Tayyip, "Irak'ta 20 Nisan 2013 Yerel Seçim Sonuçları", *Acedemia*, https://www.academia.edu/7727693/Irak_ta_20_Nisan_2013_Yerel_Se%C3%A7im_Sonu%C3%A7lar%C4%B1, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

"Irak Kürt Bölgesinde Kaybeden KYB" (03.10.2013), *Aljazeera*, http://www.aljazeera.com.tr/haber/irak-kurt-bolgesinde-kaybeden-kyb, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

"Kuzey Irak'ta Başkanlık Krizi" (21.08.2015), *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kuzey-irak-ta-baskanlik-krizi-29865114, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

"Haydar El-İbadi Hükümeti Güvenoyu Aldı" (08.09.2014), *Yakın Doğu Haber*, http://ydh.com.tr/HD13207_haydar-el-ibadi-hukumeti-guvenoyu-aldi.html, (Erişim Tarihi: 03.03.2019).

"Barzani'nin Görev Süresi Uzatıldı" (18.08.2015), *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzaninin-gorev-suresi-uzatildi-29837133, (Erişim Tarihi: 05.03.2019).

"Education Hampered by Sectarian Violence, Say Officials" (03.04.2006), *The New Humanitarian*, http://www.thenewhumanitarian.org/report/26255/iraq-education-hampered-sectarian-violence-say-officials, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

"Education Under Attack 2018 – Iraq" (11.05.2018), *Refworld*, https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=printdoc&docid=5be9430d4, (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

"Coalition Provisional Authority Order Number 12, Trade Liberalization Policy", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/CPAORD12.pdf, (Erişim Tarihi: 30.04.2019).

"Coalition Provisional Authority Order Number 39, Foreıgn Investment", *The Coalition Provisional Authority*, https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20031220_CPAORD_39_Foreign_Investment_.pdf, (Erişim Tarihi: 30.04.2019).

"U.S. Foreıgn Aid by Country", *U.S. Agency for International Development*, https://explorer.usaid.gov/cd/IRQ?fiscal_year=2003&measure=Disbursements, (Erişim Tarihleri: 02.05.2019).

"U.S. Foreıgn Aid by Country", *U.S. Agency for International Development*, https://explorer.usaid.gov/cd/IRQ?fiscal_year=2004&measure=Disbursements, (Erişim Tarihleri: 02.05.2019).

"Sector Detail Economy", *U.S. Agency for International Development*, https://idea.usaid.gov/cd/iraq/economy, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

"Population, Total – Iraq", *World Bank*, https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators, (06.05.2019).

"Kuzey Irak Kürt yönetimi: Türkiye bize borç verdi" (24.09.2017), *Yeni Akit*, https://www.yeniakit.com.tr/haber/kuzey-irak-kurt-yonetimi-turkiye-bize-borc-verdi-379485.html, (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

"Kuzey Irak'ta Sokaklarda Maaş İsyanı" (20.12.2017), *Oda TV*, https://odatv.com/kuzey-irakta-sokaklarda-maas-isyani-2012171200.html, (Erişim Tarihi: 16.05.2019).

Türkiye, Irak'a 5 Milyar Dolar Kredi Verecek" (14.02.1018), *Takvim*, https://www.takvim.com.tr/guncel/2018/02/14/turkiye-iraka-5-milyar-dolar-kredi-verecek, (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

Türkiye'den Irak'a 5 Milyar Dolar" (14.02.2018), *Sözcü*, https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turkiyeden-iraka-5-milyar-dolar-2220257/, (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

BOOT, Max, "Myths About Neoconservatism", *Platypus1917*, http://platypus1917.org/wp-content/uploads/archive/rgroups/2007-08-chicago/boot_myths.pdf, (Erişim Tarihi: 13.07.2019)

SÜMER, Faruk, "Türkmenler", *İslam Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/turkmenler, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

ŞAHİN, İlhan, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiye, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

BAYKARA, Tuncer, "Kaza", *İslam Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/kaza--osmanli, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

ERASLAN, Cezmi, "Hamidiye Alayları", *İslam Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/hamidiye-alaylari, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

"Horatio Herbert Kitchener, 1st Earl Kitchener", *Britannica,* https://www.britannica.com/biography/Horatio-Herbert-Kitchener-1st-Earl-Kitchener, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

"Mandate", *Britannica,* https://www.britannica.com/topic/mandate-League-of-Nations, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

BUZPINAR, Ş. Tufan, "Nakibuleşraf", *İslam Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/nakibulesraf, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

"Gilbert Clayton", *Wikipedia,* https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvR2lsYmVydF9DbGF5dG9u, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

"Francis Humphrys", *Wikipedia,* https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRnJhbmNpc19IdW1waHJ5cw, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

"İran-Kontra Skandalı", *Wikipedia,* https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvxLByYW4tS29udHJhX3NrYW5kYWzEsQ, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

"Self Determinasyon", *Wikipedia*, https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvU2VsZl9kZXRlcm1pbmFzeW9u (Erişim Tarihi: 22.10.2019).